

ГІСТОРЫЯ Ў КАНТЭКСЦЕ БЕЛАРУСІ СУСВЕТНАЙ ГІСТОРЫІ

ЧАСТКА II

10

Еўропа ў канцы Сярэднявечча

- Ноўгарад Іншыя гарады

ГРАНІЦЫ

— — — — — дзяржаў

----- залежных дзяржаў

— Священнай Рымскай імперыі

Лічбамі на карце пазначаны:

- 1 – Каралеўства Навара;
- 2 – Фландрыя;
- 3 – Уладанні герцагаў Бургундскіх;
- 4 – Швейцарскі саюз;
- 5 – Герцагства Савоя;
- 6 – Герцагства Мілан;
- 7 – Папская дзяржава;
- 8 – Неапілітанскае каралеўства;

- 9 – Чарнагорыя;
10 – Каралеўства Чэхія;
11 – Княства Трансільванія;
12 – Мазавецкія княствы;
13 – Тэўтонскі ордэн;
14 – Лівонскі ордэн;
15 – Пскоўская зямля;
16 – Разанскае вялікае княства

Вялікае Княства Літоўскае ў канцы XV ст.

- **МАСКВА** Сталіцы дзяржаў
- **Трокі** Цэнтры ваяводстваў і зямель ВКЛ і Каралеўства Польшча
- **Пінск** Цэнтры княжацкіх уладанняў
- **Брагін** Іншыя гарады, цэнтры валасцей, сёлы

ГРАНІЦЫ

- дзяржаў да 1492 г.
- княжацкіх уладанняў
- далучаных тэрыторый
- Літоўска-маскоўская граніца згодна з "вечным мірам" 1494 г.
- Сучасная граніца Беларусі

- 1434 да Каралеўства Польшча
- 1503 да Маскоўскага вялікага княства
- заяццця Польшчай пасля смерці Вітаўта
- супольнага валодання вялікіх княстваў Маскоўскага і Літоўскага (1494–1503 гг.)
- далучаныя да Масквы
- па дагаворы аб "вечным міры" 1494 г. (у выніку вайны 1486–1494 гг.)
- у выніку захопаў 1494–1498 гг.

Палітычная карта Еўропы да 1789 г.

Беларускія землі ў перыяд падзелаў Рэчы Паспалітай

- ВЕНА Сталіцы дзяржаў
- Барысаў Іншыя населеныя пункты
- ГРАНІЦЫ
- дзяржаў у сярэдзіне XVIII ст.
- паміж ВКЛ і Каралеўствам Польшча
- залежных дзяржаў, далучаных тэрыторый
- Рэчы Паспалітай напярэдадні падзелаў
- Граніца сучаснай Рэспублікі Беларусь
- Даты далучэння тэрыторый
- 1772 да Расіі 1772 да Прусіі
- 1772 да Аўстрыі (уладанняў Аўстрыйскіх Габсбургаў)
- 1768 Месцы і даты стварэння канфедэрацый

ТЭРЫТОРЫІ, якія адышлі ў выніку падзелаў Рэчы Паспалітай

1-ра (1772 г.) 2-ра (1793 г.) 3-ра (1795 г.)

- да Расіі
- да Прусіі
- да Аўстрыі

Асманскай імперыі і яе васалаў, далучаных

- да Расіі
- да Аўстрыі
- ахопленыя паўстаннем барскіх канфедэратаў (1768 г.)
- ахопленыя паўстаннем пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі (1794 г.)

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

ў кантэксце
сусветнай гісторыі

Вучэбны дапаможнік для **10** класа
ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць
адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі,
з беларускай мовай навучання і выхавання
(з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню)

Пад рэдакцыяй доктара гістарычных навук
прафесара А. Г. Каханоўскага

У дзвюх частках
Частка 2

*Данушчана Міністэрствам адукацыі
Рэспублікі Беларусь*

Мінск
Выдавецкі цэнтр БДУ
2024

Правообладатель Издательский центр БГУ

УДК 94(476)(075.3)
ББК 63.3(4Бей)я72-1
К30

Аўтары:

*А. Г. Каханоўскі, У. С. Кошалеў, С. М. Цемушай, С. А. Чарапко,
В. А. Белазаўровіч, М. І. Мацюшэўская, Я. Р. Рыер, С. М. Ходзін*

Аўтары метадычнага забеспячэння:

*І. П. Бернат, Д. А. Субоціна,
Т. М. Сурконт*

Навуковы кансультант:

доктар гістарычных навук, прафесар, член-карэспандэнт
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі *І. А. Марзалюк*

Пераклад на беларускую мову *В. М. Іванова*

Рэцэнзенты:

Вучоны савет дзяржаўнай навуковай установы «Інстытут гісторыі
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі»; настаўнік гісторыі і грамадазнаўства
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі дзяржаўнай установы адукацыі
«Гімназія № 3 г. Брэста імя В. М. Верамяюк» *В. В. Куц*;
намеснік старшыні Пастаяннай камісіі па адукацыі, культуры і навуцы
Палаты прадстаўнікоў Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь,
доктар гістарычных навук, дацэнт *В. В. Даніловіч*;
настаўнік гісторыі кваліфікацыйнай катэгорыі «настаўнік-метадыст»
дзяржаўнай установы адукацыі «Ленінская сярэдняя школа
Бабруйскага раёна» *С. М. Герасімовіч*

Каханоўскі, А. Г.

К30 Гісторыя Беларусі ў кантэксце сусветнай гісторыі : вучэб.
дапам. для 10-га кл. устаноў адукацыі, якія рэалізуюць адука-
цыйныя прагр. агул. сярэд. адукацыі, з беларус. мовай наву-
чання і выхавання (з электронным дадаткам для павышанага
ўзроўню) : у 2 ч. Ч. 2 / А. Г. Каханоўскі [і інш.] ; пад рэд.
А. Г. Каханоўскага ; пер. на беларус. мову В. М. Іваноў. —
Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2024. — 302 [2] с. : іл.

ISBN 978-985-553-819-7.

УДК 94(476)(075.3)
ББК 63.3(4Бей)я72-1

ISBN 978-985-553-819-7 (ч. 2)
ISBN 978-985-553-813-5

© Афармленне. РУП «Выдавецкі
цэнтр БДУ», 2024

Як працаваць з вучэбным дапаможнікам.....	5
---	---

Раздзел III. РАЗВІЦЦЁ СУСВЕТНЫХ ЦЫВІЛІЗАЦЫЙ У ПОЗНІМ СЯРЭДНЯВЕЧЧЫ. БЕЛАРУСЬ У ПЕРЫЯД ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА, РУСКАГА І ЖАМОЙЦКАГА.....	8
--	----------

§ 20. Асноўныя тэндэнцыі палітычнага развіцця цывілізацый у Познім сярэднявеччы.....	8
§ 21. Сацыяльна-эканамічнае развіццё цывілізацый у Познім сярэднявеччы.....	17
§ 22. Духоўнае развіццё цывілізацый у Познім сярэднявеччы.....	25
§ 23–24. Утварэнне Вялікага Княства Літоўскага, дзейнасць вялікіх князёў па ўмацаванні дзяржавы.....	33
§ 25. Знешняя палітыка Вялікага Княства Літоўскага.....	47
§ 26. Развіццё феадальных адносін у Вялікім Княстве Літоўскім.....	57
§ 27. Развіццё гарадоў, рамёстваў і гандлю на тэрыторыі Беларусі.....	66
§ 28. Рэлігійнае жыццё на тэрыторыі Беларусі.....	75
§ 29. Культура Беларусі ў другой палове XIII — XV ст.....	83
§ 30. Фарміраванне беларускай народнасці.....	92
Практыкум па тэме «Развіццё сусветных цывілізацый у Познім сярэднявеччы. Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага».....	100
Абагульненне па тэме «Развіццё сусветных цывілізацый у Познім сярэднявеччы. Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага».....	104
Наш край у перыяд Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага ...	110

Раздзел IV. БЕЛАРУСЬ І ЦЫВІЛІЗАЦЫІ СВЕТУ Ў ПЕРЫЯД РАННЯГА НОВАГА ЧАСУ.....	114
---	------------

§ 31. Каланіяльная экспансія еўрапейскіх дзяржаў.....	114
§ 32–33. Асноўныя тэндэнцыі палітычнага развіцця цывілізацый свету ў XVI–XVIII стст.....	125
§ 34. Асноўныя тэндэнцыі сацыяльна-эканамічнага развіцця цывілізацый свету.....	141
§ 35. Гуманізм і Адраджэнне.....	152
§ 36. Рэфармацыя. Рэлігійныя войны ў Заходняй Еўропе. Контррэфармацыя.....	162
§ 37. Эпоха Асветніцтва.....	171
§ 38–39. Палітычнае развіццё Беларусі ў XVI–XVIII стст.....	182
§ 40–41. Беларусь у еўрапейскіх войнах ранняга Новага часу.....	197
§ 42. Эканамічнае становішча Беларусі ў XVI — першай палове XVII ст....	212

§ 43–44. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ў другой палове XVII — XVIII ст.	222
§ 45. Рэфармацыйны рух і Контррэфармацыя ў ВКЛ	233
§ 46. Канфесійная сітуацыя на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVI — XVIII ст.	242
§ 47. Гуманізм і Адраджэнне на тэрыторыі Беларусі	251
§ 48. Развіццё навуковых ведаў і адукацыі ў Беларусі.	261
§ 49. Культура Беларусі ў другой палове XVI — XVIII ст.	271
Практыкум па тэме «Беларусь і цывілізацыі свету ў перыяд ранняга Новага часу»	283
Абагульненне па тэме «Беларусь і цывілізацыі свету ў перыяд ранняга Новага часу»	289
Наш край у перыяд ранняга Новага часу	294
Выніковае абагульненне.	295
Храналагічная табліца па гісторыі Беларусі	298
Памяткі	300
Паказальнік тэрмінаў і паняццяў	302

Як працаваць з вучэбным дапаможнікам

Паважаныя дзесяцікласнікі!

Вы вывучаеце новы вучэбны прадмет «Гісторыя Беларусі ў кантэксце сусветнай гісторыі». У першай частцы вучэбнага дапаможніка вы пазнаёміліся з гісторыяй Беларусі ад найстаражытнейшых часоў да сярэдзіны XIII ст. У гэты перыяд тэрыторыю Беларусі пачалі засяляць людзі, утварыліся першыя дзяржавы — Полацкае і Тураўскае княствы, нашы продкі прынялі хрысціянства на візантыйскі ўзор, шмат чаго дасягнулі ў галіне культуры.

Другая частка вучэбнага дапаможніка ахоплівае гістарычны перыяд ад другой паловы XIII ст. да канца XVIII ст. Гэта Позняе сярэднявечча і ранні Новы час, якія змясцілі шматлікія падзеі і працэсы гісторыі Беларусі — ад утварэння Вялікага Княства Літоўскага да падзелаў Рэчы Паспалітай і ўваходжання Беларусі ў склад Расійскай імперыі.

З падзеямі, што адбываліся ў гэты перыяд на тэрыторыі Беларусі, вы працягнеце знаёміцца ў кантэксце сусветнай гісторыі. Вывучэнне ў пачатку кожнага раздзела асноўных тэндэнцый сацыяльна-эканамічнага, палітычнага, культурнага і духоўнага развіцця сусветных цывілізацый дапаможа вам выявіць і лепей зразумець асаблівасці гістарычнага развіцця нашага народа.

У вывучэнні характэрных у гэты перыяд для тэрыторыі Беларусі падзей, з'яў і працэсаў вам дапамогуць тэксты параграфуў, фрагменты гістарычных дакументаў, картасхемы, табліцы, інфаграфіка, ілюстрацыі, пытанні і заданні.

Спадзяёмся, што вучэбны дапаможнік пашырыць і сістэматызуе вашы веды па гісторыі Беларусі, дазволіць пераканацца, што наш народ валодае надзвычай багатай, унікальнай гісторыка-культурнай спадчынай. Мы сапраўды маем чым ганарыцца і што берагчы ў імя будучыні.

Аўтары

РАЗВІЦЦЁ СУСВЕТНЫХ ЦЫВІЛІЗАЦЫЙ БЕЛАРУСЬ У ПЕРЫЯД ВЯЛІКАГА КНЯСТВА

1253 г.

„НЕ РАЗБУРАЦЬ СТАРЫЗНЫ,
НЕ ЎВОДЗІЦЬ НАВІЗНЫ”.

1323 г.

1385 г.

Утварэнне і ўмацаванне Вялікага Княства
Літоўскага

Крэўская унія

Стварэнне цэнтралізаваных дзяржаў

Ранняя

Фарміраванне саслоўна-прадстаўнічых органаў
улады

1265 г.

1302 г.

1380 г.

„ЯКАЯ КАРЫСЦЬ
У ТЫМ, ШТО ТЫ
МНОГАЕ ВЕДАЎ,
КАЛІ ТЫ НЕ ЎМЕЎ
ПРЫМЯНІЦЬ ТВАІХ ВЕДАЎ
ДА ТВАІХ ПАТРЭБ?”

У ПОЗНІМ СЯРЭДНЯВЕЧЧЫ ЛІТОЎСКАГА, РУСКАГА І ЖАМОЙЦКАГА

1410 г.

1447 г.

1492 г.

Пачатак запрыгоньвання сялян

Адраджэнне

Зараджэнне капіталізму

Пачатак кнігадрукавання

1389 г.

1453 г.

1480 г.

1492 г.

Правообладатель Издательский центр БГУ

Раздзел III. РАЗВІЦЦЁ СУСВЕТНЫХ ЦЫВІЛІЗАЦЫЙ У ПОЗНІМ СЯРЭДНЯВЕЧЧЫ. БЕЛАРУСЬ У ПЕРЫЯД ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА, РУСКАГА І ЖАМОЙЦКАГА

§ 20. Асноўныя тэндэнцыі палітычнага развіцця цывілізацый у Познім сярэднявеччы

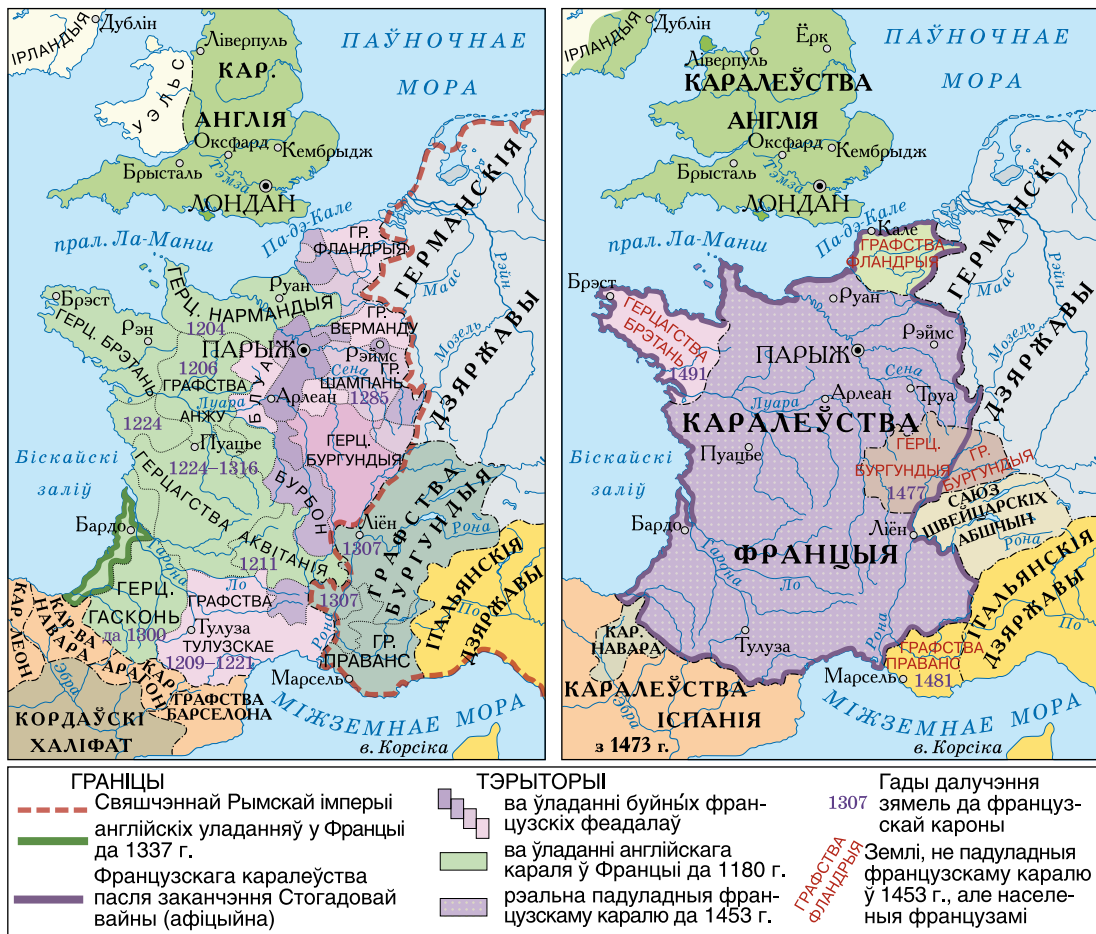
ПАРЛАМЕНТ СОЙМ
ГЕНЕРАЛЬНЫЯ ШТАТЫ РЭЙХСТАГ
САСЛОЎНАЕ ПРАДСТАЎНІЦТВА
УСХОДНЯЯ ДЭСПАТЫЯ КАРТЭСЫ
МАНАРХІЯ КАРОЛЬ РЭСПУБЛІКА
ЦЭНТРАЛІЗАВАНАЯ ДЗЯРЖАВА

Цэнтралізацыя дзяр-
жаў у Заходняй Еўропе

1. Стварэнне цэнтралізаваных дзяржаў. З XI–XII стст. у Заходняй Еўропе на фоне паступовага эканамічнага росту і, адпаведна, павелічэння колькасці насельніцтва пачаўся працэс кансалідацыі дзяржаўнай улады вакол каралеўскіх дынастый.

§ 20. Асноўныя тэндэнцыі палітычнага развіцця цывілізацый у Познім ...

Францыя і Англія ў XIII — пачатку XIV ст.

Францыя і Англія з 1453 да 1490-х гг.

Параўнайце дзве палітычныя карты. Які працэс назіраўся ў краінах Заходняй Еўропы ў Познім сярэднявеччы (на прыкладзе Францыі)?

Адначасова адбывалася дынамічнае развіццё гарадоў, фарміраваўся ўнутраны рынак. Гараджане — рамеснікі і купцы — былі зацікаўленыя ў мірным стваральным жыцці, бяспечных дарогах і перавозках тавараў, што было немагчыма гарантаваць пры феадальным самавольстве.

Цэнтралізаваная дзяржава — дзяржава, у якой тэрыторыя краіны падпарадкоўваецца аднаму цэнтру, дзейнічае адзіная сістэма кіравання і заканадаўства.

Слабасць каралеўскай улады ў Цэнтральнай Еўропе

Успомніце, што ўяўляла сабой Свяшчэнная Рымская імперыя ў Познім сярэднявеччы.

Лёс паўднёvasлавянскіх народаў

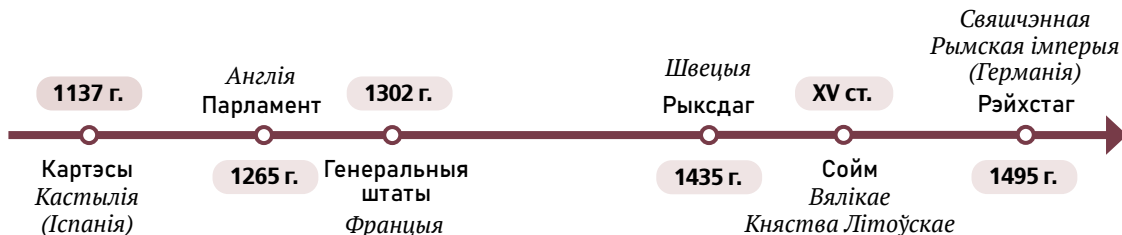
Не здзіўляе, што гараджане занялі бок манархаў у жаданні апошніх умацоўваць сваю ўладу. Падтрымка была перш за ўсё матэрыяльная, што дазваляла каралям фарміраваць замест непакорлівага рыцарскага апалчэння больш дысцыплінаваныя наёмныя войскі. Рост гарадоў у Заходняй Еўропе дазволіў манархам умацаваць сваю ўладу і супрацьстаяць самавольству арыстакратыі. Гэта спрыяла паступовай **цэнтралізацыі дзяржаў**.

У перыяд Позняга сярэднявечча ў дзяржаўным і грамадскім развіцці краін Цэнтральнай Еўропы меліся асаблівасці. Па-першае, слабасць гарадоў, звязаная з марудным фарміраваннем гандлёва-эканамічных сувязей унутры дзяржаў гэтага рэгіёна. Па-другое, вольныя сельскія рамеснікі, у адрозненне ад заходнееўрапейскіх сабратаў, не імкнуліся пакідаць свае вёскі, таму гарадское насельніцтва ў Польшчы, Чэхіі і Венгрыі расло павольна. Гараджане ў сувязі з гэтым не маглі даць манархам рэсурсы для цэнтралізацыі ўлады, як гэта адбывалася на Захадзе. У такіх умовах каралі ў супрацьстаянні з мясцовай арыстакратыяй маглі разлічваць выключна на дапамогу дваранства — шляхты. У выніку каралеўская ўлада ў дзяржавах Цэнтральнай Еўропы была дастаткова слабая.

Падобным чынам развіваліся паўднёvasлавянскія краіны. Тут, асабліва ў Балгарыі і Сербіі, быў заўважны ўплыў візантыйскага палітычнага ладу і праваслаўнай царквы. Але праз турэцкую агрэсію ў XIV ст. рух рэгіёна да цэнтралізацыі быў перапынены, і паўднёвыя славяне падзялілі лёс іншых балканскіх народаў.

2. Фарміраванне саслоўна-прадстаўнічых органаў. Неабходнасць для каралёў абапірацца на шырокія пласты насельніцтва пацягнула за сабой узнікненне саслоўна-прадстаўнічых органаў улады. На іх пасяджэнні манархі склікалі найбольш уплывовых феодалаў. З улікам ролі царквы ў сярэднявеччы

УЗНІКНЕННЕ САСЛОЎНА-ПРАДСТАЎНІЧЫХ ОРГАНАЎ

ковай Еўропе сваё месца ў саслоўна-прадстаўнічых органах усіх дзяржаў заняло каталіцкае духавенства. Узмацненне палітычнага ўплыву гарадоў і іх гаспадарчага значэння абумовіла запрашэнне на гэтыя пасяджэнні прадстаўнікоў гараджан. Больш за тое, часам разам з імі засядалі і вольныя сяляне, аднак гэта было хутчэй выключэннем. Такім чынам, у Познім сярэднявеччы ў большасці еўрапейскіх дзяржаў фарміраваліся **саслоўна-прадстаўнічыя манархіі**.

Найбольш развітая сістэма саслоўнага дзяржаўнага кіравання склалася ў найбуйнейшых заходнееўрапейскіх краінах — Англіі і Францыі. У парламенце Англіі прадстаўнікі гараджан і дваран утварылі ніжнюю палату (палату абшчын), а арыстакраты (людзі знатнага паходжання) — верхнюю (палату лордаў). Так у XIII ст. дзякуючы выданню Вялікай харты вольнасцей і стварэнню парламента ў Англіі пачала складацца сістэма абмежаванай манархіі, якая існуе ў Вялікабрытаніі да нашага часу.

У Францыі дваранства і кароль лічылі гараджан ніжэйшым, падатковым саслоўем. Але і абысціся без гарадскіх фінансаў улада не магла. Генеральныя штаты складаліся з трох палат, у склад якіх уваходзілі прадстаўнікі трох саслоўяў: дваранства, духавенства і «трэцяга саслоўя» (гараджане, сяляне). Засядаючы паасобку, кожнае саслоўе фарміравала сваю думку па разгляданым пытанні, маючы пры

Як вы лічыце, якія два саслоўі звычайна прыходзілі да аднаго і таго ж рашэння? На якое з іх кароль абапіраўся ў першую чаргу?

Англііскі парламент

Саслоўна-прадстаўнічая манархія — форма праўлення, пры якой у кіраванні дзяржавай удзельнічаюць органы саслоўнага прадстаўніцтва.

Французскія Генеральныя штаты

Вылучыце агульнае і адрэчнае ў рабоце саслоўна-прадстаўнічых органаў Англіі і Францыі.

Моц манархічнай улады

гэтым адзін агульны голас. Канчатковае рашэнне прымалася на супольным сходзе. Пры гэтым гараджан звычайна прыцягвалі толькі дзеля таго, каб тыя пачулі волю манарха, звязаную з чарговым зборам падаткаў.

Для Позняга сярэднявечча было характэрнае ўзмацненне манархіі як з дапамогаю сілы, так і праз прыняцце законаў. Сама па сабе манархічная форма праўлення паўстала з традыцыі канцэнтравання ўлады ў адной асобы. У гэтым бачыўся залог устойлівасці, у аснове якой ляжала пэўная асаблівасць сярэдневяковага мыслення: як на чалавечым целе адна галава, так на чале дзяржавы адзіны валадар. Менавіта таму элементы грамадзянскай супольнасці, што ўзніклі ў заходнееўрапейскіх гарадах яшчэ ў XII–XIII стст., аказаліся слабыя і нетрывалыя. Аднаасобная ўлада манарха заставалася ў вачах народа арганізуючым пачаткам.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Англія	Францыя	Іспанія і Партугалія	Свяшчэнная Рымская імперыя	Вялікае Княства Літоўскае
Парламент	Генеральныя штаты	Картэсы	Рэйхстаг	Сойм
...	«асноўныя саслоўі»	...	«СХОД»	...

1. З дапамогай дадатковых крыніц інфармацыі выявіце этымалогію назваў саслоўна-прадстаўнічых органаў улады.
2. Як слова «сойм» звязана з назвамі аналагічных органаў у іншых дзяржавах?
3. Складзіце табліцу «Роля розных саслоўяў у кіраванні познесярэдневяковымі дзяржавамі». Зрабіце вывад.
4. Вялікі італьянскі мыслар і паэт Дантэ Аліг'еры пісаў: «Тое, што можа зрабіць адзін, лепш зрабіць аднаму, чым многім». Успомніце вядомую прыказку, якая прапануе альтэрнатыўны пункт погляду. Прывядзіце прыклады з гісторыі рэалізацыі кожнага сцверджання на практыцы.

Феодалы як васалы і гараджане як падданыя маглі даваць парады валадару і ў асобных выпадках прымалі абавязковыя для яго рашэнні (напрыклад, усталяванне падаткаў).

Аднак Позняе сярэднявечча ведала прыклады існавання і рэспублік. Першыя з іх з'явіліся ў італьянскіх гарадах, такіх як Венецыя, Генуя, Фларэнцыя і інш. Умацаванне рэспубліканскіх ідэй праявіцца цягам развіцця Заходняй Еўропы ў Новы час.

3. Асаблівасці фарміравання расійскай дзяржаўнасці. У канцы XV — пачатку XVI ст. на палітычнай карце Еўропы з'явілася новая дзяржава — Расія, якую некаторы час яшчэ называлі Маскоўскім княствам, хоць у яе склад было ўключана некалькі іншых вялікіх княстваў.

І калі на Захадзе ўтварэнне цэнтралізаваных дзяржаў было непасрэдна звязана з унутраным эканамічным развіццём — пашырэннем гандлёвых сувязей, фарміраваннем нацыянальных рынкаў, дык для Паўночна-Усходняй Русі галоўным быў знешні фактар. Аб'яднанне ўсходнеславянскіх зямель вакол Масквы было паскорана небяспекай, што зыходзіла ад Залатой Арды, а таксама ваенна-палітычнай канкурэнцыяй з боку Вялікага Княства Літоўскага. Уладары ВКЛ, таксама як і маскоўскія, разглядалі сваю дзяржаву як аб'яднанне ўсіх зямель былой Старажытнай Русі.

Працэс умацавання каралеўскай улады ў Заходняй Еўропе патрабаваў падтрымкі розных палітычных сіл — феадалаў, царквы, гарадоў. Менавіта ў гарадах каралі знайшлі апору ў барацьбе з самавольствам феадалаў. На тэрыторыі Расійскай дзяржавы гарадское самакіраванне было амаль цалкам знішчана падчас цэнтралізацыі, скасавання асобных княстваў. Так, блізкія да рэспубліканскага ладу элементы арганізацыі ўлады, што існавалі ў Наўгародскай зямлі, былі ліквідаваны пасля далучэння «Гаспадара Вялікага Ноўгарада» да Масквы ў 1478 г.

Італьянскія рэспублікі

Успомніце, што такое рэспубліка.

Вырашальная роля знешнепалітычнага фактару

Іван III (1462–1505) — стваральнік Расійскай дзяржавы — на помніку «Тысячагоддзе Расіі» ў Вялікім Ноўгарадзе

Які сімвал расійскай дзяржаўнасці можна знайсці на помніку? Якім чынам Расія яго набыла?

Неабмежаваная ўлада манарха

Уступленне султана
Мехмеда II
у Канстанцінопаль.
Мастак Ж.-Ж. Бен-
жамен-Канстан. 1876 г.

Аслабленне дзяржавы васілеўсаў

Заняпад Візантыі

У адрозненне ад сітуацыі ў Заходняй Еўропе, на час утварэння Расійскай дзяржавы ў ёй яшчэ не аформіліся саслоўі, якія баранілі б свае інтарэсы з дапамогай прадстаўнічых устаноў. Гэта паспрыяла набыццю вярхоўнай уладай Расіі нічым не абмежаванага самадзяржаўнага характару. Сам працэс стварэння адзінай Расійскай дзяржавы разглядаўся маскоўскімі валадарамі як пашырэнне ўласнага княства, сваёй вотчыны.

Працэсы цэнтралізацыі ў Расійскай дзяржаве паўсталі пачаткам замацавання сістэмы дзяржаўнага феадалізму. Для яго былі характэрныя развіццё прыгонніцтва і значная роля дзяржавы ў палітычнай і эканамічнай сферах.

4. Візантыя ў перыяд Позняга сярэднявечча.

У XIV–XV стст. у Візантыі ўзмацнілася права прыватнай уласнасці на зямельныя ўладанні, што прывяло да росту самастойнасці феадалаў, іх незалежнасці ад цэнтральнай улады. Афармляліся і правы сялян на зямлю, пры гэтым абшчына працягвала кантраляваць размеркаванне і продаж зямельных участкаў (надзелаў).

Новае аслабленне Візантыі адбылося тады, калі на Захадзе пачалі пераадольваць раздробленасць. Працяглая ўнутрыпалітычная барацьба аслабіла ўладу. Пагоршыла становішча Візантыі і яе суседства з качавым светам Усходу. Крыжовыя паходы спарадзілі канфлікты з каталіцкай Еўропай. Імперыя слабела штогод і эканамічна, і палітычна.

Не здзіўляе, што з цягам часу Візантыя стала аб'ектам для знешняй агрэсіі. Спачатку яна трапіла пад уплыў італьянскіх купцоў, а затым зрабілася ахвярай турэцкай экспансіі. Падзенне Канстанцінопаля ў 1453 г. — смутны, але ў абставінах, якія склаліся, непазбежны фінал тысячагадовай гісторыі імперыі.

5. Усходнія дэспатыі. Галоўнай асаблівасцю палітычнага развіцця дзяржаў Усходу ў Познім

сярэднявеччы была моцная, абсалютная ўлада гасудара, якая грунтавалася на традыцыі і не патрабавала прававога афармлення. Усе, хто не меў дачыннення да ўлады, з'яўляліся безаблічнай масай падданных, не мелі прававой абароны ад яе самавольства. Такая форма дзяржаўнага кіравання называецца дэспатыяй.

Гэтая асаблівасць палітычнага развіцця дзяржаў Азіі была абумоўлена ў першую чаргу манаполіяй дзяржавы на зямлю, а таксама залежнасцю ад прыродных умоў (сельская гаспадарка тут развівалася дзякуючы будаўніцтву ірыгацыйных сістэм). Па-другое, пастаянная знешняя пагроза (суседзямі земляробчых цывілізацый Усходу былі ваяўнічыя качэўнікі-жывёлаводы) вымусчала будаваць абарончыя збудаванні і ўтрымліваць вайсковыя гарнізоны.

Вырашыць гэтыя задачы былі здольныя толькі моцныя цэнтралізаваныя дзяржавы. Асновай цэнтралізаванага кіравання грамадствам былі дзяржаўная форма ўласнасці, цэнтралізаваны збор падаткаў і такое самае размеркаванне. Лаяльнасць падданных забяспечвалася не дамовай, як на Захадзе (сеньёр васалу — зямлю, той у адказ — адданую службу), а адсутнасцю гарантаваных правоў падданных на валоданне зямлёй — асноўнай крыніцай існавання.

Сярод усходніх дзяржаў таго часу вылучалася Японія. «Нябесны гаспадар», як менавалі тут імператара, быў свяшчэнны, але ў рэальным жыцці не адыгрываў значнай ролі. Сапраўдную ўладу мелі феадальныя групы (сямейныя роды). У краіне існавала прыватная ўласнасць на зямлю, а самураі карысталіся асаблівай пашанай і павагай. Такое становішча захоўвалася ў Японіі да пачатку Новага часу.

Успомніце, на чале якіх імперый стаялі Цімур і імператары дынастыі Мін.

Прыродны фактар развіцця

Калі і дзе ўпершыню ў гісторыі з'явіліся ірыгацыйныя сістэмы?

Няма ўласнасці — няма правоў

Іншая Японія

Палітычнае развіццё краін Захаду і Усходу ў Познім сярэднявеччы, з аднаго боку, мела агульныя рысы, галоўная з якіх — цэнтралізацыя ўлады. З другога боку, формы і прынцыпы кіравання аб'яднаных еўрапейскіх дзяржаў будаваліся на феадальных парадках, узаемнай зацікаўленасці і прававых гарантыях у адносінах «кароль — прадстаўнікі саслоўяў», у той час як улада на Усходзе моцна трымалася на традыцыйным беспрэчным падпарадкаванні манарху.

калі ў свеце...

1265 г. — пачатак работы англійскага парламента

на тэрыторыі Беларусі...

1253 г. — каранцыя ў Новагародку вялікага князя літоўскага Міндоўга

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Пералічыце прычыны зацікаўленасці манархаў і прадстаўнікоў розных саслоўяў ва ўтварэнні цэнтралізаванай дзяржавы.
2. Пабудуйце лагічны ланцужок, які адлюстроўвае працэс афармлення саслоўна-прадстаўнічых манархій у краінах Заходняй Еўропы. Вылучыце вартасці і недахопы органаў саслоўнага прадстаўніцтва, што існавалі ў XIV–XV стст.
3. Якія фактары паўплывалі на фарміраванне расійскай дзяржаўнасці? Прыведзіце канкрэтныя прыклады.
4. Чаму ўсходнія дзяржавы набылі форму дэспатый? Якім чынам на гэта маглі паўплываць традыцыйныя рэлігійныя вераванні і ўсходні светапогляд?

§ 21. Сацыяльна-эканамічнае развіццё цывілізацый у Познім сярэднявеччы

САСЛОЎЕ БАНК ПАДЗЕЛ ПРАЦЫ МАНУФАКТУРА ДВАРАНСТВА ВЫЗВАЛЕННЕ СЯЛЯН ТАВАРНА-ГРАШОВАЯ ГАСПАДАРКА ТАВАР НАЁМНЫЯ РАБОЧЫЯ

1. Уплыў таварна-грашовых адносін на сацыяльную структуру еўрапейскага феадальнага грамадства. У XIV–XV стст. у Еўропе адбываліся змены, звязаныя з ростам гарадоў, развіццём таварна-грашовых адносін. Гэтыя працэсы прывялі да змяненняў у структуры асноўных саслоўяў грамадства.

У цэнтралізаваных нацыянальных дзяржавах, якія сфарміраваліся ў Познім сярэднявеччы, кароль быў паўнаўладным манархам, а ўсе феодальныя рабіліся яго прамымі васаламі. Свецкая феадальная іерархія цяпер адыгрывала сімвалічную ролю. Утварылася адзінае саслоўе дваран, у межах якога тытулы «граф», «барон», «герцаг» паказвалі толькі на прыналежнасць да арыстакратыі.

У XIV–XV стст. феодальныя працягвалі складаць аснову еўрапейскага грамадства. Іх моц і ўплыў вызначаліся манапольным правам на валоданне зямлёй. Аднак у гаспадарках феадалаў пачалі адбывацца істотныя змены. Развіццё гарадоў фарміравала, з аднаго боку, попыт на сельскагаспадарчую прадукцыю, які няспынна нарастаў, а з другога — прапаноўвала спажываць масу новых, вырабленых на месцы і прывізных тавараў.

Успомніце, якія саслоўі сфарміраваліся ў Еўропе ў Высокім сярэднявеччы.

Фарміраванне адзінага дваранскага саслоўя

Паразважайце, чаму землеўладальнікам выгадна было пераводзіць сялян на грашовы аброк.

Вызваленне сялян ад асабістай залежнасці

Нарастанне супярэчнасцей паміж сялянамі і феодаламі

«Трэцяе саслоўе»

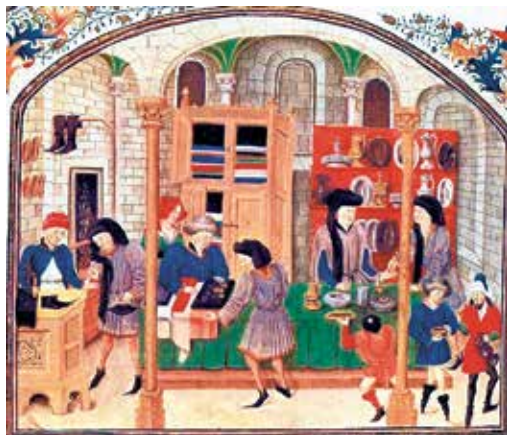
Феодалам, якія жадалі набываць гэтыя тавары, усё больш патрабаваліся грошы, што вымушала іх задумацца наконт павелічэння даходнасці сваіх уладанняў і прывяло да ўзмацнення эканамічных формаў эксплуатацыі сялян. Форма рэнты змянілася: скарацілася і амаль знікла паншчына, феодалы пачалі пераводзіць сялян на грашовы аброк (чынш). Для атрымання неабходных сум сяляне вымушаны былі выходзіць са сваёй прадукцыяй на рынак і такім чынам уцягваліся ў таварную вытворчасць. У выніку яны рабіліся асноўнымі пастаўшчыкамі прадуктаў харчавання і сыравіны на гарадскія рынкі.

Зацікаўленыя ў атрыманні грошай феодалы не толькі павялічвалі грашовыя паборы з сялян, але і пачалі практыкаваць выкуп імі асабістай свабоды. XIV–XV стст. былі эпохай масавага вызвалення заходнееўрапейскіх сялян ад асабістай залежнасці. Сяляне атрымлівалі волю, а феодалы захоўвалі за сабой галоўнае багацце — зямлю. Вызваліўшыся, сяляне працягвалі карыстацца зямлёй і выконвалі ранейшыя павіннасці.

Землеўладальнікі-феодалы пачалі жыць выключна за кошт зямельнай рэнты, што выклікала ў «трэцяга саслоўя» (сялян і гараджан) усё большую незадаволенасць. Сялянства пачало барацьбу з памешчыкамі за поўную адмену асабістай залежнасці, супраць памешчыцкага самавольства, за паніжэнне рэнты і атрыманне ва ўласнасць зямлі.

У Познім сярэднявеччы сяляне, якія атрымалі асабістую свабоду, былі ўключаны разам з гараджанамі ў падатковае саслоўе. Гарадское насельніцтва падзялілася паводле маёмаснай прыкметы на заможных і беднякоў.

Асаблівае месца сярод гараджан займалі купцы. Ва ўмовах развіцця рыначных сувязей іх роля нарастала, яны ператвараліся ў неабходных пасрэднікаў паміж вытворцамі і спажыўцамі. У найбольш развітых рэгіёнах Еўропы, дзе пазіцыі феодалаў былі слабейшыя

Чаму ў Познім сярэднявеччы купец зрабіўся ключавой постаццю ў грамадстве?

Гандлёвыя крамы ў сярэднявковым горадзе. Мініяцюра. XV ст.

(Паўночная Італія, Нідэрланды), купцы пранікалі ў сферу вытворчасці, удзельнічалі ў рэалізацыі рамеснай дзейнасці і рабіліся, па сутнасці, прадпрымальнікамі.

У выніку ўсіх змен у еўрапейскім грамадстве XIV–XV стст. сфарміраваліся тры саслоўі: дваранства, духавенства, падатковае саслоўе («трэцяе саслоўе»).

Змены, што адбываліся ў Заходняй Еўропе, не былі характэрныя для Паўночна-Усходняй і Паўночна-Заходняй Русі — тэрыторыі, на якой будзе ўтворана Расійская дзяржава. Тут таксама складваліся саслоўі, але ўсе яны без выключэння аказаліся абмежаваныя ў сваіх правах дзяржавай. Гэтыя саслоўі — «служылыя людзі» (баярства, дваранства), духавенства, сялянства і пасадскія людзі (гараджане). У Познім сярэднявеччы ва Усходняй Еўропе канчаткова замацаваліся феадальныя адносіны, што прывяло да пагаршэння становішча асноўнай масы сялянства. Афармлялася прыгоннае права, хоць сяляне яшчэ маглі пераходзіць ад аднаго феодала да другога ў Юр'еў дзень асенні (26 лістапада паводле старога стылю). Не было вольным і гарадское насельніцтва. Ад старажытных часоў захавалася і такая сацыяльная група, як халопы.

**Асаблівасці развіцця
Усходняй Еўропы**

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Ганзейскі саюз (Ганза) — гандлёва-палітычны саюз паўночнагерманскіх дзяржаў. Перыяд яго росквіту прыпаў на XIV — сярэдзіну XV ст. Мэтамі саюзу былі актыўны пасярэдніцкі гандаль, гарантаванне беспекі гандлёвых шляхоў, падтрыманне стабільнасці палітычнага ладу ў гарадах, што ў яго ўваходзілі.

У 2011 г. Нацыянальны банк Рэспублікі Беларусь выпусціў памятную манету «Полацк. Ганзейскі саюз». Уважліва разгледзьце яе і адкажыце на пытанні.

1. Якія выявы на манеце сведчаць пра тое, што Ганза — гэта гандлёвы саюз?
2. Назавіце два населеныя пункты Беларусі, якія з'яўляліся гарадамі-партнёрамі Ганзейскага саюзу.
3. Даведайцеся, якая падзея паслужыла нагодай для выпуску гэтай манеты.

«Замыканне цэхаў»

2. Эканамічныя змены ў сярэднявечным горадзе.
З'яўленне мануфактурнай вытворчасці. У XIV ст. аб'ём прадукцыі рамеснікаў (праз павелічэнне іх колькасці) рос нашмат хутчэй, чым попыт на тавары. Пакупніцкая здольнасць феодалаў абмяжоўвалася магчымасцямі падатковага саслоўя. Сяляне пасля выплат пануючаму саслоўю практычна не мелі сродкаў для набыцця вырабаў гарадскіх рамеснікаў. Заможных гараджан таксама было няшмат.

У XIV ст. пачалося так званае «замыканне цэхаў», г. зн. доступ у іх абмежавалі, а ў шэрагу выпадкаў і наогул спынілі. З цягам часу майстрамі маглі стаць толькі дзеці або блізкія сваякі майстра. Для ўступлення ў цэх старонніх людзей (звычайна падмайстраў) ад

іх пачалі патрабаваць вырабу асабліва якаснай прадукцыі — шэдэўра, што часта было немагчыма для работніка, які не меў сувязей і сродкаў. З’явіліся так званыя «вечныя падмайстры» — папярэднікі рабочага класа.

Цэхі таксама пачалі стрымліваць тэхнічны прагрэс. За папярэднія некалькі стагоддзяў рамеснікі не толькі спасціглі шмат якія тонкасці сваіх рамёстваў, але і пачалі вынаходзіць разнастайныя ўдасканаленні і прыстасаванні, што палягчалі працу і рабілі яе больш прадукцыйнай. Аднак цэхі адмаўляліся ад многіх прапаноў і вынаходстваў і паступова пачалі тармазіць вытворчае развіццё.

Ператварэнне цэхаў у «тормаз» вытворчага развіцця

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

Шоўкапрадзільшчыцы (1412–1413 гг.)

Няхай будзе ведама, што да нас з’явіўся Вальтар Кезенгер і прапанаваў пабудаваць кола для прадзення і сукання шоўку. Але, параіўшыся і паразважаўшы са сваімі сябрамі..., савет вырашыў, што многія ў нашым горадзе, хто жыве з гэтага рамяства, загінуць тады. Таму было пастаноўлена, што не трэба будаваць і ставіць кола ні цяпер, ні калі-небудзь пасля.

Часу савет цэху шоўкапрадзільшчыц прыняў рашэнне адмовіцца ад тэхнічных навінак?

У XIV ст. з’явілася новая форма арганізацыі вытворчасці, што не мела цэхавых абмежаванняў, — **мануфактура**. Майстры або купцы аб’ядноўвалі рамеснікаў блізкіх спецыяльнасцей, кожны з якіх выконваў асобную аперацыю ў агульным ланцужку вытворчасці. Мануфактура, пабудаваная паводле прынцыпу падзелу працы, не мела ўнутраных абмежаванняў, як цэх, і была накіравана на масавы выраб прадукцыі, якая карысталася попытам. Рамеснікі, якія працавалі тут, ператвараліся з былых

З’яўленне мануфактур

Мануфактура — прадпрыемства, заснаванае на падзеле працы і выкарыстанні ручной працы наёмных рабочых.

Як вы лічыце, ці адрознівалася якасць прадукцыі, што выраблялася ў рамесніцкіх майстэрнях і на мануфактурах?

Адметныя рысы ў развіцці краін Усходу

уласнікаў майстэрняў у наёмных рабочых. Мануфактуры заклалі аснову капіталістычнай вытворчасці, арыентаванай на зніжэнне сабекошту тавараў шляхам тэхнічных удасканаленняў і эканомнага выкарыстання працы работнікаў.

Мануфактуры ўзніклі ў найбольш развітых гарадах-дзяржавах Паўночнай Італіі, у значнай ступені незалежных і ад феадальнага прыгнёту, і ад кантролю дзяржаў, што ў той час мацнелі ў Еўропе. Іх уладальнікі разам з купцамі былі першымі прадстаўнікамі новага сацыяльнага пласта — буржуазіі.

3. Асаблівасці сацыяльна-эканамічнага развіцця краін Усходу. Эканамічнае развіццё краін Усходу ў XIV–XV стст. ішло зусім інакш, чым у Еўропе. Тут не склаліся перадумовы для фарміравання ўстойлівай прыватнай уласнасці на зямлю і, як вынік, не атрымала развіцця індывідуальная сельская гаспадарка. Усходняе цэхавае рамяство не перарасло ў стабільную мануфактурную вытворчасць, бо было арыентаванае на задавальненне патрэб знаці. Гарады Усходу не здолелі дабіцца права на самакіраванне, як гэта адбылося ў Еўропе. Яны цалкам падпарадкоўваліся валадару, які жыў у горадзе, або ўплывовым арыстакратам. Уся арганізацыя жыцця горада была падпарадкавана інтарэсам валадароў: рамяство і гандаль арганізаваліся імі з разлікам атрымання найбольшага прыбытку для сябе.

Бліжэй да XV ст. развіццё ўсходніх цывілізацый запывалілася: панізіўся аб'ём вытворчасці жалеза, прыходзіла ў заняпад сельская гаспадарка, скараціўся міжнародны гандаль па Вялікім шаўковым шляху. Краіны Усходу аказаліся няздольныя задаволіць патрэбы насельніцтва, якое расло.

Прычыны запывалення эканамічнага развіцця ўсходніх дзяржаў гісторыкі звязваюць са спецыфічнымі геаграфічнымі ўмовамі. У краінах Усходу сельская гаспадарка была пабудавана на ірыгацыі. У спя-

Прычыны запывалення тэмпаў эканамічнага развіцця

котным клімаце пры вялікай колькасці сонечных дзён водны рэжым быў надзвычай нестабільны. Урадлівыя даліны найбуйнейшых рэк былі сапсаваныя чаргаваннем паводак і засух. Устойлівае земляробства было магчымае толькі пры наяўнасці складанай сістэмы адводу, збору і зберажэння вады. Гэта патрабавала велізарных выдаткаў сіл і часу. Неабходнасць ірыгацыі зрабіла немагчымай індывідуалізацыю гаспадарчай дзейнасці. Ва ўсходніх цывілізацыях пераважала дзяржаўная ўласнасць на зямлю.

Вялікую ролю ў фарміраванні спецыфікі Усходу разам з прыроднымі фактарамі адыграла пастаянная знешняя пагроза. Суседства з неспакойнымі, агрэсіўнымі качэўнікамі мела для ўсходніх народаў сур'ёзныя наступствы. Перыядычныя набегі качэўнікаў на цывілізацыі Усходу калі не разбуралі іх дарэшты, дык настолькі аслаблялі і дэзарганізавалі, што даводзілася пачынаць усё спачатку. Нават калі земляробчыя грамадствы перамагалі, ім даводзілася прыкладаць велізарныя намаганні, каб аднавіць ірыгацыйныя сістэмы, гарады і дарогі.

Канфрантацыя з качэўнікамі вяла да высокага ўзроўню ваенных выдаткаў: будаўніцтва абарончых збудаванняў, утрыманне сталага войска і інш. У выніку значныя рэсурсы траціліся нерацыянальна. Еўропа ў гэты перыяд не мела такіх ваенных выдаткаў.

Вынікам запаволення развіцця цывілізацый Усходу ў Познім сярэднявеччы была іх няздольнасць супрацьстаяць еўрапейскай каланіяльнай экспансіі ў Новы час.

Мініяцюра са «Зборніка летанісаў». XV ст.

Развіццё цывілізацый у Познім сярэднявеччы адбывалася нераўнамерна. Заходняя Еўропа тэмпамі эканамічнага развіцця пераўзышла найбольш развітыя еўрапейскія цывілізацыі. У XIV–XV стст. у заходнееўрапейскім грамадстве з’яўляюцца парасткі новых капіталістычных адносін.

калі ў свеце...

XIV–XV стст. — вызваленне заходнееўрапейскіх сялян ад прыгоннай залежнасці

на тэрыторыі Беларусі...

XV ст. — пачатак запрыгоньвання сялян

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Раскрыйце прычынна-выніковыя сувязі паміж развіццём таварна-грашовых адносін і зменамі ў сацыяльнай структуры еўрапейскага грамадства ў Познім сярэднявеччы.
2. Параўнайце мануфактуру з рамесніцкай майстэрняй (крытэрыі для параўнання вылучыце самастойна). Зрабіце вывад.
3. Чым былі абумоўлены адрозненні ў эканамічным развіцці краін Захаду і Усходу ў XIV–XV стст.?
4. Якія змены ў Еўропе ў Познім сярэднявеччы, на ваш погляд, прадвызначылі каланіяльную экспансію Новага часу? Сваё меркаванне абгрунтуйце.
5. Як вы лічыце, чаму ў той час, як у Заходняй Еўропе ішоў працэс вызвалення сялян ад прыгоннай залежнасці, на тэрыторыі Беларусі і Расіі, наадварот, пачыналася іх запрыгоньванне?

§ 22. Духоўнае развіццё цывілізацый у Познім сярэднявеччы

СІНТАІЗМ ДЗЕСЯЦІНА КАТАЛІЦТВА ПРАВАСЛАЎЕ ІНДУІЗМ БУДЫЗМ ІСЛАМ УНІВЕРСІТЭТ ДУХОЎНА-РЫЦАРСКІ ОРДЭН ІНДУЛЬГЕНЦЫЯ

1. Роля царквы ў палітычным, эканамічным і культурным жыцці еўрапейскіх дзяржаў. Духоўнае жыццё грамадства цесна звязанае з вытворчасцю духоўных каштоўнасцей, з унутраным светам чалавека, яго маральнасцю і светапоглядам. У сярэдневяковых цывілізацыях галоўную ролю ў гэтай сферы грамадскага жыцця адыгрывала рэлігія.

У Заходняй Еўропе ў перыяд Позняга сярэднявечча каталіцкая царква па-ранейшаму была самай магутнай арганізацыяй. Яна забяспечвала маральнае абгрунтаванне для валадароў, якія імкнуліся заручыцца падтрымкай царквы для ўмацавання сваіх пазіцый. Папа як духоўны лідар меў значны аўтарытэт, мог прызначаць і адхіляць кіраўнікоў дзяржаў, што рабіла яго ключавым палітычным гульцом.

Аднак у XIV ст. уплыў царквы на ўнутраныя справы дзяржаў пачаў зніжацца. Палітычная раздробленасць Заходняй Еўропы саступала месца нацыянальным дзяржавам, цэнтралізаваная ўлада каралёў умацоўвалася. Яскравымі прыкладамі крызісу царквы зрабіліся Вялікі раскол (1378–1417 гг.) і падпарадкаванне духавенства сваім гасударам. У перыяд Вялікага расколу адразу два, а пасля і тры

Царква ў Заходняй Еўропе

Успомніце, калі і чаму адбыўся раскол хрысціянскай царквы.

У сярэдзіне XIV ст. герцаг Аўстрыі заявіў: «У сваіх землях я сам буду Папам». Чаму ў дадзены перыяд свецкія гасудары здолелі ўзяць верх над папамі?

плата за абрады

продаж царкоўных
пасад

продаж індальгенцый

ахвяраванні

дзесьціна

паломніцтва

Даходы царквы

Хрысціянская царква
ва Усходняй Еўропе

прэтэндэнты абвясцілі сябе сапраўднымі папамі. Інквізіцыя ў Іспаніі перайшла пад кантроль каралеўскай улады. У Францыі папам забаранілі прызначаць біскупаў, а ў Англіі біскупам мог быць толькі англічанін. Свецкая ўлада пап захавалася ў асноўным у Цэнтральнай Італіі. Спробы ўмяшання пап у справы дзяржаў спыняліся каралямі і падтрымліваліся мясцовым духавенствам.

Нягледзячы на аслабленне ўплыву, царква заставалася буйным зямельным уласнікам і адыгрывала вялікую ролю ў эканамічным жыцці. Прыкладна траціна зямлі, што апрацоўвалася ў Заходняй Еўропе, належала цэрквам і манастырам. Царква збірал дзесьціну і прадавала індальгенцыі, а выручаныя сродкі ішлі на фінансаванне разнастайных праектаў, у тым ліку будаўніцтва храмаў. Царква назапашвала багацці і рабілася крэдыторам каралёў. Храмы прываблівалі паломнікаў, што спрыяла гандлю і атрымання прыбыткаў.

Царква аказвала значны ўплыў на прававую сістэму і судовыя працэдуры. Інквізіцыя выкарыстоўвалася як інструмент для выяўлення і пакарання ерэтыкоў, а таксама тых, чые перакананні разыходзіліся з вучэннем царквы. Абмежаванне доступу да рэлігійных абрадаў служыла сродкам ціску на манархаў і розныя сацыяльныя групы. Апроч таго, царква актыўна інвеставала ў адукацыю і дабрачыннасць, фінансавала школы, універсітэты і бібліятэкі, што спрыяла распаўсюджанню культуры і фарміраванню інтэлектуальнай эліты.

Ва Усходняй Еўропе насельніцтва пераважна вызнавала праваслаўе. Руская праваслаўная царква фарміравала духоўныя каштоўнасці і нормы паводзін, рабілася асновай для фарміравання ідэнтычнасці трох братніх народаў — беларускага, рускага і ўкраінскага.

Амаль да сярэдзіны XV ст. Руская праваслаўная царква не была самастойнай. Яна па-ранейшаму з'яў-

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Ва ўмовах панавання рэлігійнага светапогляду і пануючай ролі царквы ўсякая нязгода з існуючым ладам успрымалася як супрацьстаянне «божаму парадку», ерась (ілжэвучэнне), адыход ад афіцыйнай рэлігіі. У 1982 г. Папа Рымскі Ян Павел II папрасіў прабачэння за «памылкі» інквізіцыі, а ў далейшым некалькі разоў асудзіў яе за «нецярпімасць і нават гвалт у служэнні ісціне».

1. Каго ў Сярэдня вякі называлі ерэтыкамі? Чаму каталіцкая царква лічыла іх прапаведзі небяспечнымі?
2. Як каталіцкая царква змагалася супраць ерэтыкоў? З якой мэтай былі створаны так званыя жабрацкія манаскія ордэны — дамініканцаў і францысканцаў?
3. Растлумачце значэнне крылатага выразу «паляванне на вядзьмарак».
4. Якое значэнне ў сучасным свеце мае прызнанне гістарычных памылак?

„Клір не вучыць, а псуе народ сваёй распустай, звязанай з багаццем. Дык трэба адабраць у яго багацце! Пераемнікі Хрыста павінны быць бедныя, як апосталы. А яны, наадварот, толькі пра тое і дбаюць, як бы яшчэ павялічыць свае багацці, для чаго рассылаюць прадаўцоў індальгенцый і драпежных манахаў, якія... ладзяць нікому не вядомыя святкаванні, выдумляюць чуды і рабуюць бедны народ...“

Ян Гус, чэшскі прапаведнік, мысляр, рэлігійны рэфарматар

За што Ян Гус крытыкаваў каталіцкую царкву?

Як вы лічыце, ці можна лічыць гусіцкі рух першай сур'ёзнай спробай рэфармавання каталіцкай царквы? Свой адказ аргументуйце.

лялася часткай Канстанцінопальскага патрыярхату, бо Візантыйская імперыя да самага свайго падзення (1453 г.) заставалася галоўным цэнтрам праваслаўя ў свеце. Рускія мітрапаліты прызначаліся патрыярхам у Канстанцінопалі і насілі тытул «Кіеўскі і ўсяе Русі». Пасля 1325 г. іх рэзідэнцыя размяшчалася ў Маскве.

Фларэнтыйская
царкоўная унія

Унія — аб'яднанне, саюз.

Якія рэлігійныя і палітычныя уніі вам вядомыя?

Кіеўскі мітрапаліт Ісідар
перад Папам Рымскім
Яўгеніем IV.
Мініяцюра. XVI ст.

Новы этап у гісторыі
праваслаўя

Важную ролю ў пераадоленні залежнасці ад Канстанцінопаля адыграла ўзмацненне Маскоўскага вялікага княства, якому ўсё больш была патрэбна ідэалагічная падтрымка царквы. Вырашальныя падзеі адбыліся ў перыяд падрыхтоўкі і падпісання Фларэнтыйскай уніі (1439 г.), якая мела мэтай аб'яднанне праваслаўнай і каталіцкай цэркваў пад эгідай Рыма: праваслаўныя прызнавалі вяршэнства Папы Рымскага, прымалі каталіцкае веравучэнне, але захоўвалі праваслаўны абрад набажэнства. Каталіцкая царква спадзявалася такім чынам аднавіць і ўмацаваць аўтарытэт папства, у той час як праваслаўныя ўлады Канстанцінопаля шукалі падтрымку Захаду ў супрацьстаянні з туркамі-асманамі.

Акт аб аб'яднанні цэркваў без ваганняў падпісаў мітрапаліт Рускай царквы Ісідар, грэк з паходжання і актыўны прыхільнік уніі. Аднак пасля вяртання ў Маскву і службы ў храме з каталіцкім крыжам ён быў звергнуты паводле загаду вялікага князя маскоўскага Васіля II Цёмнага. Фларэнтыйская унія ў Рускай дзяржаве не была прызнаная ні свецкай, ні рэлігійнай уладай; унію асудзілі як ерась і адступніцтва.

Грэк Ісідар быў апошні мітрапаліт у Маскве, якога паставіў канстанцінопальскі патрыярх. У 1448 г. Маскоўскі сабор праваслаўных іерархаў абраў першым рускім мітрапалітам разанскага епіскапа Іону. Руская царква набыла фактычную незалежнасць (аўтакефалію) ад Канстанцінопаля.

Гэтыя падзеі паклалі пачатак новаму этапу ў гісторыі праваслаўя, калі царква зрабілася не толькі рэлігійным, але і важным палітычным цэнтрам у Рускай дзяржаве. Да ліку святых цяпер прылічваліся ў асноўным царкоўныя дзеячы, а не князі, як гэта было раней. Падтрымкай царквы забяспечвалася ўмацаванне пазіцый Маскоўскага вялікага княства як праваслаўнай дзяржавы. Духавенства актыўна

спрыяла легітымацыі ўлады князёў, а пасля і цароў, сцвярджала боскае паходжанне іх улады.

Руская праваслаўная царква не толькі захоўвала рэлігійныя традыцыі, але і адыгрывала важную ролю ў культурным жыцці грамадства, фінансавала будаўніцтва храмаў, манастыроў і навучальных устаноў. Пад яе апекунамствам ствараліся шэдэўры архітэктуры, жывапісу і літаратуры. Царква таксама дапамагала бедным і абяздоленым, праяўляючы сваю сацыяльную адказнасць. Праваслаўе зрабілася неад’емнай часткай рускай ідэнтычнасці і гісторыі, умацоўваючы сувязь паміж мінулым і цяперашнім.

2. Культура ў другой палове XIII — XV ст. Культура большасці краін Заходняй Еўропы працягвала кіравацца традыцыямі, закладзенымі ў эпоху росквіту Сярэднявечча. Аднак пачалі праяўляцца і новыя рысы, якія адлюстроўвалі змены ў грамадстве. Універсітэты паступова вызваліліся ад папскага ўплыву. Звужалася сфера прымянення лацінскай мовы. Адной з найважнейшых асаблівасцей культуры таго часу было павелічэнне колькасці твораў, напісаных на нацыянальных мовах.

Развіццё вытворчасці абумовіла рост патрэбы ў адукаваных людзях. У Еўропе былі заснаваныя дзясяткі новых універсітэтаў, кожны з якіх меў сваю прафесійную накіраванасць. Напрыклад, у Салерна (Італія) вывучалі медыцыну, у Балонні (Італія) — права, у Оксфардзе (Англія) найлепш выкладалі матэматыку і астраномію, у Сарбоне (Францыя) рыхтавалі багасловаў.

Найбольш шырока развіваліся навукі, звязаныя з практычнымі патрэбамі грамадства: матэматыка, юрыспрудэнцыя, медыцына. Важную ролю ў навуковай культуры Сярэднявечча адыгрывала алхімія. Алхімікі займаліся пераважна пошукамі субстанцыі, якая магла б ператвараць звычайныя металы ў золата або срэбра і служыць сродкам бясконцага прадаўжэння чалавечага жыцця. Хоць мэты і сродкі, што

Як вы разумееце, што такое этнічная ідэнтычнасць? Якія фактары ўплываюць на яе развіццё?

Новыя рысы ў развіцці культуры і навукі

Спецыялізацыя ўніверсітэтаў

Асаблівая цікавасць да алхіміі

Растлумачце, чаму менавіта ў Сярэднія вякі мелі пашырэнне астралогія і алхімія.

выкарыстоўваліся, былі вельмі сумнеўныя і часцей за ўсё ілюзорныя, алхімія ўсё бліжэй звязвала свае вопыты з паўсядзённымі патрэбамі, у прыватнасці з медыцынай (стварэнне лекаў з неарганічных злучэнняў лекарам Парацэльсам у XV ст.). Былі распрацаваныя новыя метады правядзення вопытаў, удасканалена апаратура (перагонны куб, хімічныя печы), адкрыты шляхі атрымання новых хімічных злучэнняў.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

У Сярэдня вякі людзей вышэйшых саслоўяў лячылі ўрачы, якія мелі медыцынскую адукацыю, атрыманую ва ўніверсітэтах. Простых гараджан лячылі цырульнікі.

1. *Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даедайцеся, хто такія былі сярэдневяковыя цырульнікі. Якія медыцынскія працэдуры яны выконвалі? Як ажыццяўлялася падрыхтоўка такіх спецыялістаў у сярэдневяковай Еўропе?*
2. *Калі з'явіліся першыя бальніцы?*
3. *Што прыводзіла да распаўсюджвання эпідэміяў інфекцыйных захворванняў у сярэдневяковай Еўропе? Што маглі прапанаваць урачы для лячэння хваробы, з якой яны раней не сутыкаліся?*
4. *У чым заключаўся станючы і адмоўны ўплыў каталіцкай царквы на развіццё медыцыны ў Заходняй Еўропе ў перыяд Сярэднявечча?*

Упраўленне вывіхнутага пляча. Мініяцюра. XV ст.

Тэхнічныя вынаходствы і адкрыцці

У XIV–XV стст. з'яўляюцца шматлікія апісанні розных зямель, удасканальваюцца карты, складаюцца геаграфічныя атласы. Выхады у адкрытае мора сталі больш бяспечнымі пасля таго, як у маракоў з'явіліся кампас і астралябія для вызначэння месца, дзе знаходзіцца карабель. У XV ст. стварылі спрытны лёгкі паруснік — каравелу. Такія караблі былі рухомыя і ёмістыя, на іх можна было выпраўляцца ў далёкія марскія падарожжы.

Пашырэнне пісьменнасці павялічыла попыт на кнігі. Пры ўніверсітэтах ствараліся вялікія бібліятэкі.

Так, бібліятэка Сарбоны ў сярэдзіне XIV ст. налічвала амаль 2000 тамоў. Для забеспячэння ўзрослай патрэбы ў кнігах у гарадах з’явіліся майстэрні, якія бралі заказы на перапісванне кніг. У Еўропе атрымаў пашырэнне выраб паперы, але кніг па-ранейшаму не хапала. У сярэдзіне XV ст. нямецкі вынаходнік Іаган Гутэнберг стварыў кнігадрукавальны станок, дзякуючы чаму з’явілася магчымасць выпускаць танныя і зручныя кнігі. Гэта, у сваю чаргу, паспрыяла хуткаму абмену інфармацыяй і пашырэнню адукацыі.

Якія тэхнічныя ўдасканаленні былі неабходныя Іагану Гутэнбергу для таго, каб надрукаваць кнігу?

У гэты перыяд пачалі выкарыстоўваць вадзяны рухавік. У папяровай вытворчасці ён ужываўся для пад’ёму і апускання прэсаў, а ў горназдабыўной галіне — для перамяшчэння і здрабнення руды, а таксама адпампоўкі вады з шахтаў, што дазволіла рабіць іх глыбейшымі. Істотныя змены адбыліся ў плаўцы і апрацоўцы металаў. У XIV ст. пачалі будаваць домны — вялікія плавільныя печы, якія дасягалі 3–4 м у вышыню. Спускавы механізм з зубчастым колам дазваляў ствараць цалкам механічны гадзіннік.

ТАХНІЧНЫЯ АДКРЫЦЦІ І ВЫНАХОДСТВЫ

Як гэтыя дасягненні ўплывалі на развіццё сярэднявечага грамадства?
Якое з тэхнічных вынаходстваў вы лічыце найбольш значным?
Абгрунтуйце свой выбар.

Царква зрабілася падмуркам адукацыі і культурных каштоўнасцей, адыгрывала важную ролю ў этнічнай кансалідацыі народаў. Аднак, з іншага боку, яна выклікала незадавальненне насельніцтва. Гандаль індугенцыямі меў вынікам абвінавачванні царквы ў карупцыі. Культура Заходняй Еўропы захоўвала сярэдневяковыя традыцыі, але ў ходзе далейшага развіцця адбываецца аслабленне ўплыву царквы на духоўнае жыццё грамадства.

калі ў свеце...

XIV–XV стст. — паступовае аслабленне ўплыву царквы на духоўнае жыццё грамадства

на тэрыторыі Беларусі...

XIV–XV стст. — перыяд мірнага суіснавання на тэрыторыі ВКЛ прадстаўнікоў розных канфесій

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія змены ў рэлігійным жыцці Заходняй Еўропы адбыліся ў XIV–XV стст.? Чым яны былі абумоўлены?
2. Ахарактарызуйце становішча праваслаўнай царквы ва Усходняй Еўропе ў XIV–XV стст.
3. Назавіце пяць ключавых характарыстык еўрапейскай культуры Позняга сярэднявечча, якія адрознівалі яе ад папярэдніх эпох.
4. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, падрыхтуйце постар «Культура і рэлігіі ўсходніх цывілізацый у перыяд Позняга сярэднявечча».
5. Вызначце асноўныя гістарычныя падзеі Позняга сярэднявечча, якія, на вашу думку, паўплывалі на духоўнае развіццё грамадства. Свой выбар аргументуйце.

§ 23–24. Утварэнне Вялікага Княства Літоўскага, дзейнасць вялікіх князёў па ўмацаванні дзяржавы

ГАСПАДАР СОЙМ
МІНДОЎГ ЯГАЙЛА
ВЯЛІКАЕ КНЯСТВА ЛІТОЎСКАЕ
УНІА ВІТАЎТ
ГЕДЫМІН РАДА
АЛЬГЕРД ВІЛЬНЯ
КЕЙСТУТ НОВАГАРОДАК

1. Палітычная сітуацыя ва Усходняй Еўропе ў ся-
рэдзіне XIII ст. Мангольскае нашэсце 1237–1241 гг. на
старажытнарускія землі адыграла важную ролю ў раз-
віцці дзяржаўнасці ўсходніх славян. На рэштках Ста-
ражытнарускай дзяржавы паступова фарміраваліся
новыя дзяржаўныя ўтварэнні — Вялікае Княства Лі-
тоўскае і Маскоўскае княства.

Яшчэ ў Высокім сярэднявеччы ўсходнія славяне
актыўна асвойвалі рэгіён Верхняга Панямоння,
узаемадзейнічалі з балцкімі плямёнамі — літвой, лат-
галамі, земгаламі і інш. Калі першапачаткова літва
плаціла даніну Русі, то праз нейкі час перайшла да
нападаў. У першай палове XIII ст. вырасла роля гэтага
балцкага племені. Яно актыўна ваявала з мазавецкімі,
галіцка-валынскімі, наўгародскімі князямі. Землі
Панямоння ў гэты час яшчэ знаходзіліся ў стане раз-
дробленасці.

У літоўскіх землях у пачатку XIII ст. адбываліся
важныя працэсы: расла сацыяльная няроўнасць,
вылучаліся знатныя людзі, сярод якіх найбольшы

Узаемадзеянне
славянскага і балцкага
насельніцтва

ўплыў мелі ваенныя правадыры. Супольныя паходы на суседзяў і знешняя небяспека ў асобе нямецкіх рыцараў-крыжакоў спрыялі аб'яднанню літоўскіх плямёнаў.

«Літва Міндоўга»

У 1219 г. у летапісе згадваюцца літоўскія князі (сярод іх і *Міндоўга*), якія заключылі дамову з Галіцка-Валынскім княствам. А ў 1235 г. на старонках летапісу з'яўляецца запіс пра «Літву Міндоўга». Гэты князь «адных супраціўнікаў забіў, іншых выгнаў з Літвы і стаў княжыць адзін ва ўсёй зямлі Літоўскай».

У 1248 г. Міндоўг вядомы ўжо як валадар Новагародка, Ваўкавыска, Слоніма і Здзітава. Як літоўскі князь атрымаў уладу над тэрыторыяй Панямоння — невядома, але без падтрымкі мясцовага славянскага насельніцтва ён наўрад ці здолеў бы застацца кіраваць на славянска-літоўскім памежжы.

Новая дзяржава

Міндоўг зрабіў вельмі важны палітычны крок — прыняў каталіцтва, а затым у 1253 г. каранаваўся. Пры гэтым Папа Рымскі Інакенцій IV абвясціў, што прымае новае каралеўства пад сваю апеку. Гэтыя крокі пазбавілі рыцараў-крыжакоў нагоды для нападу на ўладанні Міндоўга і дазволілі яму перамагчы сваіх праціўнікаў у літоўскіх землях. Аднак літоўскі «кароль» мусіў саступіць Тэўтонскаму ордэну шэраг літоўскіх «валасцей».

Так ва Усходняй Еўропе пачала складвацца новая дзяржава — *Вялікае Княства Літоўскае* (ВКЛ). Магчыма, такую назву тэрыторыя атрымала ўжо ў часы Міндоўга. Ад часоў Гедыміна дзяржава пачала называцца Вялікім Княствам Літоўскім і Рускім, а з 1442 г. яе афіцыйная назва зрабілася трохсастаўнай: *Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае*.

2. Прычыны ўтварэння новай дзяржавы. Утварэнне Вялікага Княства Літоўскага было абумоўлена шэрагам прычын. З аднаго боку, гэта працэсы, якія адбываліся ў літоўскіх плямёнах: з'яўленне няроў-

Хрышчэнне Міндоўга.
Невядомы аўтар

насці, аб’яднанне плямёнаў пад уладай вайсковых правадыроў (князёў).

З іншага боку, вялікае значэнне мелі знешнія фактары. На значнай частцы тэрыторыі Старажытнай Русі ў той час усталювалі сваю ўладу манголы, якія стварылі ў Паўночным Прычарнамор’і, Паволжы, Закаўказзі, частцы Цэнтральнай Азіі і Заходняй Сібіры моцную дзяржаву — Залатую Арду. Баярства Верхняга Панямоння пайшло на разрыў са старажытнарускай палітычнай сістэмай, паводле якой уся Русь лічылася супольнай вотчынай Рурыкавічаў, і ўсталювала ў Новагародку ўладу Міндоўга. Менавіта гэта дазволіла пазбегнуць падпарадкавання Ардзе.

Аб’яднацца вымушала і небяспека з боку нямецкіх рыцараў, якія працягвалі экспансію на землі балтаў. Толькі разам усходнія славяне на захадзе Русі і прыбалтыйская літва здолелі супрацьстаяць абедзвюм пагрозам.

3. Шляхі ўваходжання ўсходнеславянскіх зямель у новую дзяржаву. Першапачаткова ў склад ВКЛ (дзяржава Міндоўга) уваходзілі землі этнічнай Літвы (у вузкім сэнсе — Аўкштайцыя) і ўсходнеславянская тэрыторыя Панямоння (Новагародчына). У залежнасці апынуліся балцкія (Жамайць) і ўсходнеславянскія землі (Полацкае княства). Канчаткова ўключэнне ў склад ВКЛ Полацкай зямлі адбылося пры вялікім князю Віценю (1295–1316 гг.). Менавіта гэтыя тэрыторыі ў пачатку XIV ст. склалі тэрытарыяльнае ядро ВКЛ.

Наступныя вялікія князі літоўскія разгарнулі шырокую экспансію на ўсходнеславянскія землі. Далучэнне да ВКЛ ішло трыма шляхамі: дагаворным, праз дынастычныя шлюбы і вайсковым. Ва ўмацаванні ўлады і ўсталюванні парадку былі зацікаўлены ўсе пласты насельніцтва новай дзяржавы: феодалы, купцы, рамеснікі, простыя землеўладальнікі.

4. Дзейнасць вялікіх князёў літоўскіх па фарміраванні тэрыторыі дзяржавы. У XIV ст. улада вялікіх

Аб’яднанне дзеля абароны

Тэрытарыяльная аснова ВКЛ

Пашырэнне межаў ВКЛ

Вялікі князь Гедымін

князеў літоўскіх пашырылася на ўсе сучасныя беларускія і значную частку сучасных украінскіх зямель. Пры вялікім князю *Гедыміну* (1316–1341 гг.) у склад ВКЛ увайшлі Віцебскае, Друцкае, Менскае і Турава-Пінскае княствы. Сын Гедыміна Альгерд ажаніўся з дачкою апошняга віцебскага князя Яраслава, пасля смерці цесця яго ўладанні перайшлі ў склад ВКЛ мірным шляхам. У часы Гедыміна пачынаецца ўключэнне ў склад ВКЛ і сучасных украінскіх зямель. Сын Гедыміна Любарт ажаніўся з дачкой аднаго з валынскіх князеў і пасля смерці апошняга князя замацаваўся ў Луцку. У выніку Валынь адышла да ВКЛ, а Галіцыя — да Польшчы.

Вялікі князь Альгерд

Велізарныя па плошчы ўсходнеславянскія тэрыторыі былі далучаны да ВКЛ у праўленне *Альгерда* (1345–1377 гг.). Дзейны кіраўнік і таленавіты палкаводзец здолеў падпарадкаваць падняпроўскія воласці (Магілёў, Гомель), Мсціслаўскае княства (раней належала Смаленску), Кіеўскую і Чарнігава-Северскую землі. Пашырэнню тэрыторыі ВКЛ спрыяла аслабленне ў гэты час Залатой Арды. У 1362 г. падчас бітвы на рацэ Сінія Воды Альгерд здолеў нанесці паражэнне ардынскім войскам. У выніку большая частка сучасных украінскіх зямель увайшла

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

А. «Не разбураць старызны, не ўводзіць навізны» — менавіта пад такім дэвізам кіраваў Гедымін. Землям, якія ўваходзілі ў склад ВКЛ мірным шляхам, былі гарантаваныя наступныя правы: недатыкальнасць уласнасці, захаванне мясцовых законаў і правоў феадалаў, мяшчан і духавенства, ранейшыя дзяржаўныя органы кіравання, самастойнасць у заключэнні гандлёвых пагадненняў і інш.

Б. Загадам Гедыміна было распачата будаўніцтва каменных замкаў па лініі Трокі — Вільня — Меднікі — Гародня — Новагародак — Ліда — Крэва — Мядзел.

Помнік Гедыміну
ў г. Ліда

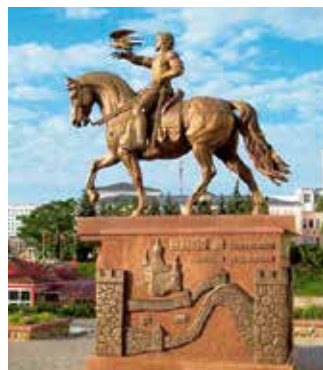
В. Вялікі князь усё жыццё правёў у ваенных паходах разам са сваёй дружынай, далучыўшы да ВКЛ немалыя землі. Нават здабыўшы славу сапраўднага военачальніка і доблеснага палкаводца, ужо старым чалавекам, Гедымін працягваў асабіста кіраваць войскам падчас ваенных паходаў.

1. Пра якія асаблівасці праўлення, якасці асобы і дзяржаўныя заслугі вялікага князя Гедыміна сведчыць кожны з прыведзеных тэкстаў?
2. Якія дзеянні Гедыміна, на вашу думку, былі найбольш значныя для ўмацавання дзяржавы?

ў склад ВКЛ. У другой палове XIV ст. у склад ВКЛ увайшлі землі Падляшша.

У часы праўлення Альгерда ВКЛ пачынае спаборнічаць з Маскоўскім княствам за панаванне на землях Русі. У 1368, 1370 і 1372 гг. вялікі князь выступаў паходамі на Маскву. З цягам часу супрацьстаянне ўзмацнялася. За час праўлення Альгерда тэрыторыя ВКЛ павялічылася больш чым у два разы. Пасля яго смерці вялікім князем літоўскім быў абвешчаны Ягайла (1377–1392 гг.).

5. Значэнне старажытнарускай спадчыны ў арганізацыі Вялікага Княства Літоўскага і Рускага. Этнічныя літоўцы складалі ў ВКЛ меншасць у параўнанні з усходнімі славянамі — продкамі сучасных

Помнік Альгерду
ў г. Віцебск

беларусаў і ўкраінцаў. Літоўскі элемент намагаўся дамінаваць у палітычнай, а ўсходнеславянскі — у культурнай і эканамічнай галінах жыцця ВКЛ. Старабеларуская («руская») мова з'яўлялася афіцыйнай мовай дзяржавы.

Пашырэнне тэрыторыі ВКЛ у 1315–1377 гг.

Вывучыўшы картасхему, ацаніце ролю Гедыміна і Альгерда ў пашырэнні межаў і ўмацаванні ВКЛ.

Эканоміка, культура і паўсядзённы лад жыцця ўсходніх славян захаваліся ў ВКЛ. Не былі адразу адкінуты і традыцыі палітычнага развіцця, механізм функцыянавання дзяржаўнага апарату, што складаўся цягам стагоддзяў.

Князі літоўскага паходжання скарысталіся тытулам старажытнарускіх князёў. Многія пасады ў кіраўніцтве Вялікага Княства Літоўскага таксама ўзыходзяць да традыцый кіравання Старажытнай Русі.

6. Дзяржаўны лад і сістэмы кіравання. Паступова ў галіне кіравання дзяржавай фарміраваліся свае асаблівасці. Вялікае Княства Літоўскае было неабмежаванай манархіяй. Вярхоўным валадаром дзяржавы быў *гаспадар*, або вялікі князь. Ён кіраваў войскам, мог заключаць саюзы з іншымі дзяржавамі, абвешчаць вайну, заключаць мір. У яго руках знаходзілася заканадаўства — ён выдаваў граматы і іншыя прававыя акты. Вялікі князь кіраваў фінансавана-гаспадарчай дзейнасцю ва ўсёй дзяржаве і сваім асабістым дамене.

У канцы XIII — XIV ст. пры вялікім князю існавала *вельіканяжацкая рада*, якая была дарадчым органам. У яе гаспадар уключалі ўплывовых, карысных і патрэбных яму людзей, звычайна сваіх родзічаў. Да XV ст. адносіцца і пачатак склікання больш шырочкіх сходаў — **соймаў**, якія бяруць свой пачатак са старажытных вечавых сходаў.

Асаблівасцю дзяржаўнага апарату ВКЛ была адсутнасць калегіяльных галіновых органаў кіравання. Замест іх стваралася шырокая сістэма пасадаў (урадаў), заснаваная на прынцыпах прызначэння і асабістай адказнасці. Службовыя асобы — *ураднікі* — ажыццяўлялі паўсядзённае кіраўніцтва дзяржаўнымі справамі. Урады дзяліліся на вышэйшыя і ніжэйшыя. Апроч вышэйшых ураднікаў існавалі службовыя асобы, якія загадвалі вузейшым колам пытанняў кіравання: канюшыя, падключыя, ключнікі, лоўчыя, стайнікі і інш.

Захаванне старажытна-рускіх парадкаў

Гаспадар ВКЛ

Як вы лічыце, чаму ў міжнароднай перапісцы гаспадароў называлі каралямі?

Органы ўлады і службовыя асобы

Сойм — дарадчы, а з XVI ст. галоўны заканадаўчы орган ВКЛ, што складаўся з найвышэйшых чыноўнікаў, духавенства і прадстаўнікоў шляхты.

Даведайцеся, якія абавязкі былі ў пералічаных ніжэйшых ураднікаў.

ВЫШЭЙШЫЯ ЎРАДЫ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

Барацьба за велікакняжацкі трон

7. Унутрыпалітычная барацьба ў ВКЛ у канцы XIV ст. Узмацненне велікакняжацкай улады ў перыяд праўлення Вітаўта. У 1385 г. паміж ВКЛ і Польшчай была заключана Крэўская унія. Яна выклікала незадаволенасць часткі знаці ВКЛ як балцкага, так і ўсходнеславянскага паходжання, якая не хацела мірыцца са стратай незалежнасці дзяржавай. Сваім намеснікам у ВКЛ Ягайла пакінуў брата Скіргайлу, але той не знайшоў падтрымкі ў родзічаў. Першым узняў мяцеж *Андрэй Полацкі* (адзін з сыноў Альгерда), які заявіў, што Ягайла пасля прыняцця каталіцтва не можа быць валадаром Літвы і Русі. Але ўвесну 1387 г. Скіргайла захапіў Полацк і паланіў бунтаўшчыка. Зімой 1389/1390 г. супраць Ягайлы выступіў Вітаўт, яго стрыечны брат.

Пераход улады да Вітаўта

У 1392 г. Ягайла і Вітаўт заключылі *Востраўскае пагадненне*, паводле якога Вітаўт рабіўся вялікім князем літоўскім, але пры гэтым прызнаваў за-

лежнасць ад Ягайлы. Так быў зроблены першы крок да аднаўлення незалежнасці Вялікага Княства.

У 1401 г. была падпісана *Віленска-Радамская унія*, паводле ўмоў якой Вітаўт пажыццёва заставаўся на чале ВКЛ пры ўмове прызнання вяршэнства Ягайлы. Пасля смерці Вітаўта ўлада павінна была перайсці да польскага караля і яго нашчадкаў, калі ж Ягайла памрэ бяздзетным, польская знаць мела ўзгадніць кандыдатуру новага караля з Вітаўтам.

У 1413 г. на з'ездзе паноў і баяр Польшчы і ВКЛ у замку Гародля была зацверджана новая *Гарадзельская унія*. Паводле яе ўмоў ВКЛ захоўвалася як дзяржава і пасля смерці Вітаўта. Баяры ВКЛ абавязваліся не выбіраць вялікага князя без згоды Ягайлы, а польскія паны — новага караля без узгаднення з вялікім князем літоўскім. Такім чынам, Вітаўт здолеў адстаяць незалежнасць ВКЛ. Умовы Крэўскай уніі аб уключэнні дзяржавы ў склад Каралеўства Польскага засталіся толькі на паперы.

ПАГАДНЕННІ ПАМІЖ ВКЛ І ПОЛЬШЧАЙ

Вялікі князь літоўскі *Вітаўт* (1392–1430 гг.) праводзіў актыўную ўнутраную і знешнюю палітыку. На працягу свайго праўлення ён вырашаў дзве найважнейшыя знешнепалітычныя задачы — прадухіленне небяспекі з боку Тэўтонскага ордэна, што захапіў частку літоўскіх зямель, і супрацьстаянне Залатой Ардзе.

Росквіт ВКЛ

Вялікі князь літоўскі Вітаўт.
Партрэт з Брэсцкага
аўгусцінскага манастыра.
Невядомы аўтар.
Другая палова XVII ст.

Даведайцеся, пры якіх абставінах была сарвана каранацыя Вітаўта.

Поспехі ў знешняй палітыцы паспрыялі міжнароднаму прызнанню Вітаўта. У 1414–1417 гг. у Канстанцы (Германія) адбыўся царкоўны сабор, які разгледзеў прэтэнзіі Тэўтонскага ордэна да ВКЛ і Польшчы і прызнаў іх беспадстаўнымі. На бок саюзнікаў стаў і Папа Рымскі.

Значна ўмацавалася ўлада вялікага князя і ў самой дзяржаве. Пасля 1392 г. Вітаўт ліквідаваў на тэрыторыі ВКЛ большую частку ўдзельных княстваў, якія да таго мелі значную самастойнасць. На месцы былых удзельных князёў накіроўваліся намеснікі, якія мелі нашмат менш паўнамоцтваў і ўлады ў параўнанні з удзельнымі князямі. Напрыклад, намеснік не мог заключаць дамовы з суседнімі дзяржавамі, яго ў любы момант мог адклікаць вялікі князь. Дзейнасць намеснікаў паспрыяла ўмацаванню адзінства дзяржавы і павялічыла паступленне сродкаў у велікакняжацкую казну.

Але ўдзелы не былі знішчаны цалкам, не адразу мяняліся ў іх і традыцыі. Недасканаласць сістэмы кіравання на месцах патрабавала ад Вітаўта пастаянных падарожжаў па краіне. Часцяком толькі асабістае ўмяшанне гаспадара дазваляла вырашыць зацяжныя судовыя спрэчкі, арганізаваць спраўнае паступленне падаткаў і фарміраванне ўзброеных сіл.

Павелічэнне аўтарытэту вялікага князя літоўскага дазволіла яму прэтэндаваць на тытул караля. Каранацыя мела адбыцца ў верасні 1430 г. у Вільні, але была сарваная. Неўзабаве пасля гэтага, 27 кастрычніка 1430 г., Вітаўт памёр. У перыяд яго праўлення ВКЛ дасягнула найвышэйшай магутнасці і ператварылася ў найбуйнейшую дзяржаву Еўропы. На 1430 г. тэрыторыя ВКЛ дасягала 900 тыс. км². Пры гэтым усходнеславянскія землі ў складзе дзяржавы сваёй тэрыторыяй пераўзыходзілі балцкія ў 12 разоў.

8. Барацьба за ўладу пасля смерці Вітаўта.

Знаць ВКЛ пасля смерці Вітаўта, парушаючы ўмовы Гарадзельскай уніі, г. зн. без узгаднення з палякамі, абрала кіраўніком дзяржавы *Свідрыгайлу* (1430–1432 гг.), малодшага сына Альгерда. Імкнучыся ўмацаваць сваю ўладу, новы вялікі князь літоўскі абапіраўся не толькі на каталіцкую, але і на праваслаўную знаць. Парушыўшы Гарадзельскі прывілей, ён пачаў раздаваць важныя дзяржаўныя пасады прадстаўнікам праваслаўнай знаці. Гэта выклікала незадавальненне з боку каталіцкіх магнатаў, якія не хацелі пазбавіцца сваёй палітычнай манаполіі ў дзяржаве.

У ноч на 1 верасня 1432 г. каталіцкія магнаты пры падтрымцы польскіх саюзнікаў учынілі ў Ашмянах дзяржаўны пераварот. На чале змовы стаялі князь *Жыгімонт Кейстутавіч* (1432–1440 гг.), якога змоўшчыкі абвясцілі вялікім князем, і Сямён Гальшанскі. Свідрыгайла збег у Полацк. Дзяржава распалася на дзве часткі — Вялікае Княства Літоўскае са сталіцай у Вільні і Вялікае княства Рускае са сталіцай у Полацку і вялікім князем Свідрыгайлам на чале.

У 1432 г. Жыгімонт падпісаў з Ягайлам у Гародні унію, у якой прызнаваў над сабой вярхоўны суверэнітэт польскага караля на ўмовах уніі 1401 г., г. зн. абмяжоўваў самастойнасць Вялікага Княства Літоўскага толькі часам свайго жыцця. У вачах многіх сучаснікаў дзеянні Жыгімонта выглядалі абсалютна незаконнымі, бо Свідрыгайла быў зрынуты ў выніку перавароту і па праве працягваў заставацца законным вялікім князем літоўскім. Найбольш моцную падтрымку Свідрыгайлу аказала Полацкая зямля і ўся ўсходняя частка ВКЛ. Вырашальная бітва адбылася ў 1435 г. каля *Вількаміра*. Свідрыгайла, нягледзячы на падтрымку лівонскіх рыцараў, прайграў бітву і збег. Полацк і Віцебск сталі апошнімі гарадамі паўночнай

Дынастычная вайна
ў ВКЛ

часткі ВКЛ, якія ў 1436 г. падпарадкаваліся Жыгімунту Кейстутавічу. Хоць актыўныя баявыя дзеянні адбываліся ў ВКЛ у 1432–1436 гг., толькі ў пачатку 1439 г. Жыгімонт Кейстутавіч здолеў задушыць апошнія спробы супраціву сваёй уладзе.

Дынастычная вайна 1430-х гг. у ВКЛ значна аслабіла дзяржаву ў цэлым і пазіцыі праваслаўнай знаці ў прыватнасці. Слабасцю дзяржавы пачалі карыстацца суседзі.

Праўленне Казіміра
Ягелончыка

9. Змены ў дзяржаўным кіраванні напрыканцы XV ст., пераход да саслоўна-прадстаўнічай манархіі. У 1440–1492 гг. вялікім князем літоўскім быў *Казімір Ягайлавіч* (з 1447 г. і польскі кароль). На доўгі час у Вялікім Княстве Літоўскім усталяваўся мір. У 1447 г. Казімір Ягайлавіч выдаў **прывілей**, які рэгуляваў адносіны паміж манархам і велікакняжацкай радай, вызначаў правы і абавязкі феадалаў перад дзяржавай.

Прывілей —
заканадаўчы акт
у ВКЛ, якім вялікія
князі давалі або
пацвярджалі асаблівыя
правы пэўных груп
насельніцтва.

ПРывілей Казіміра 1447 г.

вызвільваюцца
ад падаткаў

атрымваюць
права вольнага
выезду за мяжу

„Князі, паны і баяры
незалежна
ад веравызнання...”

чыняць суд
над сваімі
падданымі

забарона
раздаваць
дзяржаўную
ўласнасць і пасады
іншаземцам

Ацаніце, як змянілася становішча шляхты ВКЛ з прыняццем прывілея Казіміра.

У 1468 г. быў зацверджаны *Судзевнік* (звод законаў). Гэты дзяржаўны акт уводзіў крымінальную адказнасць за злачынствы, учыненыя супраць прадстаўнікоў улады і жыхароў дзяржавы. У ім былі вызначаны і віды пакаранняў: грашовы штраф, збіццё, смяротнае пакаранне.

Пераемнікам Казіміра Ягайлавіча на прастоле ВКЛ зрабіўся яго сын *Аляксандр Казіміравіч* (1492–1506 гг.), з 1501 г. польскі кароль.

З’яўляючыся адначасова польскімі каралямі, вялікія князі літоўскія шмат часу праводзілі ў Польшчы. У гэты час усе асноўныя пытанні ў ВКЛ вырашала рада (Паны-Рада). Па сутнасці, яна кіравала дзяржавай. У 40-я гг. XV ст. рада ператварылася ў важны орган дзяржаўнага кіравання. Заканадаўча пашырыў і замацаваў правы рады вялікі князь Аляксандр Казіміравіч у прывілеі 1492 г. Рада ВКЛ складалася з найбуйнейшых феадалаў, каталіцкіх біскупаў і найвышэйшых службовых асоб.

Умацаванне эканамічных сувязей унутры Вялікага Княства Літоўскага, узмацненне працэсу цэнтралізацыі выклікалі неабходнасць шырэйшага прыцягнення шляхты да вырашэння агульнадзяржаўных пытанняў. З гэтай мэтай склікаліся *агульнадзяржаўныя (вальныя) соймы* — сходы прадстаўнікоў феадальнага саслоўя. Першапачаткова на соймы запрашалі ўсіх буйных землеўладальнікаў, якія засядалі ў радзе, найважнейшых асоб не толькі цэнтральнай, але і мясцовай адміністрацыі, а таксама ўсю шляхту. Ужо ў XVI ст. сойм ператвараецца ў прадстаўнічы орган, на пасяджэнні якога з’яўлялася не ўся шляхта, а толькі яе прадстаўнікі — па два дэпутаты (паслы) ад кожнага павета, якія абіраліся на павятовых соймах.

У канцы XV — першай палове XVI ст. Вялікае Княства Літоўскае зрабілася саслоўна-прадстаўнічай манархіяй.

Складанне
саслоўна-прадстаўнічай
манархіі

У XIII ст. на карце свету з'явілася новая дзяржава — Вялікае Княства Літоўскае, асноўную частку якой складалі землі Беларусі. Маладая дзяржава прайшла суровыя выпрабаванні на трываласць, вытрымала войны з небяспечнымі ворагамі ў асобе крыжакоў і манголаў. На працягу наступных двух стагоддзяў вялікія князі літоўскія здолелі значна ўзмацніць сваю ўладу, што знайшло адбітак у пашырэнні тэрыторыі дзяржавы і ўмацаванні яе статусу на міжнароднай арэне.

калі ў свеце...

40-я гг. XIII ст. — утварэнне мангольскай дзяржавы — Залатой Арды

на тэрыторыі Беларусі...

30-я гг. XIII ст. — пачатак складвання Вялікага Княства Літоўскага

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Складзіце схему «Прычыны ўтварэння Вялікага Княства Літоўскага».
2. Абапіраючыся на картасхему на с. 38, раскажыце пра асноўныя напрамкі і шляхі пашырэння межаў ВКЛ. Растлумачце змены ў назве дзяржавы, што адбываліся на працягу XIII–XV стст.
3. Складзіце табліцу «Барацьба вялікіх князёў літоўскіх за ўмацаванне ВКЛ», адлюстравашы ў ёй даты, падзеі і іх вынікі.
4. Ахарактарызуйце месца беларускіх зямель у складзе ВКЛ, ролю мясцовай шляхты ў кіраванні дзяржавай.
5. Як на працягу XIII–XV стст. змяняліся паўнамоцтвы вялікага літоўскага князя, рады і сойма ў ВКЛ?
6. Прывядзіце прыклады уній у гісторыі іншых дзяржаў Сярэднявечча.

§ 25. Знешняя палітыка Вялікага Княства Літоўскага

КРЭЎСКАЯ УНІЯ ТЭЎТОНСКІ ОРДЭН ВІТАЎТ МАСКОЎСКАЕ ВЯЛІКАЕ КНЯСТВА «ВЯЛІКАЯ ВАЙНА» ЗАЛАТАЯ АРДА ОРДЭН МЕЧАНОСЦАЎ ЯГАЙЛА ГРУНВАЛЬДСКАЯ БІТВА

1. **Крэўская унія і яе наступствы.** Колькасная перавага ўсходнеславянскага насельніцтва ў ВКЛ, палітычны і сацыяльна-эканамічны патэнцыял беларускіх і ўкраінскіх зямель, іх культурна-рэлігійны ўплыў вызначылі палітыку вялікіх князёў літоўскіх. Гэтыя фактары спрыялі паступовай хрысціянізацыі літоўскай знаці паводле праваслаўнага абраду. Але неўзабаве пасля прыходу да ўлады Ягайлы палітыка ВКЛ кардынальна змянілася: краіна пачала арыентавацца на заходні кірунак.

У ходзе дынастычнай барацьбы абвастрыліся адносіны Ягайлы адразу з двума сур'ёзнымі сапернікамі — Маскоўскім вялікім княствам і Тэўтонскім ордэнам. Ягайла меў магчымасць вырашыць спрэчныя пытанні і зблізіцца з Масквой шляхам шлюбнай дыпламатыі, аднак тут яго напаткала няўдача. Невядома, што мацней ускладняла іх адносіны: ці то падтрымка Маскоўскім вялікім княствам Андрэя Полацкага, які прэтэндаваў на ўладу, ці то досыць актыўнае супрацоўніцтва Ягайлы з Залатой Ардой, у тым ліку падчас падрыхтоўкі да Кулікоўскай бітвы. Няпроста складаліся адносіны і з тэўтонамі. Раней яны былі саюзнікамі Ягайлы, але пачалі выкарыстоўваць унутрыдынастычныя сваркі ў ВКЛ

Прыход да ўлады
Ягайлы

Вялікі князь у атачэнні
ворагаў

Паварот у бок Польшчы

дзеля дасягнення ўласных мэт і заключылі тайныя дамоўленасці з Кейстутам і Вітаўтам, якія прэтэндавалі на трон.

Улічыўшы сваё хісткае становішча, Ягайла быў вымушаны шукаць новых саюзнікаў. Свой погляд вялікі князь звярнуў у бок Польшчы, дзе дынастычнае становішча складвалася для яго больш чым спрыяльна. Пасля смерці караля Польшча сутыкнулася з сур'ёзнай пагрозай узмацнення германізацыі. Неабходнасць супрацьстаяць экспансіі нямецкіх крыжакоў стала падставай для збліжэння Польшчы і ВКЛ. Шляхам зліцця польская знаць разлічвала вырашыць на сваю карысць спрэчныя пытанні аб прыналежнасці Валыні і Падолля, а ў стратэгічным плане — падпарадкаваць усё княства. У сваю чаргу, жаніцьба Ягайлы з каралевай Ядвігай давала яму магчымасць знайсці пункт апоры ў вырашэнні ўнутрыпалітычных супярэчнасцей і, ахвяраваўшы суверэнітэтам уласнай краіны, атрымаць польскую карону.

Зрабіце вывад пра тое, што спрыяла заключэнню Крэўскай уніі.

14 жніўня 1385 г. у Крэўскім замку (Смаргонскі раён Гродзенскай вобласці) адбылася сустрэча Ягайлы з польскім пасольствам, на якой былі дасягнуты дамоўленасці, што атрымалі назву *Крэўскай уніі*. Канчаткова акт дадзенага саюзу быў зацверджаны праз паўгода: Ягайла, як і абяцаў, быў хрышчаны ў каталіцтва, у сталіцы Польшчы Кракаве адбыўся каралеўскі абрад вячання з Ядвігай, а пасля і каранаванне пад імем Уладзіслава II.

АСНОЎНЫЯ ПАЛАЖЭННІ КРЭЎСКОЙ УНІІ

- 1 Ягайла праз шлюб з Ядвігай робіцца польскім каралём
- 2 ВКЛ далучаецца да Каралеўства Польскага
- 3 Казна ВКЛ пераводзіцца ў Кракаў
- 4 Ягайла пераходзіць у каталіцтва і абавязуецца хрысціянізаваць літоўцаў-паганцаў паводле каталіцкага абраду

Крэўская унія на некалькі стагоддзяў змяніла знешнепалітычны вектар ВКЛ, накіраваўшы яго на палітычнае, эканамічнае і культурнае збліжэнне з Польшчай і іншымі каталіцкімі краінамі Еўропы. Пачалося перамяшчэнне ВКЛ з арэалу пашырэння руска-візантыйскіх культурных традыцый у бок заходняга «лацінскага» свету. Пашырэнне каталіцтва выклікала незадавальненне праваслаўнага насельніцтва, абвастрыла ўнутраныя супярэчнасці ў краіне. Аднак асноўнае палажэнне Крэўскай уніі — далучэнне ВКЛ да Польшчы — рэалізавана не было. Дзяржава здолела захаваць сваю незалежнасць,

Вынікі Крэўскай уніі

а значыць, і магчымасць правядзення ўласнай знешняй і ўнутранай палітыкі.

2. Барацьба супраць крыжакоў. Крыжовыя паходы пакінулі значны след у гісторыі многіх еўрапейскіх і азіяцкіх народаў і краін. Першапачаткова экспансія крыжакоў была накіравана на мусульман Блізкага Усходу, але ў другой палове XII ст. вектар іх агрэсіі перамясціўся на Паўночную і Усходнюю Еўропу, дзе жылі язычнікі славянскага, балцкага і фіна-ўгорскага паходжання.

Пачатак нямецкай
экспансіі

Яшчэ ў пачатку XIII ст. полацкія князі супрацьстаялі ордэну мечаносцаў. Таксама смела змагаліся з «ваярамі крыжа» літоўцы, якім у 1236 г. удалося нанесці цяжкае паражэнне ворагу пры Саўле. У 1242 г. ноўгарадскі князь Аляксандр Неўскі атрымаў легендарную перамогу на Чудскім возеры. Аднак гэтыя поспехі не змянілі карэнным чынам сітуацыю ў рэгіёне. У канцы XIII ст. крыжакі страцілі ўсе свае заваёвы ў Палесціне, пасля чаго галоўнымі аб'ектамі іх экспансіі сталі ВКЛ і Польшча, што межавалі з Тэўтонскім ордэнам.

Беларускія гарады
пад націскам крыжакоў

У 1284 г. крыжакі атакавалі Гародню, якая ў далейшым разам са ўсім Панямоннем амаль штогадова зазнавала іх напады. У 1314 г. тэўтонская армія паспрабавала ўзяць Новагародак, і толькі паспяховыя дзеянні старасты Давыда Гарадзенскага перашкодзілі тэўтонскім рыцарам захапіць сталіцу ВКЛ.

Агульная знешняя небяспека спрыяла збліжэнню ВКЛ і Польшчы. У 1326 г. адбыўся першы супольны ваенны паход ВКЛ і Польскага Каралеўства супраць усходнегерманскага маркграфства Брандэнбург, які завяршыўся перамогай. Аднак пазней Польшча заключыла мір з Тэўтонскім ордэнам, пасля чаго той скіраваў усе свае сілы супраць ВКЛ. У 1348 г. вялікая армія крыжакоў, у склад якой уваходзілі нямецкія, англійскія і французскія рыцары, уварвалася ў ВКЛ і нанесла значны ўрон

войску Альгерда ў бітве на рацэ *Стрэве*. У другой палове XIV ст. ціск з боку крыжакоў узмацніўся. Яны ладзілі штогадовыя рэйды, якія суправаджа-ліся маштабнымі разбурэннямі і вывазам людзей. У беларускім Падзвінні цэнтрам абароны зрабіўся Полацк, князь якога Андрэй Альгердавіч паспяхо-ва ваяваў супраць крыжакоў, здзяйсняў вылазкі да галоўнай цвярдыні нямецкіх рыцараў — гора-да-крэпасці Дынабурга (Даўгаўпілс, Латвійская Рэспубліка).

Падчас дынастычнай барацьбы Ягайлы з яго канкурэнтамі за ўладу ВКЛ страціла Жамойць, што пакінула краіну без выхаду да Балтыйскага мора і дазволіла крыжакам аб'яднаць свае прускія і лі-вонскія ўладанні. Аднак заключэнне Крэўскай уніі змяніла баланс сіл. Польшча зрабілася саюзніцай ВКЛ і была вымушана вярнуцца да барацьбы су-праць крыжацкіх дзяржаў.

У 1408 г. Вітаўт сустрэўся з Ягайлам у Нова-гародку, дзе было прынята рашэнне пачаць вайну супраць Тэўтонскага ордэна. У канцы лета 1409 г. крыжакі ўварваліся ў Польшчу, а войскі ВКЛ занялі Жамойць. Пачалася крывавая вайна *1409–1411 гг.*, якая ўвайшла ў гісторыю як «*Вялікая*». Цэнтраль-най яе падзеяй стала Грунвальдская бітва.

3. Грунвальдская бітва і яе значэнне. Грунвальд-ская бітва, якая адбылася **15 ліпеня 1410 г.**, была адной з найбуйнейшых бітваў XV ст. і адыграла значную ролю ў міжнародным жыцці сярэднявеч-най Еўропы. У ёй з абодвух бакоў узяло ўдзел ад 45 да 60 тыс. чалавек. Апроч немцаў у армію кры-жакоў уваходзілі рыцары з Францыі, Англіі, Чэхіі і іншых заходніх краін. Аснову саюзнага войска ВКЛ і Польшчы склалі 40 харугваў з Полацкай, Ві-цебскай, Смаленскай, Пінскай, Берасцейскай, Но-вагародскай, Пінскай і іншых зямель ВКЛ і 51 польская харугва. На баку ВКЛ і Польшчы ваявалі таксама татары і чэхі.

На шляху
да «Вялікай вайны»

Суадносіны сіл

Разгром Тэўтонскага ордэна

Падчас бітвы поспех спадарожнічаў то аднаму боку, то другому. Асаблівы гераізм выявілі ваяры смаленскай харугвы, якія коштам жыцця не дазволілі крыжакам ударыць з фланга. У выніку крывавага бою аб'яднаныя войскі ВКЛ і Польшчы акружылі і знішчылі сілы Тэўтонскага ордэна, страты якога ацэньваюцца ў 8 тыс. чалавек.

Паражэнне крыжакоў каля Грунвальда дало саюзным войскам магчымасць прасунуцца ўглыб зямель Тэўтонскага ордэна і аблажыць яго сталіцу Мальбарк. Аднак захапіць горад не атрымалася. 1 лютага 1411 г. у *Торуні* была заключана мірная дамова, згодна з якой Жамойць і яцвяжскія землі на час жыцця Вітаўта прызнаваліся за ВКЛ, Польшча вяртала сабе асобныя памежныя тэрыторыі, а Ордэн абавязваўся выплаціць пераможцам велізарную суму грошай.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

3 «Хронікі Быхаўца» (XVI ст.)

«Рушыў з войскам літоўскім на немцаў, і дашчэнт у іх разбілі; і самога магістра і камтураў ягоных да смерці забілі і незлічонае мноства немцаў паланілі ды пабілі... Немцаў разбіўшы, шмат гарадоў ды зямель іхніх пабраўшы, а астатнія дашчэнт зруйнаваўшы ды выпаліўшы і ўсю зямлю спустошыўшы, з вялікаю пашанаю і з нечуванай перамогай, на ўвесь свет выдатную славу здабыўшы, у свае землі вярнуліся».

Каму сімпатызуе аўтар «Хронікі»? Якія элементы тэксту «Хронікі» дазваляюць зрабіць такі вывад?

Хроніка Яна Длугаша (другая палова XV ст.)

«Перад Грунвальдскаю бітвай абодва бакі доўгі час стаялі нерашуча, не жадаючы ўступіць у бітву. Каб раззлаваць Ягайлу і Вітаўта і справакаваць іх наступ у нявыгаднай мясцовасці, магістр крыжакоў даслаў ім два мячы, заявіўшы, што калі яны не маюць зброі, дык крыжакі пасылаюць яе ім, каб тыя маглі нарэшце наважыцца на бой. Ягайла і Вітаўт прынялі „дарунак“ і, хоць намагаліся ніяк не паказаць свайго абурэння, неўзабаве пачалі атаку».

1. Які тытул насіў чалавек, што ўзначальваў войска Тэўтонскага ордэна?
2. З якой мэтай крыжакі даслалі «дарункі» Ягайлу і Вітаўту?

Перамога пад Грунвальдам мела важнае стратэгічнае значэнне. Яна падарвала не толькі ваеннае, але і эканамічнае становішча Тэўтонскага ордэна. Нягледзячы на тое што дзяржавы крыжакоў засталіся на карце Еўропы, яны ўжо не маглі праводзіць ранейшую агрэсіўную знешнюю палітыку. У далейшым крыжакі канчаткова адмовяцца ад прэтэнзій на Жамойць, а Тэўтонскі ордэн і ўвогуле зробіцца вассалам Польшчы.

Гістарычнае значэнне
Грунвальда

Грунвальдская бітва. Мастак Я. Мацейка. 1878 г.

Якія дзве гістарычныя асобы выяўлены ў цэнтральнай частцы карціны? Як мастак паказвае трыумф адной і паражэнне другой?

4. Прычыны сутыкнення інтарэсаў Вялікага Княства Літоўскага і Маскоўскага вялікага княства. Напрыканцы XIV ст. ВКЛ ужо належалі значныя тэрыторыі Усходняй Еўропы, што раней уваходзілі ў склад Старажытнай Русі. Імклівы рост і ўзмацненне ВКЛ выклікалі незадаволенасць Маскоўскага вялікага княства: яго кіраўнікі лічылі сябе пераемнікамі кіеўскіх

Супрацьстаянне
ў справе «збірання
рускіх зямель»

Лідарства ВКЛ

князёў і разглядалі пашырэнне ВКЛ як замах на іх спадчыну.

Адносіны паміж дзвюма дзяржавамі абвастрыліся ў другой палове XIV ст., у праўленне Альгерда і Дзмітрыя Данскога. У 1368–1372 гг. Вялікае Княства Літоўскае ўпершыню сутыкнулася з Маскоўскім княствам, якое таксама разлічвала на далучэнне зямель, што раней належалі Старажытнай Русі. Спрэчкі перараслі ва ўзброеныя сутыкненні, якія завяршыліся падзелам зямель былой Старажытнай Русі на сферы ўплыву Вільні і Масквы.

Вітаўт, прыйшоўшы да ўлады, учыніў новую спробу падпарадкаваць сабе ўсе землі Старажытнай Русі. Дзякуючы яго намаганням да ВКЛ былі далучаны Смаленскае і іншыя княствы, але ў далейшым пра аб'яднанне ўсіх рускіх зямель у складзе ВКЛ гаворка ўжо не ішла. У сярэдзіне XV ст. у абедзвюх краінах — прэтэндэнтах на спадчыну Старажытнай Русі ўзніклі ўнутрыдзяржаўныя супярэчнасці, звязаныя з барацьбой за прастол розных кандыдатаў, што часова паменшыла знешняе супрацьстаянне. Больш за тое, вялікі князь літоўскі Казімір і вялікі князь маскоўскі Васіль II падпісалі дамову, якая размежавала сферы ўплыву абедзвюх дзяржаў.

Пераход ініцыятывы да Масквы

Аднак у апошняй траціне XV ст. адносіны паміж краінамі зноў абвастрыліся, бо Іван III аднавіў актыўную палітыку аб'яднання рускіх княстваў вакол Масквы. Пасля падпарадкавання Растоўскай, Ноўгарадскай, Цвярскай, Вяцкай зямель, усталявання кантролю над Псковам і Разанню па-за ўплывам Маскоўскага вялікага княства заставаліся толькі землі былой Старажытнай Русі, якія ўваходзілі ў склад Вялікага Княства Літоўскага. Шэраг войнаў, што доўжыліся з 1492 да 1537 г., наглядна прадэманстравалі пераход ініцыятывы ў справе «збірання рускіх зямель» у рукі Масквы. Нягледзячы на пэўныя ваенныя поспехі ВКЛ на полі бітвы і дыпламатычнай ніве, вынікам пяці войнаў было ўмацаванне пазіцый

§ 25. Знешняя палітыка Вялікага Княства Літоўскага

Маскоўскага вялікага княства і ператварэнне яго ў Расійскую дзяржаву. У другой палове XVI ст. узаемаадносіны паміж ВКЛ і Расіяй выліліся ў адкрытае супрацьстаянне ў перыяд Лівонскай вайны.

Знайдзіце на картасхеме, якія ўсходнеславянскія землі былі далучаны да ВКЛ у праўленне Вітаўта.

Найважнейшаю падзеяй знешнепалітычнага жыцця ВКЛ у XIV–XV стст. было заключэнне Крэўскай уніі, якая аказала велізарны ўплыў на ўсе галіны жыцця грамадства. На заходнім напрамку галоўным пытаннем з’яўлялася барацьба з нямецкімі крыжакамі, у якой ВКЛ у саюзе з Польшчай дасягнула пераканайчых поспехаў, разграміўшы агрэсіўны Тэўтонскі ордэн. На ўсходнім напрамку ў справе «збірання рускіх зямель» ішло адкрытае супрацьстаянне з Масквой, у якім, нягледзячы на поспехі першай паловы XV ст., ВКЛ усё ж выпусціла ініцыятыву.

калі ў свеце...

1453 г. — захоп
туркамі-асманамі
Канстанцінопаля

на тэрыторыі Беларусі...

1410 г. — Грунвальдская бітва,
якая мела вырашальнае значэнне
для перамогі над Тэўтонскім
орденам

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Пералічыце ўнутры- і знешнепалітычныя прычыны, якія падштурхнулі Ягайлу да заключэння уніі з Польшчай.
2. Якія, на ваш погляд, станоўчыя і адмоўныя наступствы заключэння Крэўскай уніі? Сваю думку абгрунтуйце.
3. Вызначце асноўныя напрамкі знешняй палітыкі ВКЛ у XIV–XV стст. Ахарактарызуйце кожны з іх.
4. Уявіце, што вы павінны выступіць на школьнай канферэнцыі па тэме «Грунвальдская бітва — вырашальная падзея „Вялікай вайны“». Падрыхтуйце кароткую інфармацыю пра дадзеную падзею, падбярыце ілюстрацыйны матэрыял (карты мясцовасці, партрэты ключавых фігур, выявы зброі і даспехаў таго часу, сцэны бітвы). Прэзентуйце сваю працу аднакласнікам. Ваша выступленне павінна быць яскравым, інфарматыўным і суправаджацца дэманстрацыяй падрыхтаваных матэрыялаў.

§ 26. Развіццё феадальных адносін у Вялікім Княстве Літоўскім

ПРЫВІЛЕЙ КАЗІМІРА САСЛОЎЕ ЗЕМЛЕЎЛАДАЛЬНІКІ ДУХАВЕНСТВА МЯШЧАНСТВА ЗЕМЛЕКАРЫСТАЛЬНІКІ СЯЛЯНСТВА ПРЫГОННАЕ ПРАВА ШЛЯХТА ФЕАДАЛІЗМ

1. Пазямельныя адносіны ў ВКЛ. У XIV–XV стст. на тэрыторыі Беларусі працягваўся працэс фарміравання феадальных адносін, які пачаўся яшчэ ў старажытнарускія часы. Эканамічнай асновай феадальнага грамадства ў Вялікім Княстве Літоўскім, як і ў цэлым у Еўропе, была ўласнасць на зямлю. Зямля з’яўлялася асноўнай каштоўнасцю, і права на валоданне ёю вызначала становішча чалавека ў грамадстве. Вярхоўным уласнікам і распарадчыкам зямлі ў ВКЛ быў вялікі князь (гаспадар). Апроч асабістых уладанняў ён кантраляваў усе дзяржаўныя землі. Напрыканцы XIV ст. за кошт ліквідацыі буйных удзельных княстваў і ўвядзення намесніцтва фонд дзяржаўных зямель значна павялічыўся і склаў каля 70 % тэрыторыі ВКЛ.

За выкананне дзяржаўнай службы, удзел у абароне краіны, за асаблівыя заслугі вялікі князь раздаваў феадалам землі з сялянамі. Адною з пашыраных формаў феадальнага землеўладання былі «выслугі» — маёнткі, якія даваліся вялікім князем на розных умовах. Буйным феадалам маёнткі звычайна дараваліся «на вечнасць» — з правам перадачы

Дзяржаўнае
землеўладанне

Успомніце, што такое
феадалізм. Што для яго
характэрна?

Раздача дзяржаўных
зямель за службу
і заслугі

Выкажыце здагадку, што маглі азначаць выслугі «да двух жыватоў», «да трох жыватоў».

Прыватнае землеўладанне

ў спадчыну, што адпавядала еўрапейскаму феоду. Дробным феадалам выслугі даваліся *«да жы-
вата»*, то-бок на час жыцця ўладальніка. Паводле свайго статусу такія маёнткі адпавядалі сярэдневяковаму заходнееўрапейскаму бенефіцыю. Цягам XV ст. вялікія князі паступова раздавалі зямельныя рэсурсы, у выніку чаго да XVI ст. ужо каля паловы зямельнага фонду дзяржавы знаходзілася ў руках свецкіх і духоўных феадалаў.

Апроч велікакняжацкіх уладанняў існавалі вотчынныя маёнткі, якія перадаваліся ў спадчыну і з'яўляліся прыватнай уласнасцю феадалаў. Вялікі князь захоўваў у дачыненні да іх толькі права вярхоўнага кіраўніка дзяржавы. Іх уладальнікі самастойна кіравалі сваімі землямі, раздавалі іх васалам за вайсковую і адміністрацыйную службу. У асноўным вотчынныя маёнткі належалі нашчадкам князёў з дынастый Рурыкавічаў і Гедымінавічаў. Шмат якія з іх у далейшым пашырыліся за кошт падараванняў вялікага князя.

Павелічэнне феадальнага землеўладання ажыццяўлялася і ў выніку куплі-продажу зямлі.

Царкоўнае землеўладанне

Асаблівым відам землеўладання было царкоўнае. Манастыры, цэрквы, касцёлы ўвесь час пашыралі свае ўладанні за кошт падараванняў з боку вялікага князя, падарункаў і ахвяраванняў свецкіх феадалаў. Асноўныя зямельныя рэсурсы праваслаўнай царквы сфарміраваліся ў часы Старажытнай Русі і павялічыліся ў XV–XVI стст. у асноўным дзякуючы ахвяраванням праваслаўных магнатаў. Маштабы ахвяраванняў каталіцкай царквы, асабліва з боку вялікіх князёў, пасля заключэння Крэўскай уніі былі значна большыя, у выніку чаго яе зямельныя ўладанні ў XVI ст. удвая перасягнулі зямельную ўласнасць праваслаўнай царквы. У адрозненне ад заходнееўрапейскіх краін царкоўнае землеўладанне ў ВКЛ значнага пашырэння не атрымала.

Рост феадальнага землеўладання істотна паўплываў на асноўную частку насельніцтва ВКЛ. Яго жыхары паступова страчвалі права валодання зямлёй, ператвараліся з землеўладальнікаў у землекарыстальнікаў. Сям'я селяніна з сядзібай, інвентаром і зямельным надзелам складала асобную гаспадарку, якую ў той час называлі *дымам*. Дымы адной вёскі ўтваралі абшчыну (*грамаду*). У яе супольным карыстанні знаходзіліся пашы, сенакосы, лясы, дадатковыя ворныя землі. Абшчына не толькі забяспечвала выкананне феадальных павіннасцей, але і бараніла сялян ад самавольства феадалаў, арганізоўвала іх жыццё. Адказнасць абшчыны перад феадаламі і дзяржавай забяспечвалася кругавой парукай.

2. Саслоўі феадальнага грамадства: правы, абавязкі і прывілеі. Развіццё феадальных адносін адбывалася разам з падзелам грамадства на *саслоўі*. Працэс фарміравання саслоўнага грамадства на тэрыторыі Беларусі пачаўся яшчэ ў старажытнарускі перыяд, а завяршыўся ў XVI ст., калі канчаткова сфарміраваліся шляхецкае (рыцарскае) саслоўе, духавенства, мяшчанства і сялянства.

Ператварэнне сялян у землекарыстальнікаў

Падзел грамадства на саслоўі

Успомніце, што такое саслоўе.

Саслоўная структура ВКЛ			
Прывілеяваныя саслоўі		Падатковыя саслоўі	
шляхта	духавенства	мяшчанства	сялянства

Пануючае становішча ў дзяржаве займала феадальнае саслоўе — *шляхта* (да XV ст. называлася баярамі), юрыдычны статус якой быў замацаваны ў велікакняжацкіх прывілеях 1387, 1432, 1434, 1447 гг., Статутах ВКЛ. Прадстаўнікі гэтага саслоўя вызваліліся ад значнай часткі павіннасцей на карысць дзяржавы, галоўным іх абавязкам з'яўлялася ваенная служба. За нясенне службы шляхта атрымлівала землі, права суду над сваімі падданымі. У шляхецкім саслоўі аб'ядналіся нашчадкі старажыт-

Правы, абавязкі і прывілеі шляхты

Бытаваў выраз: «Шляхціц шляхціцу брат». Што ён значыў?

Успомніце, якія феадальныя тытулы існавалі ў Заходняй Еўропе.

нарускіх і літоўскіх князёў і баярства, а таксама сялян і мяшчан, продкі якіх рашэннем гасудара атрымалі шляхецкае званне за свае заслугі. Фармальна ў палітычных правах усе шляхціцы былі роўныя, але эканамічны іх стан быў вельмі розны. У адрозненне ад заходнееўрапейскіх краін у ВКЛ не склалася феадальнай лесвіцы з сістэмай васальна-сеньёрыяльнага падпарадкавання. Тым не менш вылучалася некалькі катэгорый федалаў ВКЛ. Рэальнай палітычнай сілай былі *магнаты* (ад лац. *magnus* — вялікі), што валодалі велізарнымі зямельнымі надзеямі, тысячамі залежных сялян, а пазней і гарадамі. Яны мелі ўласныя войскі і варагавалі не толькі паміж сабой, але і з вялікім князем. Да магнатаў належалі арыстакратыя і нетытулавая знаць. Да князёў належалі нашчадкі княжацкіх дынастый Рурыкавічаў і Гедымінавічаў, да паноў — буйныя федалы, што атрымалі свае ўладанні і тытул не па праве нараджэння, а за пэўныя заслугі перад вялікім князем.

Асаблівасцю ВКЛ у параўнанні з многімі заходнееўрапейскімі краінамі была вялікая ўдзельная вага шляхты — 8–10 % ад усяго насельніцтва, што тлумачылася неабходнасцю гарантавання ваеннай бяспекі краіны.

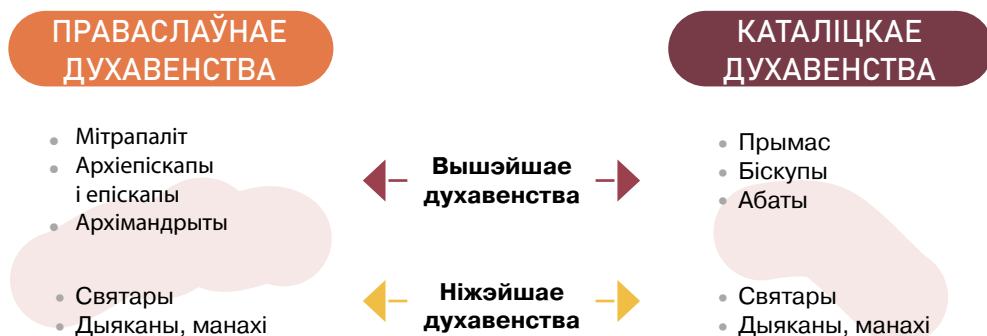
ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

1. Прадстаўнікі якога саслоўя выяўлены на ілюстрацыі? Паводле якіх прыкмет вы гэта вызначылі?
2. Які дакумент паклаў пачатак прававому афармленню дадзенага саслоўя? Калі і кім ён быў прыняты?
3. Якія змены ў становішчы прадстаўнікоў гэтага саслоўя адбыліся пасля прыняцця прывілеяў Ягайлы 1432 г. і Жыгімонта Кейстутавіча 1434 г.?
4. Назавіце прозвішчы найбольш вядомых прадстаўнікоў гэтага саслоўя, што жылі на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIII — XV ст.

Блізкі да шляхты сацыяльна-прававы статус мела *духавенства*, якое ажыццяўляла рэлігійную і культурна-асветную дзейнасць. У ВКЛ адначасова суіснавалі прадстаўнікі духавенства некалькіх канфесій, якія ў розныя гістарычныя перыяды займалі неаднолькавае становішча ў дзяржаве. Праваслаўнае і каталіцкае духавенства мела ўласную іерархічную сістэму. Вышэйшае духавенства паводле свайго статусу адпавядала шляхце, ніжэйшыя катэгорыі духавенства — мяшчанам або сялянам.

Духавенства

У гарадах фарміравалася мяшчанства (ад старабел. «места» — горад), якое ўключала ў сябе рамеснікаў, купцоў і іншыя катэгорыі гараджан. Права і абавязкі мяшчан вызначаліся велікакняжацкімі прывілеямі і Статутамі ВКЛ. Мяшчане валодалі асабістай свабодай, правам перасялення ў іншыя гарады, некаторыя служылі ў арміі; там, дзе існавала магдэбургскае права, яны непасрэдна ўдзельнічалі ў працэсе кіравання горадам. У адозненне ад шляхты і духавенства мяшчанства з’яўлялася падатковым саслоўем. На працягу XV–XVI стст. узмацнілася неаднароднасць унутры саслоўя і з цягам часу вылучыліся асобныя катэгорыі мяшчан.

Мяшчанства

Катэгорыі мяшчан		
Вышэйшы пласт	Сярэдні пласт (паспольства)	Ніжэйшы пласт (чорныя людзі)
вярхушка гарадской адміністрацыі, буйныя купцы, заможныя рамеснікі-майстры, землеўладальнікі	цэхавыя рамеснікі, гандляры, служачыя гарадской адміністрацыі	дробныя гандляры, рамеснікі, што не ўваходзілі ў цэхі (партачы), вучні рамеснікаў, жабракі і да т. п.

Сялянства — самае шматлікае саслоўе

Самым шматлікім саслоўем было *сялянства*. Колькасць сялян складала 70–80 % ад усяго насельніцтва дзяржавы. Асноўным іх абавязкам з’яўлялася сельскагаспадарчая дзейнасць на карысць дзяржавы і ўладальніка.

Аснова эканомікі ВКЛ — сельская гаспадарка

3. Шляхі фарміравання залежнага сялянства. Пачатак запрыгоньвання сялян на тэрыторыі **Беларусі**. Аснову эканомікі Вялікага Княства Літоўскага ў другой палове XIII — XV ст. складала сельская гаспадарка. Галоўнай прадукцыйнай сілай было сялянства. Асноўнымі заняткамі з’яўляліся земляробства, жывёлагадоўля і сельскае рамяство, а дапаможнымі — бортніцтва, паляванне і рыбалоўства. Вырошчвалі жыта, авёс, ячмень, пшаніцу, грэчку і іншыя культуры. Паступова пашыралася трохпольная сістэма земляробства, але ўраджайнасць застаўвалася нізкай. Прылады працы для апрацоўкі зямлі (саха і плуг) удасканальваліся вельмі марудна і захоўваліся практычна нязменнымі на працягу стагоддзяў. Цяглай сілай былі валы, пазней коні. Гадавалі таксама свіней, авечак, коз. Сялянская гаспадарка ў цэлым мела натуральны характар. Усё неабходнае для жыцця (прылады працы, посуд, тканіны, адзенне, абутак) сем’і выраблялі самастойна.

Формы зямельнай рэнты

З ростам феадальнага землеўладання сялянства траціла права распараджэння зямлёй і ператваралася ў землекарыстальнікаў. З XIII ст. сяляне, якія распараджаліся зямлёй вялікага князя (гаспадара), пры-

ватных асоб (князёў, баяр, шляхты) і царквы, залежалі ад іх эканамічна і юрыдычна, плацілі ім зямельную рэнту. Формы рэнты былі розныя: *прадуктовая, грашовая, адпрацовачная*. У XI–XIV стст. асноўнай формай феадальных павіннасцей быў прадуктовы аброк — даніна, дзякла. Ад XIV ст. на тэрыторыі Беларусі вядомая адпрацовачная павіннасць — паншчына, аднак вялікае пашырэнне яна атрымала ў XVI ст. З XV ст. феадалы ВКЛ пачалі ўводзіць для сялян грашовы аброк — чынш.

Адзінкай падаткаабкладання быў дым. Зыходзячы з нормы павіннасцей, сяляне падзяляліся на *даннікаў, цяглых, асадных (чыншавых)* і *сялян-слуг*. Да канца XV ст. асноўнай катэгорыяй сялян былі *даннікі*, галоўнай павіннасцю якіх з’яўлялася даніна. Першапачаткова яе выплачвалі ў выглядзе прамысловых прадуктаў: мёду, воску і футра, пазней — у выглядзе сельскагаспадарчай прадукцыі: збожжа, птушкі, яек, ільну, канпель, сена і іншых прадуктаў. *Цяглыя сяляне* адбывалі паншчыну. Чынш з’яўляўся асноўнай павіннасцю *асадных сялян* (да канца XVI ст. называліся асаднымі, затым чыншавымі). Асобную катэгорыю складалі *сяляне-слугі*, чый сацыяльны статус быў вышэйшы, чым у іншых прадстаўнікоў гэтага саслоўя. Асноўным іх абавязкам была вайсковая служба або выкананне павіннасцей, якія патрабавалі спецыяльных навыкаў.

Катэгорыі
сялян у залежнасці
ад формы павіннасцей

Пачатак юрыдычнага афармлення прыгоннага права ў ВКЛ

Успомніце, што такое прыгоннае права. Калі ў Еўропе пачаўся працэс запрыгоньвання сялян?

Паводле ступені феадальнай залежнасці сяляне дзяліліся на тры асноўныя катэгорыі: «людзей пахожых», «людзей непахожых» і «чэлядзь нявольную». Апошняя фарміравалася з ліку збыднелых сялян і палонных, яе прадстаўнікі з'яўляліся поўнай уласнасцю феадала, не вялі ўласнай гаспадаркі і жылі ў яго маёнтку. Першапачаткова асноўная маса сялян у ВКЛ былі «пахожымі», г. зн. асабіста свабоднымі. Яны маглі пераходзіць ад аднаго феадала да іншага, але толькі восенню, пасля заканчэння палявых работ, са згоды гаспадара і пасля выплаты ўсіх пазык. Землеўладальнікі імкнуліся замацаваць вольных сялян за сваімі надзеламі: давалі пазыкі, якія сяляне потым не маглі вярнуць; уводзілі выплаты за права пераходу да іншага феадала і г. д. Паступова павялічвалася катэгорыя феадальна-залежных сялян — «людзей непахожых». Яны былі пазбаўлены права пераходу і з'яўляліся ўласнасцю феадала. Такім чынам складвалася *прыгоннае права*. Пачатак яго афармленню ў ВКЛ паклаў *прывілей Казіміра Ягайлавіча 1447 г.*, у якім вялікі князь загадаў феадалам не прымаць у сваіх уладаннях сялян, якія збеглі з дзяржаўных маёнткаў. Феадалы таксама атрымалі права вотчыннага суду над сваімі сялянамі. У *Судзебніку Казіміра 1468 г.* уводзілася пакаранне за дапамогу збеглым сялянам.

Наступныя заканадаўчыя кодэксы замацоўвалі працэс ператварэння вольных сялян у «людзей непахожых». *Статут ВКЛ 1529 г.* увёў «земскую даўніну» — 10-гадовы перыяд жыцця селяніна на зямлі феадала, пасля якога ён рабіўся «непахожым», а таксама выплату «пажылога» — падатку для тых, хто яшчэ захаваў права пераходу. У выніку працэсу запрыгоньвання сялян, які адбываўся на працягу XV–XVI стст., паступова фарміраваўся адзіны сацыяльны пласт — прыгоннае сялянства.

Такім чынам, у другой палове XIII — XV ст. у ВКЛ адбываліся сацыяльна-эканамічныя змены, характэрныя для развіцця феадальнага грамадства: узнікла буйное феадальнае землеўладанне, аформіліся саслоўі, пачалося запрыгоньванне сялян.

калі ў свеце...

XIV–XV стст. — утварылася адзінае дваранскае саслоўе

на тэрыторыі Беларусі...

XIV–XV стст. — у велікакняжацкіх прывілеях замацаваны юрыдычны статус феадальнага саслоўя (шляхты)

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Выкарыстоўваючы тэкст параграфа, складзіце схему «Віды феадальнага землеўладання і шляхі іх фарміравання».
2. На якія саслоўі дзялілася грамадства ВКЛ? Назавіце правы і абавязкі кожнага з іх.
3. На аснове тэксту параграфа і воблака слоў складзіце табліцу «Асноўныя катэгорыі сялян у ВКЛ у XIV–XV стст.». Выкарыстоўваючы табліцу, раскажыце пра становішча сялян.
4. Вылучыце этапы ў запрыгоньванні сялян ВКЛ, ахарактарызуйце іх.
5. Як вы лічыце, чаму працэс запрыгоньвання сялян на тэрыторыі Беларусі пачаўся значна пазней, чым у краінах Заходняй Еўропы?

§ 27. Развіццё гарадоў, рамёстваў і гандлю на тэрыторыі Беларусі

МЯШЧАНЕ

МЯСТЭЧКА МАГІСТРАТ

ПРАСАЛЫ УРБАНІЗАЦЫЯ

ЦЭХІ МАГДЭБУРГСКАЕ ПРАВА

РАДА РАТУША ГОСЦІ

ГОРАД ЮРЫДЫКА ЛАВА

Захаванне старых
і будаўніцтва новых
гарадоў

1. Развіццё беларускіх гарадоў і мястэчак. Аб'яднанне беларускіх зямель у складзе Вялікага Княства Літоўскага стварыла спрыяльныя ўмовы для развіцця гарадоў. У XIV–XV стст. адбываўся іх рост і павелічэнне колькасці гарадскога насельніцтва, што было абумоўлена поспехамі ў развіцці эканомікі. Пашырылі сваю тэрыторыю Віцебск, Слуцк, Менск, Новагародак, Гародня, Бярэсце, вельмі хутка развіваўся Полацк. Побач са старымі з'яўляліся новыя, у асноўным невялікія гарады: Быхаў, Гальшаны, Капыль, Крэва і інш. Многія з іх узніклі вакол крэпасцей, пабудаваных вялікімі князямі для абароны дзяржавы.

Фактары росту
колькасці насельніцтва

Канцэнтрацыя ў гарадах рамесніцкай і гандлёвай дзейнасці спрыяла росту гарадскога насельніцтва. Яно павялічвалася шляхам натуральнага прыросту, перасялення ў гарады сялян, міграцыі яўрэяў і татар, за кошт ваеннапалонных. У XV ст. найбольш густанаселеныя былі Полацк, Віцебск, Слуцк, Магілёў і Пінск. У Полацку, напрыклад, жыло каля 20 тыс. жыхароў. Аднак гарады з насельніцтвам 10 тыс. чалавек і больш былі рэдкаю з'явай. Пераважалі сярэднія гарады з колькасцю насельніцтва ў межах 2–4 тыс. чалавек (Гародня, Новагародак, Менск, Бярэсце і інш.).

Чым можна растлумачыць лідарства Полацка па колькасці насельніцтва?

Асаблівасці забудовы беларускіх гарадоў

Да XV ст. цэнтрам буйнога беларускага горада быў умацаваны *дзяцінец*, дзе жылі князь і яго адміністрацыя. Каля сцен дзяцінца размяшчаўся рынак, куды сыходзіліся ўсе або найбольш значныя вуліцы горада. Асноўная частка гараджан — рамеснікі і гандляры — жыла ў неўмацаваным пасадзе. На месцы былога дзяцінца нярэдка будаваліся новыя, большыя памерамі, умацаваныя цэнтры — замкі. Ад XV ст. адбываюцца змены ў планіроўцы асобных гарадоў. Іх цэнтрам робіцца гандлёвая плошча з ратушай, вакол якой утвараюцца новыя пасады. Для беларускіх гарадоў, у адрозненне ад заходнееўрапейскіх, была характэрная пераважна драўляная забудова. Толькі цэрквы і касцёлы, як правіла, узводзілі з цэглы і каменю. Новым элементам гарадской архітэктуры былі ўмацаваныя каменныя замкі, пабудаваныя ў XIV–XV стст. для абароны ад набегу крыжакоў, напрыклад Лідскі замак, вакол якога пачало актыўна развівацца гарадское паселішча.

Як вы лічыце, чаму для беларускіх гарадоў была характэрная пераважна драўляная забудова?

Гарады паўставалі як на дзяржаўных, так і на прыватных землях. Жыхары прыватнаўласніцкіх гарадоў выконвалі павіннасці на карысць сваіх уладальнікаў. Насельніцтва ж дзяржаўных гарадоў лічылася вольным.

У XV ст. на тэрыторыі Беларусі пачалі з'яўляцца *мястэчкі* (паселішчы, што займалі прамежкавае становішча паміж горадамі і вёскай). Іх узнікненне было абумоўлена развіццём гандлю і паступовым уцягваннем у рыначныя адносіны сельскага насельніцтва, якое вымушана было прадаваць прадукцыю, вырашчаную на палях, каб выплаціць грашовыя павіннасці. Гэта прывяло да з'яўлення таргоў, якія арганізавалі ў розных месцах: каля замкаў, храмаў, на скрыжаваннях дарог, уздоўж берагоў рэк, азёр, нават каля гарадоў. У такіх месцах часта фарміраваліся мястэчкі. Іх жыхары належалі да мяшчанскага саслоўя, аднак апроч рамесніцка-гандлёвай дзейнасці займаліся таксама сельскагаспадарчай працай.

З'яўленне мястэчак

Як вы лічыце, чаму на захадзе Беларусі мястэчак было больш, чым на ўсходзе?

Магдэбургскае права — права гарадоў на самакіраванне.

Успомніце, калі еўрапейскія гарады пачалі барацьбу за атрыманне права на самакіраванне.

Змены ў становішчы мяшчан

Як вы лічыце, ці быў зацікаўлены вялікі князь літоўскі ў пераходзе гарадоў на самакіраванне?

Органы гарадскога самакіравання

Мястэчкі выступалі ў якасці адміністрацыйных, гаспадарчых і рэлігійных цэнтраў валасцей, дробных вотчын. У буйным мястэчку цэнтрам была рыначная плошча, побач з якой месцілася царква (часцяком у суседстве з касцёлам), колькасць дамоў, як правіла, не перавышала 250–300. Ужо ў XVI ст. у Беларусі налічвалася больш за 300 мястэчак, але размяшчэнне іх было нераўнамернае: большасць прыпадала на яе заходнія землі. З цягам часу некаторыя мястэчкі прыходзілі ў заняпад і ператвараліся ў вёскі, іншыя ж набылі статус гарадоў.

2. Пашырэнне магдэбургскага права. У канцы XIV ст., пасля Крэўскай уніі, гарады Беларусі пачалі атрымліваць права на самакіраванне — так званае **магдэбургскае права** (на ўзор нямецкага горада Магдэбурга). Яно вызначала правы і абавязкі мяшчан. Вільня — першы горад ВКЛ, які атрымаў права на самакіраванне (1387 г.). Сярод беларускіх гарадоў такім лічыцца Бярэсце (1390 г.). У далейшым гэтае права атрымалі Гародня (1496 г.), Полацк (1498 г.), Менск (1499 г.) і інш.

У ВКЛ магдэбургскае права даравалася населе-
наму пункту прывілеем вялікага князя. Жыхары гарадоў, якія яго атрымлівалі, вызваліліся ад феадальных павіннасцей, суду і ўлады ваявод, стара-
стаў і іншых дзяржаўных службовых асоб. Мяшчане стваралі органы мясцовага самакіравання, выбіралі ўласныя суды, кантралявалі фінансава-гандлёвую дзейнасць, адказвалі за абарону. Ім гарантаваліся вольныя заняткі рамяством, гандлем, земле-
робствам. Шматлікія натуральныя павіннасці, што існавалі да таго, замяняліся адзіным грашовым па-
даткам.

Згодна з магдэбургскім правам кіраванне горадам ажыццяўляў *магістрат* (выбарны адміністрацыйны і судовы орган), які складаўся з *рады* і *лавы*. Найвышэйшай службовай асобай у горадзе з'яўляўся *войт*, якога прызначаў вялікі князь або феадал (уладальнік

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

Вытрымка з прывілея гораду Менску (1499 г.)

«...мы, Аляксандр, з Божай ласкі вялікі князь літоўскі, рускі, жамойцкі і іншых [зямель]... даводзім да ведама гэтым нашым лістом... што, жадаючы прымножыць агульнае дабро і палепшыць стан нашага горада Менска... гэты наш горад... з права літоўскага і рускага... на права нямецкае, так званае магдэбургскае, пераводзім на вечныя часы. Пастанаўляем і даём ім магчымасць, згодна з гэтым магдэбургскім правам, чыніць поўную ўправу...

Жадаем таксама, каб усе жыхары названага горада Менска карысталіся гэтым правам магдэбургскім і ва ўсякай справе яго трымаліся. ...Усіх тых людзей аддаляем ад гарадскога і баярскага права і навек вызваляем іх ад суду і ўлады ўсіх ваявод, паноў і старастаў... А як хто ў чым будзе віны, мае па справядлівасці стаць перад войтам, бурмістрам і радцамі. Калі ж войт або бурмістры вырашаць непраўдзіва, тады па гэтай справе маюць вызвацца да саміх нас і нам вырашаць, каго якім правам судзіць...».

1. Што згодна з прывілеем атрымліваў горад Менск? Калі і кім быў выдадзены гэты дакумент?
2. З якой мэтай Менску давалася новае права?
3. Каму перадавалася судовая ўлада ў горадзе? За кім захоўвалася вярхоўнае права суду?

горада) з асяроддзя шляхты або багатых мяшчан. Для вырашэння бягучых спраў войт мог выбраць сабе памочніка — *лентвойта*. Галоўным органам гарадскога самакіравання з'яўлялася *рада*. У яе склад уваходзіла ад 6 да 24 радцаў, якіх, як правіла, выбіралі штогадова на агульным сходзе мяшчан. На чале рады стаялі бурмістры (звычайна два), якія прызначаліся або зацвярджаліся войтам з ліку радцаў. Радзе належалі функцыі суду па грамадзянскіх і маёмасных справах. Апроч судовых функцый яна кіравала гаспадарчым жыццём горада: загадвала гарадской казной, усталёўвала цэны на асноўныя тавары, ажыццяўляла збор падаткаў і распараджалася імі, кантралявала дзейнасць рынкаў і рамесных цэхаў, займалася ўпарадкаваннем населенага пункта і забеспячэннем яго бяспекі, арганізоўвала абарону ў выпадку ваеннай

Як называюцца органы гарадскога самакіравання ў наш час? У чым адрозненні сучасных органаў гарадскога самакіравання ад сярэднявечных?

пагрозы і інш. Па заканчэнні тэрміну сваіх паўнамоцтваў рада прадстаўляла войту і мяшчанам справаздачу. *Лава* — гэта гарадскі судовы орган па крымінальных справах, які ўзначальваўся войтам. Прадстаўнікі лавы (*лаўнікі*) абіраліся радай або прызначаліся войтам з ліку найбольш карысных для горада мяшчан.

Для магістрата ў гарадах будаваліся спецыяльныя будынкі — *ратушы*. У іх праводзілі пасяджэнні рады, размяшчалі органы гарадскога самакіравання, канцылярыю, казну, архіў, захоўвалі эталоны адзінак вагі і аб'ёму, сімвалы горада — герб, пячатку, прывілей на магдэбургскае права.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

1. Як называюцца будынкі, паказаныя на фатаграфіях? Для чаго яны ўзводзіліся?
2. Пералічыце агульныя элементы гэтых будынкаў.
3. Назавіце гарады, у якіх яны знаходзяцца.

4. Дзе яшчэ на тэрыторыі сучаснай Беларусі можна знайсці падобныя збудаванні?
5. Што цяпер размешчана ў гэтых будынках? Прывядзіце 1–2 прыклады.

Адначасова з магдэбургскім правам гарады атрымалі магчымасць мець уласны герб. Ён прысутнічаў і на пячатцы горада.

Магдэбургскае права ў беларускіх гарадах мела свае асаблівасці. У прыватнасці, у ВКЛ адсутнічала выразнае размежаванне функцый паміж радай і лавай, войтаў прызначаў вялікі князь, мяшчане актыў-

Адметныя асаблівасці
магдэбургскага права
ў гарадах Беларусі

на ўдзельнічалі ў выбарах органаў самакіравання, існавала пасада лаўніка, гараджане кантралявалі фінансавую дзейнасць рады.

Назавіце гарады, гербы якіх прадстаўлены на ілюстрацыях.

У мэтах умацавання свайго ўплыву і павелічэння прыбытку ў дзяржаўных гарадах магнаты і іншыя землеўладальнікі стваралі *юрыдыкі* (часткі горада, якія знаходзіліся пад уладай магната або царквы і не падпарадкоўваліся адміністрацыйнай і судовай уладзе магістрата). Паводле сучасных звестак, першыя з іх з'явіліся ў Берасці ў XV ст., пазней яны ўзніклі ў Мінску, Віцебску і іншых гарадах.

3. Гарады — цэнтры рамяства і гандлю. Асноўнымі заняткамі гарадскога насельніцтва ў другой палове XIII — XV ст., як і ў часы Старажытнай Русі, з'яўляліся рамяство і гандаль. Пры гэтым колькасць рамесніцкіх спецыяльнасцей істотна павялічылася. Найбольш пашыранымі рамёствамі, якія ўключалі значную колькасць прафесій, былі выраб адзення, тканін, прадуктаў харчавання, дрэваапрацоўка, будаўніцтва, апрацоўка футра, апрацоўка металу і выраб зброі. Сярод тых, хто спецыялізаваўся на апрацоўцы дрэва, вылучалі: рамеснікаў будаўнічых спецыяльнасцей (сталяры, пільшчыкі і інш.), рамеснікаў па вырабе транспартных сродкаў (вазоў, рачных суднаў і інш.), бандарных вырабаў (бочак, дзежак і інш.). Далейшае развіццё атрымала ганчарства. Формы і тыпы ганчарных вырабаў зрабіліся больш разнастайныя,

Юрыдыкі — адасобленыя часткі гарадоў

Развіццё рамяства

з'явілася аздабленне палівай. Значна пашырылася вытворчасць цэгля, дахоўкі, кафлі, што было выклікана павелічэннем аб'ёмаў будаўніцтва крэпасцей, замкаў, ратуш, культавых будынкаў. У XIV–XV стст. праца большасці гарадскіх рамеснікаў была накіравана на задавальненне асабістых, гаспадарчых і вытворчых патрэб мясцовага насельніцтва. Большая частка рамеснікаў працавала на заказы спажыўцоў. У той жа час з'явіліся рамесніцкія спецыяльнасці, прадстаўнікі якіх у сваёй дзейнасці арыентаваліся на рынак, — медавары, хлебнікі і інш. Напрыканцы XV ст. на землях ВКЛ узніклі першыя прафесійныя аб'яднанні рамеснікаў — *цэхі* (у 1495 г. у Вільні цэх злотнікаў і краўцоў). Аднак на тэрыторыі Беларусі цэхі былі зафіксаваныя толькі ў XVI ст.

Развіццё грашовай сістэмы

З пашырэннем сеткі гарадоў ішоў працэс развіцця ўнутранага і знешняга гандлю. Пашырэнне аброку ў сельскай гаспадарцы спрыяла павелічэнню тавараабмену паміж вёскай і горадам. Развіццю гандлю таксама дапамагала ўдасканаленне грашовай сістэмы. Ад XIV ст. найбольш распаўсюджанымі манетамі ў Еўропе і ВКЛ зрабіліся сярэбраныя пражскія грошы, якія паступалі з Чэхіі (адсюль і беларускае слова «грошы»). У канцы XIV ст. у ВКЛ пачалі вырабляць сярэбраныя *«літоўскі дэнарый»*, або «пенязь». Праз стагоддзе быў створаны Віленскі манетны двор, які чаканіў грошы, паўгрошы і пенязі. Паступова асноўнай падліковай адзінкай робіцца капá. У той час грашова-вагавая сістэма ВКЛ выглядала наступным чынам: 60 літоўскіх грашоў = 1 капа; 1 літоўскі грош = 10 пенязяў. У XVI ст. за адну капю можна было набыць чатыры каровы. З прычыны таго, што ўласнай манеты не хапала, у абарачэнні шырока прысутнічалі еўрапейскія (пераважна чэшскія і польскія) і рускія (наўгародскія) грошы.

Асноўныя формы ўнутранага гандлю

Галоўнымі формамі арганізацыі ўнутранага гандлю з'яўляліся кірмашы і таргі. Адзін або некалькі разоў на тыдзень у гарадах і мястэчках праводзіліся *таргі*, на якія з'язджаліся сяляне з навакольных вё-

сак. У якасці гандляроў маглі выступаць не толькі прафесійныя купцы, сярод якіх важнае месца займалі так званыя *прасалы*, што гандлявалі не далей чым за 10 вёрстаў ад свайго населенага пункта, але і прадстаўнікі іншых саслоўяў. На таргах прадавалі і куплялі соль, рыбу, рамесныя вырабы, тканіны, адзенне, абутак, збожжа, скуры, мёд. Больш значную ролю выконвалі *кірмашы*, якія праводзіліся ў гарадах і мястэчках адзін або некалькі разоў на год і прымяркоўваліся да пэўных рэлігійных свят. Яны збіралі купцоў не толькі з наваколля, але і з замежжа. Права на правядзенне кірмашоў было істотным дасягненнем горада і сведчыла пра яго важнасць.

Выгаднае геаграфічнае становішча ВКЛ дазваляла яму актыўна гандляваць з рознымі краінамі. Беларускія гарады падтрымлівалі гандлёвыя сувязі з Польшчай, Чэхіяй, Венгрыяй, Маскоўскім княствам. Вялікую ролю адыгрываў транзітны гандаль. У краінах Еўропы беларускія купцы набывалі тканіны, металы і вырабы з іх, рыбу, упрыгажэнні, віны, садавіну і прысмакі. У Маскоўскім княстве аб'ектам куплі з'яўляліся футра і скура. Асноўным артыкулам экспарту ў ВКЛ была сыравіна — воск, скура, лён, пянька, лесаматэрыялы і прадукты іх перапрацоўкі: драўніна, паташ (попел) і іншыя тавары. У канцы XV ст., з павышэннем на Захадзе попыту на сельскагаспадарчыя прадукты, актывізаваўся экспарт збожжа. Знешнім гандлем займаліся заможныя купцы — *госці*.

Гандаль ажыццяўляўся ўздоўж буйных рэк і сухапутных шляхоў — *гасцінцаў*. Па Нёмане, Віліі, Заходняй Дзвіне і Бугу гандлявалі з Польшчай, германскімі і скандынаўскімі дзяржавамі. Для гэтага выкарыстоўваліся разнастайныя рачныя судны — дубасы, стругі, байдакі. У зімовы час замерзлыя рэкі былі замест дарог, па якіх везлі груз «сухім ільдом». Асноўным транспартным сродкам былі вазы. У цэлым транспартная сістэма Беларусі ў XIV–XV стст. цалкам забяспечвала неабходны тавараабарот.

Развіццё знешняга гандлю

Даведайцеся, чаму паташ быў важным экспартным таварам. У вытворчасці чаго ён выкарыстоўваўся?

Шляхі зносін

У другой палове XIII — XV ст. на тэрыторыі Беларусі павялічылася колькасць гарадоў, яны ператварыліся ў гандлёва-рамесніцкія цэнтры. Гэтаму спрыяла атрыманне некаторымі з іх магдэбургскага права. Развіццё рамяства і гандлю стварыла ўмовы для наступовага ўключэння беларускіх зямель у сістэму еўрапейскіх эканамічных сувязей.

калі ў свеце...

Сярэдзіна XIV ст. — утварэнне
Ганзейскага саюзу

на тэрыторыі Беларусі...

1390 г. — Бярэсце стала першым
горадам Беларусі, які атрымаў
магдэбургскае права

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Назавіце асноўныя прычыны павелічэння колькасці гарадоў і гарадскога насельніцтва ў Беларусі ў другой палове XIII — XV ст.
2. Што такое мястэчка? Чым яно адрознівалася ад горада, вёскі?
3. Складзіце схему «Органы самакіравання ў гарадах з магдэбургскім правам і іх функцыі».
4. У чым заключаліся асаблівасці магдэбургскага права ў беларускіх гарадах у параўнанні з правам на самакіраванне ў Еўропе?
5. Дакажыце, што ў другой палове XIII — XV ст. беларускія гарады з'яўляліся цэнтрамі рамяства і гандлю.

§ 28. Рэлігійнае жыццё на тэрыторыі Беларусі

МЯЧЭЦЬ
КАТАЛІЦТВА
ІЎДАІЗМ КАНФЕСІЯ
ПРАВАСЛАЎЕ
ЦАРКВА СІНАГОГА
КРЭЎСКАЯ УНІЯ КАСЦЁЛ
ВЕРАЦЯРПІМАСЦЬ ІСЛАМ

1. ВКЛ — поліэтнічная поліканфесійная дзяржава. У адрозненне ад многіх сярэдневяковых дзяржаў Еўропы, для якіх былі характэрныя канфесійная аднароднасць і праявы нецярпімасці да носьбітаў іншых рэлігійных традыцый, у ВКЛ мірна суіснавалі прадстаўнікі розных рэлігій, праяўляючы верацярпімасць адны да другіх. Рэлігійная разнастайнасць у краіне была абумоўлена яе шматнацыянальнасцю. Поліэтнічны склад дзяржавы знайшоў свой адбітак ужо ў самой яе назве — Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае. І з гадамі калектыўны партрэт яго жыхароў рабіўся толькі больш разнастайным. На этнічных беларускіх землях у розныя часы сяліліся заходнеславянскія (палякі), балцкія (яцвягі, літоўцы, жамойты, латгалы), цюркскія (татары) этнічныя групы. Акрамя таго, на тэрыторыі Беларусі жылі яўрэі, цыганы, немцы і інш. Прадстаўнікі беларускага этнасу пераважна вызнавалі праваслаўны варыянт хрысціянства, частка балцкага насельніцтва да пачатку XV ст. прытрымлівалася язычніцтва, прадстаўнікі этнічных меншасцей мелі магчымасць захоўваць свае традыцыйныя рэлігіі.

Успомніце, калі на тэрыторыі ВКЛ з'явіліся татары і яўрэі.

Узмацненне пазіцый
праваслаўнай царквы

2. Праваслаўная царква ў ВКЛ. Ад першых гадоў існавання ВКЛ праваслаўныя жыхары складалі большасць насельніцтва краіны, а з пашырэннем межаў дзяржавы іх колькасць толькі павялічвалася. У сувязі з гэтым вялікім князям літоўскім, якія ў XIII — пачатку XIV ст. прытрымліваліся язычніцтва, даводзілася шукаць кантакт з праваслаўнай царквой. Ёсць звесткі, што вялікі князь Міндоўг у пачатку свайго княжання ў Навагародку прыняў праваслаўе.

РЭЛІГІЙНЫЯ ПОГЛЯДЫ ПЕРШАГА ВЯЛІКАГА КНЯЗЯ ЛІТОЎСКАГА

Як вы лічыце, якімі ўнутры- і знешнепалітычнымі прычынамі была абу-моўлена частая змена афіцыйных рэлігійных поглядаў Міндоўга?

Вядучая роля
ў грамадска-палітыч-
ным жыцці краіны

Праваслаўную веру прыняў і сын Міндоўга вялікі князь Войшалк, які нават пакінуў княжацкі прастол і прыняў пострыг. Аднак яго спроба хрысціянізацыі язычніцкай Літвы ў 60-я гг. XIII ст. аказалася няўдалай. У сувязі з хуткім павелічэннем тэрыторыі ВКЛ у XIV ст. пасля ўключэння ў яго склад новых зямель хрысціяне пачалі складаць абсалютную большасць насельніцтва дзяржавы.

Праваслаўная царква мела высокі маральны аўтарытэт і адыгрывала значную ролю ў грамадскім жыцці ВКЛ. Праваслаўныя епіскапы аказвалі сур'ёзны ўплыў на мясцовых князёў, падпісвалі дамовы з іншымі княствамі і гарадамі. У сферу дзейнасці царквы ўваходзілі пытанні не толькі культурнага і духоўна-маральнага характару, але і сямейна-бытавога

жыцця: заключэнне і скасаванне шлюбаў, справы аб ерасях, блюзнерстве, распусце і інш.

У царкоўна-адміністрацыйным плане беларускія землі ўваходзілі ў склад праваслаўнай Кіеўскай мітраполіі. Мітрапаліты займалі важнае месца пры двары маскоўскіх князёў, якія спаборнічалі з літоўскімі князямі ў справе аб'яднання зямель Старажытнай Русі. Успрымаючы гэты факт як перашкоду ў рэалізацыі сваёй унутранай і знешняй палітыкі, Гедымін у 1316 г. са згоды канстанцінопальскага патрыярха стварыў Літоўскую праваслаўную мітраполію з цэнтрам у Новагародку. Яна праіснавала да 1329 г., пасля чаго Руская мітраполія ўз'ядналася. Вялікі князі літоўскія Альгерд і Вітаўт таксама рабілі палітычна матываваныя захады аддзяліць праваслаўныя епархіі ВКЛ ад адзінай Рускай мітраполіі. Гэтыя захады прыводзілі да заняпаду або аслаблення царкоўнага жыцця і таму нязменна завяршаліся вяртаннем епархій ВКЛ пад уладу агульнарускага мітрапаліта. Перыядычна саступаючы ціску вялікіх князёў літоўскіх у жаданні атрымаць асобную мітраполію, канстанцінопальскія патрыярхі ўсё ж імкнуліся захаваць царкоўна-адміністрацыйнае адзінства Рускай мітраполіі. У 1458 адбыўся падзел раней адзінай Кіеўскай мітраполіі на дзве самастойныя структуры: мітраполія Кіеўская і ўсяе Русі, мітраполія Масквы і ўсяе Русі.

3. Змяненне рэлігійнай палітыкі ВКЛ пасля заключэння Крэўскай уніі. Ад другой паловы XIV ст. праваслаўная царква адыгрывала ўсё важнейшую ролю ў палітычным жыцці ВКЛ, значная частка літоўскай знаці была хрышчана паводле праваслаўнага абраду. Аднак змена знешнепалітычных прыярытэтаў краіны пасля заключэння Крэўскай уніі аказала сур'ёзны ўплыў на рэлігійнае жыццё насельніцтва, узвзяла каталіцтва ў статус дзяржаўнай рэлігіі.

Згодна з умовамі уніі вялікі князь Ягайла і значная частка вышэйшай літоўскай знаці перайшлі

Стварэнне
Літоўскай мітраполіі

Успомніце, калі, чаму і на якіх умовах была заключана Крэўская унія.

Пашырэнне
каталіцызму

з праваслаўя ў каталіцызм. У 1387 г. была праведзена хрысціянізацыя язычнікаў-літоўцаў паводле каталіцкага абраду, заснавана Віленскае каталіцкае біскупства і выдадзены прывілей, які даваў дадатковыя правы і вольнасці феадалам каталіцкага веравызнання. Праваслаўныя феадальныя пастаўлены ў няроўнае эканамічнае становішча з феадаламі-каталікамі.

Праз каталіцтва Ягайла намагаўся зблізіцца з Польшчай, а таксама з іншымі еўрапейскімі краінамі, якія разглядалі прыхільнасць да каталіцызму як паказчык прыналежнасці да заходнееўрапейскага хрысціянскага свету. Каталіцкая вера таксама разглядалася як сродак сацыяльнай, палітычнай і ў пэўнай ступені этнічнай кансалідацыі балцкай знаці,

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Фарны касцёл Перамянення Божага ў Навагрудку — адзін з першых каталіцкіх храмаў, пабудаваных на беларускай зямлі. Заснаваны па загадзе вялікага князя Вітаўта яшчэ ў 1395 г., за больш чым 600-гадовую гісторыю ён захоўвае сведчанні пра многія падзеі:

- XV ст. Вянчанне караля Ягайлы і княжэўны Соф’і Гальшанскай, ад шлюбу якіх пайшла дынастыя Ягелонаў, што правіла ў ВКЛ, Польшчы, Швецыі, Чэхіі і Венгрыі больш за 200 гадоў. *Як вы лічыце, чаму вяселле манарха дзвюх дзяржаў прайшло не ў саборы адной са сталіц, а ў правінцыйным на той час Навагрудку?*
- XVIII ст. Хрышчэнне класіка рамантызму Адама Міцкевіча. *Даведайцеся, якія звесткі пра храм вялікі паэт увекавечыў у сваёй творчасці. Як называецца гэты твор?*
- XX ст. Пахаванне мошчаў 11 сяцёр-назарэтанак, расстраляных нацыстамі ў гады Вялікай Айчыннай вайны. *Знайдзіце звесткі пра прычыны расправы з навагрудскімі манахінямі і прапануйце сваё вызначэнне паняцця «духоўны подзвіг».*

Фарны касцёл Перамянення
Божага ў Навагрудку.
Сучасны выгляд

Дапоўніце інфармацыю пра падзеі, што адбываліся ў сценах храма ў розны час.

якая намагалася супрацьстаяць беларуска-ўкраінскай шляхце краіны.

Пры падтрымцы вялікіх князёў літоўскіх была аформлена адміністрацыйная структура каталіцкай царквы. На тэрыторыі ВКЛ былі створаны біскупствы, якія дзяліліся на дэканаты, што складаліся з парафій (прыходаў на чале са святарамі). Большая частка тэрыторыі Беларусі ўвайшла ў склад *Віленскага біскупства*. Да канца 30-х гг. XV ст. у ВКЛ налічвалася 27 парафій, 12 з іх размяшчаліся на тэрыторыі Беларусі. Адначасова з імі ўзніклі манастыры манаскіх ордэнаў францысканцаў, аўгусцінцаў, дамініканцаў і бернардзінцаў.

Дзякуючы шчодрым дарункам вялікіх князёў літоўскіх каталіцкая царква хутка ператварылася ў буйнога землеўладальніка. Гэта пачало выклікаць незадаволенасць з боку не толькі праваслаўных феадалаў і духавенства, але таксама гараджан і сялян. Прыняты Ягайлам і Вітаўтам у 1413 г. Гарадзельскі прывілей яшчэ больш узмацніў пазіцыі феадалаў-каталікоў.

Гарадзельскі прывілей не толькі абвастрыў палітычную барацьбу ў краіне, але і прывёў да буйных унутрыпалітычных канфліктаў — напрыклад, да вайны 1432–1439 гг. Вялікія князі мусілі ўлічваць інтарэсы праваслаўных феадалаў, што знайшло юрыдычнае замацаванне ў прывілеі *Жыгімонта Кейстутавіча ад 1434 г.*: праваслаўная шляхта атрымала роўныя правы з каталікамі.

Рэзкі паварот рэлігійнай палітыкі вялікіх князёў літоўскіх у бок каталіцтва, з аднаго боку, спрыяў палітычнаму і культурнаму збліжэнню ВКЛ з краінамі Заходняй Еўропы. З другога боку, ён прывёў да абвастрэння міжрэлігійных адносін у дзяржаве, узмацнення ўнутрыпалітычнай барацьбы і, як вынік, аслаблення пазіцый ВКЛ на міжнароднай арэне.

Вера і палітыка

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

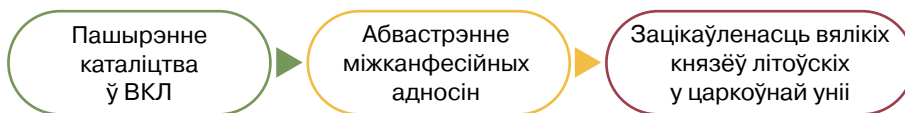
Гарадзельскі прывілей 1413 г.

«Таксама будуць усталяваны і захаваны на вечныя часы пасады, як яны ўсталяваны ў Польскім каралеўстве, а менавіта ў Вільні — віленскі ваявода і кашталян, затым у Троках і іншых месцах, дзе яны будуць карысныя з нашай волі. І нельга выбіраць на гэтыя пасады тых, хто не вызнае каталіцкай веры і не пакланяецца Святому Рымскаму Касцёлу.

Таксама нельга будзе прызначаць на сталыя пасады, такія як кашталян і іншыя, тых, хто не вызнае хрысціянскай (каталіцкай. — *Аўт.*) веры. Нельга дапускаць іх і да нашай рады, каб не было іх прысутнасці, калі абмяркоўваюцца пытанні аб дабры дзяржавы, бо часта розніца веры вядзе да розніцы намераў, і такім людзям адкрываюцца і робяцца вядомымі планы, якія варта трымаць у таямніцы».

1. Якую ўмову ставіў Гарадзельскі прывілей для прызначэння людзей на дзяржаўныя пасады?
2. Ці згодныя вы, што «розніца веры вядзе да розніцы намераў»? Прывядзіце прыклады з гісторыі Беларусі, якія абвяргаюць гэтае меркаванне.

4. Спробы заключэння царкоўнай уніі. Ідэя адраджэння адзінства хрысціянскай царквы ўзнікла адразу пасля яе расколу ў 1054 г. Яна была досыць папулярная і ў каталіцкім, і ў праваслаўным свеце, ды так і не была рэалізавана.

Растлумачце, абапіраючыся на лагічны ланцужок, імкненне кіраўніцтва ВКЛ да царкоўнай хрысціянскай уніі.

Напрыканцы XIV ст. у ВКЛ паўстала ідэя своеасаблівай «рэгіянальнай» царкоўнай уніі. У адрозненне ад усіх папярэдніх, што прадугледжвалі аб'яднанне ўсяго праваслаўнага і каталіцкага свету, гэты праект

лічыў патрэбным падпарадкаванне папству толькі Кіеўскай мітраполіі. З дапамогай такога захаду кіраўніцтва краіны спадзявалася ліквідаваць раскол у феадальным саслоўі, умацаваць дзяржаўнае адзінства, пашырыць палітычныя, эканамічныя і культурныя сувязі з заходнім светам. Ягайла прапанаваў кіеўскаму мітрапаліту Кіпрыяну правесці ў ВКЛ царкоўны сабор для разгляду пытання аб аб'яднанні цэркваў. Той звярнуўся з гэтай прапановай у Канстанцінопаль, але станоўчага адказу не атрымаў. Праз два дзесяцігоддзі надарылася новая магчымасць вярнуцца да гэтага пытання, калі мітрапаліт Грыгорый Цамблак з вялікім пасольствам наведаў Канстанцкі сабор каталіцкай царквы. Аднак цяпер ад заключэння уніі на мясцовым узроўні рашуча адмовіўся сам мітрапаліт, палічыўшы, што гэтае пытанне павінна вырашацца на сусветным саборы.

У 30-я гг. XV ст. пад пагрозай асманскай заваёвы апынулася сэрца праваслаўнага свету — Канстанцінопаль, што ў значнай меры паўплывала на згоду канстанцінопальскага патрыярха ў 1439 г. усё ж заключыць царкоўную унію. Царкоўны сабор адбыўся ў Фларэнцыі. Аднак рэальнага аб'яднання хрысціянскай царквы не адбылося: рашэнне сабору не было прызнана ў Маскоўскім вялікім княстве, а хуткае падзенне Візантыі прывяло да канчатковага краху гэтага царкоўнага праекта.

Феодалы і духавенства ВКЛ з асцярожнасцю паставіліся да навіны аб падпісанні уніі. Яна праіснавала ў ВКЛ да сярэдзіны 1460-х гг., калі Грыгорый Балгарын, які атрымаў ад Папы Рымскага сан мітрапаліта кіеўскага, вярнуўся пад уладу канстанцінопальскага патрыярха.

Ідэя аб'яднання каталіцкай і праваслаўнай цэркваў як сродку кансалідацыі феадалаў ВКЛ і ў далейшым узнікала неаднаразова ў сувязі з унутранымі супярэчнасцямі ў грамадстве і ростам супрацьстаяння з Маскоўскім вялікім княствам.

Як вы лічыце, якое галоўнае пытанне перашкаджала аб'яднанню каталіцкай і праваслаўнай цэркваў?

Што такое царкоўны сабор?

Мітрапаліт Літоўскі і ўсяе Русі Грыгорый Цамблак

У перыяд XIV–XV стст. у ВКЛ адбываліся працэсы, якія прывялі да істотных канфесійных змен. Усталяванне каталіцтва ў якасці дзяржаўнай рэлігіі прывяло да міжканфесійнага супрацьстаяння ў ВКЛ, а спробы паменшыць яго шляхам заключэння царкоўнай уніі толькі абвастрылі барацьбу. Аднак у выніку гэтых змен праваслаўная шляхта была ўраўнавана ў правах з каталікамі.

калі ў свеце...

1439 г. — Фларэнтыйская царкоўная унія, што стала спробай аб'яднаць праваслаўе і каталіцтва

на тэрыторыі Беларусі...

1434 г. — прывілей Жыгімонта Кейстутавіча, які ўраўнаваў правы праваслаўнай і каталіцкай шляхты

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якую ролю адыгрываў рэлігійны фактар ва ўнутранай і знешняй палітыцы ВКЛ?
2. Ахарактарызуйце канфесійную палітыку вялікіх князёў літоўскіх у другой палове XIII — XV ст. Вызначце гістарычныя факты (падзеі, з'явы, працэсы), якія яе абумовілі.
3. Чаму, на вашу думку, у ВКЛ была папулярная ідэя уніі каталіцкай і праваслаўнай цэркваў? Прааналізуйце, у сувязі з якімі падзеямі гэтая ідэя ўзнікала і якія падзеі не дазволілі яе рэалізаваць.
4. Прывядзіце аргументы, якія пацвердзяць, што рэзкі паварот у рэлігійнай палітыцы вялікіх князёў літоўскіх у бок каталіцтва паспрыяў палітычнаму і культурнаму збліжэнню ВКЛ з краінамі Заходняй Еўропы. Растлумачце, чаму ён прывёў да аслаблення пазіцый ВКЛ на міжнароднай арэне.

§ 29. Культура Беларусі ў другой палове XIII — XV ст.

ГАТЫЧНЫ СТЫЛЬ РАТУШЫ МІНІЯЦЮРА ПАНЕГІРЫЧНАЯ ЛІТАРАТУРА ЗАМАК-КАСТЭЛЬ ВІТРАЖЫ РАМАНСКІ СТЫЛЬ ІКАНАПІС ФРЭСКІ

1. Культурныя працэсы ў ВКЛ у другой палове XIII — XV ст. У другой палове XIII — XV ст. у развіцці культуры Беларусі адбыліся значныя змены. Назіраліся паступовы пераход ад візантыйскіх да заходнееўрапейскіх узораў архітэктуры, выяўлення мастацтва і літаратуры, пранікненне раманскага і гатычнага стыляў. І калі першы не атрымаў у гэты перыяд на тэрыторыі Беларусі вялікага пашырэння (яго асобныя рысы праяўляліся толькі ў адзінкавых помніках архітэктуры і скульптуры), дык гатычны стыль значна болей паўплываў на развіццё беларускага мастацтва. Ён стаў пануючым у скульптуры, жывапісе, дэкаратыўна-прыкладным мастацтве.

Для культуры гэтага перыяду характэрны ваяўнічы дух і ўвасабленне пастаяннай неабходнасці бараніцца. У архітэктуры гэта праяўляецца ў будаўніцтве замкаў-крэпасцей і храмаў-крэпасцей.

2. Культывае і абарончае дойлідства. У другой палове XIII ст. пачаўся новы этап у развіцці дойлідства на тэрыторыі Беларусі. Візантыйска-праваслаўная культурная спадчына, традыцыі полацкай і гарадзенскай архітэктурных школ

Уплыў заходнееўрапейскай культуры

З чым быў звязаны пераход у другой палове XIII — XV ст. да заходнееўрапейскіх узораў культуры?

Сярэдневяковыя замкі

Успомніце характэрныя рысы архітэктурных школ у Полацку і Гародні.

дапаўняліся элементамі заходнееўрапейскіх стыляў, што дадала ўнікальнасці беларускаму дойлідству. На аснове сінтэзу розных архітэктурных формаў беларускія майстры стварылі самабытныя і непаўторныя збудаванні.

Няспыннымі войны і ўдасканаленне баявой тэхнікі вымусалі мяняць сістэму ўмацавання паселішчаў і гарадоў. Новым тыпам абарончага дойлідства ў эпоху Сярэднявечча зрабіўся замак, якому былі ўласцівыя прастата і суровасць. Некаторыя замкі маглі складацца з дзвюх частак — Ніжняга і яшчэ больш магутнага Верхняга замка (Полацк, Віцебск).

Замкі тыпу «кастэль»

У XIV ст. пачалося будаўніцтва каменных замкаў, якія сваёй кампазіцыяй набліжаліся да заходнееўрапейскіх рыцарскіх замкаў тыпу «кастэль». Цэлы пояс такіх збудаванняў паўстаў уздоўж паўночна-заходняй мяжы Вялікага Княства Літоўскага, утварыўшы абарончую сістэму агульнадзяржаўнага значэння.

Аснову для развіцця замкавай і палацава-замкавай архітэктуры наступных стагоддзяў заклалі замкі ў Лідзе і Крэве. Рэканструяваны замак у Лідзе дае

СЯРЭДНЕВЯКОВЫ ЗАМАК

- Меў форму правмавугольніка або трапеццыі

- Меў тоўстыя і высокія мury, магутныя вежы з байніцамі

- Размяшчаўся ў маладасяжнай для непрыяцеля мясцовасці

- На тэрыторыі замка знаходзіліся жылыя, гаспадарчыя, абарончыя і культавыя збудаванні

- На тэрыторыі замка меліся калодзеж і месца для размяшчэння запасаў зброі і ежы

Якія функцыі выконваў сярэдневяковы замак?

візуальнае ўяўленне пра знешнія характарыстыкі гэтых пабудов. Яго замкавыя муры цалкам складзеныя з валуноў, змацаваных вапнай, і толькі верхнія часткі і заканчэнні сцен — з буйной цэглы. Замак пабудаваны ў строгіх і лаканічных архітэктурных формах. У яго фрагментах, якія захаваліся, яскрава выяўляюцца фрагменты раманскай архітэктуры. Лідскі замак узведзены ў 20-я гг. XIV ст. па загадзе вялікага князя літоўскага Гедыміна.

Больш значныя памеры меў замак у Крэве, пабудаваны ў 30-я гг. XIV ст. У Крэўскім замку вялікая вежа (вежа Кейстута) вынесена за перыметр сцяны, што ў тыя часы павялічвала яго абароназдольнасць.

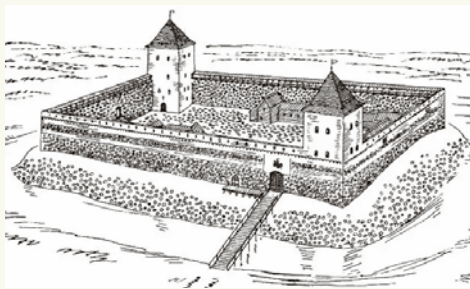
ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Лідскі замак — адзін з першых на тэрыторыі Беларусі замкаў-кастэляў. Замак у Крэве ўяўляе сабой часткова адноўленыя руіны некалі магутнага фартыфікацыйнага комплексу.

1. Вызначце, з якіх элементаў складаўся замак-кастэль. Што сведчыць пра тое, што замкі мелі важнае значэнне як абарончыя збудаванні?
2. Якія важныя гістарычныя падзеі звязаныя з прадстаўленымі на выявах замкамі?
3. Складзіце рэкламную ўлётку (флаер), якая будзе запрашаць турыстаў наведаць замкі-кастэлі ў Беларусі.

Замак у Лідзе. Рэканструкцыя

Замак у Крэве. Рэканструкцыя

Замкавае будаўніцтва

Як вы лічыце, чаму абарончае дойлідства робіцца пануючым менавіта ў XIV–XV стст.?

У сярэдзіне XIV ст. узведзены Віцебскі замак, на які ўскладалася важная стратэгічная роля ва ўсходняй палітыцы ВКЛ. Каменныя сцены пабудаваны па перыметры старога дзяцінца і прылеглага горада, у выніку яны ўтварылі адзіную абарончую сістэму, якая складаецца з Верхняга і Ніжняга замкаў. Аднак тыя ўмацаванні праіснавалі нядоўга.

Актыўнае абарончае дойлідства вялося ў Гародні. У канцы XIV — XV ст. сістэму абарончых збудаванняў горада склалі два замкі: Верхні (Стары) і Ніжні (Новы). Абодва замкі мелі магутныя каменныя сцены і злучаліся паміж сабой мостам, перакінутым цераз роў. У гэты час адбываецца і ўмацаванне Новагародскага замка, дзе былі дабудаваныя Дазорная вежа і Мінская брама. Сямівежавы замак зрабіўся магутным абарончым збудаваннем на тэрыторыі Беларусі ў эпоху Сярэднявечча.

Культываванне дойлідства

Няспынная ваенная пагроза наклала адбітак і на культываванне будаўніцтва. У XIV–XV стст. замацоўваецца гатычны стыль. Да нашых дзён захаваліся касцёлы, пабудаваныя ў гэтым стылі, у вёсках Уселяб (Навагрудскі раён Гродзенскай вобласці), Ішкальдз (Баранавіцкі раён Брэсцкай вобласці) і інш.

На мяжы XV–XVI стст. на тэрыторыі Беларусі пашырыўся спецыфічны тып царквы, у якім паяднваліся рысы готыкі, традыцыйнага візантыйска-рускага стылю і элементы абарончага характару. Так паўстаў унікальны тып праваслаўнага храма, які ўвайшоў у гісторыю пад назвай *праваслаўная готыка*.

РЫСЫ ПРАВАСЛАўНАЙ ГОТЫКІ

- Стрыманасць і суровасць
- Цэглы ў якасці будаўнічага матэрыялу
- Трохвугольны востраканечны фасад
- Скругленыя аркі і нішы
- Кантрфорсы — падпоркі для сцен

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

1. Назавіце асноўныя элементы беларускага храмавага дойлідства, якія сведчаць пра абарончую функцыю збудаванняў.
2. Параўнайце храмы гатычнага стылю Заходняй Еўропы і праваслаўнай готыкі: матэрыял, фасад, аркі і нішы. Зрабіце вывад наконт асаблівасцей дадзенага стылю на тэрыторыі Беларусі.
3. Якія адметныя рысы праваслаўнай готыкі вы можаце назваць у прадстаўленых помніках архітэктуры Беларусі?

Царква Нараджэння
Багародзіцы. В. Мураванка.
Шчучынскі раён
Гродзенскай вобласці

Царква Святога Міхаіла.
В. Сынкавічы.
Зэльвенскі раён
Гродзенскай вобласці

Касцёл Святой Тройцы.
В. Ішкальдзь.
Баранавіцкі раён
Брэсцкай вобласці

3. Літаратура. Развіццю беларускай літаратуры ў XIV–XV стст. спрыяла тое, што старабеларуская мова мела ў Вялікім Княстве Літоўскім статус дзяржаўнай. Аснову літаратуры складалі, як і раней, творы рэлігійнага характару — кнігі для набажэнстваў, Біблія, у тым ліку евангеллі, а таксама жыцці, павучанні і інш. У гэты час з’явіліся першыя пераклады рэлігійнай літаратуры на старабеларускую мову.

У XIV–XV стст. узніклі і іншыя творы. Напрыклад, творы *паломніцкай літаратуры*, якія нечым нагадвалі падарожныя нататкі, складзеныя падчас паломніцтва ў Іерусалім. У XV ст. з’явіўся жанр *панегірычнай літаратуры*, якая праслаўляла пэўных асоб. Найбольш вядомым творам з’яўляецца «Пахвала Вітаўту», створаная ў першай палове XV ст.

Творы рэлігійнага характару

Новыя жанры

Летапісы

Успомніце, што такое летапіс. Чаму гэты жанр літаратурных твораў з'яўляецца найбольш каштоўным для гісторыкаў?

Гульня ў косці. Мініяцюра
Радзівілаўскага летапісу.
XV ст.

у Смаленску. У ёй праслаўляецца Вітаўт як мудры і магутны валадар, які карыстаецца міжнародным аўтарытэтам. Вялікае Княства Літоўскае паказваецца як адзіная дзяржава балтаў і славян, адзін з галоўных цэнтраў «збірання рускіх зямель».

У XV ст. былі створаны выдатныя летапісныя творы, адметнай рысай якіх з'яўляецца агульнадзяржаўны характар. Адсюль і назва — «беларуска-літоўскія» летапісы. Яны напісаныя на старабеларускай мове і раскрываюць найважнейшыя падзеі ў Вялікім Княстве Літоўскім, адлюстроўваюць змены ва ўнутранай і знешняй палітыцы, паходжанне пануючага саслоўя шляхты і князёў.

Радзівілаўскі летапіс — летапісны помнік, які захаваўся ў двух спісах XV ст. Ён пачынаецца «Аповесцю мінулых гадоў» і даводзіць выклад падзей да пачатку XIII ст. Назва летапісу паходзіць ад імя віленскага ваяводы Я. Радзівіла, які валодаў першым спісам у XVII ст. Унікальнасць рукапіснай кнігі заключаецца ў яе мініяцюрах (больш за 600), змешчаных амаль на кожнай старонцы. Гэтыя ілюстрацыі з'яўляюцца каштоўнай крыніцай для вывучэння гістарычных падзей перыяду Старажытнай Русі.

4. Забавы і святы. Жыццё простага чалавека ў тыя часы цалкам залежала ад працягласці светлага дня. З узыходам сонца ўсе падымаліся, а з захадам — клаліся спаць. Для асвятлення ў цёмны час сутак выкарыстоўвалі лучыну ці факелы з сальных або васковых свечак. Узімку ў дамах было вельмі холадна, таму людзі часта спалі апранутыя. Найважнейшымі элементамі жылля былі печ, якая служыла крыніцай цяпла, і покуць з іконай, што сімвалізавала духоўны цэнтр дома.

Нашы продкі шмат працавалі, але знаходзілі час і для забаў. Баўленне часу сялян і бедных мяшчан было звязана з народным календаром. Людзі памяталі мноства парад і забарон продкаў, перадавалі іх з пакалення ў пакаленне. Яны ведалі, калі можна

распачынаць тую ці іншую работу, а калі, наадварот, варта адкласці яе, калі можна павесяліцца, а калі лепей устрымацца ад забаў.

У XIV–XV стст. найважнейшымі робяцца царкоўныя святы. І каталікі, і праваслаўныя ў ВКЛ аж да 1582 г. карысталіся юліянскім календаром. Праводзіны адыходзячага года і сустрэча новага былі звязаны са святам Калядаў. Урачыстае зімовае святкаванне, якое цягнулася два тыдні, надыходзіла ў ноч на 25 снежня. Каталікі называлі Калядамі не толькі «святыя вечары» або «святыя дні», але і прадукты, якімі адорвалі падчас калядавання, а таксама самі песні-калядкі. Для праваслаўных урачыстае зімнае святкаванне пачыналася з Вялікай куцці, калі абавязкова збіралася ўся сям'я. Вечарам напярэдадні Новага года святкавалі Багатую куццю. Галоднай куццёй (перад Вадохрышчам) завяршалі святкаванне Калядаў і прасілі мароз не марозіць пасевы. Купкі людзей у калядных строях хадзілі вёскай ад дома да дома, спявалі велічальныя песні пад вокнамі або проста ў дамах, а напрыканцы прасілі пачастунку.

Да пераходнага часу паміж зімой і вясной адносяць Масленіцу, якую святкавалі за тыдзень да сямітыднёвага посту перад Вялікаднем. Надыход вясны быў звязаны са старажытным святам Камаедзіцай, калі заканчвалася зімовая спячка мядзведзя і ён выбіраўся з берлагу. На Камаедзіцу гатавалі і елі камы (гарохавую кашу).

Самым важным вясеннім святам быў Вялікдзень. У праваслаўнай традыцыі ён засланне веліч свята Раства Хрыстова, бо духоўнае ўваскрасенне лічыцца важнейшым за зямное нараджэнне. На дзявяты дзень пасля Вялікадня наведвалі могілкі і ўспаміналі памерлых. Гэты дзень называлі Радаўніцай.

На лета прыпадалі асноўныя сельскагаспадарчыя работы, таму сяляне мелі мала вольнага часу. У дзень летняга сонцастаяння (паводле старога стылю) беларусы здаўна адзначалі Купалле. Сакральнае значэнне

Каляды

Вясеннія святы

Летнія святы

мелі купальскія вогнішчы, якія сімвалізавалі «ачышчэнне» і прыцягненне ўдачы. Купалле захавала шмат язычніцкіх рытуалаў і павер'яў. Напрыклад, верылі, што ў ноч на Івана Купалу зацвітае папараць-кветка як увасабленне адвечнай мары чалавека пра шчасце. У гэты ж дзень царква адзначае нараджэнне Іаана Хрысціцеля. Хрысціянская царква асуджала традыцыйнае народнае святкаванне Купалля.

У жніўні адзначалася адно са святаў хлеба — Трэці спас. У многіх рэгіёнах адзначалі Дажынкi — свята заканчэння жніва.

Асеннія святы

У канцы верасня адзначалі Узвіжанне — свята «закрыцця» зямлі на зіму. У гэты дзень не хадзілі ў лес, бо верылі, што гадзюкі і вужакі збіраюцца ў клубкі, каб схавацца ў норах перад зімой. У кастрычніку, калі асноўныя сельскагаспадарчыя работы заканчваліся, адзначалі Пакровы. Пачыналіся сялянскія вяселлі. Каля цэркваў ладзілі кірмашы, каля касцёлаў — фэсты. Жанчыны і дзяўчаты хадзілі адна да адной у госці, раіліся, дзе ладзіць вячоркі (самі вячоркі звычайна пачыналіся ў сярэдзіне лістапада).

Дакажыце, што ў аснову народных святаў беларусаў быў пакладзены гадавы цыкл земляробчых работ.

Падрыхтуйце рэкламны буклет «Святы і абрады беларусаў».

Развіццё культуры Беларусі ў XIV–XV стст. адбывалася ва ўмовах візантыйскага і заходнееўрапейскага памежжа, што сфарміравала адметныя рысы духоўнай і матэрыяльнай культуры беларускага народа. У паўсядзённым жыцці стваралася народная культура, якая ў далейшым паслужыла вытокамі для многіх кірункаў мастацтва.

калі ў свеце...

XIV–XV стст. — у архітэктуры большасці краін Еўропы працягваў панаваць гатычны стыль

на тэрыторыі Беларусі...

XIV–XV стст. — адбываецца фарміраванне ўнікальнай архітэктуры, якая спалучае элементы візантыйскіх і заходнееўрапейскіх узораў

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія фактары, на ваш погляд, паўплывалі на развіццё культуры ВКЛ у XIV–XV стст.?
2. Ахарактарызуйце асаблівасці архітэктурных збудаванняў на тэрыторыі Беларусі ў XIV–XV стст. У якіх помніках (замках, касцёлах, цэрквах) увасобіліся новыя архітэктурныя стылі?
3. Якія жанры літаратуры былі пашыраны на тэрыторыі Беларусі ў Познім сярэднявеччы?
4. Якія народныя святы беларусы захавалі да нашых дзён? Як вы лічыце, наколькі важна захоўваць гэтую культурную спадчыну?
5. Намалуйце постар або стварыце інфаграфіку на тэму «Культура Беларусі ў другой палове XIII — XV ст.».

§ 30. Фарміраванне беларускай народнасці

НАРОДНАСЦЬ РУСІНЫ БЕЛАЯ РУСЬ ТЭРЫТОРЫЯ МОВА ПАЛЕШУКІ САМАСВЯДОМАСЦЬ САМАНАЗВА ЛІТВА БЕЛАРУСЦЫ АДЗІНСТВА ПАХОДЖАННЯ ПСІХАЛАГІЧНЫЯ РЫСЫ КУЛЬТУРА РЭЛІГІЯ ЛІТВІНЫ

Фарміраванне беларускай народнасці

Успомніце, як ажыццяўлялася засяленне тэрыторыі Беларусі. Якія славянскія саюзы плямёнаў склаліся ў VIII–IX стст.?

1. Умовы фарміравання беларускай народнасці. У XIII–XIV стст. ва Усходняй Еўропе сфарміраваліся два цэнтры «збірання» зямель Старажытнай Русі — Вялікае Княства Літоўскае і Маскоўскае княства. Адначасова з развіццём новых дзяржаў адбываўся працэс фарміравання некалькіх усходнеславянскіх этнасаў, адным з якіх з’яўлялася беларуская народнасць. Старажытнаруская спадчына на працягу доўгага часу адыгрывала значную ролю ў жыцці ўсходнеславянскіх народаў.

ЭТАПЫ РАЗВІЦЦЯ ЭТНАСУ

Народнасць — устойлівая супольнасць людзей, якая характарызуецца адзінаствам паходжання, адзінай мовай, тэрыторыяй, эканамічным жыццём і культурай, псіхічным складам (характарам), этнічнай самасвядомасцю.

Народнасць утвараецца ў працэсе зліцця плямёнаў і папярэднічае нацыі. Працэс фарміравання беларускай народнасці быў даволі працяглы — з канца XIII да XVI ст. — і адбываўся пад уплывам грамадска-палітычных, сацыяльна-эканамічных, рэлігійных, а таксама агульных этнакультурных тэндэнцый, уласцівых усёй еўрапейскай цывілізацыі таго часу.

Тэрыторыя, на якой сфарміравалася беларуская народнасць, склалася да XVI ст. Паўночная мяжа этнічных зямель, дзе беларусы суседнічалі з прадстаўнікамі балцкіх этнасаў, амаль цалкам супадала з дзяржаўнай мяжой ВКЛ з Лівонскім ордэнам, пскоўскімі і наўгародскімі землямі. На захадзе мяжа праходзіла па Заходнім Падляшшы, дзе разам з беларусамі жылі палякі, літоўцы і яцвягі. Паўднёвая мяжа пралагала па Палессі, дзе на этнічныя працэсы ўплывалі кантакты з украінскім народам, які фарміраваўся. Найбольш мянялася ў XIV–XVI стст. мяжа на ўсходзе. У перыяд максімальнага пашырэння ВКЛ у працэс фарміравання беларускай народнасці былі ўцягнуты тэрыторыі Браншчыны і Смаленшчыны. У другой палове XVII ст. этнічная мяжа на ўсходзе наблізілася да сучаснага стану.

Вырашальным у фарміраванні беларускай народнасці было аб'яднанне ўсіх беларускіх зямель у межах адной дзяржавы — Вялікага Княства Літоўскага.

Важным аб'яднаўчым фактарам было развіццё гаспадаркі, пашырэнне сухапутных шляхоў, што спрыяла развіццю гандлёвых сувязей паміж рознымі рэгіёнамі Беларусі. У выніку складваліся агульныя рысы гаспадарчай дзейнасці. У XVI ст. канчаткова аформілася саслоўная структура беларускага грамадства, вылучыліся саслоўі шляхты, духавенства, мяшчанства і сялянства.

Важную ролю ў працэсе фарміравання беларускай народнасці адыграў і канфесійны фактар. Да сярэдзіны XVI ст. большасць насельніцтва ВКЛ была праваслаўнай, што спрыяла кансалідацыі этнасу. Аднак паступовае пашырэнне ўплыву каталіцкай царквы, асабліва сярод магнатаў і шляхты, развіццё пратэстанцкага руху, а затым і Контррэфармацыя адмоўна паўплывалі на фарміраванне ўласнай этнічнай эліты.

Складванне этнічнай тэрыторыі

Прасачыце на картасхеме «Вялікае Княства Літоўскае ў канцы XV ст.», змешчанай на форзацы, працэс фарміравання этнічнай тэрыторыі.

Фактары, якія паўплывалі на фарміраванне беларускай народнасці

Саманазвы беларусаў:
«русіны», «літвіны»,
«беларусцы»

**Этнічная
самасвядомасць** —
разуменне сваёй
прыналежнасці
да таго ці іншага этнасу.

2. Фарміраванне этнічнай самасвядомасці. Найважнейшай прыкметай народа з'яўляецца **этнічная самасвядомасць**. Яе вонкавай формай выступае *саманазва*. У перыяд складвання беларускай народнасці ў XIV–XVI стст. большая частка жыхароў сучаснай Беларусі, незалежна ад саслоўнай прыналежнасці, называла сябе *«русь»*, *«русіны»*, *«рускія»*. Аднак такую назву актыўна ўжывалі і рускія, і ўкраінцы, што было абумоўлена гістарычнай памяццю пра Старажытнарускую дзяржаву і значным уплывам на грамадства праваслаўнай царквы.

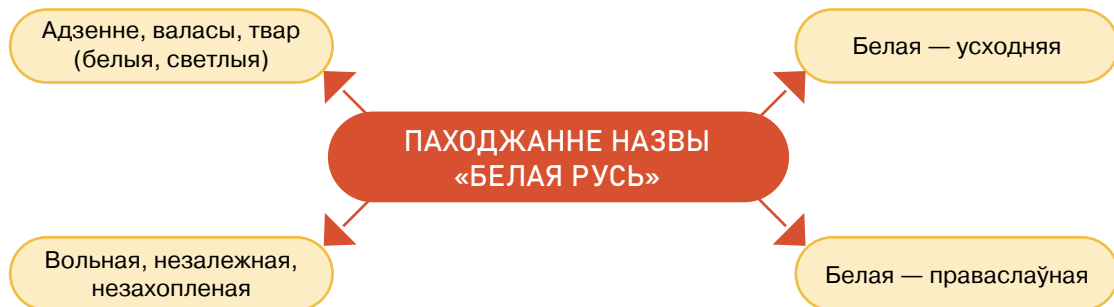
Прадстаўнікі кожнага з этнасаў лічылі сапраўднымі «рускімі» толькі сябе, а суседзям давалі іншыя назвы. Беларускія «русіны», напрыклад, сённяшніх рускіх называлі «пскавічамі», «наўгародцамі», «маскавітамі», а ўкраінцаў — «валынянамі», «казакамі» і г. д. Жыхароў жа Беларусі іншыя народы называлі *«літвінамі»*. Гэты тэрмін аказаўся вельмі мнагазначны. Так называлі балцкае (літоўскае) насельніцтва ВКЛ, літвінамі лічылі сябе прадстаўнікі каталіцкай шляхты, гэтая назва замацавалася і за жыхарамі заходніх зямель Беларусі і ўсходу Літвы. Тэрмін «літвіны» выкарыстоўваўся таксама ў якасці агульнага наймення жыхароў ВКЛ незалежна ад іх этнаканфесійнай прыналежнасці.

У другой палове XVI ст. узнік тэрмін *«беларусец»*, які атрымаў вялікае распаўсюджанне ў Расійскай дзяржаве для абазначэння праваслаўнага насельніцтва ВКЛ. Узнікненне гэтага этноніма шчыльна звязана з пашырэннем геаграфічнай назвы «Белая Русь», пад якой у XVI–XVII стст. разумелі паўночна-ўсходнюю частку ВКЛ — Полаччыну, Віцебшчыну і Смаленшчыну, а затым і Падняпроўе. За заходняй часткай сучаснай Беларусі ў XVI–XVII стст. замацавалася назва Літва.

Адначасова з этнічнымі саманазвамі існавалі і мясцовыя назвы (*«палачанін»*, *«пінчук»*, *«туравец»*), якія, як правіла, азначалі прыналежнасць да

Мясцовыя і рэгіянальныя саманазвы

ВЕРСІІ ПАХОДЖАННЯ НАЗВЫ «БЕЛАЯ РУСЬ»

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, пашырце пералік версій паходжання назвы «Белая Русь».

населенага пункта, пэўнай мясцовасці. Існавалі і рэгіянальныя назвы — так, напрыклад, за жыхарамі Палесся замацаваўся тэрмін «*палешукі*».

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

У 1586 г. шляхціц Саламон Рысінскі, родам з Полаччыны, першы з сучаснікаў выкарыстаў тэрмін «беларус» для абазначэння сваёй этнічнай прыналежнасці. Аднак гэта не было заўважана яго сучаснікамі.

Пазнаёмцесь з біяграфічнымі звесткамі пра жыццё і дзейнасць Саламона Рысінскага і адкажыце на пытанні:

1. Пра якіх абставінах ён назваў сябе беларусам?
2. Як вы лічыце, чаму гэтая падзея не была заўважана яго сучаснікамі?

3. Старабеларуская мова. Фарміраванне беларускай народнасці праявілася ў збліжэнні разнастайных мясцовых дыялектаў і стварэнні на іх аснове старабеларускай мовы.

Да XVI ст. у мове беларусаў ужо сфарміраваліся такія асаблівасці, як «аканне» і «яканне», «дзекане» і «цеканне». Мова папаўнялася новымі словамі, якія адлюстроўвалі розныя бакі палітычнага, сацыяльна-эканамічнага і культурна-рэлігійнага

**Фарміраванне
старабеларускай мовы**

СПЕЦЫФІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ СТАРАБЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

«Аканне» (вада, нага)	«Дзеканне» (дзеці, дзяржава)	Гукі й, ў (гай, воўк)	Прыстаўныя гукі (восень, вобраз)
«Яканне» (вясна, зямля)	«Цеканне» (цётка, жыццё, цень)	Фрыкатыўны «г» (галава)	Зацвярдзелыя гукі (бяроза, дождж)

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, вызначце паходжанне слоў: «чынш», «бровар», «фальварак».

Тытульны аркуш
з Бібліі Ф. Скарыны.
Прага. 1519 г.

Як вы лічыце, чаму на тытульнай старонцы Бібліі Ф. Скарыны напісана «Бивлия Руска»?

жыцця, — назвы феадальных павіннасцей, службовых асоб і органаў дзяржаўнай улады, заняткаў насельніцтва і інш. У лексіку траплялі запазычанні з іншых моў: напрыклад, слова «праца» прыйшло з польскай, «дойлід» — з літоўскай, а «дах» — з нямецкай мовы.

Развіццю старабеларускай мовы спрыяла тое, што ў XIV–XVII стст. яна была дзяржаўнай мовай Вялікага Княства Літоўскага. Яе выкарыстоўвалі судовыя ўстановы, княжацкая канцылярыя, магистраты, на ёй пісалі законы, стваралі літаратурныя творы. Яе ўжыванне ў афіцыйным справаходстве было заканадаўча замацавана Статутам 1588 г. Пазіцыі старабеларускай мовы ў ВКЛ у XIV–XVI стст. былі настолькі моцныя, што на яе паступова перайшла значная частка татарскага этнасу, які жыў у ВКЛ. Да нашага часу дайшлі *кітабы* — рэлігійныя кнігі беларускіх татараў, напісаныя на старабеларускай мове арабскім пісьмом. Ф. Скарына выдаў на старабеларускай мове Біблію. Праходзіў працэс «абеларушвання» царкоўнаславянскай мовы, якой карысталася праваслаўная царква. Рэфармацыя садзейнічала пранікненню мовы ў канфесійную літаратуру. Яе захаванню спрыяла ўніяцкая царква, якая выкарыстоўвала мову карэннага этнасу разам з царкоўнаславянскай і лацінскай.

У сувязі з працэсам паланізацыі беларускай шляхты сфера ўжывання старабеларускай мовы паступова звужалася, а пасля выдання соймавых пастанаў 1697 г. мова наогул знікла са справаводства, саступіўшы месца польскай. Тым не менш беларуская мова працягвала існаваць у жывым маўленні большасці насельніцтва Беларусі — сялянства, мяшчанства і дробнай шляхты, стварыўшы базу для фарміравання сучаснай беларускай мовы.

4. Паўсядзённае жыццё насельніцтва Беларусі. Адзінства матэрыяльнай і духоўнай культуры беларускай народнасці. У перыяд фарміравання беларускай народнасці развіваліся і замацоўваліся спецыфічныя рысы матэрыяльнай і духоўнай культуры беларусаў. Прыродна-кліматычныя і сацыяльна-эканамічныя фактары прадвызначылі кірункі гаспадарчай дзейнасці, характар жылля і гаспадарчых пабудоў.

Асноўная маса насельніцтва жыла ў драўляных двухсхільных дамах з двума або трыма памяшканнямі, якія ацяпляліся глінабітнай печчу без коміна. Дамы знаці і заможных мяшчан былі адна- або двухпавярховыя, з зашклёнымі вокнамі, дашчанай падлогай, ацяпляліся печамі.

Асноўнымі тыпамі паселішчаў былі *вёскі* і *гароды*, з XV ст. — *мястэчкі*. У сувязі з правядзеннем «валочнай памеры» з'явіліся *фальваркі*, якія былі цэнтрамі феадальнай гаспадаркі, *засценкі* і *ваколіцы* — невялікія паселішчы дробнай шляхты, *слабоды* і *вулькі* — паселішчы сялян, надзеленых пэўнымі прывілеямі. Магнаты жылі ва ўласных замках, якія з цягам часу ператвараліся ў палацава-паркавыя ансамблі.

Адзенне беларусаў было пераважна саматужнай вытворчасці, яго асобныя элементы багата ўпрыгожвалі арнамантам. Сярод шляхты ад XVI ст. пачаў пашырацца своеасаблівы «сармацкі строй», а сярод магнатаў — заходнееўрапейскае адзенне.

Звужэнне сферы ўжывання старабеларускай мовы

Асаблівасці жылля

Тыпы паселішчаў

Адзенне беларусаў

Асаблівасці нацыянальнай кухні

Духоўная культура беларусаў

Аснову нацыянальнай кухні, якая фарміравалася на працягу стагоддзяў, складалі мучныя і крупяныя стравы, малочная прадукцыя, гародніна, рыба, мясныя вырабы. Ад XVI ст. народная кухня папоўнілася рознымі супамі. Ежа заможнага насельніцтва вылучалася большай далікатнасцю, разнастайнасцю прадуктаў і спецый, у тым ліку экзатычных.

Матэрыяльнае жыццё беларусаў было шчыльна звязана з духоўнай культурай, якая асабліва яскрава праяўлялася ў народных святах і абрадах. Папулярнымі жанрамі фальклору былі песні, казкі, загадкі, прыказкі і прымаўкі. Сярод песень асаблівае месца займалі абрадавыя, шчыльна звязаныя з паўсядзённым жыццём і гаспадарчай дзейнасцю.

Танцавальнае мастацтва беларусаў пачаткова фарміравалася ў сялянскім асяродку. Сярод народных танцаў найбольш пашыраным быў карагод. Песні і танцы суправаджаліся іграй на музычных інструментах — гуслях, рогу, дудках, трубе. У перыяд Новага часу з'явіліся новыя інструменты — дуда, цымбалы, ліра.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Культура беларускай дуды ўключана ў Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь.

1. Як вы лічыце, што маеца на ўвазе пад культурай беларускай дуды?
2. Высветліце, у чым унікальнасць гэтага музычнага інструмента.
3. Як завецца чалавек, які добра грае на дудзе? Успомніце, які беларускі паэт меў такі псеўданім.
4. Калі б вас папрасілі падрыхтаваць зварот-дацье ў ЮНЕСКА аб уключэнні дуды ў Спіс нематэрыяльнай культурнай спадчыны чалавецтва, якія б аргументы вы прывялі?

У канцы XIII — XVI ст. адбываўся працэс фарміравання беларускай народнасці. Паступова складваліся характэрныя яе прыкметы: старабеларуская мова, тэрыторыя, эканамічнае жыццё, матэрыяльная і духоўная культура, этнічная самасвядомасць. Асаблівасці фарміравання беларускай народнасці былі абумоўлены ўплывам розных фактараў: прыродна-геаграфічных, сацыяльна-эканамічных, палітычных, канфесійных.

калі ў свеце...

XIII–XVI стст. — працэс фарміравання народнасцей у дзяржавах Еўропы

на тэрыторыі Беларусі...

Канец XIII — XVI ст. — працэс фарміравання беларускай народнасці

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ахарактарызуйце прыкметы беларускай народнасці, якая фарміравалася ў канцы XIII — XVI ст.
2. Якія фактары паўплывалі на фарміраванне беларускай народнасці? Якія з іх паспрыялі станаўленню беларускага народа, а якія стрымлівалі яго развіццё?
3. Выкарыстоўваючы воблака слоў, складзіце тэзісны план адказу па тэме «Фарміраванне беларускай народнасці».
4. Падрыхтуйце віртуальную выставу на адну з прапанаваных тэм: «Традыцыйныя беларускія стравы», «Беларускае народнае адзенне», «Танцавальнае мастацтва беларусаў», «Беларускія музычныя інструменты».
5. Вяселле было сапраўдным экзаменам для музыкаў. Існавала традыцыя: калі ігра музыкаў падабалася маладым, нявеста павязвала на музычны інструмент паясок, які быў часткаю вясельнага ўбрання. Потым па колькасці павязаных паяскоў меркавалі пра якасць ігры музыкі і ўсяго ансамбля ў цэлым. А якія вясельныя традыцыі старадаўняга паходжання вядомыя вам? Звярніцеся па дапамогу да сваякоў або скарыстайцеся дадатковымі крыніцамі інфармацыі.

Практыкум па тэме «Развіццё сусветных цывілізацый у Познім сярэднявеччы. Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага»

Выяўленне заканамернасці і выпадковасці

1. У XIII ст. на палітычнай карце Еўропы з'яўляецца новая політнічная дзяржава — Вялікае Княства Літоўскае (поўная назва — Вялікае Княства Літоўскае, Рускае і Жамойцкае). У працэсе яго фарміравання прыняло ўдзел усходнеславянскае і балцкае насельніцтва.

А. Назавіце горад — першую сталіцу Вялікага Княства Літоўскага. Растворыце, чаму менавіта ён зрабіўся палітычным цэнтрам новай дзяржавы.

Б. Якія населеныя пункты з'яўляліся сталіцамі ВКЛ у розныя перыяды яго існавання?

В. Раскрыце прычынна-выніковыя сувязі паміж знешнепалітычнай сітуацыяй ва Усходняй Еўропе ў пачатку XIII ст. і ўтварэннем ВКЛ.

Г. Ахарактарызуйце адносіны ВКЛ з краінамі-суседзямі.

Д. Як узнікненне новай дзяржавы паўплывала на фарміраванне беларускай народнасці?

Е. Успомніце з курса грамадазнаўства прыкметы дзяржавы. Раскрыце іх змест на прыкладзе Вялікага Княства Літоўскага ў другой палове XIII — XV ст.

Ж. Зрабіце вывад пра тое, ці было ўзнікненне Вялікага Княства Літоўскага і яго росквіт выпадковасцю, ці заканамернасцю.

Адрозненне факта ад меркавання

2. У дачыненні да эпохі Сярэднявечча можна сустрэць выраз «цёмныя вякі». Правядзіце ў класе дыскусію і вызначце, наколькі тэрмін «цёмныя вякі» можна прымяніць да тысячагадовага перыяду Сярэднявечча.

Ажыццяўленне пошуку інфармацыі

3. Наша краіна мае багатую культурную і духоўную спадчыну, якая фарміравалася на працягу стагоддзяў і беражліва перадавалася з пакалення ў пакаленне. Многія святы, звычаі і традыцыі былі шчыльна звязаны з земляробчым календаром. Жыццё беларускага селяніна цалкам залежала ад добрага ўраджаю, таму невыпадкова значная роля адводзілася абрадам, якія суправаджалі палявыя работы. Асаблівае месца сярод іх займалі Дажынкi, якія знаменавалі заканчэнне жніва. Яны суправаджаліся асаблівымі рытуальнымі дзеяннямі, якія мелі глыбокі сакральны сэнс.

Традыцыя ладзіць Дажынкi захавалася да нашых дзён. Цяпер гэта штогадовы рэспубліканскі фестываль-кірмаш працаўнікоў (рэспубліканскія «Дажынкi»). Першапачаткова сталіцай фестывалю рабіўся адзін з беларускіх гарадоў. Пачынаючы з 2015 г. Дажынкi праводзяцца ў адным з населеных пунктаў кожнай вобласці. Мяняючы месца свайго правядзення, фестываль дапамагае кардынальна перамяніць вонкавы выгляд малых гарадоў Беларусі. Добраўпарадкоўваюцца вуліцы, дарожная інфраструктура, рэканструююцца або ўзводзяцца сацыяльныя аб'екты.

А. Даведайцеся, як нашы продкі адзначалі Дажынкi. Раскажыце пра асноўныя абрадавыя дзеянні, растлумачце іх сэнсавое значэнне.

Б. Калі ўпершыню пачалі праводзіць рэспубліканскія «Дажынкi»? Які населены пункт Беларусі быў ушанаваны гонарам прыняць першы фестываль і чаму?

В. Назавіце найважнейшыя складнікі гэтага свята ў сучаснай Беларусі.

Г. Якія каштоўнасці беларускага народа, на ваш погляд, захоўвае сучаснае свята «Дажынкi»?

Аддзяленне галоўнага ад другараднага

4. Эпоха Позняга сярэднявечча ў Еўропе адзначылася многімі пераўтварэннямі, якія адбыліся ў жыцці асобных народаў і рэгіёнаў і зрабіліся агульнаеўрапейскімі тэндэнцыямі гістарычнага развіцця.

А. Пакажыце 2–3 ключавыя змены, якія адбыліся ў розных галінах жыцця еўрапейскага грамадства ў Познім сярэднявеччы.

Сацыяльная сфера грамадства	Палітычная сфера грамадства
Эканамічная сфера грамадства	Духовная сфера грамадства

Б. Выявіце і растлумачце прычынна-выніковыя сувязі паміж вылучанымі вамі зменамі.

В. Ці былі вылучаныя вамі тэндэнцыі гістарычнага развіцця Еўропы ў Познім сярэднявеччы характэрныя для тэрыторыі Беларусі? Канкрэтызуйце свой адказ фактамі.

Вызначэнне ролі асобы ў гісторыі

5. Успомніце імёны вядомых людзей, якія жылі на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XIII — XV ст., і выканайце заданні.

Помнік у г. Гродна

Помнік у г. Полацк

А. Вызначце гістарычных дзеячаў, якім прысвечаны помнікі, прадстаўленыя на ілюстрацыі. Як вы лічыце, чаму менавіта ў гэтых гарадах увекавечылі іх памяць? Якую ролю ў гісторыі нашай краіны адыгралі гэтыя асобы?

Б. Устаноўце адпаведнасць паміж выявай гістарычнай асобы і характарыстыкай яе дзейнасці. Атрыманыя вынікі ўнясіце ў табліцу «Князі Вялікага Княства Літоўскага». Дапоў-

ніце табліцу інфармацыяй яшчэ пра аднаго вялікага князя літоўскага (на выбар). Зрабіце вывад наконт ролі кіраўнікоў дзяржавы ў ста-наўленні і развіцці Вялікага Княства Літоўскага.

1. Адзін з самых вядомых князёў Вялікага Княства Літоўскага. Аднавіў самастойнасць ВКЛ, цэнтралізаваў уладу ў дзяржаве. Пры ім ВКЛ дасягнула найбольшых памераў і магутнасці.

2. Князь Вялікага Княства Літоўскага, які «...не піў ні віна, ні піва, меў вялікі розум і скарыў многія землі. Таемна рыхтаваў свае паходы, ваяваў не столькі лікам, колькі ўменнем». Тэрыторыя ВКЛ за час яго праўлення павялічылася ўдвая.

3. Літоўскі князь, які «адных сваіх супраціўнікаў забіў, другіх выгнаў з Літвы і стаў княжыццём адзін ва ўсёй зямлі Літоўскай». Каранаваўся ў Новагародку, жорстка распраўляўся са сваімі ворагамі. Загінуў у барацьбе за ўладу.

4. Вялікі князь літоўскі, які ўвайшоў у гісторыю як мудры, верацярпімы ўладар. «Не разбураць старызны, не ўводзіць навізны» — прынцып яго дзяржаўнага праўлення. Прыняў тытул «караля Літвы і Русі», заснаваў дынастыю вялікіх літоўскіх князёў.

А

Б

В

Г

Князь	Характарыстыка / выява	Гады праўлення	Асноўныя кірункі ўнутранай і знешняй палітыкі

Абагульненне па тэме «Развіццё сусветных цывілізацый у Познім сярэднявеччы. Беларусь у перыяд Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага»

Працуем з паняццямі

1. А. Устанавіце гістарычнае паняцце па яго вызначэнні. Развіццё якой сферы грамадства яно характарызуе?

Палітычная сфера	Сацыяльна-эканамічная сфера

1. Паселішча, якое займае прамежкавае становішча паміж горадам і вёскай. 2. Пануючае прывілеяванае саслоўе ў Вялікім Княстве Літоўскім. 3. Асноўная павіннасць цяглых сялян. 4. Выбарны адміністрацыйны і судовы орган гарадскога самакіравання ў гарадах, якія атрымалі магдэбургскае права. 5. Найвышэйшы орган дзяржаўнай улады ў ВКЛ, у які ўваходзілі галоўныя службовыя асобы дзяржавы, каталіцкія біскупы, буйныя феадалы. 6. Заканадаўчы акт у ВКЛ, якім вялікія князі давалі або пацвярджалі асаблівыя правы пэўных груп насельніцтва. 7. Дарадчы, а з XVI ст. галоўны заканадаўчы орган ВКЛ. 8. Галоўная павіннасць асадных сялян. 9. Гарадскі судовы орган па крымінальных справах. 10. Самае шматлікае саслоўе ў ВКЛ. 11. Будынак, у якім размяшчаліся органы гарадскога самакіравання. 12. Службовая асоба, якая ажыццяўляла кіраўніцтва дзяржаўнымі справамі. 13. Кіраўнік дзяржавы, найвышэйшы княжацкі тытул у ВКЛ. 14. Форма праўлення ў Вялікім Княстве Літоўскім. 15. Карэнныя жыхары гарадоў, вольныя ад феадалаў. 16. Сацыяльная група, прадстаўнікі якой маюць пэўныя юрыдычна замацаваныя правы і абавязкі, што перадаюцца ў спадчыну. 17. Частка горада, якая знаходзілася пад уладай магната або царкоўнай арганізацыі і не падпарадкоўвалася адміністрацыйнай і судовай уладзе магістрата. 18. Найвышэйшая службовая асоба ў горадзе. 19. Аб'яднанне, саюз. 20. Саслоўе, прадстаўнікі якога займаліся рэлігійнай і культурна-асветнай дзейнасцю.

Б. Ахарактарызуйце палітычнае або сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускіх зямель (на выбар) у складзе Вялікага Княства Літоўскага ў другой палове XIII — XV ст., выкарыстоўваючы атрыманы адказы.

2. Выявіце лагічную сувязь паміж паняццямі, змешчанымі ў розных слупках, падабраўшы адпаведныя пары слоў. Звярніце ўвагу, што некаторыя словы з другога слупка могуць не выкарыстоўвацца. Раствлумачце свой выбар.

панегірычная літаратура,
гандаль, прыгоннае права,
саслоўна-прадстаўнічыя органы,
саслоўе, народнасць,
цяглыя сяляне, ураднікі,
унія, замак-кастэль

прасал, чынш, Гародля,
этнічная самасвядомасць,
«Пахвала Вітаўту», паншчына,
Радзівілаўскі летапіс, ратуша,
Крэва, сойм, канцлер, даніна,
прывілей Казіміра, Гародня

3. Складзіце разгорнуты план адказу па тэме: «Асноўныя тэндэнцыі развіцця Беларусі ў Познім сярэднявеччы». Канкрэтызуйце кожную тэндэнцыю гістарычнымі фактамі.

Чытаем і пераўтвараем розныя віды тэкстаў

4. На аснове прапанаваных дакументаў вызначце, пра якую гістарычную асобу ідзе гаворка.

1) З «Летапісца вялікіх князёў літоўскіх», XV ст.

«Хіба мажліва апісаць моц і адвагу гэтага слаўнага валадара? Гэтаму князю... было дадзена трымаць вялікае княства Літоўскае і Рускае, многія іншыя землі... Каб не паказаць сваю непавагу вялікаму гасудару, з усіх зямель на ўсходзе або на захадзе прыходзілі пакланіцца слаўнаму валадару, бо ён быў цар над усёй зямлёй, і ўсе прыходзілі чыніць поклон слаўнаму цару, вялікаму князю...»

Таксама і турэцкі цар ушанаванні вялікія з дарункамі многімі падаваў. Слаўны гасудар, дабраверны і хрысталюбны цар Канстанцінопальскі і той з ім у вялікай любові жыў. Таксама і Чэшскае каралеўства вялікую дружбу трымала са слаўным гасударом. Яшчэ і данскі кароль вялікую пашану выказваў, і дары многія падносіў слаўнаму валадару... У тых ж гады брат яго

Помнік
у г. Гродна

Ягайла, па-польску званы Уладзіславам, трымаўшы прастол Кракаўскага каралеўства, і той з ім у вялікай любові жыў. Таксама і іншыя цары ўсходняй служылі яму. Так, вялікі князь маскоўскі ў вялікай любові жыў з ім. Яшчэ многія вялікія князі нямецкія служылі яму са ўсімі сваімі гарадамі і землямі».

2) Ён, дваадзіны ў асобе вялікага князя —

Факельшчык войнаў са слабым, а з дужым анёл-міратворац —
Ставіў аголены меч свой, як слуп пагранічны,
Перад нашэцямі ворагаў з поўдня і ўсходу.

Мікола Гусойскі. «Песня пра зубра».

3) Італьянскі гісторык *Эней Сільвій* назваў яго «*Крывавы рэзнік*».

4) «*Муж, лепшага за якога Літва не мела*», — сказаў вядомы дыпламат і пісьменнік XVI ст. *Сігізмунд Герберштэйн*.

5) «*Вялікім было ў свой час яго імя*», — адзначаў *Папа Рымскі Пій II*.

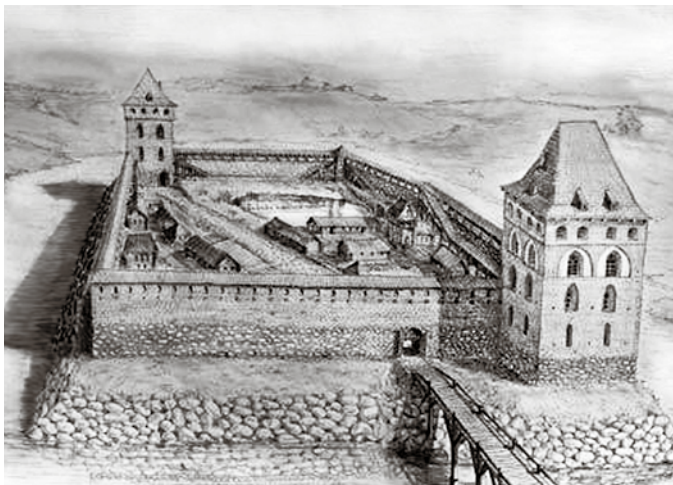
А. Прывядзіце факты, якія маглі быць падставай для такіх характарыстык гэтага гістарычнага дзеяча.

Б. Успомніце, з якімі падзеямі ў жыцці дадзенай гістарычнай асобы звязаны прадстаўлены замak.

В. Якія мэты ставіў князь у сваёй палітыцы? Якімі шляхамі іх дасягаў?

Г. Ахарактарызуйце перыяд праўлення вялікага князя літоўскага, абапіраючыся на картасхему (с. 107).

Д. Абапіраючыся на ўсе прапанаваныя крыніцы інфармацыі, складзіце кароткую гістарычную даведку пра гэтага гістарычнага дзеяча для навукова-папулярнага часопіса.

Вялікае Княства
Літоўскае ў канцы XIV —
першай палове XV ст.

Аналізуем, тлумачым, разважаем

5. Знайдзіце лішні элемент у кожнай групе. Вывясце, што аб'ядноўвае астатнія.

- Захопы, дыпламатыя (дамовы), царкоўныя пажалаванні, шлюб.
- Адпрацаваная, рэчавая, грашовая, прадуктовая.

3) «Чэлядзь нявольная», цяглыя сяляне, «людзі пахожыя», «людзі непахожыя».

4) 1385 г., 1392 г., 1401 г., 1413 г.

5) Лаўнікі, бурмістры, ваявода, радцы.

6) Літвіны, палешукі, беларусцы, русіны.

7) 1314 г., 1348 г., 1362 г., 1410 г.

8) Мова, крывічы-палачане, этнічная тэрыторыя, самасвядомасць.

9) Шляхта, мяшчане, духавенства, рабы, сяляне.

10) Паломніцкая літаратура, Тураўскае евангелле, «Летапісец вялікіх князеў літоўскіх», панегірычная літаратура.

Параўноўваем

6. Параўнайце уніі Вялікага Княства Літоўскага з Польшчай паводле прапанаванага плана. Зрабіце вывад.

План для параўнання	Крэўская унія	Віленска-Радамская унія	Гарадзельская унія
Прычына падпісання			
Дата			
Месца падпісання			
Умовы			
Вынікі			

7. Параўнайце становішча і ролю розных сацыяльных груп насельніцтва ў Познім сярэднявеччы. Запоўніце табліцу.

	Вялікае Княства Літоўскае	Краіны Заходняй Еўропы	Візантыя	Маскоўскае вялікае княства	Усходнія дзяржавы
Федалы					
Духавенства					
Сялянства					
Гараджане					

Сістэматызуем веды

8. А. Растлумачце, якія з адметных рысаў развіцця Вялікага Княства Літоўскага сфарміраваліся пад заходнееўрапейскім уплывам, а якія былі вынікам старажытнарускай спадчыны і мелі падабенства з рысамі развіцця Маскоўскага вялікага княства. Свой адказ падмацуйце канкрэтнымі прыкладамі.

Заходняя Еўропа	Адметная рыса развіцця Вялікага Княства Літоўскага	Маскоўскае вялікае княства
	Панаванне гатычнага стылю ў архітэктуры	
	Пашырэнне магдэбургскага права	
	Называнне кіраўніка дзяржавы «вялікім князем»	
	Стварэнне і дзейнасць сойма	
	З'яўленне цэлавых арганізацый	
	Самастойна вылучаная рыса	

Б. Вылучыце ўнікальныя рысы і асаблівасці ў развіцці Вялікага Княства Літоўскага. Растлумачце, якое значэнне яны мелі для развіцця ВКЛ і Усходняй Еўропы ў цэлым.

9. Якімі падзеямі / з'явамі / працэсамі вы б дапоўнілі стужку часу ў пачатку дадзенага раздзела? Прапануйце форму для іх абазначэння (карта, карціна, фотаздымак, цытата, фрагмент крыніцы, дата і інш.).

Наш край у перыяд Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага

1. Складзіце спіс крыніц, з якіх можна пачэрпнуць інфармацыю пра гістарычнае развіццё вашай мясцовасці ў другой палове XIII — XV ст.

2. Якія артэфакты, што адносяцца да Позняга сярэднявечча, захоўваюцца ў краязнаўчых музеях вашай мясцовасці? Пра што яны сведчаць?

3. Вывучыце, якія звесткі змяшчае кніга «Памяць» вашага раёна пра развіццё мясцовасці і жыццё яе насельніцтва ў другой палове XIII — XV ст. Прэзентуйце знойдзеную інфармацыю ў адной з формаў: інфаграфіка, ментальная карта, калаж, плакат і г. д.

4. Карыстаючыся картасхемамі вучэбнага дапаможніка, картамі атласа або насценнымі картамі, вызначце:

А. Калі і якім шляхам рэгіён, дзе вы жывяце, быў далучаны да Вялікага Княства Літоўскага?

Б. Якія значныя ўнутрыпалітычныя падзеі адбываліся на тэрыторыі вашай мясцовасці ў другой палове XIII — XV ст.?

В. Якія гандлёвыя шляхі праходзілі праз ваш рэгіён? У якіх формах ажыццяўляўся гандаль? Якія тавары пастаўлялі на рынак мясцовыя рамеснікі?

Г. З якімі знешнімі ворагамі маглі змагацца жыхары вашай мясцовасці ў другой палове XIII — XV ст.? Даведайцеся, ці здолелі яны ім супрацьстаяць.

5. Ахарактарызуйце этнічны і канфесійны склад насельніцтва вашага рэгіёна ў другой палове XIII — XV ст. Якія падзеі паўплывалі на яго фарміраванне?

6. Адначасова з этнічнымі саманазвамі існавалі і мясцовыя назвы, якія, як правіла, абазначалі прыналежнасць да таго ці іншага населенага пункта, пэўнай мясцовасці. Як называлі сябе жыхары вашага рэгіёна ў XIV–XV стст.?

7. Выкарыстоўваючы кнігу «Памяць» вашага раёна і іншую літаратуру, ахарактарызуйце асаблівасці побыту жыхароў вашага рэгіёна паводле плана: заняткі, жыллё, адзенне, кухня, абрады і традыцыі. Ці захаваліся нейкія элементы паўсядзённага жыцця і духоўнай культуры таго перыяду да нашых дзён?

8. Якія архітэктурныя збудаванні другой паловы XIII — XV ст. знаходзяцца ў вашым рэгіёне? Складзіце турыстычны маршрут і рэкламную ўлётку (флаер) з запрашэннем наведаць гістарычныя славутасці вашага рэгіёна.

БЕЛАРУСЬ Ў ПЕРЫЯД РАННЯГА

„ЯК ЗВЯРЫ, ЯКІЯ ЖЫВУЦЬ У ПУСТЫНЯХ,
АД НАРАДЖЭННЯ ВЕДАЮЦЬ СВАЕ НОРЫ;
ПТУШКІ, ЯКІЯ ЛЯТАЮЦЬ У ПАВЕТРЫ,
ВЕДАЮЦЬ СВАЕ ГНЁЗДЫ; РЫБЫ,
ЯКІЯ ПЛАВАЮЦЬ У МОРАХ І РЭКАХ,
ЧУЮЦЬ СВАЕ ВІРЫ; ПЧОЛЫ І ІМ ПАДОБНЫЯ
БАРОНЯЦЬ СВАЕ ВУЛІ, ТАК І ЛЮДЗІ
ДА ТАГО МЕСЦА, ДЗЕ НАРАДЗІЛІСЯ
І ВЫРАСЛІ, ВЯЛІКУЮ ЛЮБОЎ МАЮЦЬ!“

1517 г.

1569 г.

1588 г. 1596 г.

Пачатак кнігадрукавання

Ваенныя

Рэфармацыя

Контррэфармацыя

Еўрапейская каланіяльная экспансія

Станаўленне абсалютызму

1492 г. 1517 г.

1566–1609 гг.

1618–1648 гг.

I ЦЫВІЛІЗАЦЫІ СВЕТУ НОВАГА ЧАСУ

1720-я гг.

1772 г.

1793 г. 1795 г.

ліхалецці

Спробы рэформаў

Падзелы Рэчы Паспалітай

Эпоха Асветы

Пачатак прамысловай рэвалюцыі

Асветны абсалютызм

1700–1721 гг.

1789 г.

Правообладатель Издательский центр БГУ

Раздзел IV. БЕЛАРУСЬ І ЦЫВІЛІЗАЦЫІ СВЕТУ Ў ПЕРЫЯД РАННЯГА НОВАГА ЧАСУ

§ 31. Каланіяльная экспансія еўрапейскіх дзяржаў

ВЯЛІКІЯ ГЕАГРАФІЧНЫЯ АДКРЫЦЦІ РАБСТВА МЕТРАПОЛІЯ ЭКСПАНСІЯ ВАСКА ДА ГАМА КАЛОНІЯ ФЕРНАН МАГЕЛАН ХРЫСТАФОР КАЛУМБ ОСТ-ІНДСКАЯ КАМПАНИЯ

Каланіялізм — сістэма панавання групы развітых дзяржаў Заходняй Еўропы над астатнімі светам, пачынаючы з XVI ст.

1. Вялікія геаграфічныя адкрыцці і пачатак еўрапейскага каланіялізму. Вялікія геаграфічныя адкрыцці (канец XV — сярэдзіна XVII ст.) — адна з найбольш значных з’яў у гісторыі чалавецтва. На працягу гэтага перыяду еўрапейцы «адкрылі» і пачалі кантраляваць шмат новых зямель, на якіх былі створаны калоніі. З гэтага часу пачалася эпоха еўрапейскага каланіялізму, якая працягвалася да сярэдзіны XX ст.

Галоўнымі прычынамі Вялікіх геаграфічных адкрыццяў, а значыць і еўрапейскага каланіялізму, зрабіліся пошук новых гандлёвых шляхоў у Індыю і Кі-

Прычыны Вялікіх геаграфічных адкрыццяў

ПЕРАДУМОВЫ ВЯЛІКІХ ГЕАГРАФІЧНЫХ АДКРЫЦЦАЎ

Растлумачце, чаму кожны з указаных фактаў еўрапейскай гісторыі з'яўляецца перадумовай Вялікіх географічных адкрыццяў.

тай, імкненне да пашырэння рынкаў збыту еўрапейскіх тавараў, захоп рэсурсаў і багаццяў. Да таго як еўрапейцы адкрылі марскі шлях у Індыю, гандаль паміж Еўропай і Азіяй у XIV–XV стст. праходзіў па сушы цераз Аравію і Персію і кантраляваўся арабскімі купцамі. Адкрыццё марскога шляху ў Індыю, а затым і Кітай змяніла сітуацыю на карысць еўрапейцаў. Новыя гандлёвыя маршруты цяпер абміналі арабскі свет.

Ад кантролю над марскім гандлем з далёкімі краінамі Усходу і Амерыкі еўрапейцы досыць хутка перайшлі да захопу тэрыторый, пасля чаго на гэтых землях абрынуліся плыні перасяленцаў з Еўропы. Заснаваныя імі калоніі ператвараліся ў крыніцу рэсурсаў, магутнасці і росквіту для еўрапейскіх метраполій. Такім чынам, сутнасць каланіялізму заключаецца ў эксплуатацыі калоній еўрапейскімі дзяржавамі-метраполіямі.

Падчас каланіяльных заваёў еўрапейцы хацелі перш за ўсё набыць новыя рэсурсы, як людскія (абарачэнне мясцовага насельніцтва ў рабства), так і матэрыяльныя (прадукты сельскай гаспадаркі,

Пачатак эксплуатацыі

Мэты каланіяльных заваёў

Англіійскія каланісты ў Амерыцы

карысныя выкапні і г. д.). Паміж Еўропай, Афрыкай і Амерыкай ужо ў XVI ст. склаўся так званы «гандлёвы трохвугольнік». Упершыню ў гісторыі пачалося фарміраванне глабальнай гандлёва-эканамічнай сістэмы.

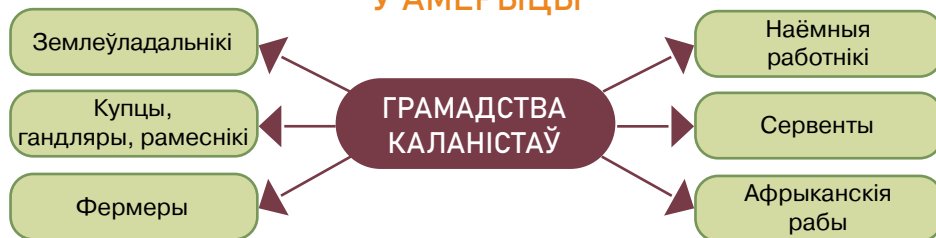
«Гандлёвы трохвугольнік» Новага часу

Назавіце складнікі «гандлёвага трохвугольніка» і раскрыйце яго сутнасць.

Немалое значэнне мела стабілізацыя сацыяльнай абстаноўкі ў Еўропе. Для гэтага жабракоў, шукальнікаў прыгод, злачынцаў і іншых непажаданых асоб адпраўлялі ў калоніі. Туды таксама выпраўляліся прадстаўнікі і іншых сацыяльных груп.

Стварэнне калоній у розных частках свету было асноўнай мэтай каланіяльнай экспансіі. Гэта дазваляла метраполіям мець апорныя базы ў розных рэгіёнах свету, што, у сваю чаргу, умацоўвала іх вайсковы патэнцыял, рабіла гандаль больш бяспечным і пашырала сферу іх уплыву. Вялікія геаграфічныя адкрыцці і пачатак каланіялізму абумоўлены не толькі эканамічнымі, але таксама культурнымі, палітычнымі і рэлігійнымі прычынамі. У прыватнасці, важную ролю адыгрывала ідэя пашырэння хрысціянства.

САЦЫЯЛЬНЫ СКЛАД ГРАМАДСТВА КАЛАНІСТАЎ У АМЕРЫЦЫ

Даведайцеся, хто такія сервенты. Параўнайце становішча сервентаў і афрыканскіх рабоў.

Пашырэнне еўрапейскіх імперый часцяком апраўдвалася ідэяй першынства еўрапейскай цывілізацыі. Разбуральнае ўздзеянне гэтага працэсу на каланізаваныя народы з'яўляецца агульнапрызнаным. Еўрапейскія дзяржавы часта навязвалі падкантрольнаму насельніцтву ўласныя культурныя і палітычныя сістэмы, ігнаравалі іх унікальныя традыцыі і лад жыцця. Некаторыя культуры і цэлыя народы былі знішчаны ў ходзе або ў выніку гэтай каланізацыі.

Пачатак еўрапейскага каланіялізму суправаджаўся мноствам негатыўных наступстваў для карэнных народаў каланізаваных тэрыторый.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Эпоха еўрапейскіх падарожжаў XV–XVII стст. увайшла ў гісторыю пад рамантычнай назвай «Вялікія геаграфічныя адкрыцці».

1. Прааналізуйце назву дадзенай гістарычнай эпохі, растлумачыўшы сэнс кожнага са слоў, што яе складаюць.
2. Ацаніце гэту назву з пазіцый карэнных народаў Амерыкі, Азіі, Афрыкі, на чые землі ступіла нага еўрапейскіх каланізатараў. Наколькі цяпер вы з ёю згодныя?
3. Растлумачце, чаму важна ацэньваць гістарычныя факты з розных пунктаў погляду. Якія якасці асобы ў выніку могуць быць сфарміраваны ў чалавека? Наколькі яны важныя для жыцця ў сучасным свеце?

Каланіяльная імперыя Партугаліі

2. Стварэнне каланіяльных імперый. У працэсе каланізацыі паўсталі гіганцкія каланіяльныя імперыі: спярша Іспанская і Партугальская, праз некаторы час — Англіійская і Французская. Стварэнне каланіяльных імперый Іспаніі і Партугаліі — адзін з найважнейшых этапаў гісторыі Еўропы і свету

Свет у сярэдзіне XVIII ст.

Прасачыце паводле картасхемы рост каланіяльных уладанняў еўрапейскіх дзяржаў, адзначаных у табліцы «Станаўленне каланіяльнай сістэмы ў XVI–XVIII стст.».

Станаўленне каланіяльнай сістэмы ў XVI–XVIII стст.

Метраполія	Калоніі	Перыяд захопу
Іспанія	Цэнтральная і Паўднёвая Амерыка, Філіпіны	XVI ст.
Партугалія	Бразілія, Ангола, Мазамбік	XVI ст.
Нідэрланды	Паўднёва-Усходняя Азія, поўдзень Афрыкі	XVII ст.
Англія	Паўночная Амерыка, Індыя	XVI–XVII стст. XVIII ст.
Францыя	Індыя, Паўночная Амерыка, Гаіці	XVII ст.

ў цэлым. Напрыканцы XV ст. партугальскія мараплаўцы адкрылі марскі шлях у Індыю, што зрабілася адпраўным пунктам каланізацыі новых зямель у Азіі. Аднак самай вялікай калоніяй Партугаліі была Бразілія, якая месцілася ў Паўднёвай Амерыцы. Партугалія ўтрымлівала яе тэрыторыю больш за 300 гадоў. Значная частка даходаў ад эксплуатацыі калоніі паступала ў метраполію, што выклікала незадавальненне не толькі мясцовага насельніцтва, але і каланістаў. Буйнымі калоніямі Партугаліі былі таксама Ангола і Мазамбік у Афрыцы.

Яшчэ больш маштабны характар насіла іспанская каланізацыя Паўднёвай Амерыкі. Фактычна ўвесь кантынент, апроч Бразіліі, апынуўся ў складзе іспанскай каланіяльнай імперыі. Значная частка карэннага насельніцтва была знішчана, таму праз недахоп рабочай сілы іспанцы пачалі ўвозіць неграў-рабоў з Афрыкі. За першыя тры стагоддзі іспанскай каланізацыі ў Амерыку перасяліліся 600 тыс. іспанцаў, пераважна мужчын. Іспанская імперыя ў Новым Свеце дасягнула размаху ўжо ў сярэдзіне XVI ст. У 1542 г. Іспанія абвясціла Філіпіны сваёй калоніяй, што зрабілася ключавым пунктам іх імперыі ў Ціхім акіяне. Адначасова завяршалася заваёва Паўднёвай і Цэнтральнай Амерыкі.

Іспанская каланізацыя

Растлумачце, чаму менавіта Іспанія і Партугалія былі першымі краінамі, якія сталі рыхтаваць марскія экспедыцыі ў краіны Усходу.

Каланіяльная экспансія Англіі і Францыі

Ад XVII ст. галоўнымі гульцамі на полі барацьбы за каланіяльныя ўладанні ў Амерыцы, Азіі і Афрыцы зрабіліся Англія і Францыя. Англія пачала актыўна каланізаваць Новы Свет у пачатку XVII ст.,

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

3 «Дэкларацыі французскага караля аб заснаванні Ост-Індскай кампаніі» (1664 г.)

«Артыкул 36. Кампанія мае права пасылаць паслоў і пасольствы да кіраўнікоў Індыі і Мадагаскара ад імя французскага караля; аб'яўляць ім вайну або мір, або чыніць усялякія іншыя дзеянні, накіраваныя на ўмацаванне і пашырэнне французскага гандлю.

Артыкул 37. Вышэйгаданая кампанія можа дзейнічаць у межах ад мыса Добрай Надзеі да Магеланава праліва ва ўсіх Паўднёвых морах. Дазвол наш даеца кампаніі на 50 гадоў, прычым адлік часу пачынаецца ад дня выхаду першых суднаў, падрыхтаваных кампаніяй, на Усход. Кампанія мае займацца гандлем і навігацыяй у вышэйгаданых водах, у той жа час абараняючы ўсякія французскія судны ў гэтым рэгіёне, для чаго ёй дазваляецца рэквізаваць або захопліваць патрэбныя ёй караблі, прыпасы, зброю, неабходныя для абароны нашага гандлю і нашых падданных.

Артыкул 38. Усе землі і астравы, адкрытыя суднамі кампаніі, будуць назаўсёды заставацца ў яе ўладанні. Правасуддзе і Права Сеньёра на землях кампаніі чыніцца прадстаўнікамі кампаніі. У сваю чаргу, кароль французскі мае Права Сеньёра над шахтамі, залатымі радовішчамі, грашыма і каштоўнасцямі, а таксама ўсякімі іншымі карыснымі выкапнямі, якія належаць кампаніі. Кароль абяцае карыстацца Правам Сеньёра толькі ў інтарэсах краіны.

Артыкул 40. Мы, кароль Францыі, абяцаем кампаніі бараніць яе прадстаўнікоў і яе інтарэсы супраць усіх і кожнага, выкарыстоўваць сілу зброі ў мэтах падтрымкі свабоды гандлю і навігацыі кампаніі; прадухіляць прычыны ўсякіх цяжкасцей або дрэннага абыходжання з боку каго б то ні было; суправаджаць караблі і грузы кампаніі за наш кошт такой колькасцю ваенных караблёў, якая будзе патрэбна кампаніі, і не толькі каля берагоў Еўропы або Афрыкі, а таксама ў водах Вест-і Ост-Індый».

1. Якія правы атрымлівала Ост-Індская кампанія? Якія мэты перад ёю ставіліся? Якія сродкі дасягнення мэт дазвалялася выкарыстоўваць?
2. На якія тэрыторыі зямнога шара пашыралася ўлада Ост-Індскай кампаніі? Што называлася Вест- і Ост-Індыяй?
3. Учым заключалася ўзаемная выгада Ост-Індскай кампаніі і французскіх каралёў?

ствараючы калоніі з рэлігійных і камерцыйных меркаванняў. Яе галоўным уладаннем зрабіліся 13 калоній у Паўночнай Амерыцы на тэрыторыі сучасных ЗША. У сярэдзіне XVIII ст. узброеныя сілы прыватнай англійскай *Ост-Індскай кампаніі* пачалі заваёву Індыі. Апошняя зрабілася найбуйнейшай у сусветнай гісторыі каланіяльнай здабычай адной еўрапейскай дзяржавы. Пазней яе назавуць «перлінай у брытанскай кароне». Францыя пачала падпарадкаванне Амерыкі ў 1534 г., заснаваўшы калонію ў Квебеку. Галоўнымі ўладаннямі Францыі зрабіліся Канада, Луізіяна, Гаіці.

У кожнай буйной дзяржаве была заснавана ўласная кампанія, надзеленая манапольным правам гандлю з краінамі Усходу, перш за ўсё з Ост-Індыяй. Еўрапейскія дзяржавы імкнуліся ў сваіх каланіяльных імперыях да розных мэт, але былі ў іх палітыцы і агульныя рысы. Як правіла, калоніі стваралі ў мэтах атрымання прыбытку і эксплуатацыі прыродных рэсурсаў, што прыводзіла да жорсткага абыходжання з мясцовым насельніцтвам і эксплуатацыі рабскай працы.

Каланіяльнае кіраванне будавалася на аснове прынцыпу «метраполія — калонія». Мацерыковая дзяржава — *метраполія* — кіравала заваяванымі тэрыторыямі — *калоніямі*. Другія існавалі ў інтарэсах першай і абслугоўвалі яе эканамічныя, палітычныя і культурныя патрэбы. Важным складнікам каланіяльнай эканомікі была эксплуатацыя працоўных рэсурсаў заваяваных тэрыторый. Галоўнымі галінамі вытворчасці з’яўляліся земляробства, здабыча руд, а таксама выраб цукру, тытуню і тэкстылю. Каланіяльная палітыка прыносіла велізарную выгаду метраполіі і мела негатыўныя наступствы для калоній. Эксплуатацыя рэсурсаў і працоўнай сілы вяла да іх збяднення, да прыгнечанага становішча карэннага насельніцтва.

Палітыка каланіяльных улад

Разам з тым стварэнне каланіяльных імперый значна паўплывала на развіццё сусветнай эканомікі, гандлю, культуры. Каланіяльная экспансія зрабілася адным з ключавых фактараў фарміравання сусветнай эканамічнай сістэмы, прычынай глабальнага падзелу працы.

3. Асноўныя наступствы еўрапейскага каланіялізму. Заваёва Паўднёвай і Паўночнай Амерыкі еўрапейскімі каланізатарамі — адна з найбольш значных і драматычных старонак у гісторыі чалавечтва. Гэты працэс пачаўся ў канцы XV ст., калі іспанскія і партугальскія мараплаўцы адкрылі новыя землі на захадзе, што сталі вядомыя як Амерыка. Затым пачалася бурная і крывавае заваёва большай часткі тэрыторыі Паўднёвай і Паўночнай Амерыкі.

Крыніцы сыравіны
і рынкі збыту тавараў

Галоўным стымулам каланізацыі Паўднёвай і Паўночнай Амерыкі было жаданне еўрапейскіх дзяржаў адшукаць новыя крыніцы сыравіны і здабываных прадуктаў. Адным з самых каштоўных сыравінных рэсурсаў было золата, радовішчы якога знаходзіліся ў Мексіцы і Перу, а таксама срэбра ў Балівіі і Мексіцы. Апроч таго, у Паўднёвай Амерыцы былі знойдзены залежы жалеза, медзі і свінцу, алмазы і іншыя каштоўныя камяні.

Пашырэнне каталіцтва

Апроч валодання матэрыяльнымі каштоўнасцямі каланізатары імкнуліся пашырыць межы хрысціянскага свету і прыцягнуць у яго шэрагі прыхільнікаў каталіцызму. З гэтай мэтай на новых тэрыторыях былі пабудаваны місіі і цэрквы, у якіх місіянеры вучылі мясцовых жыхароў новай веры і выходзілі іх у еўрапейскім духу.

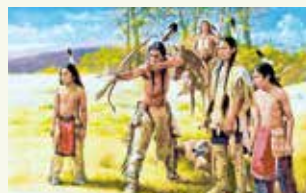
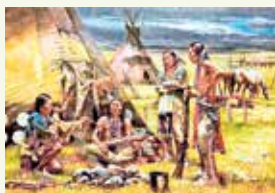
Эксплуатацыя
карэнных народаў
Амерыкі

Заваёва Паўднёвай і Паўночнай Амерыкі была важным этапам у гісторыі свету, які паўплываў на многія аспекты жыцця, у тым ліку на эканоміку, палітыку, культуру і навуку. Гэта не быў аднародны працэс, кожны рэгіён меў свае асаблівасці. Напрыклад, у Паўночнай Амерыцы французскія каланіза-

тары схіляліся да мірнага суіснавання з мясцовымі індзейцамі, тады як іспанскія і партугальскія каланізатары ў Паўднёвай Амерыцы былі больш агрэсіўныя і жорсткія ў сваіх метадах падпарадкавання карэннага насельніцтва.

Каланізацыя прывяла да прыгнёту і эксплуатацыі карэннага насельніцтва, спарадзіла такую пачварную з'яву, як гандаль рабамі. У той жа час яна была крыніцай узбагачэння многіх еўрапейскіх дзяржаў, стымулявала іх эканамічнае развіццё і тэхналагічны прагрэс.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Да прыходу еўрапейцаў у Паўночнай і Паўднёвай Амерыцы жылі сотні плямёнаў карэнных народаў, якім заваёўнікі памылкова далі агульную назву «індзейцы». Сярод карэнных народаў Амерыкі можна назваць такія плямёны, як сіу, наваха, мая, апачы, чэрокі, ацтэкі, магаўкі, іракезы, інкі і мноства іншых.

Абярыце любое сярод названых або іншых плямёнаў карэнных народаў Амерыкі і складзіце яго гістарычнае апісанне паводле плана:

- 1) рэгіён пражывання;
- 2) паходжанне назвы;
- 3) заняткі;
- 4) цікавыя факты з культуры і паўсядзённага жыцця;
- 5) лёс пасля ўварвання еўрапейцаў.

Каланіяльная экспансія XVI–XVIII стст. аказала велізарны ўплыў на гісторыю свету і фарміраванне сучаснага грамадства. З аднаго боку, гэта была эпоха адкрыццяў, новых ведаў і тэхналагічнага прагрэсу. Вялікія геаграфічныя адкрыцці прывялі да кантакту розных цывілізацый і культурных традыцый. Гэта, у сваю чаргу, дало штуршок фарміраванню новых культурных і сацыяльных з'яў. Культурны абмен спрыяў пашырэнню новых тэхналогій, ідэй, ведаў і светапогляду. З другога боку, каланіялізм прывёў да трагічных наступстваў для многіх народаў — гвалту, прымусовага прыняцця чужых звычаяў і культурных каштоўнасцей або практычна поўнага знішчэння. Іх землі і рэсурсы былі заваяваны і зрабіліся аб'ектам эксплуатацыі.

калі ў свеце...

XVI–XVIII стст. — еўрапейская
каланіяльная экспансія

на тэрыторыі Беларусі...

XVI–XVII стст. — барацьба
Вялікага Княства Літоўскага
за палітычную самастойнасць
ад Польшчы

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Што зрабіла Вялікія геаграфічныя адкрыцці патрэбнымі, а што — магчымымі?
2. Выкарыстоўваючы картасхему на с. 118, ахарактарызуйце новыя імперыі, што ўтварыліся ў XVI–XVIII стст.
3. Складзіце тэзісны план адказу на тэму «Карціна свету да і пасля Вялікіх геаграфічных адкрыццяў».
4. З дапамогаю памятки «Як ацэньваць гістарычныя факты» дайце ацэнку еўрапейскай каланіяльнай экспансіі ў XVI–XVIII стст.

§ 32–33. Асноўныя тэндэнцыі палітычнага развіцця цывілізацый свету ў XVI–XVIII стст.

ІМПЕРЫЯ ВАЙНА ЗА НЕЗАЛЕЖНАСЦЬ ЗША ТРЫЦЦАЦІГАДОВАЯ ВАЙНА МАНАРХІЯ РЭСПУБЛІКА АНГЛІЙСКАЯ БУРЖУАЗНАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ ФРАНЦУЗСКАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ СЯМІГАДОВАЯ ВАЙНА САМАІЗАЛІЦЫЯ ВАЙНА ЗА ІСПАНСКУЮ СПАДЧЫНУ

1. Фарміраванне абсалютызму ў заходнееўрапейскіх дзяржавах і Расіі. У перыяд ранняга Новага часу (XVI–XVIII стст.) у Еўропе адбыліся сур’ёзныя палітычныя змены, узніклі новыя формы кіравання грамадствам. Сярэдневяковую феадальную дзяржаву змяніла больш цэнтралізаваная і бюракратычная мадэль праўлення. Важным фактарам перамен былі каланіяльныя заваёвы еўрапейцаў у Азіі і Амерыцы.

Першай адметнай з’явай гэтага перыяду было фарміраванне вялікіх імперый і дзяржаў. Вы ўжо ведаеце, што ў XVI–XVIII стст. у выніку каланіяльнай экспансіі ўтварыліся Іспанская, Партугальская, Брытанская, Французская каланіяльныя імперыі. З усіх дзяржаў, што калі-небудзь існавалі, Брытанская каланіяльная імперыя валодала найбольшай колькасцю тэрыторый на ўсіх пяці населеных кантынентах.

Другой важнай асаблівасцю ранняга Новага часу было ўсталяванне ў заходнееўрапейскіх краінах і Расіі абсалютнай (неабмежаванай) манархіі, якая прыйшла на змену саслоўна-прадстаўнічай манархіі.

Новы час —
новыя імперыі

Назавіце вядомыя вам імперыі Старажытнага свету і Сярэднявечча.

Абсалютызм — форма праўлення, пры якой манарху належыць неабмежаваная ўлада.

Успомніце, што такое саслоўна-прадстаўнічая манархія і калі яна сфарміравалася ў Еўропе.

Кантроль над вялікімі тэрыторыямі патрабаваў не толькі моцнай рукі манарха, але і значнай колькасці верных яму дзяржаўных служачых, адказных за выкананне рашэнняў. У сувязі з гэтым паралельна з канцэнтрацыяй усёй паўнаты ўлады ў руках адной манархічнай асобы фарміравалася *бюракратычная праслойка грамадства*. У Заходняй Еўропе XVII–XVIII стст. абсалютызм зрабіўся асноўнай формай праўлення.

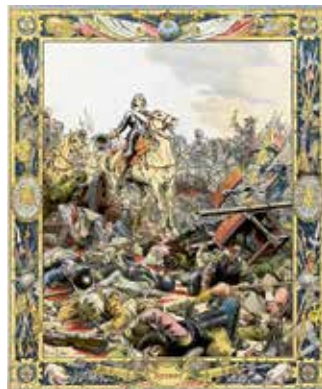
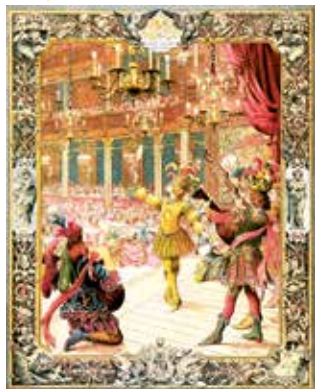
ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Пытанне пра ўзнікненне абсалютызму як разнавіднасці манархічнай формы праўлення зусім не такое простае, як можа здацца на першы погляд. У гістарычнай навуцы існуюць розныя пункты погляду.

Савецкая гістарычная навука	Сучасная гістарычная навука
Узмацненне манархіі тлумачылася абстрактным класавым (саслоўнай) барацьбай: - сялянства і дваранства на зыходзе Позняга сярэднявечча; - дваранства і буржуазіі ў Новым часе. Прычым менавіта дваранства як прывілеяванае саслоўе было зацікаўлена ў моцнай цэнтралізаванай уладзе манарха.	Узнікненню абсалютызму паспрыялі фактары эканамічнага, сацыяльнага і культурнага характару: - частыя войны, што патрабавалі грошай, адпаведна рост падаткаў; - развіццё гандлю і неабходнасць пратэкцыянісцкай палітыкі, якую паспяхова магла праводзіць толькі моцная дзяржава; - вера простых людзей, найперш гарадскіх жыхароў і сялян, у моцнага кіраўніка, здольнага ўтаймаваць самавольства феадальнай вярхушкі.
1. Чаму ў абодвух супрацьстаяннях менавіта дваранскае саслоўе падтрымала абсалютную ўладу манарха?	2. Якія з фактараў, на вашу думку, з'яўляюцца аб'ектыўнымі, а якія — суб'ектыўнымі?
3. Які з двух пунктаў погляду здаецца вам больш аргументаваным? Ці можна казаць, што яны перэчаюць або дапаўняюць адно аднаго?	

ЖЫЦЦЁ ЛЮДОВІКА XIV У ГРАВЮРАХ МАСТАКА М. ЛЕЛУАРА

Абсалютызм як форма праўлення дасягнуў апагею ў Францыі пры Людовіку XIV, які кіраваў у адпаведнасці са сваім славутым дэвізам: «Дзяржава — гэта я!». Асноўны прынцып абсалютнай манархіі заключаецца ў тым, што манарх з'яўляецца адзінай і канчатковай крыніцай улады, не падпарадкоўваецца ніякім законам, апроч боскага.

У Расіі абсалютная манархія ўсталявалася ў часы праўлення Пятра I, які імкнуўся наблізіць краіну да еўрапейскіх стандартаў. Ён правёў шэраг пераўтварэнняў, накіраваных на ўмацаванне цэнтралізаванай улады і бюракратыі, унёс змены ў арганізацыю эканомікі, вайскавай справы і арміі, навукі і культуры, што паспрыяла паступальнаму развіццю Расіі.

2. Асаблівасці ваенных канфліктаў у Новы час. Вайна як сацыяльная з'ява выступае неад'емнай уласцівасцю развіцця чалавечага грамадства. Яна спароджана ім і існуе на працягу ўсёй яго гісторыі, набывае новыя формы, маштабы і сродкі разам з паступальным

Вайна — жорсткі спадарожнік чалавецтва

развіццём грамадства, яго вытворчых сіл. Антыгуманная сутнасць і разбуральныя наступствы войнаў відавочныя, тым не менш яны па-ранейшаму з'яўляюцца адным са сродкаў вырашэння канфліктаў паміж краінамі і народамі.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Сучасным бестселерам зрабілася кніга канадскага вучонага С. Пінкера «Найлепшае ў нас. Чаму гвалту ў свеце паменшала». Аўтар спецыялізуецца на эвалюцыйнай псіхалогіі, якая вывучае спецыфічныя псіхалагічныя асаблівасці чалавека як прадстаўніка віду *Homo sapiens*. У сваёй кнізе вучоны прапануе гіпотэзу, што самым крывавым стагоддзем у гісторыі чалавецтва было не XX ст., як можа здацца на першы погляд сучаснаму чалавеку (вядома, дзве сусветныя вайны і мноства лакальных канфліктаў прынеслі страшныя пакуты і велізарныя людскія страты), а ўсё ж стагоддзе XVII. У доказ Пінкер прыводзіць статыстыку: Трыццацігадовая вайна адабрала траціну насельніцтва Германіі, у гады Англійскай рэвалюцыі жорсткасць дзеянняў абодвух бакоў была нечуваная раней, падзенне дынастыі Мін суправаджалася ахвярамі ў 25 млн чалавек. Пры гэтым аўтар улічвае не агульную колькасць ахвяр, а іх суадносіны з агульнай колькасцю насельніцтва. Важным фактарам вучоны таксама лічыць само стаўленне чалавецтва да гвалту, якое з цягам гісторыі рабілася ўсё менш цяпімым. Гэтая пазіцыя, уласна, і адбілася ў назве кнігі.

1. Назавіце гістарычныя факты, якія абумовілі шматлікія чалавечыя ахвяры ў XVI–XVIII стст.
2. Як вы ацэньваеце аргументы вучонага наконт таго, што «гвалту ў свеце зрабілася менш»? Якія аргументы могуць прыводзіць крытыкі яго тэорыі?
3. С. Пінкер называе 4 матывы («найлепшых анёлаў»), якія вымушаюць людзей адмовіцца ад гвалту на карысць супрацоўніцтва і альтруізму: эмпатыя, самакантроль, мараль і... Даведайцеся імя чацвёртага «анёла» і падыскутайце, як яны працуюць у сукупнасці ў кожным з нас і грамадстве ў цэлым.
4. Якія, на вашу думку, умовы прадухілення войнаў у сучасным свеце?

Новы тып камплектавання армій

Цяжка палічыць усе вядомыя войны, што скалаланалі Еўропу ў Сярэдня вякі і ў пачатку Новага часу. Многія з іх наогул не згаданы ў аналах гісто-

рыі. Гэта тлумачыцца тым, што ў эпоху Сярэднявечча вайна закранала ў асноўным інтарэсы толькі яе непасрэдных удзельнікаў. Адзін феодал нападаў на другога, збіраючы сваіх васалаў і абапіраючыся на наёмнікаў. Той, хто абараняўся, дзейнічаў такім самым чынам. Іх падданыя маглі і не ведаць пра пачатак вайны, калі жылі не на шляху руху войскаў. Такімі войны былі часткова і ў XVII ст. Напрыклад, у перыяд Трыццацігадовай вайны ўсё яшчэ існавалі наёмныя арміі, незалежныя ад дзяржавы. Рэсурсы ўсёй краіны, а таксама людскія рэсурсы вельмі рэдка мабілізоўваліся дзеля дасягнення перамогі ў вайне. Ваявалі адны супраць другіх феодальныя і кіраўнікі дзяржаў, і надзвычай рэдка — дзяржавы. Рэсурсы ўсяго грамадства выкарыстоўвалі ў выключных выпадках, як правіла, у вызваленчых войнах — напрыклад, у вайне Нідэрландаў супраць Іспаніі ў XVI ст.

У XVI–XVII стст. у Заходняй Еўропе пачаўся пераход ад наёмніцтва да сталых нацыянальных армій. У наступным стагоддзі гэты працэс завяршыўся. Армію камплектавалі на аснове добраахвотнага або прымусовага набору і ператваралі ў адзін з элементаў усяго дзяржаўнага механізму. Яна была неадчувальная да асобных паражэнняў, бо «падсілкоўвалася» людскімі рэсурсамі ўсяго насельніцтва. У гэты ж перыяд удасканальвалася агнястрэльная зброя. Яна канчаткова падзялілася на ручную зброю і артылерыю.

Войны Новага часу адрозніваліся ад сярэднявечных мэтамі, маштабам і больш разбуральнымі наступствамі. Эпоха Вялікіх геаграфічных адкрыццяў абвастрыла супярэчнасці паміж еўрапейскімі дзяржавамі ў іх барацьбе за калоніі, паклала пачатак войнам за кантроль над марскімі гандлёвымі шляхамі і тэрыторыямі далёка за межамі Еўропы — у Азіяцкім рэгіёне і Амерыцы. З пункту погляду

Змяненне характару ваенных сутыкненняў

Якія наступствы для жыхароў метраполій і карэннага насельніцтва калоній неслі гэтыя заваёвы?

калоній гэта былі вызваленчыя войны — войны за свабоду і незалежнасць.

Буйнымі ваеннымі канфліктамі ранняга Новага часу ў Еўропе былі вайна Нідэрландаў супраць Іспаніі, барацьба паміж Іспаніяй і Англіяй за марское першыństwo ў XVI ст., Сямігадовая вайна, Вайна за іспанскую спадчыну. Аднак асаблівае месца сярод усіх войнаў ранняга Новага часу займае Трыццацігадовая вайна (1618–1648 гг.), якая зрабілася першай агульнаеўрапейскай вайной.

Барацьба за права
на суверэнiтэт

3. Трыццацігадовая вайна і яе ўплыў на міжнародныя адносіны ў Еўропе. Гэтая агульнаеўрапейская вайна мела дзве асноўныя прычыны: рэлігійныя супярэчнасці паміж каталіцкімі і пратэстанцкімі дзяржавамі і аўстра-французскае спаборніцтва за гегемонію ў Еўропе. Дынастыя Габсбургаў, якая ўмацавалася ва ўладзе Свяшчэннай Рымскай Імперыі, імкнулася аб'яднаць пад сваім уплывам усю Еўропу і стварыць адзіную каталіцкую дзяржаву. Натуральна, гэтаму працівіліся пратэстанцкія дзяржавы, а таксама Англія і Францыя. Апошнія адстойвалі ідэю самастойных нацыянальных дзяржаў. Больш за тое, Францыя, нягледзячы на становішча каталіцкай краіны, актыўна выступала супраць Габсбургаў, імкнучыся не дапусціць цэнтралізацыі імперыі, якая складалася з мноства фактычна незалежных германскіх дзяржаў.

Супрацьстаянне
каталікоў
і пратэстантаў

Вайна пачалася на тэрыторыі Свяшчэннай Рымскай імперыі супрацьстаяннем нямецкіх пратэстанцкіх і каталіцкіх князёў. Каталіцкіх князёў і імператара падтрымлівалі Аўстрыя і Іспанія, пратэстанцкіх князёў — Данія, Швецыя, Англія і Нідэрланды. Ваенныя дзеянні ішлі з пераменным поспехам. У 1635 г., пасля таго як стомленыя баявымі дзеяннямі нямецкія князі-пратэстанты выйшлі з вайны, у канфлікт на баку пратэстантаў уступіла каталіцкая Францыя. Менавіта яна здолела нанесці імпера-

тарскім войскам шэраг паражэнняў, пасля чаго імператар вымушаны быў папрасіць міру.

У 1648 г. бакі канфлікту заключылі Вестфальскі мір. Ад імперыі на карысць Францыі і Швецыі былі адарваныя тэрыторыі, прызнавалася незалежнасць Нідэрландаў ад Іспаніі. Нямецкія князі ператвараліся ў незалежных манархаў, што яшчэ болей аслабляла імператарскую ўладу і замацоўвала раздробленасць Свяшчэннай Рымскай імперыі. Мір ураўнаваў у правах каталікоў і пратэстантаў. Так была пастаўлена кропка ў імкненні Габсбургаў стварыць непадзельную каталіцкую дзяржаву ў Еўропе. Аднак гэты мір займае асаблівае месца ў гісторыі міжнародных адносін. І не таму што ён завяршыў доўгую і крывавую вайну, а таму што аказаў вялікі ўплыў на далейшае гістарычнае развіццё Заходняй Еўропы. Упершыню ў аснову еўрапейскага правапарадку былі закладзены пэўныя прынцыпы.

Вестфальская сістэма міжнародных адносін

ПРЫНЦЫПЫ ВЕСТФАЛЬСКОЙ СІСТЭМЫ МІЖНАРОДНЫХ АДНОСІН

• Дзяржаўны суверэнітэт

• Раўнапраўе суверэнных дзяржаў

• Прыярытэт нацыянальных інтарэсаў

• Калектыўная адказнасць краін

• Гарантыі захавання міру

Прынцып раўнапраўя суверэнных дзяржаў азначаў, што цяпер усе кіраўнікі незалежных дзяржаў роўныя паміж сабой, нягледзячы на тытул (імператар, кароль, князь, біскуп і г. д.). Прытрымліванне дзяржаўнага суверэнітэту замацоўвала неўмяшанне адной або некалькіх дзяржаў ва ўнутраныя справы іншай. Гэтыя пагадненні атрымалі назву *Вестфальскай сістэмы міжнародных адносін*.

4. Сутыкненне цывілізацый Захаду і Усходу. У пачатку XVI ст. развіццё дзяржаў Усходу, такіх

Розныя рэлігіі

як Асманская імперыя, Іран і Індыя, ішло сваім самабытным шляхам.

Важным адрозненнем усходніх дзяржаў ад заходніх была рэлігія. У дзяржавах Усходу, дзе дамінавалі такія рэлігіі, як іслам, будызм, індуізм і канфуцыянства, хрысціяне або былі меншасцю, або адсутнічалі ўвогуле.

Розныя палітычныя сістэмы

Яшчэ адно відавочнае адрозненне Захаду і Усходу заключалася ў розных палітычных сістэмах. Дзяржавы Усходу ўяўлялі сабой манархіі або імперыі з моцнай цэнтралізацыяй улады і аўтарытарным праўленнем, у той час як заходнія дзяржавы, такія як Англія і Францыя, былі канстытуцыйнымі або абсалютнымі манархіямі, але з больш дэмакратычнай сістэмай кіравання. У канцы XVIII ст. у выніку буржуазнай рэвалюцыі Францыя зрабілася рэспублікай.

Ваенныя сутыкненні

Дзяржавы Усходу, такія як Асманская імперыя, Іран або дзяржава Маголаў у Індыі, у пачатку Новага часу з'яўляліся актыўнымі ўдзельнікамі сусветнай палітыкі і эканомікі. Перыяд XVI–XVIII стст. адзначаны вострым супрацьстаяннем паміж еўрапейскімі краінамі і Асманскай імперыяй — адной з найбольш магутных дзяржаў свету, межы якой сягалі ад Венгрыі да Егіпта. З цягам часу яе ўлада пачала слабнуць, яна страціла большую частку сваіх тэрыторый і пазбавілася статусу звышдзяржавы. Важнай прычынай такога выніку была яе эканамічная і тэхналагічная адсталасць у параўнанні з заходнімі суседзямі. У XVI ст. дзяржавы Еўропы ўжо дасягнулі высокага ўзроўню развіцця, у той час як Асманская імперыя ўсё яшчэ карысталася традыцыйнымі метадамі вытворчасці і кіравання. Гэта прывяло да таго, што яна не магла эфектыўна саборнічаць з дзяржавамі Еўропы — Аўстрыяй, Венгрыяй і Польшчай. У 1571 г. Асманская імперыя пацярпела паражэнне ад іспанцаў, венецыянцаў і папскага флоту,

што прывяло да страты ёю свайго панавання на моры. Бітва за Вену 1683 г. зрабілася пераломным момантам у трохстагоддзевым супрацьстаянні мусульманскага свету і Цэнтральнай Еўропы. Перамога хрысціян пад камандаваннем караля польскага і вялікага князя літоўскага Яна Сабескага спыніла заваявальныя паходы мусульман на еўрапейскія землі. Аўстрыя на дзесяцігоддзі ператварылася ў наймагутнейшую дзяржаву Цэнтральнай Еўропы, адваяваўшы ў туркаў Паўднёвую Венгрыю і Трансільванію.

Сур'ёзную пагрозу для туркаў уяўляў Іран, а з канца XVII ст. галоўным праціўнікам зрабілася Расійская імперыя, якая актыўна пашырала свае тэрыторыі ў бок Крыма і Чорнага мора. Канфлікты паміж дзвюма магутнымі дзяржавамі прывялі да серыі войнаў, што працягваліся да пачатку XIX ст.

Найбольшую пагрозу для Усходу ў XVI–XVIII стст. уяўляла еўрапейская каланіяльная экспансія, якая пачалася адначасова з Вялікімі геаграфічнымі адкрыццямі і ахапіла ўвесь свет у наступныя стагоддзі. Каланіяльныя памкненні еўрапейскіх дзяржаў непазбежна вялі да сутыкненняў паміж заходнімі і ўсходнімі цывілізацыямі, што істотна паўплывала на сусветную гісторыю.

5. Варыянты адказу на выклік Захаду. З нарастаннем навуковай і ваенна-тэхнічнай магутнасці Еўропы валадары ўсходніх дзяржаў усвядомілі неабходнасць змен. Рэакцыя Усходу на выклік заходняй цывілізацыі залежала ад унутрыпалітычнай стабільнасці, эканамічнага дабрабыту і ваенна-тэхнічных магчымасцей усходніх дзяржаў.

Як ужо было адзначана раней, Асманская імперыя напрыканцы XVII ст. пачала слабнуць. Гэта было звязана з унутранымі праблемамі, сацыяльнымі пратэстамі і слабейшай эканомікай у параўнанні з заходнімі дзяржавамі. Ва ўмовах відавочнага адставання кіраўнікі Асманскай імперыі зрабілі шэраг

Знайдзіце на картасхеме на с. 118 тэрытарыяльныя межы Асманскай імперыі.

Новыя пагрозы

Асманскія янычары

Успомніце, хто такія янычары.

выключных захадаў, у тым ліку ажыццявілі мадэрнізацыю сваёй арміі на еўрапейскі ўзор і рэформу ваенна-леннай сістэмы. Аднак рэформы насілі абмежаваны характар, да таго ж не былі падтрыманыя мусульманскім духавенствам і янычарамі. Гэтая акалічнасць прывяла да адхілення ад улады султана Селіма III.

Іран

Яшчэ адной дзяржавай, якая сутыкнулася з выклікам заходняй цывілізацыі ў XVI–XVIII стст., быў Іран. Унутраныя праблемы і канфлікты з еўрапейскімі дзяржавамі і Асманскай імперыяй прывялі да нестабільнасці ў рэгіёне. Пры шаху Абасе I і яго пераемніках у Іране былі праведзены мадэрнізацыя арміі, рэформа дзяржаўнага кіравання, умацаваны межы. Аднак Іран адрозніваўся нестабільнасцю развіцця, гэтыя рэформы перыядычна згортваліся.

Індыя

Чаму захоп Індыі быў запаветным жаданнем адразу дзвюх буйных еўрапейскіх дзяржаў?

Для Індыі ўзаемадзеянне з еўрапейцамі ў перыяд XVI–XVIII стст. аказалася трагічным. У сярэдзіне XVIII ст. пачалася брытанская заваёва гэтай краіны. Індыя зрабілася аб'ектам канкурэнтнай барацьбы паміж Англіяй і Францыяй, з якой пераможцамі выйшлі брытанцы.

Японія

Еўрапейцы, у асноўным партугальцы, у XVI ст. пачалі актыўна гандляваць з Японіяй і будаваць свае паселішчы на астравах. Аднак гэты кантакт быў ускладнены многімі культурнымі і рэлігійнымі адрозненнямі паміж Японіяй і Еўропай. Убачыўшы ў еўрапейцах пагрозу, японскія валадары з дынастыі Такугава вырашылі ўвесці палітыку *самаізаляцыі* Японіі — сакоку (літаральна — «краіна на ланцугу») (1641–1853 гг.).

Палітыка сакоку значыла «закрыццё» Японіі для іншаземцаў і ў цэлым абмежаванне кантактаў са знешнім светам. Толькі невялікай колькасці галандцаў і кітайцаў было дазволена наведваць краіну для гандлю, пры гэтым яны былі абмежаваныя ў сваіх перамяшчэннях. Палітыка сакоку захоўвала-

ся да сярэдзіны XIX ст., калі Японія была вымушана адкрыць уезд у краіну пад ціскам заходніх дзяржаў.

«Паднябесная імперыя», як самі называлі сваю дзяржаву жыхары Кітая, таксама ўвайшла ў сферу заходняй экспансіі ў XVI–XVIII стст. Еўрапейскія каланізатары і купцы пачалі актыўна гандляваць з Кітаем, асабліва ў партах на паўднёвым узбярэжжы. У адказ кітайскі імператар абмежаваў кантакты Кітая з Еўропай і ўвёў палітыку самаізаляцыі, якая атрымала назву хайцзінь (літаральна — «марская забарона»).

Палітыка хайцзінь азначала «закрыццё» Кітая для іншаземцаў, за выключэннем невялікай колькасці еўрапейцаў. Кітай заставаўся адкрыты для гандлю, але толькі ў пэўных партах, дзе былі ўсталяваны гандлёвыя пасты. Быў таксама абмежаваны гандаль опіумам, што прывяло ў сярэдзіне XIX ст. да канфлікту з Вялікабрытаніяй.

І Японія, і Кітай зрабілі захады па самаізаляцыі, каб прадухіліць уплыў заходняй цывілізацыі на сваю культуру і эканоміку. Аднак гэтыя меры непазбежна вялі да адставання ад заходніх дзяржаў у тэхнічным, эканамічным і навуковым развіцці.

6. Рэвалюцыйныя хваляванні ў першы перыяд Новага часу. У XVI–XVIII стст. у Еўропе адбылося шмат рэвалюцыйных падзей, якія змянілі палітычную сістэму, эканоміку, сацыяльную структуру і межы дзяржаў. Гэта быў час вялікіх змен, калі асобныя краіны Еўропы імкнуліся да магутнасці і сусветнага панавання, а еўрапейскае грамадства змагалася за свае правы і свабоды. Буржуазныя рэвалюцыі спрыялі пераходу ад Сярэднявечча да Новага часу.

Адной з асноўных прычын рэвалюцый у розных краінах Еўропы было пагаршэнне эканамічнай сітуацыі, звязанае з крызісам феадальнай эканомікі. Распад феадалізму суправаджаўся інтэнсіўным

Кітай

Прычыны еўрапейскіх рэвалюцый

развіццём капіталістычных адносін. Пачынаючы з XVI ст. Еўропа сутыкнулася з серыяй эканамічных крызісаў, інфляцыяй і ростам падаткаў. Усё гэта прывяло да ўзмацнення няроўнасці, беднасці і незадаволенасці насельніцтва сваім становішчам.

Іншай важнай прычынай рэвалюцый былі сацыяльныя супярэчнасці. У той час у Еўропе існавалі розныя сацыяльныя групы, такія як знаць, духавенства, купцы, сяляне і рабочыя. Кожная з іх мела свае інтарэсы і патрабаванні. Напрыклад, рабочыя патрабавалі паляпшэння ўмоў працы і вышэйшых заробкаў, у той час як сяляне — абароны ад землеўладальнікаў. Амаль непрымірымыя супярэчнасці існавалі паміж дваранствам і буржуазіяй, якая зараджалася, паміж заможнымі класамі і працоўнымі горада і вёскі.

Варта адзначыць і тую акалічнасць, што ў розных частках Еўропы ішлі войны, адбываліся рэлігійныя канфлікты, перавароты і змены дынастый. Усё гэта вяло да нестабільнасці ў грамадстве і няўпэўненасці ў будучыні.

Найважнейшую ролю ў гісторыі Новага часу адыгралі **буржуазныя рэвалюцыі**, першай з якіх была *Нідэрландская рэвалюцыя (1566–1609 гг.)*. Ад самага пачатку яна прыняла форму нацыянальна-вызваленчай барацьбы супраць іспанскага панавання. Мясцовае насельніцтва доўгія гады пакутавала ад непамерных падаткаў, пры гэтым толькі дзякуючы сваёй уласнай працы дасягнула найвышэйшага ўзроўню вытворчасці і гандлю. Важны быў і рэлігійны фактар: нідэрландцы былі пратэстантамі і аспрэчвалі ўсталяванне панавання каталіцкай рэлігіі. У выніку паспяховай рэвалюцыі на карце свету з'явілася незалежная дзяржава Нідэрланды, якая ў далейшым ператварылася ў адну з найбольш развітых краін Еўропы.

Адной з самых значных сацыяльных рэвалюцый была *Англійская рэвалюцыя (1640–1660 гг.)*. Яна

Буржуазныя рэвалюцыі ў Еўропе

Буржуазная рэвалюцыя —

рэвалюцыя, накіраваная на знішчэнне феадальнага ладу, усталяванне капіталістычных адносін і пераход улады ў рукі буржуазіі.

была выклікана канфліктамі паміж каралём і парламентам на контмежаў улады. У выніку манархія зрынулі і стварылі рэспубліку, якая ў далейшым была заменена на канстытуцыйную манархія. Такім чынам, рэвалюцыя прывяла да ўзнікнення новай формы праўлення, заснаванай на прыярытэце законнасці і прыватнай уласнасці як свяшчэннай і недатыкальнай.

Асаблівай увагі заслугоўвае *Французская рэвалюцыя (1789–1799 гг.)*, якая прывяла да звяржэння манархіі і ўсталявання рэспублікі. Рэвалюцыя зрабілася сімвалам барацьбы за свабоду і роўнасць, выклікала велізарныя палітычныя і сацыяльныя змены ў Еўропе.

Папулярныя яшчэ да рэвалюцыі карыкатуры паказвалі двараніна і святара — прадстаўнікоў першага і другога саслоў'яў — як нахлебнікаў, што ўмасціліся на шыі зморанага «трэцяга саслоў'я». На адной з іх сялянін ад непасильнай працы нават не мае сіл адагнаць птушак і трусаў, што пажыраюць яго ўраджай.

Французскія карыкатуры XVIII ст.

Канец XVIII ст. адзначыўся пераменамі ў Амерыцы. Калоніі, якія стагоддзямі знаходзіліся пад кантролем еўрапейскіх манархій, пачалі выказваць імкненне да незалежнасці. На той час многія з іх выраслі ў моцныя эканамічныя і палітычныя цэнтры. Але пры гэтым яны мелі праблему: падаткаабкладанне не рэгулявалася, а гандляваць можна

Вайна за незалежнасць ЗША

было толькі з мацерыковай Еўропай, што выклікала незадаволенасць калоній. У 1775–1783 гг. 13 англійскіх калоній, што займалі ўсходнюю частку Паўночнай Амерыкі, вялі знясільваючую *вайну за незалежнасць*. Пачатковыя патрабаванні права на прадстаўніцтва ў брытанскім парламенце паступова перараслі ў жаданне амерыканцаў цалкам вызваліцца ад улады метраполіі і стварыць уласную суверэнную дзяржаву. Яны заручыліся падтрымкай з боку Францыі і Іспаніі, зацікаўленых у аслабленні магутнай Вялікабрытаніі. Парыжская мірная дамова, якой завяршылася супрацьстаянне, падцвярджала прызнанне незалежнасці ЗША з боку Вялікабрытаніі і адзначыла сабой стварэнне новай нацыі. Гэта быў першы ў гісторыі факт здабыцця незалежнасці ад еўрапейскай каланіяльнай дзяржавы. Парыжская дамова зрабілася важнаю вехай у сусветнай гісторыі і змяніла баланс сіл у міжнароднай палітыцы.

Палітычныя змены

7. Наступствы рэвалюцый, іх гістарычнае значэнне. Буржуазныя рэвалюцыі аказалі вялікі ўсебаковы ўплыў на еўрапейскае грамадства. Адным з найважнейшых іх наступстваў была адмова манархаў ад абсалютнай улады і пераход да больш дэмакратычных формаў праўлення, такіх як рэспубліка і канстытуцыйная манархія. Канстытуцыі заклалі аснову новай, буржуазнай дзяржавы, што палітычна адлюстроўвала пераход ад феадальнага грамадства да капіталістычнага.

Перанос рэвалюцыйных пераўтварэнняў у суседнія краіны

Еўрапейскія рэвалюцыі аказалі значнае ўздзеянне на сацыяльную структуру грамадства, былі адпраўным пунктам маштабных пераўтварэнняў. Яны спрыялі ўмацаванню пазіцый сярэдняга пласта грамадства, які зрабіўся важным удзельнікам палітычнага і эканамічнага жыцця, і адначасова аслабілі ўплыў арыстакратыі, якая доўгі час дамінавала ў грамадстве. Рэвалюцыі спарадзілі новыя палітычныя сілы і рухі, якія занялі ключавое месца ў гісто-

рыі Еўропы, змянілі ўяўленні пра ўладу, свабоду і правы грамадзян. Ідэі, што нарадзіліся ў ходзе рэвалюцыйных пераўтварэнняў, імкліва пашыраліся за межы Еўропы, натхняючы рэформы і грамадскія пераўтварэнні ў іншых краінах.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

Артыкулы з Дэкларацыі правоў чалавека і грамадзяніна (1789 г.)

Арт. 1. Людзі нараджаюцца і застаюцца свабоднымі і роўнымі ў правах.

Арт. 2. Мэта ўсякага палітычнага саюзу — забеспячэнне натуральных і неад’емных правоў чалавека. Гэтыя правы — свабода, уласнасць, бяспека і супраціўленне прыгнёту.

Арт. 3. Крыніцай суверэннай улады з’яўляецца нацыя. Ніякія ўстановы, ніводзін індывід не могуць мець уладу, якая не зыходзіць яўна ад нацыі.

Арт. 4. Свабода ўяўляе сабой магчымасць рабіць усё, што не шкодзіць іншаму: такім чынам, ажыццяўленне натуральных правоў кожнага чалавека абмежавана толькі тымі межамі, якія забяспечваюць іншым членам грамадства карыстанне тымі ж правамі. Межы гэтыя могуць быць вызначаныя толькі законам.

Арт. 5. Закон мае права забараняць толькі дзеянні, шкодныя для грамадства. Усё, што не забаронена законам, тое дазволена, і ніхто не можа быць прымушаны рабіць тое, што не прадпісана законам.

Арт. 6. Закон ёсць выражэнне агульнай волі. Усе грамадзяне маюць права ўдзельнічаць асабіста або праз сваіх прадстаўнікоў у яго стварэнні. Ён павінен быць адзіным для ўсіх, ахоўвае ён ці карае. Усе грамадзяне роўныя перад ім і таму маюць роўны доступ да ўсіх пастоў, публічных пасад і заняткаў адпаведна іх здольнасцям і без якіх бы там ні было іншых адрозненняў, апроч тых, што абумоўлены іх вартасцямі і здольнасцямі.

1. Якія правы чалавека абвяшчала французская Дэкларацыя правоў чалавека і грамадзяніна?
2. Што значыць «натуральныя і неад’емныя правы»?
3. Што ёсць свабода паводле дадзенага дакумента? Ці згодныя вы з такім вызначэннем? Свой адказ абгрунтуйце.
4. Якія ідэі Дэкларацыі правоў чалавека і грамадзяніна адлюстраваны ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь?
5. Зрабіце вывад наконт ролі гэтага дакумента ў сусветнай гісторыі.

*Палітычнае развіццё ў XVI–XVIII стст. характарызава-
лася ўсталяваннем абсалютызму ў заходнееўрапейскіх краінах
і Расіі, шматлікімі войнамі. У гэты перыяд абвастрыліся
ўзаемаадносіны цывілізацый Захаду і Усходу, шмат у чым гэта
было абумоўлена пачаткам каланіяльнай экспансіі еўра-
пейскіх дзяржаў. Адны ўсходнія дзяржавы ў пошуках адказаў
на выклікі Захаду праводзілі рэформы, другія — палітыку
самаізаляцыі. Рэвалюцыі XVI–XVIII стст. былі вынікам скла-
даных сацыяльна-эканамічных і палітычных змен, якія адбы-
ліся ў грамадстве. Яны адзначылі пераход ад феадальнага да
капіталістычнага грамадства.*

калі ў свеце...

XVI–XVIII стст. — усталяванне
ў заходнееўрапейскіх краінах і Расіі
абсалютызму

на тэрыторыі Беларусі...

XVI–XVIII стст. — захаванне
саслоўна-прадстаўнічай манархіі

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія былі прычыны пераходу да абсалютнай манархіі ў еўрапейскіх дзяржавах у XVI–XVIII стст.?
2. Ахарактарызуйце асаблівасці войнаў ранняга Новага часу. Чым, на вашу думку, яны былі абумоўлены?
3. Складзіце схему, якая тлумачыць прычыны, вынікі і гістарычную ролю Трыццацігадовай вайны.
4. У чым заключалася прычына супрацьстаяння ўсходніх і заходніх дзяржаў у ранні Новы час? Прыведзіце прыклады розных варыянтаў адказу азіяцкіх дзяржаў на экспансіянісцкія выклікі Захаду. Якія перавагі і недахопы меў кожны з іх?
5. Складзіце табліцу «Прычыны і вынікі рэвалюцый XVI–XVIII стст.». Ацаніце іх гістарычнае значэнне.

§ 34. Асноўныя тэндэнцыі сацыяльна-эканамічнага развіцця цывілізацый свету

БУРЖУАЗІЯ АГАРОДЖВАННІ КАПІТАЛ КАПІТАЛІЗМ МАНУФАКТУРА КАЛОНІЯ МЕТРАПОЛІЯ ПРАЛЕТАРЫЯТ ПРАМЫСЛОВАЯ РЭВАЛЮЦЫЯ ПРАТЭКЦЫЯНІЗМ АГРАРНЫ ПЕРАВАРОТ

1. Асаблівасці эканамічнага развіцця і сацыяльных адносін ва ўсходніх і заходніх цывілізацыях. У XVI–XVIII стст. найважнейшай тэндэнцыяй грамадскага развіцця ў Заходняй Еўропе было фарміраванне **капіталізму**. Адметнымі яго рысамі з’яўляліся ўдасканаленне мануфактурнай, а пазней узнікненне фабрычнай вытворчасці, пашырэнне ўнутранага і знешняга гандлю. Напрыканцы XVIII ст. у Заходняй Еўропе практычна ўся зямля замацавалася ў прыватнай уласнасці і зрабілася аб’ектам куплі-продажу, а яе выкарыстанне ператварылася ў адну з крыніц прыбытку. Прамысловы пераварот і змены ў сельскай гаспадарцы стымулявалі інавацыі і тэхналагічны прагрэс, што, у сваю чаргу, паскорыла эканамічнае развіццё.

Паступовы пераход да капіталізму спрыяў узнікненню новых сацыяльных груп: буржуазіі і наёмных рабочых (пралетарыяту). Буржуазія фарміравалася з розных пластоў грамадства, якія здолелі накіпіць сродкі: купцоў, ліхвяроў, цэхавых майстроў, заможных сялян. Трансфармаваліся ў буржуазію і «новыя дваране», якія займаліся

Фарміраванне
капіталістычных
адносін у Заходняй
Еўропе

Капіталізм —
грамадскі лад, засна-
ваны на прыватнай
уласнасці, наёмнай
працы і рыначнай
эканоміцы.

прадпрымальніцтвам. У наёмных рабочых ператвараліся збыднелыя рамеснікі, дробныя гандляры, сяляне, якія страцілі зямлю.

Успомніце адметныя рысы феадалізму. У чым адрозненне паміж феадалізмам і капіталізмам?

Асаблівасці эканамічнага развіцця краін Цэнтральнай і Усходняй Еўропы

Фарміраванне капіталістычнага ўкладу ішло нераўнамерна. У адрозненне ад краін Заходняй Еўропы ў XVI–XVIII стст. капіталізм не атрымаў пашырэння. Тут пераважалі развітыя паншчынна-прыгонніцкія парадкі. Галоўная прычына іх фарміравання — высокі попыт на прадукцыю сельскай гаспадаркі ў Заходняй Еўропе.

У перыяд ранняга Новага часу становішча сялян у Расіі значна пагоршылася. У 1724 г. замест шматлікіх падаткаў быў уведзены падушны падатак, памер якога аказаўся ўдвая большы, чым раней. Гэты падатак пашырыўся не толькі на сялян, але і на гараджан. Прыгоннае права дасягнула сваёй гранічнай формы ў часы Кацярыны II (1762–1796 гг.), калі памешчыкі атрымалі практычна неабмежаваную ўладу над сялянамі: яны маглі іх прадаваць, караць, перадаваць у спадчыну і нават прайграваць у карты. Сялянскія надзелы скарачаліся, адначасо-

ва павялічвалася працягласць паншчыны. Гэтыя фактары сур'ёзна тармазілі эканамічнае развіццё краіны.

У дзяржавах Усходу ў XVI–XVIII стст. панавалі феадальныя адносіны і нават рэшткі рабаўладальніцкіх, што стрымлівала іх эканамічны і сацыяльны прагрэс. Тут зямля і іншыя рэсурсы заставаліся пад кантролем манархаў або вузкага кола прадстаўнікоў пануючых пластоў грамадства. Гэта абмяжоўвала магчымасці эканамічнага росту, скоўвала прадпрымальніцкую ініцыятыву простых людзей.

Разрыў у тэмпах развіцця Усходу і Захаду, што праявіўся ў пачатку Новага часу, зрабіўся важным фактарам, які вызначыў далейшы ход сусветнай гісторыі і характар геапалітычных адносін паміж найбуйнейшымі дзяржавамі свету.

2. Першапачатковае накопленне капіталу. Адной з умоў складвання капіталістычных адносін у Заходняй Еўропе выступіла з'яўленне прадпрымальнікаў, якія мелі грашовыя сродкі і маглі іх укладзі ў арганізацыю нейкай справы. Не менш важнае для капіталізму было фарміраванне рынку свабоднай рабочай сілы ў асобе наёмных работнікаў. Імі рабіліся сяляне, якія страцілі зямлю, і рамеснікі, што пазбавіліся сваіх майстэрняў. Падобныя змены ў сацыяльнай структуры заходнееўрапейскага грамадства з'явіліся ўнутранымі перадумовамі для развіцця капіталістычных адносін. Знешняй перадумовай выступілі Вялікія геаграфічныя адкрыцці. Прыток вялікай колькасці золата і срэбра з калоній дазволіў сабраць першасны капітал, які прадпрымальнікі маглі ўкладзі ў пачатак вытворчасці. Такім чынам, у Заходняй Еўропе, у адрозненне ад краін Усходу, склаліся дзве найважнейшыя ўмовы, неабходныя для развіцця капіталізму: магчымасць накаплення капіталу і наяўнасць свабодных рабочых рук.

Разрыў у тэмпах эканамічнага развіцця паміж Усходам і Захадам

Умовы фарміравання капіталістычных адносін

КРЫНІЦЫ НАКАПЛЕННЯ КАПІТАЛУ

Даходы, атрыманыя
з гандлёва-ліхварскай
дзейнасці

Гандлёвыя пошліны
з тавараў, якія ўвоззяца
і вывоззяца

Дзяржаўныя пазыкі

Палітыка пратэццыянізму

Гандаль рабамі

Рабаванне калоній

Асноўныя шляхі накаплення капіталу

У англійскім парламенце, у палаце лордаў, перад каралеўскім тронам стаіць чырвоны пух, набіты воўнай (woolsack — мяшок з воўнай). На ім сядзіць старшыня палаты — лорд-спікер. Даведайцеся, з чым звязаная гэтая традыцыя.

Першапачатковае наапапенне капіталу — гэта працэс, у ходзе якога будучыя вытворцы збіраюць матэрыяльныя і фінансавыя рэсурсы (*капітал*), неабходныя для адкрыцця і развіцця сваёй справы. Укладзены капітал павінен быць прыносіць сталы прыбытак. Аднак разбагацелыя прадпрымальнікі не заўсёды ўкладвалі сваё наапапенні ў развіццё вытворчасці. Некаторыя лічылі за лепшае захоўваць іх у выглядзе скарбаў, выдаткоўваць на пацехі. Такім чынам, першапачатковае наапапенне капіталу не заўсёды пераходзіла ў інвеставанне прадпрымальніцкай справы — вытворчасці, фінансаў або гандлю.

Капіталізм хутчэй развіваўся ў пратэстанцкіх краінах. Гэтаму спрыяла ідэалогія Рэфармацыі, якая прызнавала легітымнасць багаццяў і наапапленняў, здабытых уласнай працай.

Зацікаўленым бокам развіцця капіталістычных адносін была дзяржава, якая выкарыстоўвала розныя меры, што спрыялі наапапленню капіталу, — узаконьвала абезземельванне сялян, павялічвала падаткі, заахвочвала рабаўніцтва калоній і гандаль рабамі. Вялікую ролю ў эканоміцы адыгрываў *пратэццыянізм* (палітыка, накіраваная на абарону і стымуляцыю вытворчасці шляхам абмежавання ўвозу ў краіну прадукцыі з іншых дзяржаў).

Працэс першапачатковага наапаплення капіталу адбываўся ва ўсіх заходнееўрапейскіх краінах, але раней за ўсё — у канцы XV ст. — ён пачаўся ў Англіі. Тут «новыя дваране» актыўна ўцягваліся ў гандаль і прадпрымальніцтва. Яны пачалі выкарыстоўваць тэрыторыю сваіх уладанняў пад пашы для авечак, зганяючы сялян з зямлі, якую тыя апрацоўвалі (*агароджванне*). Ва ўмовах павышанага попыту на воўну яе вытворчасць прыносіла куды больш прыбытку, чым земляробства і сялянскія плацяжы. Безземельныя сяляне папаўнялі армію беспрацоўных, што забяспечвала прадпрымальнікаў і землеўладальнікаў таннай рабочай сілай.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

3 «Утопіі» Томаса Мора

Вашы авечкі... звычайна такія рахманья... кажуць, сталі такія ненажэрныя і нястрымныя, што паядаюць нават людзей, спускашаюць палі, дамы і гарады. Менавіта ва ўсіх тых частках каралеўства, дзе здабываецца самая тонкая і таму самая каштоўная воўна, знатныя арыстакраты і нават некаторыя абаты, людзі святых... не пакідаюць нічога для раллі, адводзяць усё пад пашы, руйнуюць дамы, разбураюць гарады, робяць з храмаў свіныя катухі. Гэтыя мілыя людзі ператвараюць у пустыню ўсе паселішчы і кожную пядзю абробленай зямлі.

1. *Укажыце назву працэсу, апісанага аўтарам у гэтым урыўку. У якой краіне ён меў месца і чаму?*
2. *Як Томас Мор ставіўся да такога працэсу?*
3. *Што меў на ўвазе аўтар, выкарыстоўваючы выраз «авечкі паядаюць нават людзей»?*

3. Аграрны пераварот. Важным этапам у развіцці капіталізму выступіў аграрны пераварот, або аграрная рэвалюцыя. Яна была шчыльна звязана з глыбокімі зменамі ў сельскай гаспадарцы, эканамічных адносінах і сацыяльнай структуры грамадства.

Пачынаючы з XV ст. сельская гаспадарка ў Заходняй Еўропе зазнала істотныя змены. Адной з найбольш значных падзей было ўкараненне новых метадаў апрацоўкі зямлі, што павялічвала прадукцыйнасць вясковай працы і давала магчымасць вызваліць частку насельніцтва ад сельскай гаспадаркі для работы на мануфактурнай вытворчасці.

Аграрны пераварот спрыяў пераходу да прыватнай уласнасці на зямлю. Ён суправаджаўся актыўнай прыватызацыяй зямлі і ростам колькасці буйных землеўладальнікаў. Гэта прывяло да канцэнтрацыі вясковых зямельных угоддзяў у руках багатых феадалаў і буржуазных прадпрыемальнікаў. Валодаючы неабходнымі фінансавымі магчымасцямі, яны ўкаранялі сучасныя метады гаспадарання, што спрыяла росту прадукцыйнасці сельскай гаспадаркі і абагачэнню вышэйшых пластоў грамадства.

Змены ў сельскай гаспадарцы

Аграрны пераварот таксама забяспечваў рост рынкаў збыту сельскагаспадарчай прадукцыі, што стварала стымул для дадатковай вытворчасці, спрыяла новаўвядзенням і тэхналагічнаму прагрэсу. Інавацыі, такія як укараненне новых сельскагаспадарчых машын і селекцыя раслін, павышалі эфектыўнасць сельскай гаспадаркі.

Адбыліся значныя змены ў сацыяльнай структуры. Вырасла мабільнасць насельніцтва, многія сяляне і рамеснікі пераехалі ў гарады ў пошуках працы. Гэта прывяло да росту колькасці гарадскіх жыхароў.

Усе вышэйпералічаныя аспекты аграрнага перавароту спрыялі развіццю капіталізму.

Ад цэхаў
да мануфактур

4. Рост мануфактурнай вытворчасці. У пачатку Новага часу ў Еўропе паўсюль захоўвалася цэхавая арганізацыя гарадскога рамяства. Аднак цэхі не маглі задаволіць узрослы попыт на многія віды прамысловай прадукцыі, таму на змену ім прыйшла мануфактурная вытворчасць. Першыя мануфактуры ўзніклі ў Еўропе яшчэ ў XIV ст. у гарадах-дзяржавах Італіі. Пазней яны з'явіліся ў Нідэрландах, Англіі, Францыі і іншых краінах. Іх узнікненне было абумоўлена ростам рамяства і таварнай вытворчасці, з'яўленнем рамесных майстэрняў з наёмнымі рабочымі. Важнай

Успомніце, што такое мануфактура. Чым яна адрозніваецца ад рамесніцкай майстэрні?

ФОРМЫ МАНУФАКТУР

Раскіданая

Купец-прадпрымальнік раздаваў сыравіну надомнікам-рамеснікам і атрымліваў ад іх гатовы тавар або паўфабрыкат

Змешаная

Спалучэнне выканання асобных аперацый у цэнтралізаванай майстэрні з надомнай працай

Цэнтралізаваная

Прадпрымальнік меў сваю майстэрню, у якой ажыццяўляліся ўсе аперацыі па вытворчасці прадукту

Назавіце моцныя і слабыя бакі кожнай формы мануфактур.

Якая форма мануфактуры прадстаўлена на карціне? Прыведзіце аргументы.

Англійская мануфактура.
XVI ст.

умовай было таксама павелічэнне грашовых багаццяў у выніку першапачатковага накаплення капіталу. Мануфактурныя прадпрыемствы папярэднічалі буйной машынай індустрыі і панавалі ў вядучых краінах Заходняй Еўропы да апошняй траціны XVIII ст.

Першыя мануфактуры ў Расіі ўзніклі ў XVII ст. На момант заканчэння праўлення Пятра I (1689–1725 гг.) у краіне налічвалася ўжо 221 мануфактура, тады як за ўсё папярэдняе стагоддзе іх было заснавана не больш за тры дзясяткі. Найбольш дынамічна развіваліся металургія і лёгкае прамысловасць.

У Расіі мануфактурная вытворчасць мела свае асаблівасці. Першапачаткова мануфактуры ствараліся дзяржавай і працавалі пераважна на вайсковыя патрэбы. З цягам часу прадпрыемствы пераходзілі ў прыватныя рукі, але дзяржаўны кантроль заставаўся моцным. Галоўнае ж адрозненне ад Заходняй Еўропы заключалася ў арганізацыі працы: расійскія мануфактуры выкарыстоўвалі прымусовую працу прыгонных сялян, а з 1736 г. да іх прымацоўваліся і «работныя людзі», што зрабіліся фактычна паднявольнымі працаўнікамі.

У другой палове XVIII ст. у Расіі назіралася актывізацыя прыватнага прадпрымальніцтва, і сярод

Развіццё мануфактурнай
вытворчасці ў Расіі

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Шатландскі эканаміст і філосаф Адам Сміт у першым раздзеле сваёй славутай работы «Доследы аб прыродзе і прычынах багацця народаў» (1776 г.) апісвае невялікую мануфактуру па вырабу шпілек.

«...Адзін цягне дрот, другі выраўноўвае яго, трэці абразвае, чацвёрты вострыць канец, пяты абточвае адзін канец, каб насадзіць галоўку; выраб самой галоўкі патрабуе дзвюх або трох самастойных аперацый; насадка яе ўяўляе асобную аперацыю, паліраванне шпількі — іншую; самастойнай аперацыяй з'яўляецца нават загортванне гатовых шпілек у пакуначкі. Такім чынам, складаная работа па вырабе шпількі падзелена прыблізна на восемнаццаць асобных аперацый...».

1. Як завецца арганізацыя працы, прапанаваная ў апісанні?

«...Я бачыў адну такую маленькую мануфактуру, дзе працавала толькі 10 рабочых, і таму некаторыя з іх выконвалі, адну за адной, па дзве і па тры аперацыі. Хоць гэтая мануфактура была вельмі бедная і таму недастаткова забяспечана неабходнымі прыладамі, аднак і гэтыя 10 рабочых пры поўнай напрузе сіл паспявалі вырабіць каля 12 фунтаў шпілек за дзень. А паколькі ў кожным фунце звыш 4 тыс. шпілек сярэдняй велічыні, дык, значыцца, гэтыя 10 рабочых паспявалі вырабіць разам больш за 48 тыс. шпілек штодня... Але калі б усе яны працавалі ў адзіночку і незалежна адзін ад аднаго і не былі прывучаны да той спецыяльнай работы, дык, несумненна, ніводзін з іх не мог бы зрабіць дваццаці, а можа, нават і адной шпількі за дзень».

2. Колькі шпілек за дзень вырабляў адзін рабочы пры такой арганізацыі вытворчасці?

3. Палічыце, у колькі разоў павялічылася прадукцыйнасць працы на мануфактуры ў параўнанні з тым, калі ўсю работу па вырабе шпількі выконваў адзін чалавек.

4. Назавіце перавагі мануфактурнай вытворчасці.

уладальнікаў прадпрыемстваў пачалі з'яўляцца былыя сяляне, у тым ліку прыгонныя.

Асаблівасці
прамысловай
рэвалюцыі

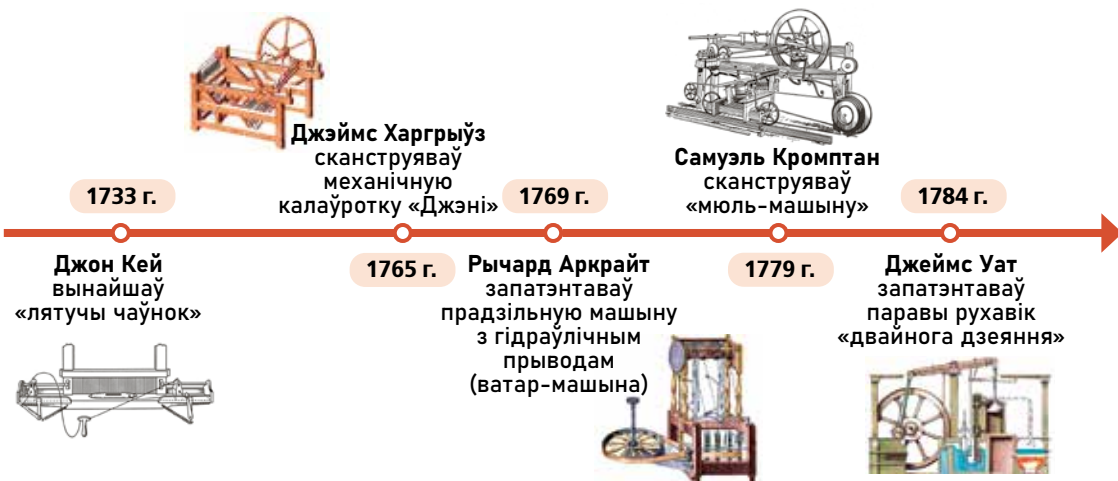
5. Пачатак прамысловага перавароту. Развіццё мануфактур падрыхтавала тэхнічныя магчымасці для пераходу да машыннай вытворчасці. Першай краінай, дзе ў другой палове XVIII ст. пачаўся прамысловы пераварот, была Вялікабрытанія.

Адным з ключавых элементаў прамысловага перавароту выступіла механізацыя вытворчасці. Вына-

ходства механічных ткацкіх станкоў і паравых машын, іх укараненне дазвалялі ў разы павялічыць прадукцыйнасць працы, паменшыць колькасць аднастайных ручных аперацый.

Для эфектыўнай транспарціроўкі сыравіны і гатовай прадукцыі па ўсёй краіне будавалі дарогі, пракладвалі каналы. Разгалінаваная транспартная сетка паскарала тавараабмен і спрыяла развіццю нацыянальнага рынку. Вынаходствы ў галіне металургіі, хіміі і машынабудаўніцтва палепшылі вытворчыя працэсы і стымулявалі рост эканомікі.

Тэхнічныя пераўтварэнні ў тэкстыльнай вытворчасці

Як укараненне тэхнічных новаўвядзенняў паўплывала на развіццё тэкстыльнай вытворчасці?

Прамысловы пераварот стымуляваў масавую міграцыю вясковага насельніцтва ў гарады ў пошуках працы на фабрычных прадпрыемствах. За кошт гэтага значна вырастала колькасць гарадскога насельніцтва. Фарміраваліся два асноўныя пласты капіталістычнага грамадства — буржуазія і пралетарыят.

**Наступствы
прамысловай
рэвалюцыі**

Выкарыстанне машынай тэхнікі павялічыла разнастайнасць прадукцыі, што выраблялася. Зрабіўся магчымым масавы выраб адзення, абутку, мэблі і іншых тавараў. Аднак гэты працэс быў павольны і паступовы. Умовы жыцця фабрычных людзей былі цяжкія, праца — знясільваючая, а зароботная плата — нізкая.

Прамысловая рэвалюцыя паступова пашырылася за межы Вялікабрытаніі. Яна аказала ўплыў на эканоміку і грамадства еўрапейскіх краін, а пазней і астатняга свету.

6. Захоп кантролю над знешнім гандлем усходніх краін еўрапейцамі. Падчас Вялікіх геаграфічных адкрыццяў еўрапейцы стварылі гандлёвыя паселішчы і калоніі на ўзбярэжжы Афрыкі, Азіі і Амерыкі. Пабудаваўшы каланіяльныя імперыі, еўрапейцы ўсталявалі кантроль над заморскімі тэрыторыямі і рэсурсамі, што забяспечвала рэгулярныя пастаўкі ў Еўропу разнастайных тавараў і сыравіны.

Палітыка
меркантилізму

У XVIII ст. адбыўся выбуховы рост прамысловай вытворчасці ў Еўропе, што прывяло да павелічэння аб'ёмаў вытворчасці і экспарту тавараў. У гэты перыяд пануючай эканамічнай ідэалогіяй з'яўляўся *меркантилізм*. Яго прыхільнікі заклікалі да накаплення дзяржавай золата і срэбра шляхам пашырэння экспарту і абмежавання імпарту. Гэтая ідэалогія паўплывала на гандлёвую палітыку многіх еўрапейскіх дзяржаў. Узрасла канкурэнцыя паміж імі за ўсталяванне кантролю над гандлёвымі шляхамі і калоніямі. Супярэчнасці часцяком вырашаліся войнамі і канфліктамі.

У ранні Новы час знешні гандаль стаў неад'емнаю часткай каланіяльнай палітыкі еўрапейскіх дзяржаў, інструментам першапачатковага накаплення капіталу і асновай для росту дабрабыту еўрапейскага грамадства за кошт заморскіх каланіяльных уладанняў.

Важнай характарыстыкай сацыяльна-эканамічнага развіцця краін Еўропы ў XVI–XVIII стст. было зараджэнне капіталістычнага ўкладу. Істотныя змены адбываліся ў сельскай гаспадарцы і сацыяльнай структуры грамадства, актыўна развіваліся мануфактурная вытворчасць, унутраны і знешні гандаль. У другой палове XVIII ст. у Вялікабрытаніі адбыўся прамысловы пераварот, які адзначыў пераход ад ручной працы да машынай вытворчасці.

калі ў свеце...

XVI — 70-я гг. XVIII ст. — панаванне мануфактурнай вытворчасці ў краінах Еўропы

на тэрыторыі Беларусі...

1720–1730-я гг. — узнікненне мануфактурнай вытворчасці

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Растлумачце прычыны разрыву ў тэмпах эканамічнага развіцця паміж краінамі Усходу і Захаду ў XVI–XVIII стст.
2. Запоўніце пропускі ў параўнальнай табліцы «Феадалізм і капіталізм». Зрабіце вывад.

Параметры для параўнання	Феадалізм	Капіталізм
Галоўнае багацце		Капітал
Асноўныя сацыяльныя групы	Феадалы і залежныя сяляне	
Тып вытворчасці	Пераважае натуральная гаспадарка. Вытворчасць заснаваная на выкарыстанні прымусовай працы	
Тэхніка	Прымітыўная	

3. Якія змены адбыліся ў аграрным сектары эканомікі ў Заходняй Еўропе ў XVI–XVIII стст.? Якое значэнне яны мелі для развіцця Заходняй Еўропы?
4. Запоўніце табліцу «Прамысловы пераварот».

	Тэхнічныя	Сацыяльна-эканамічныя
Перадумовы		
Крыніцы		
Наступствы		

5. У чым сутнасць палітыкі меркантилізму? Назавіце яе становучыя і адмоўныя наступствы.

§ 35. Гуманізм і Адраджэнне

УТОПІЯ АДРАДЖЭННЕ ГУМАНІЗМ
МІКЕЛАНДЖЭЛА БУНАРОЦІ
ІЕРАНІМ БОСХ ЛЕАНАРДА ДА ВІНЧЫ
МІКАЛАЙ КАПЕРНІК
УІЛЬЯМ ШЭКСПІР РАФАЭЛЬ САНЦІ
ПІТАР БРЭЙГЕЛЬ СТАРЭЙШЫ

Эпоха вальнадумства

1. Гуманізм як філасофская аснова Адраджэння.

Адначасова са зменамі, што адбываліся ў сацыяльна-эканамічным і палітычным жыцці Еўропы, трансфармаваліся і самі людзі, іх уяўленні пра сябе і навакольны свет. На мяжы Сярэднявечча і Новага часу фарміраваўся новы тып чалавека — дзейны, практычны, упэўнены ў сабе і адначасова цікаўны. У процівагу царкоўнаму ўяўленню пра чалавека як пра нікчэмную і грахоўную істоту зарадзіўся новы светапогляд — *гуманізм* (ад лац. *humanus* — чалавечы).

Сутнасць гэтага светапогляду заключалася ў кульце чалавека, глыбокім інтарэсе да яго асобы і прызнанні неабмежаваных магчымасцей чалавечага розуму. Еўрапейскія гуманісты ўзвялічвалі і нават «абагаўлялі» чалавека, ставячы ў цэнтр светабудовы яго, а не Бога. Чалавек для іх рабіўся багараўнай іс-

Высветліце, каго і чаму называюць «айцом гуманізму».

СВЕТАПОГЛЯДНЫЯ АСНОВЫ ГУМАНІЗМУ

- Сцвярджэнне ідэалаў чалавека-творцы
- Адмаўленне царкоўна-феадальнай культуры
- Цікавасць да Антычнасці
- Права чалавека на шчасце ў зямным жыцці
- Абвяшчэнне прыгажосці свету і чалавека
- Вера ў розум і рацыянальнае пазнанне

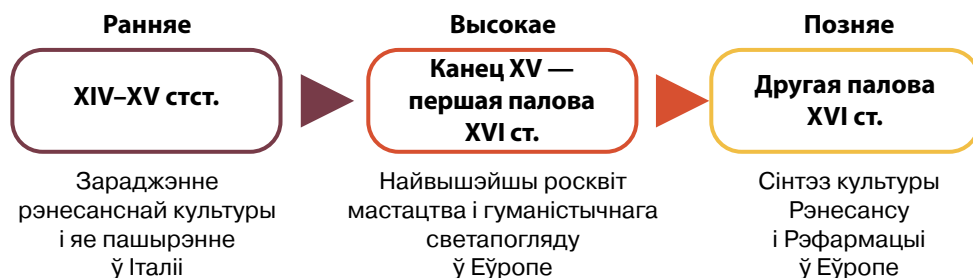
тотай, здольнай ствараць і пераўтвараць сябе дзякуючы сваім выбітным якасцям. Галоўнаю мэтай чалавечага існавання абвяшчаліся радасць і насалода жыццём, актыўныя дзеянні, накіраваныя на зацвярджэнне свайго месца ў свеце.

Гуманізм зрабіўся філасофскай асновай і ідэалогіяй еўрапейскага **Адраджэння (Рэнесансу)**, гістарычнага перыяду ідэйнага і культурнага развіцця Еўропы ў XIV–XVI стст. Гэты працэс абазначыў пераход ад сярэдняковага светаўспрыняцця да больш свецкага, арыентаванага на чалавека і яго магчымасці. Гуманісты імкнуліся вярнуць да жыцця каштоўнасці Антычнасці, надаючы асаблівае значэнне адукацыі, мастацтву і навучы, што спрыяла бурнаму развіццю культуры і грамадскай думкі таго часу.

Адраджэнне (Рэнесанс) — перыяд у гісторыі Еўропы XIV–XVI стст., які характарызуецца гуманістычным светапоглядам і свецкім характарам культуры.

ЭТАПЫ ЭПОХІ АДРАДЖЭННЯ

Як эканамічнае і палітычнае развіццё сярэдняковай Італіі паспрыяла ўзнікненню Адраджэння менавіта на яе тэрыторыі?

АСНОЎНЫЯ РЫСЫ ЭПОХІ АДРАДЖЭННЯ

- **Гуманізм** — абгрунтаванне самакаштоўнасці чалавека, яго правоў і свабод
- **Антрапацэнтрызм** — у цэнтры светабудовы стаіць чалавек
- **Эстэтызм** — вядучая роля мастацтва
- **Вальнадумства** — вызваленне ад дагматычнага сярэдняковага мыслення

Якія рысы эпохі Адраджэння аб'ядноўваюць яе з культурай Антычнасці?

Унутраныя супярэчнасці гуманізму

На працягу некалькіх стагоддзяў еўрапейцы выхоўваліся ў духу безумоўнага пакланення эпосе Адраджэння. Але не варта ідэалізаваць гуманізм, ігнараваць яго ўнутраныя супярэчнасці. Вызвальючы творчую асобу ад духоўнай улады каталіцкай царквы, гуманізм адначасова спараджаў пыху і веру ў бязмежныя здольнасці чалавечага розуму, спрыяў росту глыбокага індывідуалізму. Людзі, што абвясцілі гуманістычныя ідэі, часцяком паходзілі з вышэйшых гарадскіх саслоўяў, манастырскай і царкоўнай вярхушкі. Яны з пагардай ставіліся да сярэдніх і ніжэйшых сацыяльных груп, звярталіся пераважна да эліты, якая мела доступ да адукацыі.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

Выказванні майстроў эпохі Адраджэння

Ф. Петрарка: «Сапраўды высакародны чалавек не нараджаецца з вялікай душой, але сам сябе робіць такім дзівоснымі сваімі справамі».

У. Шэкспір: «Любоў не мае тлення й заняпаду».

Леанарда да Вінчы: «Дзе дух не водзіць рукой мастака, там няма мастацтва. Дзе думка не працуе разам з рукой, там няма мастака»; «Кожны чалавек заўсёды знаходзіцца ў цэнтры свету. Кожны — увасабленне свету, чалавек заўсёды цэнтр свету».

Мікеланджэла Буанароці:

«Не правда ли — примерам нет конца
Тому, как образ, в камне воплощенный,
Пленяет взор потомка восхищенный
И замыслом, и почерком резца?
Творенье может пережить творца:
Творец уйдет, природой побежденный,
Однако образ, им запечатленный,

Веками будет согревать сердца.
И я портретом в камне или в цвете,
Которым, к счастью, годы не опасны,
Наш век могу продлить, любовь моя, —
Пускай за гранью будущих столетий
Увидят все, как были вы прекрасны,
Как рядом с вами был ничтожен я».

1. Якія якасці чалавека цаніліся ў эпоху Адраджэння?
2. У чым гуманісты бачылі значэнне мастацтва?
3. Пра якія рысы эпохі Адраджэння сведчаць прапанаваныя цытаты?
4. Якія думкі майстроў эпохі Адраджэння актуальныя і сёння? Растлумачце, чаму.

Ідэалогія гуманізму мела двайную скірава-насць: антыфеадальную і антыплебейскую. І хоць супрацьстаянне царкве, дваранству і феадальным парадкам пераважала, нельга забывацца на тое, што гуманізм ігнараваў інтарэсы шырокіх пластоў насельніцтва.

2. Чалавек як цэнтральная постаць у культуры Адраджэння. У XVI ст. гуманістычны рух, які зарадзіўся ў Італіі, ахвiў амаль усе еўрапейскія краіны — ад Англіі і Нідэрландаў да Германіі і Швейцарыі, ад Пірэнейскага паўвострава да Польшчы і Венгрыі.

Адным з найбольш вядомых прадстаўнікоў гэтага руху быў галандскі мысляр, вучоны і багаслоў Эразм Ратэрдамскі. У сваім знакамітым творы «Пахвала дурасці» ён выразіў рэзкую агіду да крывадушша і паразітычнага ладу жыцця каталіцкага духавенства. Вучоны заклікаў вярнуцца да сапраўднай хрысціянскай маралі, падкрэсліваў, што мэта чалавечага жыцця заключаецца ў імкненні да высокіх маральных законаў. Ён звязваў магчымасць стварэння дасканаллага грамадства з удасканаленнем духоўнага жыцця людзей, лічыў, што менавіта шляхам унутранага пераўтварэння можна дасягнуць сацыяльных змен.

Выдатныя жывапісцы XVI ст., такія як Рафаэль Санці, Мікеланджэла Буанароці і Тыцыян Вечэлія ў Італіі, Пітар Брэйгель Старэйшы ў Нідэрландах, Альбрэхт Дзюрэр і Ганс Гальбейн Малодшы ў Германіі, імкнуліся перадаць багацце чалавечага досведу і навакольнай рэчаіснасці.

Уільям Шэкспір у сваіх драмах звяртае ўвагу на чалавека як на найвышэйшы пачатак быцця, глыбока даследуе яго ўнутраны свет і складаныя эмоцыі. Жыццесцвярджальны дух працінае неўміручыя творы Франсуа Рабле «Гарганцюа і Пантагруэль» і Мігеля дэ Сервантэса «Дон Кіхот», якія адлюстроўваюць імкненне да свабоды і пошуку сэнсу жыцця.

Успомніце, з творамі якіх аўтараў эпохі італьянскага Адраджэння вы знаёмыя. Якія з іх вас уразілі больш за ўсё?

Прадстаўнікі гуманістычнага руху

Святое сямейства.
Рафаэль Санці. 1506 г.

Даведайцеся, каго і чаму называюць «тытанамі Адраджэння».

ПРАВODЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

1. Параўнайце дзве выявы і вызначце, якая створана ў Сярэдня вякі, а якая — мастаком Адраджэння, вылучыўшы адметныя рысы жывапісу кожнай з эпох.
2. Як прадстаўленыя творы дапамагаюць нам зразумець эпоху, у якую яны былі створаны?
3. У чым выразілася «рэвалюцыя» ў мастацтве ў эпоху Адраджэння? Абгрунтуйце свой адказ.

А

Б

Ідэя моцнай дзяржаўнай улады

Як вы разумееце
значэнне слоў і выразаў
«утопія», «донкіхоцтва»,
«барацьба з ветракамі»?

3. Сацыяльна-палітычная думка. Паварот Адраджэння да чалавека аказаў значны ўплыў на сацыяльныя і палітычныя тэорыі. Гуманісты адпрэчвалі ўяўленне пра боскае ўмяшанне ў справы чалавецтва, сцвярджаючы, што палітыка вызначаецца не Богам або мараллю, а практычнымі інтарэсамі і патрэбамі людзей. У гэты час быў зроблены важны крок у разуменні дзяржавы як сілы, якая бароніць інтарэсы пэўных пластоў насельніцтва.

Зарадзілася ідэя моцнай дзяржаўнай улады (абсалютызму), здольнай пераадолець унутраную раз'яднанасць грамадства і супрацьстаяць дыктату Рымскай каталіцкай царквы. Вядомымі прадстаўнікамі тэорыі абсалютызму выступілі італьянец Нікола Макіявелі і француз Жан Бадэн. Абодва вучоныя выступалі за стварэнне цэнтралізаванай дзяржавы на чале з абсалютным правіцелем. Яны лічылі, што толькі такая

дзяржава магла аб'яднаць Італію, якую раздзіралі войны ў канцы XV — пачатку XVI ст., а Францыю вывесці з хаосу рэлігійных канфліктаў.

Адначасова з гэтым з'яўляліся тэорыі, якія крытыкавалі сацыяльную няроўнасць, хцівасць і бездухоўнасць. Спрэчкі пра дасканалае ўладкаванне грамадства і дзяржавы прывялі да з'яўлення ўтапічных вучэнняў, якія стваралі ідэал грамадскага ладу, заснаванага на калектыўнай уласнасці і ўсеагульнай абавязковай працы. Сярод выбітных утапістаў XVI ст. можна вылучыць англічаніна Томаса Мора і італьянца Тамаза Кампанелу.

Утапічныя вучэнні

«УТОПИЯ»

Томас Мор.
XVI ст.

- адсутнічаюць прыватная ўласнасць, грошы і войны
- грамадзяне працуюць па 6 гадзін на дзень, што ў вольны час дазваляе ім займацца мастацтвам і навукай
- людзі жывуць у дастатку, а матэрыяльныя даброты размяркоўваюцца паводле патрэб

«ГОРАД СОНЦА»

Тамаза
Кампанела.
XVI ст.

- адсутнічаюць прыватная ўласнасць і эксплуатацыя чалавека
- праца становіцца абавязковым, але радасным заняткам
- на чале дзяржавы стаіць жрэц, які кіруе саветам мудрацоў
- адукацыя і выхаванне маюць першараднае значэнне

4. Фарміраванне навуковай карціны свету. Фарміраванне новай карціны свету стала магчымым дзякуючы значным навуковым і тэхнічным адкрыццям. Вялікія геаграфічныя адкрыцці пашырылі далягляды еўрапейцаў і змянілі іх уяўленні пра Сусвет.

Вучоныя Рэнесансу акцэнтавалі ўвагу на вопыце, вывучэнні прыроды і эксперыментальным метадамі. Эпахальныя адкрыцці звязаныя з імёнамі такіх выдатных мысляроў, як Леанарда да Вінчы, Мікалай Капернік, Джардана Бруна і Галілеа Галілей.

Успомніце важныя тэхнічныя вынаходствы і тэхналагічныя дасягненні XIV–XV стст.

НАВУКОВЫЯ АДКРЫЦЦІ

Мікалай Капернік

стварыў вучэнне
аб абарачэнні Зямлі
вакол Сонца і вярчэнні
вакол сваёй восі

Джардана Бруна

стварыў вучэнне
аб бязмернасці,
бяскончасці і вечнасці
Сусвету

Галілеа Галілей

пацвердзіў
геліяцэнтрычную
тэорыю Каперніка

Пашырце інфармацыю аб навуковых дасягненнях выдатных мысляроў Адраджэння. Якія адкрыцці гэтай эпохі заклалі асновы сучаснай навукі?

Эпоха Адраджэння стала новым этапам у развіцці еўрапейскай цывілізацыі, адпрэчваючы раней бясспрэчныя царкоўныя дагматы і аўтарытэты, адкрываючы шлях для развіцця прыродазнаўства і прыкладной навукі. Гэтая эпоха падарыла свету выдатныя дасягненні ў мастацтве, літаратуры, архітэктуры і горадабудаўніцтве. Аднак не варта забывацца, што адначасова з Адраджэннем пачалася эпоха каланіяльнага рабавання, гандлю рабамі і станаўлення ўлады грошай, што прывяло да з'яўлення духу нажывы сярод еўрапейцаў.

Гуманістычныя ідэі на тэрыторыі Усходняй Еўропы

5. Уплыў гуманістычных ідэй на грамадска-палітычную думку Усходняй Еўропы. У другой палове XV — XVI ст. гуманістычныя ідэі пачалі пранікаць на тэрыторыю Усходняй Еўропы. У гэты перыяд пашырыліся міжнародныя кантакты ВКЛ і Расійскай дзяржавы, вырасла колькасць гарадскога насельніцтва, аформіліся дзяржаўныя ўстановы, павялічылася патрэба грамадства ў адукаваных людзях. Вырасла цікавасць да ведаў і заходнееўрапейскага досведу, назапашанага ў навуцы, архітэктуры і выяўленчым мастацтве. Узнікла патрэба ў кнігадрукаванні, складанні геаграфічных картаў, слоўні-

каў замежных моў. Рускія публіцысты добра ведалі творы антычных аўтараў і часта спасылаліся на іх.

Пасля падзення Візантыйскай імперыі асаблівую актуальнасць атрымалі ідэі, звязаныя з абаронай праваслаўя. У другой палове XVI ст. на ўкраінскіх землях Канстанцін Астрожскі ў сваім маёнтку заснаваў Астрожскую славяна-грэка-лацінскую акадэмію — вышэйшую праваслаўную навучальную ўстанову, якая была арганізавана на ўзор універсітэтаў Заходняй Еўропы. У 1581 г. тут была апублікавана Астрожская Біблія — першае поўнае выданне Бібліі на царкоўнаславянскай мове. У 1663 г. гэтае выданне практычна без змен было перадрукавана ў Маскве і з'яўлялася афіцыйнай рэдакцыяй славянскай Бібліі да 1740-х гг.

У XVI ст. у рускай грамадска-палітычнай думцы пачалі праяўляцца рысы гуманізму, умацоўвалася ідэя самакаштоўнасці чалавека. Абмеркаванне дадзенага пытання можна знайсці ў духоўнай літаратуры Расійскай дзяржавы. Тэма «самаўладдзя» чалавека прысутнічала і ў перапісцы першага расійскага цара Івана IV (1533–1584 гг.) з князем Андрэем Курбскім, які збег у ВКЛ.

Актывізаваліся ерэтычныя рухі, накіраваныя супраць афіцыйнай царквы. Яны былі звязаныя з пошукам людзьмі духоўнай ісціны і сацыяльнай справядлівасці. Кола асоб, якія ўдзельнічалі ў дыскусіях пра свабоду чалавека, было вельмі вузкае, уключала зусім невялікую частку гарадскога насельніцтва. Царква ў саюзе з дзяржавай падаўляла ерасі і рэфарматарскія плыні ў духоўнай культуры.

6. Культура Усходу ў XIV–XVI стст. Культура Усходу ў XIV–XVI стст. дасягнула значных поспехаў. У галіне мастацтва яна не саступала еўрапейскай. У адрозненне ад яе развівалася ў рэчышчы традыцыі і ў згодзе з рэлігіяй, не змяняючы светапогляду людзей, іх уяўленняў пра сябе, грамадства і навакольны свет.

Астрожская Біблія.
1581 г.

Абу-л Фазл Аламí
падносіць падышаху Акбару
кнігу «Акбар-намэ».
Мініяцюра. 1596–1597 гг.

Выкарыстоўваючы
дадатковыя крыніцы
інфармацыі, высветліце,
у якія краіны адмірал
Чжэн Хэ арганізаваў
марскія экспедыцыі.

У Асманскай імперыі, якая дасягнула піку свайго развіцця ў XVI ст., назіраўся сінтэз разнастайных культур. Туркі-асманы актыўна запазычвалі элементы візантыйскай, арабскай і персідскай культур, што прывяло да стварэння ўнікальнага стылю ў архітэктуры, жывапісе і літаратуры. Славутая мячэць Сулейманіе ў Стамбуле, пабудаваная архітэктарам Сінамам, з'яўляецца яскравым прыкладам гэтага архітэктурнага сінтэзу. Літаратуру таго часу прадстаўлялі выбітныя паэты, такія як Асман Нефі, Мухамед Фізулі і Махмуд Бакы. Нефі, майстар хвалебнай оды і сатыры, выкрывальнік феадальных вярхоў, быў пакараны смерцю па загадзе султана. Фізулі, аўтар паэмы «Лейлі і Меджнун», пісаў на роднай азербайджанскай, на арабскай і персідскай мовах. Бакы быў прызнаны пры двары як «султан паэтаў». Ён, як еўрапейскія гуманісты, заклікаў цешыцца радасцямі хуткаплыннага быцця.

У Індыі пад уладаю Вялікіх Маголаў росквіт культуры пачынаецца ў другой палове XVI ст. Магольскія ўладары падтрымлівалі мастацтва, архітэктуру і літаратуру. Імператар Акбар перакладаў творы з персідскай на санскрыт і з санскрыту на персідскую. У перыяд яго праўлення была створана славетная школа магольскай мініяцюры. Шэдэўры магольскай мініяцюры вылучаліся яркімі фарбамі і вытанчанымі дэталямі, гарманічна спалучалі індыйскія і персідскія мастацкія традыцыі.

У Кітаі дынастыя Мін таксама пакінула яскравы след у культуры. Гэты перыяд быў часам вялікіх адкрыццяў і гандлёвых экспедыцый, у тым ліку знакамітых марскіх экспедыцый адмірала Чжэн Хэ. У мастацтве пераважалі жывапіс і кераміка, якія славіліся высокім узроўнем майстэрства. Мінская кераміка, асабліва фарфор, зрабілася вядомай ва ўсім свеце. У гэты ж перыяд былі створаны выбітныя раманы кітайскай літаратуры: «Траяцарства» (XIV ст.), «Рачныя затокі» (каля XV ст.), «Падарожжа на Захад» (XVI ст.), перакладзеныя на рускую мову.

Эпоха Адраджэння была пераходным перыядам паміж хрысціянскім Сярэднявеччам і напоўненым духам перамен Новым часам. Адраджэнне стала адпраўным пунктам фарміравання новага светапогляду, новых падыходаў у палітыцы і адукацыі, а таксама стварэння свецкай навукі і культуры. У другой палове XV–XVI ст. гуманістычныя ідэі пачалі пранікаць на тэрыторыю Усходняй Еўропы. У развіцці культуры ўсходніх цывілізацый захоўвалі свой уплыў традыцыі і рэлігійныя нормы.

калі ў свеце...

XIV–XVI стст. — эпоха Адраджэння ў гісторыі Еўропы

на тэрыторыі Беларусі...

Першая палова XVI ст. — пачатак эпохі Адраджэння

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ахарактарызуйце перадумовы і асноўныя рысы эпохі Адраджэння.
2. Светапогляднай асновай эпохі Адраджэння быў гуманізм. Сфармулюйце яго асноўныя ідэі. Як яны рэалізоўваліся ў розных галінах культуры? Ці з'яўляюцца актуальнымі ў сучасным свеце?
3. Якія дасягненні эпохі Адраджэння вы лічыце найбольш значнымі і чаму? У чым вы бачыце гістарычнае значэнне эпохі Адраджэння?
4. Уявіце, што вам трэба стварыць музейную экспазіцыю «Чалавек эпохі Адраджэння». Якія экспанаты, што адлюстроўваюць дадзеную тэму, вы ўключылі б у яе? Абгрунтуйце свой выбар.
5. Ці згодныя вы са сцверджаннем, што выяўленчае мастацтва ў Асманскай імперыі ў XV–XVI стст., як і ў іншых краінах мусульманскага свету, амаль не развівалася, паколькі ісламская рэлігія строга забараняла выяўляць людзей? Свой адказ аргументуйце.

§ 36. Рэфармацыя. Рэлігійныя войны ў Заходняй Еўропе. Контррэфармацыя

ХРЫСЦІЯНСТВА РЭФАРМАЦЫЯ ЛЮТЭРАНСТВА ЖАН КАЛЬВІН ІНДУЛЬГЕНЦЫЯ МАРЦІН ЛЮТЭР ПРАТЭСТАНТЫЗМ КОНТРРЭФАРМАЦЫЯ КАЛЬВІНІЗМ

Рэфармацыйны рух

Чаму каталіцкая царква бараніла феадальныя парадкі?

Рэфармацыя — масавы рэлігійны, сацыяльна-палітычны рух XVI ст., накіраваны на пераўтварэнне рымска-каталіцкай царквы, які прывёў да ўзнікнення пратэстантызму.

1. Перадумовы і прычыны Рэфармацыі. Рэфармацыя, што разгарнулася ў XVI ст., з’явілася адной з ключавых падзей еўрапейскай гісторыі. Шмат у чым яна вызначыла шляхі развіцця кантынента на некалькі наступных стагоддзяў. Рэфармацыйны рух не быў аднародным і меў свае асаблівасці ў розных краінах. У шырокім сэнсе Рэфармацыя была першым значным пратэстам маладой буржуазіі супраць феадалізму і яго ідэалагічнай апоры — царкоўных вучэнняў, якія ўжо не адпавядалі прадпрымальнаму духу Новага часу.

Напачатку Новага часу каталіцкая царква яшчэ мела значны ўплыў на ўсе сферы жыцця еўрапейскага грамадства. Аднак яе ўсеўладдзе выклікала ўсё большую незадаволенасць розных пластоў насельніцтва. Карупцыя ў царкоўнай іерархіі, продаж індальгенцый, бюракратызацыя рэлігійнага жыцця не маглі не зрабіцца аб’ектам крытыкі з боку адукаванай часткі еўрапейцаў і нават часткі духавенства. Усё ярчэй была заўважная патрэба ў больш глыбокім асабістым духоўным вопыце, які не патрабаваў пасярэднікаў.

Істотнай прычынай пашырэння рэфармацыйных вучэнняў было імкненне кіраўнікоў германскіх дзяржаў да незалежнасці ад Габсбургаў. За больш чым

сто гадоў да Вестфальскага міру, які рэалізаваў іх памкненні, яны здзейснілі першы крок у гэтым кірунку, падтрымаўшы ідэолагаў Рэфармацыі. Палітычныя падставы мелі і рэфармацыйныя пераўтварэнні ў астраўной Англіі, якая не жадала знаходзіцца ні ў якой залежнасці, у тым ліку царкоўнай, ад кантынентальнай Еўропы.

Важную ролю ва ўсіх еўрапейскіх працэсах у ранні Новы час адыгрываў тэхналагічны прагрэс. Вынайзены І. Гутэнбергам друкарскі станок паспрыяў шырокаму распаўсюджанню інфармацыі і ведаў. Біблія рабілася даступная для ўсё большай колькасці людзей, што спрыяла крытычнаму ўспрыняццю царкоўных дагматаў і навакольнага свету.

Не варта забывацца і на сацыяльна-эканамічныя перамены таго часу. Рост гарадоў, станаўленне буржуазіі, пашырэнне ідэй індывідуалізму падрыхтавалі глебу для глыбокіх пераўтварэнняў. Рэнесансныя каштоўнасці, што заклікалі паважаць чалавечы розум і інтэлект, несумненна, уплывалі на грамадскую свядомасць.

Такім чынам, Рэфармацыя была вынікам узаемадзеяння шэрагу фактараў — ад рэлігійных, палітычных і сацыяльна-эканамічных да культурных і тэхналагічных.

„Рэлігія павінна прымаць форму прамога і адкрытага дыялогу паміж Богам і чалавекам. Набажэнствы павінны праводзіцца простанароднай мовай, што зробіць іх даступнымі і зразумелымі“.

Эразм Ратэрдамскі,
галандскі філосаф, мысляр, пісьменнік,
празваны «князем гуманістаў»

Перадумовы
рэфармацыйнага руху

Як вы лічыце, чаму ідэалы гуманізму зрабіліся ідэалагічнай перадумовай рэфармацыйнага руху?

Пачатак Рэфармацыі ў Германіі

2. Асаблівасці рэфармацыйнага руху ў розных краінах. Каля вытокаў Рэфармацыі стаяў *Марцін Лютэр* — манах, які падзяляў агульную незадаволенасць царкоўнымі злоўжываннямі. Яго 95 тэзісаў, апублікаваныя ў 1517 г., выклікалі хвалю спрэчак і зрабіліся асновай пратэстанцкага веравучэння. Лютэр прапаведаваў ідэю аб тым, што вера, а не справы або купля індальгенцый, забяспечвае ўратаванне, і гэта было сур'ёзным выклікам традыцыйнай царкоўнай думцы.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

Фрагменты з 95 тэзісаў Марціна Лютэра

36. Усякі хрысціянін, які шчыра раскаяўся, атрымлівае поўнае вызваленне ад пакарання і віны, дараванае яму нават без індальгенцый.

43. Належыць вучыць хрысціян: той, хто падае жабраку або пазычае абяздоленаму, робіць лепш, чым той, хто купляе індальгенцыі.

62. Сапраўдны скарб Царквы — гэта прасвятое Евангелле (Дабравесце) аб славе і ласцы Бога.

79. Сцвярджаць, што пышна ўзняты крыж з папскім гербам раўнамоцны крыжу Хрыстоваму, значыць блузнерыць.

1. Супраць чаго выступаў Марцін Лютэр?

2. Дакажыце, што рэфармацыйны рух меў не антырэлігійны, а антыцаркоўны характар.

Навіна пра выступленне М. Лютэра супраць продажу індальгенцый, паводле слоў сучасніка, «за чатыры тыдні абляцела ўвесь хрысціянскі свет». Растлумачце, чаму рух за царкоўную рэформу зрабіўся агульнаеўрапейскім.

«Жэнеўскі» папа

Дзейнасць М. Лютэра прывяла да пачатку Рэфармацыі ў Германіі і адкрыла шлях для пашырэння пратэстантызму ў іншых краінах Заходняй Еўропы.

Царкоўная рэформа на ўзор, прапанаваны М. Лютэрам, праводзілася ў розных краінах па-рознаму: у Паўночнай Германіі князі ажыццяўлялі яе ў сваіх уладаннях, у Англіі, Даніі і Швецыі — кароль пры падтрымцы знаці, а ў Швейцарыі і Нідэрландах ініцыятыву брала на сябе багатая і ўплывовая буржуазія. Каталіцкая царква паступова траціла сваю былую магутнасць. Паўсюль высмейваліся яе служкі, публікаваліся карыкатуры.

Рэфармацыю ў Швейцарыі ўзначаліў Ульрых Цвінглі. Ён падтрымліваў шмат якія тэзісы М. Лю-

тэра, але пайшоў далей: адпрэчыў усякую царкоўную іерархію і інстытуты, не заснаваныя непасрэдна на Бібліі. Другой важнай постаццю Рэфармацыі ў гэтай краіне быў *Жан Кальвін*. «Жэнеўскі папа», як яго называлі, сфармуляваў вучэнне аб прадвызначэнні і боскім суверэнітэце, якое ўнесла сваю спецыфіку ў швейцарскі і французскі пратэстантызм.

У Жэневе Ж. Кальвін стварыў новую мадэль царкоўнай абшчыны, якая нагадвала манастыр са строгімі аскетычнымі правіламі. Тут дазвалялася толькі адно задавальненне — сямейнае жыццё. Нагляд за грамадзянамі быў суровы: забаронены былі спевы, танцы, пераяданне, ужыванне алкаголю і нашэнне яркага адзення. За ненаведванне набажэнстваў спаганяўся штраф. Тых, хто сумняваўся ў хрысціянскіх ісцінах, як іх тлумачыў Жан Кальвін, каралі смерцю на вогнішчы.

Свой шлях у рэфармацыйным руху абрала Англія. Рэфармацыя была ініцыявана каралём *Генрыхам VIII*, які адмовіўся прызнаць уладу Папы Рымскага і заснаваў англіканскую царкву. У Англіі Рэфармацыя працякала стрымана і захавала многія элементы традыцыйнага каталіцызму. Папства ў Англіі было адменена, кіраўніком новай царквы, што заняла сярэдняе становішча паміж каталіцызмам і пратэстантызмам, зрабіўся кароль. Спецыяльны парламенцкі акт на гэты конт быў прыняты ў 1534 г. Тады ж пачаўся працэс адбірання манастырскіх зямель, што часткова перайшлі да караля, часткова былі раздадзены або прададзены «новаму дваранству», якое падтрымала пачынанні караля. На адабраных царкоўных землях праводзіліся агароджанні.

Рэфармацыйны рух развіваўся на фоне сацыяльна-эканамічных змяненняў, пашырэння кнігадрукавання і росту адукаванасці насельніцтва. Рэфармацыя зрабілася каталізатарам гэтых працэсаў, але адначасова і іх вынікам.

Асаблівасці рэфармацыйнага руху ў Англіі

Рэфармацыя ў Еўропе XVI ст.

Успомніце, прычынай якой вайны ў Еўропе былі супярэчнасці паміж каталікамі і пратэстантамі. Назавіце дзяржавы, якія зрабіліся цэнтрамі еўрапейскай Рэфармацыі.

Рэфармацыя прывяла да ўзнікнення новага кірунку ў хрысціянстве — пратэстантызму, які аб'ядноўвае сёння шэраг самастойных цэркваў: лютэранства, кальвінізм, англіканскую царкву і інш. Гэтыя цэрквы крыху адрозніваюцца спосабамі правядзення набажэнства і арганізацыі, але звязаныя агульным паходжаннем і догмай.

Пратэстантызм

3. Рэлігійныя войны. Рэлігійныя войны XVI–XVII стст. — адна з самых змрочных старонак гісторыі Заходняй Еўропы. Узнікненне пратэстанцкай Рэфармацыі і адпор каталіцкай царквы выклікалі серыю палітычных і рэлігійных канфліктаў і войнаў на кантынентце.

Каталіцкая частка Еўропы падзялілася на два варожыя лагеры. У паўночных дзяржавах, якія прынялі пратэстантызм, — Англіі, Шатландыі, Швецыі і большай частцы Германіі — адбываліся ганенні на каталікоў. У Італіі, Іспаніі і Партугаліі, дзе захавала свой уплыў каталіцкая царква, пратэстанты зазналі дыскрымінацыю. Рэформа Генрыха VIII прывяла да крываваых сутыкненняў у Англіі паміж пратэстантамі і каталікамі, якія пачаліся з моманту ўзыходу на трон каталічкі Марыі Цюдор. Яны працягваліся да другой паловы XVI ст. Хваля гвалту спынілася толькі пасля прыходу да ўлады каралевы Лізаветы I, пры якой канчаткова сфарміравалася дзяржаўная англіканская царква. У часы

Рэлігійныя войны — шэраг узброеных сутыкненняў у Еўропе ў XVI–XVII стст. паміж пратэстантамі і каталікамі.

Партрэт Марыі I. 1554 г.

Даведайцеся, чаму Марыя Цюдор атрымала мянушку «Крывавая».

Рэфармацыі ў Англіі пратэстанты падзяліліся на англікан і пурытан.

У Францыі працяглая вайна паміж каталікамі і гугенотамі (французскімі пратэстантамі) прывяла да гібелі дзясяткаў тысяч чалавек. Самай вядомай і трагічнай падзеяй гэтага супрацьстаяння стала Варфаламееўская ноч 1572 г., калі былі забітыя тысячы гугенотаў. Вайна за веру цягнулася да выдання ў 1598 г. Генрыхам IV Нанцкага эдыкта, які даў гугенотам рэлігійныя і грамадзянскія правы.

У Нідэрландах паўстанне супраць Іспаніі, першапачаткова матываванае палітычнымі і рэлігійнымі прычынамі, прывяло да ўтварэння на тэрыторыі Паўночных Нідэрландаў Рэспублікі Злучаных правінцый.

Гэтыя канфлікты і войны не зводзіліся толькі да барацьбы паміж рэлігіямі, яны адлюстроўвалі сацыяльныя, эканамічныя і палітычныя супярэчнасці той эпохі.

4. Контррэфармацыя. Контррэфармацыя, або каталіцкая Рэфармацыя, — гэта рэакцыя каталіцкай царквы на пратэстанцкую Рэфармацыю. Яе мэтай было не толькі супрацьстаяць пашырэнню пратэстантызму, але і ўнутрана абнавіць і рэфармаваць саму каталіцкую царкву.

Першапачаткова каталіцкая царква адказала на пратэстанцкі рух актыўнымі дзеяннямі інквізіцыі. У 1542 г. у Папскай вобласці была створана цэлая сістэма ўстаноў пад назвай Кангрэгацыя святой інквізіцыі. Аднак гэтага аказалася недастаткова. Абвінавачванні з боку пратэстантаў у карупцыі і маральным заняпадзе каталіцкага духавенства не толькі не спыняліся, а ўсё больш узмацняліся. Толькі тады каталіцкая царква пайшла на больш глыбокае рэфармаванне.

Трыдэнцкі сабор (1545–1563 гг.) зрабіўся найважнейшым этапам Контррэфармацыі. На ім былі прынятыя пастановы, якія ўсталёўвалі строгі кодэкс

Контррэфармацыя — рух у Еўропе сярэдзіны XVI — XVII ст., накіраваны супраць Рэфармацыі, які меў мэтай аднавіць пазіцыі і прэстыж каталіцкай царквы.

Трыдэнцкі сабор

дысцыпліны для святароў, рэгламентавалі адукацыю, а таксама падкрэслівалі важнасць веры і добрых спраў для ўратавання душы. Пратэстанцкія багасловы, запрошаныя на Сабор, адмовіліся ўдзельнічаць у дэбатах.

Асноўным кірункам Контррэфармацыі было стварэнне і пашырэнне новых ордэнаў, такіх як ордэн езуітаў, створаны Ігнаціем Лаёлай, які ў папскай буле быў названы «баявым атрадам ваяўнічай царквы». Езуіты былі высокаадукаванымі людзьмі і актыўна займаліся місіянерскай дзейнасцю, пашыраючы каталіцызм на адкрытых землях.

«Баявы атрад ваяўнічай царквы»

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Езуіты былі вядомыя сваім імкненнем да ўсебаковай адукацыі. Яны стварылі сетку школ і ўніверсітэтаў па ўсёй Еўропе, дзе вучылі як будучых членаў ордэна, так і свецкіх студэнтаў.

1. Якія навучальныя ўстановы былі створаны ордэнам езуітаў на тэрыторыі ВКЛ?
2. Прадстаўнікі ордэна мелі пэўную задачу — «вярнуць аблудныя масы да агароджы царквы». На якія якасці езуітаў звяртае ўвагу аўтар карыкатуры? Дайце сваю назву прадстаўленай ілюстрацыі.
3. Якія метады выкарыстоўвалі езуіты для дасягнення сваіх мэт?
4. Якія вы ведаеце духоўна-рыцарскія ордэны каталіцкай царквы? Чым яны адрозніваліся ад ордэна езуітаў?

Езуіты. Карыкатура.
XVII ст.

Контррэфармацыя праходзіла з пераменным поспехам. Калі каталіцызм здолеў захаваць уплыў у Паўднёвай Еўропе і Польшчы, дык пратэстантызм умацаваў свае пазіцыі ў Паўночнай Еўропе і большай частцы Германіі. Разам з тым Контррэфармацыя аказала значны ўплыў на фарміраванне сучаснага аблічча каталіцкай царквы.

Рэфармацыя змяніла духоўны, палітычны і сацыяльна-эканамічны характар еўрапейскага грамадства. Яе вынікам было з'яўленне нацыянальных цэркваў, умацаванне свецкай улады, стварэнне ўмоў для развіцця нацыянальных дзяржаў. Пратэстантызм аказаўся больш, чым каталіцызм, прыстасаваны да ўмоў буржуазнага грамадства, якое фарміравалася.

калі ў свеце...

1517 г. — пачатак Рэфармацыі ў Германіі

на тэрыторыі Беларусі...

1553 — у Брэсце заснаваная першая ў ВКЛ кальвінісцкая абшчына

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Што такое Рэфармацыя? Якія яе перадумовы і прычыны?
2. Хто ўзначаліў пратэстанцкі рух у Заходняй Еўропе ў XVI ст.? Назавіце асаблівасці Рэфармацыі ў Англіі, Германіі і Францыі.
3. Якім чынам каталіцкая царква змагалася з Рэфармацыяй? З апорай на картасхему (с. 166) і тэкст параграфа вызначце, у якіх краінах пратэстантызм атрымаў вялікае пашырэнне, а ў якіх пераважаў каталіцызм.
4. Складзіце схему або інтэлект-карту, якая сістэматызуе вынікі Рэфармацыі ў розных сферах грамадскага жыцця.

§ 37. Эпоха Асветніцтва

ДЖОН ЛОК АСВЕТНЫ АБСАЛЮТЫЗМ АСВЕТНИЦТВА ДЭНІ ДЗІДРО КАНСТЫТУЦЫЙНАЯ МАНАРХІЯ ЖАН-ЖАК РУСО ВАЛЬТЭР КЛАСІЦЫЗМ ШАРЛЬ-ЛУІ МАНТЭСК'Ё

1. Сутнасць і асноўныя ідэі Асветніцтва. Эпоха Асветніцтва як гістарычны перыяд адзначылася вялікімі зменамі ў мысленні і культуры еўрапейскага грамадства. Гэта быў час, калі філосафы, вучоныя і пісьменнікі пачалі сумнявацца ў традыцыйных уяўленнях пра грамадства, рэлігію, навуку і мастацтва. Уплыў ідэй Асветніцтва не толькі на Заходнюю, але і на Усходнюю Еўропу быў велізарны. Менавіта тады людзі пачалі ставіць пытанні аб прыродзе чалавека, яго правах і абавязках, грамадскай арганізацыі. Найбольш вядомымі прадстаўнікамі эпохі Асветніцтва былі французскія філосафы Вальтэр, Жан-Жак Русо, Дэні Дзідро і інш. Яны выставілі і сфармулявалі асноўныя ідэі і палажэнні гэтага агульнаеўрапейскага руху.

Розум, рацыяналізм, вера ва ўсёмагутнасць чалавечай думкі — ключавая ідэя Асветніцтва. Людзі імкнуліся да разумення свету і грамадскіх з'яў на аснове рацыянальных прынцыпаў і навуковага метаду. Гэта прывяло да з'яўлення новых навук, такіх як фізіка, хімія, біялогія, эканоміка і сацыялогія.

Свабода — людзі павінны быць вольнымі ад самавольства дзяржавы і царквы, а таксама мець свабоду выбіраць веру, лад жыцця і прафесію. Такая ідэя была

Эпоха Асветніцтва

Асветніцтва — культурна-філасофскі рух у Еўропе ў XVIII ст., звязаны з пашырэннем навуковых ведаў і ідэі свабоды чалавека.

Розум, свабода, роўнасць — асноўныя ідэі Асветніцтва

„Асветніцтва — гэта выхад чалавека са стану свайго непаўналецця, у якім ён знаходзіцца з уласнай віны. Непаўналецце ёсць няздольнасць карыстацца сваім розумам без кіраўніцтва з боку кагосьці іншага. Непаўналецце з уласнай віны — гэта такое, прычына якога ляжыць не ў недахопе розуму, а ў недахопе рашучасці і мужнасці карыстацца ім без кіраўніцтва з боку кагосьці іншага“.

Імануіл Кант,
нямецкі філосаф, адзін з мысляроў
эпохі Асветніцтва

Што такое, на думку аўтара, «непаўналецце» чалавека?

пакладзена ў аснову барацьбы за правы чалавека і грамадзяніна.

Роўнасць — людзі павінны быць роўнымі перад законам і мець роўныя магчымасці для адукацыі, прафесійнага росту і грамадскай дзейнасці, незалежна ад сацыяльнага паходжання. Гэтая ідэя была асновай барацьбы за ліквідацыю прыгонніцтва, рабства і іншых формаў сацыяльнай дыскрымінацыі.

АСНОЎНЫЯ ІДЭІ АСВЕТНІЦТВА

СВАБОДА

- свабода ад самавольства дзяржавы і царквы;
- свабода выбару

РОЎНАСЦЬ

- роўнасць перад законам;
- роўныя магчымасці

РОЗУМ

- рацыяналізм;
- вера ва ўсёмагутнасць чалавечага розуму

Ідэі Асветніцтва пашырыліся па ўсёй Еўропе і зрабіліся асновай для палітычных і сацыяльных рэформаў у многіх краінах. Яны паспрыялі развіццю адукацыі, культуры і навукі, а таксама стварэнню новых інстытутаў цывільнага грамадства.

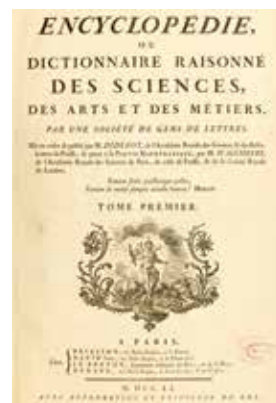
«Энцыклапедыя» Д. Дзідро, шматтомнае выданне, якое змяшчала аб'ёмную для свайго часу інфармацыю з розных галін ведаў, зрабілася своеасаблівым помнікам эпохі Асветніцтва. Аўтар наступным чынам сфармуляваў мэту Асветніцтва: «Пашырэнне ведаў пра ўсё ў свеце, пра навуку, рамёствы і мастацтвы». Яшчэ адной з мэт Асветніцтва было вызваленне чалавека ад невуцтва і забабонаў, развіццё яго розуму і здольнасці да крытычнага мыслення.

Еўрапейскія мысляры выкладалі свае ідэі ў розных відах літаратурных твораў. У эпоху Асветніцтва актыўна развівалася мастацкая літаратура. З чыста забаўляльнай яна ператваралася ў сродак для пашырэння новых ідэй і ведаў. Найбольш вядомымі літаратурнымі творамі Асветніцтва зрабіліся «Эміль, або Аб выхаванні» і «Грамадскі дагавор» *Жан-Жака Русо*, «Гулівер у краіне ліліпутаў» *Джонатана Свіфта*, эсэ «Вопыт чалавечага разумення» *Джона Лока* і інш.

У мастацтве новыя ідэі прывялі да з'яўлення новага стылю — *класіцызму* — і спрыялі далейшаму развіццю жанраў камедыі і сатыры. Эпоха Асветніцтва зрабілася адной з ідэйных крыніц Вялікай французскай рэвалюцыі. Яна адыграла велізарную ролю ў фарміраванні сучаснага свету.

2. Асаблівасці Асветніцтва ў асобных еўрапейскіх краінах. Ідэі Асветніцтва ў кожнай з еўрапейскіх краін мелі свае асаблівасці. У Англіі Асветніцтва было звязана з навукай і тэхнічным прагрэсам, абмежаванай крытыкай рэлігіі і царквы. Тут з'явілася шмат вынаходстваў і адкрыццяў, якія спрыялі эканамічнаму росту і прамысловому развіццю. У гэтай краіне новыя ідэі не насілі настолькі рэвалюцыйнага характару, як у Францыі.

Літаратура эпохі Асветніцтва

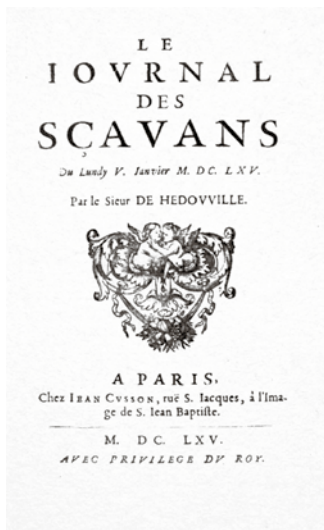

Тытульны аркуш «Энцыклапедыі». XVIII ст.

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, чаму «Энцыклапедыю» Д. Дзідро можна назваць правадніком ідэалогіі Асветніцтва.

Асветніцтва ў Англіі і Францыі

Тытульны аркуш
першага нумара
навукова-папулярнага
часопіса
«Журналь дэ саван».
Францыя. 1665 г.

Як распаўсюджваліся
ідэі Асветніцтва?

Асветніцтва ў Германіі

Найбольш вядомымі асветнікамі ў Англіі былі *Джон Лок*, *Ісак Ньютан* і *Джордж Берклі*. Джон Лок лічыў, што крыніцаю ведаў з'яўляецца досвед, а не прыроджаныя ідэі. Ён выступаў за абмежаванне ўлады і абарону правоў асобы. Яго працы былі шырока вядомыя, аказалі ўплыў на філосафаў і палітыкаў у іншых краінах.

У Францыі Асветніцтва было больш звязана з палітычнымі зменамі і барацьбой за правы чалавека. Французскія асветнікі заклікалі да свабоды і роўнасці, умацавання цывільнага грамадства і абмежавання ўлады караля, царквы і арыстакратыі. Некаторыя з іх адкрыта заяўлялі пра неабходнасць звяржэння існуючага ладу, што і адбылося ў перыяд Вялікай французскай рэвалюцыі.

Адным з найбольш вядомых французскіх асветнікаў быў Вальтэр. Ён выступаў супраць тыраніі і няроўнасці, адстойваў свабоду сумлення і слова. Вальтэр быў аўтарам многіх філасофскіх і мастацкіх сачыненняў. Яго працы і думкі аказалі значны ўплыў на Вялікую французскую рэвалюцыю і сфарміравалі пазіцыю і погляды многіх палітычных дзеячаў таго часу.

Агульнымі рысамі Асветніцтва ў Англіі і Францыі з'яўляліся павага да розуму, навукі, рацыянальнага мыслення, імкненне да асветы і барацьба за правы і свабоду чалавека.

Эпоха Асветніцтва ў Германіі надышла значна пазней, чым у Англіі або Францыі. Асветніцтва ў Германіі было стрыманым, не такім матэрыялістычным і атэістычным, як у іншых краінах. Нямецкія асветнікі больш распрацоўвалі філасофскія і тэарэтычныя пытанні. Паколькі Германія была раздробленай краінай, культурныя цэнтры ўзніклі ў княжацкіх рэзідэнцыях, універсітэтах, вольных імперскіх гарадах — цэнтрах духоўнай культуры, такіх як Лейпцыг, Гётtingен, Веймар і інш.

Адной з галоўных постацей Асветніцтва ў Германіі быў *Імануіл Кант*, выбітны філосаф, чые ідэі сфарміравалі новы кірунак у філасофіі. Найбольш вядомай яго работай з’яўляецца «Крытыка чыстага розуму».

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

Фрагменты з «Духу законаў», кніга XI, Ш.-Л. Монтэск’ё

У кожнай дзяржаве ёсць тры роды ўлады: улада заканадаўчая, улада выканаўчая, што кіруе пытаннямі міжнароднага права, і ўлада, што кіруе пытаннямі права грамадзянскага...

Калі ўлада заканадаўчая і выканаўчая будуць злучаны ў адной асобе або ўстанове, то свабоды не будзе, бо можна апасацца, што гэты манарх або сенат пачне ствараць тыранічныя законы для таго, каб гэтаксама тыранічна прымяняць іх.

Не будзе свабоды і ў тым выпадку, калі судовая ўлада не аддзелена ад улады заканадаўчай і выканаўчай. Калі яна злучана з заканадаўчай уладай, жыццё і свабода грамадзян трапяць пад уладу самавольства, бо суддзя будзе заканадаўцам. Калі судовая ўлада злучана з выканаўчай, тады суддзя атрымлівае магчымасць быць прыгнятальнікам.

1. Якія віды ўлады маюць існаваць у дзяржаве, на думку Шарля-Луі Монтэск’ё?
2. Чаму кожная ўлада павінна выконваць свае ўласныя функцыі?
3. Якія з ідэй асветнікаў актуальныя сёння? Як ідэя падзелу ўладаў рэалізавана ў Канстытуцыі Рэспублікі Беларусь?

Урывак з «Вучэння аб грамадстве», І. Кант

Найвялікшая праблема для чалавечага роду, вырашыць якую яго вымушае прырода, — дасягненне ўсеагульнага прававога грамадства. Толькі ў грамадстве, і менавіта ў такім, у якім членам яго даецца найвялікшая свабода... можа быць дасягнута найвышэйшая мэта прыроды: развіццё ўсіх яе задаткаў, закладзеных у чалавецтве; пры гэтым прырода жадае, каб гэтую мэту, як і ўсе іншыя накіраваныя яму мэты, яно [чалавецтва] само ажыццявіла...

1. Што, на думку аўтара, з’яўляецца «найвышэйшай мэтай прыроды»?
2. У якім грамадстве можа быць дасягнута гэтая мэта? Якія характарыстыкі, на вашу думку, павінна мець такое грамадства?

Іншай важнай постаццю Асветніцтва ў Германіі быў *Іаган Готфрыд Гердэр* — філосаф, пісьменнік і лінгвіст, які зрабіў значны ўнёсак у развіццё літаратуразнаўства, эстэтыкі і тэорыі мовы. Ён распрацаваў тэорыю аб тым, што кожная культура мае сваю ўнікальную мову і нацыянальны дух.

Ва ўмовах эканамічнай і палітычнай раздробленасці Германіі важную ролю адыгрывала мастацкая літаратура. Менавіта яна выступала за аб'яднанне краіны, узнімала надзённыя сацыяльныя праблемы. Перыяд найбольшага ўздыму нямецкага Асветніцтва ўвайшоў у гісторыю як «эпоха Лесінга» — такі значны быў унёсак гэтага паэта і драматурга ў нямецкую культуру. З імем *Готхальда Эфраіма Лесінга* звязаныя развіццё асветніцкага рэалізму і крытыка класіцызму з пазіцый патрабаванняў новага часу. Характары герояў маюць быць «рэальнымі», «звычайнымі», «будзённымі» — такі адзін з найважнейшых літаратурных прынцыпаў Лесінга. У пазнейшы перыяд стваралі два вялікія класікі нямецкай літаратуры — *Іаган Вольфганг Гётэ* і *Фрыдрых Шылер*.

Эпоха Асветніцтва ў Германіі прадстаўлена таксама імёнамі выбітных музыкантаў і кампазітараў — *Іаган Себаст'ян Бах*, *Людвіг ван Бетховен* і інш.

Асветніцтва ў еўрапейскіх краінах		
Англія	Францыя	Германія
Замцаванне здабыткаў рэвалюцыі. Імкненне перавыхаваць чалавека паводле буржуазных вартасцей	Адмаўленне феадальнага ладу і заклік да барацьбы супраць яго. Сцвярджанне ідэй свабоды, роўнасці і братэрства	Заклік да абуджэння нацыянальнай самасвядомасці і аб'яднання зямель

Што аб'ядноўвала мысляроў Асветніцтва?

Дзякуючы творчасці вялікіх дзеячаў навукі, літаратуры і мастацтва Германія ў XVIII ст. ператварылася ў адзін з цэнтраў інтэлектуальнага прагрэсу ў Еўропе.

3. Асаблівасці палітыкі асветнага абсалютызму. Галоўная ідэя **асветнага абсалютызму** заключалася ў тым, што манарх павінен кіраваць, абапіраючыся на прынцыпы розуму і навукі, выкарыстоўваць сваю ўладу ў інтарэсах усяго грамадства, без выключэння асобных саслоўяў або класаў. Падданыя, у сваю чаргу, маюць праяўляць лаяльнасць у дачыненні да манарха, усяляк падтрымліваць яго пачынанні, каб дасягнуць «агульнага добра». Палітыка асветнага абсалютызму была накіравана на скасаванне рэшткаў сярэднявечага феадальнага ладу. Але галоўнай яе мэтай з'яўлялася захаванне цэнтралізаванай манархічнай улады.

Пад уплывам ідэй Асветніцтва манархі праводзілі рэформы ў галіне правасуддзя, адукацыі, эканомікі, адміністрацыйнага кіравання і вайскавай справы; займаліся рэгуляваннем цэн на прадукты.

Адным з кірункаў палітыкі асветнага абсалютызму было аслабленне ўлады царквы. Каралі разумелі, што царква магла выступіць як перашкода на шляху мадэрнізацыі, укаранення новых ідэй, таму ажыццяўлялі секулярызацыю царкоўных зямель і маёмасці.

Аднак асветны абсалютызм не быў прагрэсіўнай ідэалогіяй у сучасным разуменні гэтага тэрміна. Манархі захоўвалі сваю ўладу і кантроль над грамадствам і не ставілі перад сабой задачу стварэння сапраўды дэмакратычнага ладу. Яны выкарыстоўвалі ідэі Асветніцтва ў сваіх інтарэсах, для ўмацавання і захавання сваёй улады. Тым не менш асветны абсалютызм зрабіўся важным этапам у развіцці еўрапейскай палітычнай думкі і ўдасканаленні дзяржаўнага ладу.

Асветны абсалютызм — палітыка, што праводзілася ў другой палове XVIII ст. шэрагам еўрапейскіх манархаў, якія знаходзіліся пад уплывам ідэй Асветніцтва.

Плюсы і мінусы палітыкі асветнага абсалютызму

Партрэт Леанарда Эйлера.
Мастак Я. Э. Хандман.
1756 г.

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, як вядомы матэматык і механік Л. Эйлер звязаны з Санкт-Пецярбургам.

М. В. Ламаносаў быў перакананы, што «дзе мала пісьменных, дужа мала карысці будзе». Даведайцеся, якія праекты арганізацыі сярэдняй і вышэйшай адукацыі ў Расіі прапанаваў М. В. Ламаносаў.

Кацярына II і асветны абсалютызм

4. Эпоха Асветніцтва ў Расіі. Выключнай своеасаблівасцю вылучалася расійскае Асветніцтва. Упершыню асветніцкія ідэі былі рэалізаваны пры Пятры I у арганізацыі свецкіх школ на заходні ўзор. Першымі падобнымі навучальнымі ўстановамі зрабіліся навігацкая і медыцынская школы ў Маскве, марская акадэмія, інжынерная і артылерыйская школы ў Пецярбургу. На загад Пятра I былі выдадзены свецкія падручнікі і настаўленне для маладых дваран «Юнацтва праўдзівае люстра», перакладзенае з нямецкай мовы. З запрошаных замежных вучоных ён сфарміраваў Акадэмію навук, пры якой пазней адкрыліся Акадэмічная гімназія і першая ў Расіі свецкая вышэйшая навучальная ўстанова — Акадэмічны ўніверсітэт. У праўленне дачкі Пятра I імператрыцы Лізаветы быў адкрыты Маскоўскі ўніверсітэт, які стаў першым расійскім класічным універсітэтам. Ініцыятарамі яго стварэння былі дзяржаўны дзеяч, мецэнат І. І. Шувалаў і выдатны вучоны, выхадзец з паморскіх сялян М. В. Ламаносаў.

Галоўная асаблівасць Асветніцтва ў Расіі заключалася ў вядучай ролі дзяржавы ў пераўтварэнні грамадства. Менавіта дзяржава займалася рэарганізацыяй сістэмы адукацыі і выступіла ініцыятарам абмеркавання шэрагу вострых праблем. Неабходна адзначыць яшчэ адну асаблівасць расійскага Асветніцтва: ва ўмовах поўнага панавання ў патрыярхальнай Расіі рэлігійнай свядомасці і каштоўнасцей асветніцкія ідэі пачалі ім супрацьпастаўляцца. Так, ідэал веры супярэчыў ідэі рацыянальнага пазнання, а ідэал святога — ідэалу дасведчанага, адукаванага чалавека.

У другой палове XVIII ст. ідэі еўрапейскіх асветнікаў былі добра вядомыя адукаванай частцы расійскага грамадства, але, відаць, найбольшай іх прыхільнай была імператрыца Кацярына II. Яна вяла актыўную перапіску з шэрагам французскіх філо-

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Паводле задумы Кацярыны II, каб правіць у духу асветнага абсалютызму, трэба было правесці пераўтварэнні па чатырох кірунках:

- спрыяць развіццю адукацыі;
- ствараць праваахоўную сістэму, якую будзе паважаць і падтрымліваць насельніцтва;
- распрацаваць сістэму зразумелых і абавязковых для ўсіх законаў;
- падтрымліваць аўтарытэт дзяржавы ў вачах суседзяў.

1. *Імператрыца заснавала адзін з найбуйнейшых музеяў свету — Эрмітаж — і Расійскую нацыянальную бібліятэку ў Санкт-Пецярбургу. Прывядзіце прыклады яе пераўтварэнняў у дзяржаве, якія адпавядалі дадзеным кірункам.*
2. *Ці можна сказаць, што палітыка Кацярыны II была накіравана на рэалізацыю ідэй Асветніцтва? Свой адказ аргументуйце.*

сафаў (Вальтэр, Д. Дзідро), сціпла называючы сябе іх вучаніцай.

У Расіі XVIII ст. ужо з’яўляліся грамадскія дзеячы, якія спрабавалі праводзіць у жыццё ідэі Асветніцтва, не атрымліваючы на тое санкцый ад вярхоўнай улады. З’яўляліся сярод расійскіх мысляроў і «бунтаўшчыкі», якія рашуча выступалі супраць не толькі асобных хібаў грамадства, але і ў цэлым грамадска-палітычных парадкаў Расіі. Сярод такіх дзеячаў больш за іншых непакоіў саму імператрыцу А. М. Радзішчаў. У сваёй кнізе «Падарожжа з Пецярбурга ў Маскву» мысляр настойваў на шкодзе не толькі прыгоннага права (чым і атрымаў шырокую вядомасць), але і самадзяржаўя, якія, на яго думку, безумоўна павінны былі быць знішчаны.

Такім чынам, выказаныя расійскімі мыслярамі і грамадскімі дзеячамі ідэі ў духу Асветніцтва былі шчыльна звязаны з найбольш актуальнымі для Расіі праблемамі.

Назавіце асаблівасці Асветніцтва ў Расіі.

Цынскі перыяд у гісторыі Кітая

5. Культура Усходу ў эпоху еўрапейскага Асветніцтва. У адрозненне ад Еўропы культура Усходу XVII–XVIII стст. па-ранейшаму насіла традыцыйны характар. Яна ўяўляла сабой унікальнае перапляценне традыцый, рэлігійных вераванняў і мастацкіх дасягненняў. Асаблівай увагі ў гэтым кантэксце заслугоўваюць гістарычна развітыя дзяржавы Усходу — Кітай, Індыя, краіны мусульманскага свету і іншыя, што зрабілі вялікі ўнёсак у скарбніцу сусветнай культуры.

Развіццё кітайскай культуры ў Новы час супала з захопам Кітая маньчжурамі і ўсталяваннем улады маньчжурскай дынастыі Цын (1644–1912 гг.). Цынскі перыяд у гісторыі Кітая неадназначна ацэньваецца гісторыкамі. Тым не менш маньчжурская заваёва істотна не адбілася на развіцці кітайскай культуры. Маньчжуры, асабліва прыдворныя колы, хутка пераймалі кітайскую мову, а імператары апекаваліся над развіццём мастацтва. Час праўлення дынастыі Цын часта называюць эпохаю кітайскага імпрэсіянізму ў жывапісе. Філасофія канфуцыянства па-ранейшаму аказвала ўплыў на адукацыю і палітычную думку, у той час як даасізм і будызм рабілі свой унёсак у духоўны змест літаратурных твораў. У Кітаі дзейнічалі многія слаўныя майстры ў галіне літаратуры. Асаблівае месца сярод іх займаюць Юань Мэй (паэт і пісьменнік, аўтар фантастычных апавяданняў) і Цаа Сюэцзінь (стваральнік рамана «Сон у чырвоным цераме»).

Індыя і краіны мусульманскага свету ў гэты час таксама перажывалі культурны ўздым. У Індыі развіваліся жывапіс, архітэктура (напрыклад, Тадж-Махал) і літаратура на персідскай мове і хіндзі, заснаваныя на сінтэзе ісламскіх і мясцовых традыцый. У мусульманскім свеце, асабліва ў Персіі і Асманскай імперыі, квітнелі паэзія, філасофія і архітэктура.

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы, даведайцеся, што вывучае «чырваназнаўства» («чырваналогія»).

Мусульманскі свет

Ідэі Асветніцтва адкрылі новы этап грамадскага і духоўнага развіцця Еўропы. Асноўнымі цэнтрамі гэтага руху былі Англія, Францыя і Германія. У кожнай краіне эпоха Асветніцтва мела свае адметныя рысы. Гэтыя ідэі зрабіліся ідэалагічнымі перадумовамі палітычных рэвалюцый, што скаланалі заходні свет напрыканцы XVIII ст. Культура Усходу ў эпоху еўрапейскага Асветніцтва ўяўляла сабой унікальнае перапляценне традыцый, рэлігійных вераванняў і мастацкіх дасягненняў.

калі ў свеце...

Другая палова XVIII ст. — палітыка асветнага абсалютызму ў асобных краінах Еўропы

на тэрыторыі Беларусі...

1788–1792 гг. — «Чатырохгадовы сойм», на якім прыняты шэраг важных рашэнняў у рэчышчы буржуазных пераўтварэнняў

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ахарактарызуйце ідэі эпохі Асветніцтва.
2. Якія асаблівасці мела эпоха Асветніцтва ў розных еўрапейскіх краінах? Чым яны былі абумоўлены?
3. Што такое палітыка асветнага абсалютызму? Якія ідэі Асветніцтва былі рэалізаваны еўрапейскімі манархамі? Ці азначала рэалізацыя палітыкі асветнага абсалютызму прасоўванне да дэмакратычнай прававой дзяржавы?
4. Ахарактарызуйце асаблівасці культуры цывілізацый Усходу ў XVII–XVIII стст. Якім чынам у культуры ўсходніх цывілізацый адбіліся ідэі эпохі Асветніцтва? Ці можна казаць пра ўзаемны ўплыў еўрапейскай культуры і культуры цывілізацый Усходу ў ранні Новы час?
5. Ацаніце гістарычнае значэнне ідэй Асветніцтва для XVII–XVIII стст., для сучаснага грамадства.

§ 38–39. Палітычнае развіццё Беларусі ў XVI–XVIII стст.

ЛЮБЛІНСКАЯ УНІЯ
РЭЧ ПАСПАЛІТАЯ
СОЙМ ЛІБЕРУМ ВЕТА
СТАНІСЛАЎ ПАНЯТОЎСКІ
КАНФЕДЭРАЦЫЯ
СТАТУТ ЛІВОНСКАЯ ВАЙНА
ТАДЭВУШ КАСЦЮШКА ЛЕЎ САПЕГА

1. Дзяржаўны лад ВКЛ у першай палове XVI ст. У першай палове XVI ст. ВКЛ распасціралася ад Балтыйскага да Чорнага мора і з'яўлялася адной з найбуйнейшых дзяржаў Еўропы. У яго склад уваходзілі сучасныя беларускія, літоўскія, украінскія, а таксама некаторыя польскія і расійскія землі. Беларускія землі знаходзіліся ў самым цэнтры дзяржавы і былі добра развітым краем, таму займалі важнае месца ў палітычным, сацыяльна-эканамічным і культурным жыцці дзяржавы.

Фарміраванне
саслоўна-прадстаўні-
чай манархіі

ВКЛ у пачатку XVI ст. было саслоўна-прадстаўнічай манархіяй. Яшчэ ў другой палове XV ст. у дзяржаве аформіліся новыя органы ўлады — *сойм* і *Рада* ВКЛ (паны-рада). Прывілей вялікага князя літоўскага Аляксандра ў 1492 г. значна пашырыў кампетэнцыі Рады ВКЛ. Яна пераўтварылася з дарадчага ў распарадчы орган. У яе паўнамоцтвы ўваходзілі выданне законаў, арганізацыя абароны дзяржавы, вырашэнне міжнародных пытанняў, разгляд найважнейшых судовых спраў. Асноўную ролю ў прыняцці дзяржаўных рашэнняў адыгрывала «*праднейшая рада*», якая з'яўлялася ядром Рады ВКЛ.

Назавіце
прывілеяваныя
саслоўі ў ВКЛ.

РАДА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

Ваяводы,
некаторыя кашталяны,
намеснікі і старасты

Каталіцкія
біскупы

ПРАДНЕЙШАЯ РАДА

Віленскія каталіцкі біскуп,
ваявода і кашталян,
троцкія ваявода і кашталян

Найвышэйшыя
ўраднікі

Князі

Растлумачце, чаму ў Раду ўваходзілі прадстаўнікі толькі каталіцкай царквы.

У першай палове XVI ст. вырасла роля сойма, які вырашаў найважнейшыя пытанні дзяржаўнага жыцця, такія як абранне вялікага князя, абвяшчэнне вайны і заключэнне міру. У перыяд працы сойма Рада ВКЛ рабілася яго часткай. Ад 1511 г. для ўдзелу ў вальных соймах абіралі *паслоў* — прадстаўнікоў шляхты ад кожнага павета.

Да 1566 г. канчаткова сфарміравалася новая адміністрацыйна-тэрытарыяльная сістэма. На змену княствам і намесніцтвам прыйшлі *ваяводства*, якія дзяліліся на *паветы*. Ваяводы і старасты, што іх узначальвалі, разам з падваяводамі, падстарастамі, маршалкамі павятовымі і іншымі службовымі асобамі прадстаўлялі мясцовую адміністрацыю. На рэгіянальным узроўні аформіліся і мясцовыя шляхецкія сходы — *павятовыя соймікі*.

2. Статуты ВКЛ 1529 і 1566 гг. Паступальнае развіццё дзяржавы і грамадства патрабавала стварэння і ўдасканалення заканадаўства. З гэтай мэтай пад кіраўніцтвам канцлера Альбрэхта Гаштольда быў падрыхтаваны і ў 1529 г. Жыгімонтам I Старым зацверджаны *Статут ВКЛ*. Статут рэгуляваў правы і абавязкі манарха, рэгламентаваў дзейнасць дзяржаўных органаў улады, вызначаў прававое становішча саслоўяў. Улічваючы еўрапейскую прававую

Сістэма мясцовага
самакіравання

I Статут ВКЛ

Адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел ВКЛ

На колькі ваяводстваў дзялілася ВКЛ у сярэдзіне XVI ст.? У склад якога ваяводства ўваходзіла ваша мясцовасць?

практыку свайго часу, Статут 1529 г. усталёўваў прававыя нормы для жыхароў ВКЛ, не зважаючы на саслоўную прыналежнасць.

Змены, якія адбыліся ў жыцці грамадства і дзяржавы ў першай палове XVI ст., запатрабавалі дапрацоўкі заканадаўства. Падрыхтоўкай новай рэдакцыі Статута займалася камісія на чале з канцлерам Мікалаем Радзівілам Чорным. Зацверджаны ў **1566 г.** Жыгімонтам II Аўгустам Статут паспрыяў уніфікацыі прававых нормаў, судовай сістэмы, адміністрацыйнага падзелу ВКЛ і Польшчы. У Статуце 1566 г. абвяшчалася прэзумпцыя невінаватасці, прыярытэт пісанага права, уводзіўся ўзрост адказнасці за злачынства, прадугледжвалася аддзяленне судовай улады ад выканаўчай.

3. Утварэнне Рэчы Паспалітай. Працэс збліжэння ВКЛ і Польшчы, які пачаўся яшчэ ў XIV ст., завяршыўся ў 1569 г. узнікненнем на палітычнай карце Еўропы новага дзяржаўнага ўтварэння — *Рэчы Паспалітай*.

Пасля падпісання ў 1385 г. Крэўскай уніі адбыліся працэсы збліжэння дзяржаўных і прававых сістэм абедзвюх дзяржаў. Асабліва прывабнае для шляхціцаў ВКЛ было становішча шляхты ў Польшчы, дзе яна мела роўны прававы статус з *магнатамі*. Галоўнай прычынай заключэння новай міждзяржаўнай уніі выступіла цяжкае знешнепалітычнае становішча ВКЛ, выкліканае Лівонскай вайной. У выніку паспяховых наступаў рускай арміі на тэрыторыі Беларусі ўзнікла рэальная пагроза страты незалежнасці княства. У гэтых умовах беларуская і літоўская шляхта звярнулася да ідэі саюзу з Польшчай.

10 студзеня 1569 г. пачалася работа *Люблінскага сойма*. Дэлегацыя ВКЛ імкнулася да заключэння абарончага саюзу з Польшчай і правядзення агульнай знешняй палітыкі. Польскі бок настойваў на інкарпарацыі (уклучэнні) ВКЛ у склад Польшчы,

II Статут ВКЛ

Як вы лічыце, утварэнне Рэчы Паспалітай — гэта 200-гадовае паслядоўнае збліжэнне або вынік збегу акалічнасцей?

Работа Люблінскага сойма

што выклікала пратэст дэлегацыі ВКЛ на чале з Мікалаем Радзівілам Рудым, якая пакінула Люблін. У адказ Жыгімонт II Аўгуст, абапіраючыся на прапольскія памкненні часткі шляхты ВКЛ, пачаў працэс інкарпарацыі асобных ваяводстваў княства. У склад Польшчы былі ўключаны Падляшша, Падолле, Валынь і Кіеўшчына. Мазырскі павет, паслы якога не падтрымалі план інкарпарацыі, быў выдзелены са складу Кіеўскага ваяводства і ўключаны ў Мінскае. ВКЛ, страціўшы траціну сваёй тэрыторыі, ва ўмовах працягу Лівонскай вайны трапіла ў яшчэ цяжэйшае становішча. Дэлегацыя ВКЛ на чале з Янам Хадкевічам вярнулася на Люблінскі сойм і працягнула перамовы. У выніку быў распрацаваны кампрамісны варыянт уніі, які прадугледжваў захаванне дзяржаўнасці ВКЛ.

Стварэнне новай дзяржавы

1 ліпеня 1569 г. быў падпісаны акт Люблінскай уніі ВКЛ і Польшчы, у адпаведнасці з якім стваралася *федэратыўная дзяржава* — Рэч Паспалітая. Згодна з умовамі уніі ВКЛ і Польшча мелі як агульныя, так і ўласныя органы ўлады і сферы дзяржаўнай дзейнасці. Пры гэтым кожная дзяржава захоўвала аўтаномію.

Нягледзячы на фармальную палітычную роўнасць, польскі ўплыў у новай дзяржаве быў вызначальным. Працэс паланізацыі беларускай, літоўскай і ўкраінскай шляхты значна паскорыўся. Прыняцце польскіх культурных традыцый і мовы рабілася неабходнай умовай для выбудоўвання палітычнай кар’еры. Гэта збліжала беларускую, літоўскую і ўкраінскую шляху з польскай, аддаляла яе тым самым ад іншых сацыяльных пластоў ВКЛ, найперш сялянства і значнай часткі мяшчан.

Становішча шляхты ВКЛ у складзе новай дзяржавы

4. Барацьба ВКЛ за самастойнасць. Вынікі Люблінскай уніі не задаволілі ні шляхту ВКЛ, якая ў поўнай меры так і не атрымала «залатых вольнасцей», ні магнатаў, роля якіх у палітычным жыцці новай дзяржавы істотна знізілася. Гэтыя фактары

ДЗЯРЖАЎНЫ ЛАД РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ ЗГОДНА З ЛЮБЛІНСКАЙ УНІЯЙ

АГУЛЬНЫЯ для ВКЛ і Польшчы

Манарх

(*кароль польскі, вялікі князь літоўскі;
каранаўся толькі ў Кракаве*)

Сойм

(*вышэйшы орган улады*)

Знешняя палітыка

Права феадалаў абедзюх дзяржаў
набываць маёнткі на ўсёй тэрыторыі
Рэчы Паспалітай

АСОБНЫЯ для ВКЛ і Польшчы

Дзяржаўны апарат кіравання

Заканадаўства

Судовая сістэма

Войска

Грашовая адзінка

Мова справаводства

Дзяржаўная пячатка

Назавіце элементы палітычнай самастойнасці ВКЛ у складзе Рэчы Паспалітай.

абцяжарваліся эканамічнай канкурэнцыяй з польскай шляхтай, якая цяпер мела доступ да зямельных рэсурсаў ВКЛ.

У кіроўных колах ВКЛ атрымала развіццё тэндэнцыя да перагляду ўмоў Люблінскай уніі. Ужо ў 1576 г. новы манарх Рэчы Паспалітай *Стэфан Баторый* (1576–1586 гг.) быў вымушаны пацвердзіць пэўную самастойнасць ВКЛ, абавязваўся пашыраць яго межы і не прызначаць палякаў на пасады гетманаў. У 1581 г. у ВКЛ быў створаны найвышэйшы судовы орган краіны — *Галоўны Трыбунал*, што замацоўвала незалежнасць судовай сістэмы княства ад Польшчы.

У перыяд праўлення Стэфана Баторыя камісія пад кіраўніцтвам канцлера *Астафія Валовіча* і падканцлера *Льва Сапегі* падрыхтавала трэцюю рэдакцыю Статута ВКЛ. Новы манарх Рэчы Паспалітай *Жыгімонт III Ваза*, каб заручыцца падтрымкай ВКЛ,

Адстойванне
дзяржаўных
інтарэсаў ВКЛ

у 1588 г. пагадзіўся на яго прыняцце. Новы зборнік законаў карэктаваў умовы Люблінскай уніі, замацоўваў і юрыдычна афармляў незалежнасць княства. Ён абавязваў манарха вярнуць адарваныя ад ВКЛ землі, забараняў прызначаць на дзяржаўныя пасады і надзяляць зямлёй іншаземцаў, у тым ліку палякаў, захоўваў адасобленасць дзяржавы. Як і папярэднія, Статут 1588 г. быў падрыхтаваны на старабеларускай мове.

Насуперак умовам Люблінскай уніі, у ВКЛ на працягу другой паловы XVI — XVII ст. працягвалі збірацца соймы. У 1673 г. беларуска-літоўская шляхта дабілася прыняцця рашэння, згодна з якім кожны трэці вальны сойм Рэчы Паспалітай павінен быў праходзіць у Гродне.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Гродна абралі як месца правядзення кожнага трэцяга вальнага сойма. Гэты горад меў асаблівае становішча. Пра яго высокі статус і слаўную гісторыю сведчаць два замкі — Стары (Верхні) і Новы (Ніжні). У XVII ст. канцлер Х. Ж. Пац адбудаваў Стары замак, каб праводзіць у ім соймы Рэчы Паспалітай. Магнаты, якія прыезджалі на соймы, адзін за другім пабудавалі тут уласныя палацы. Дзякуючы слаўнай гістарычнай спадчыне сучаснае Гродна часта называюць «тройчы каралеўскім горадам».

1. Назавіце імёны трох кіраўнікоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай, дзякуючы якім Гродна прызвалі каралеўскім горадам.
2. Як вы лічыце, чаму для шляхты ВКЛ было так важна праводзіць сойм на землях княства?
3. Чаму з усіх гарадоў ВКЛ менавіта Гродна абралі для правядзення вальнага сойма? Як гэта адбілася на жыцці самога горада?
4. Даведайцеся, якую гісторыка-культурную спадчыну сваёй каралеўскай мінуўшчыны захоўвае сучасны Гродна.

Такім чынам, у другой палове XVI — XVII ст. шэраг палажэнняў Люблінскай уніі быў перагледжаны на карысць ВКЛ, аднак залежнасць ад Польшчы заставалася даволі моцная. З 1697 г. мовай прававодства ВКЛ стала польская. Шляхта беларускіх і лі-

тоўскіх зямель да таго часу лічыла польскую мову сваёй роднай. У XVIII ст. усю Рэч Паспалітую пачалі неафіцыйна называць Польшчай, а ВКЛ, пры фармальным захаванні яго дзяржаўнага статусу, — «Літоўскай правінцыяй».

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

У Рэчы Паспалітай ад 1573 г. паўнамоцтвы манарха вызначаліся Генрыхавымі артыкуламі і Пакта канвента.

Генрыхавы артыкулы	Пакта канвента
акт, які вызначаў асновы дзяржаўнага ладу Рэчы Паспалітай і паўнамоцтвы манарха	пагадненне паміж шляхтай і абраным манархам, у якім вызначаліся ўмовы абрання на прастол Рэчы Паспалітай
- вольнае абранне караля шляхтай; - свабода хрысціянскага веравызнання; - абавязак манарха збіраць сойм адзін раз на два гады; - забарона каралю абвешчаць вайну, збіраць шляхецкае апалчэнне, усталёўваць новыя падаткі і пошліны без згоды сойма; - права шляхты адмовіцца ад падпарадкавання каралю (стварыць канфедэрацыю) і выступіць са зброяй (рокаш) супраць яго ў выпадку парушэння дамоўленасцей	абавязкі манарха: - аказанне фінансавай дапамогі дзяржаве; - выплата даўгоў папярэдняга караля; - захаванне шляхецкіх вольнасцей; - непрямьненне арміі супраць шляхты і інш.
Заставаліся нязменнымі, кожны новы манарх мусіў пацвярджаць гэты дакумент	Складаліся асобна для кожнага манарха

1. Растлумачце, чаму Рэч Паспалітую называлі «шляхецкай рэспублікай», а яе палітычную сістэму — «шляхецкай дэмакратыяй».
2. Выбары манарха ў Рэчы Паспалітай — гэта ўнікальная рыса ці характэрная для таго часу?
3. Як вы лічыце, якія будучыя праблемы ў развіцці Рэчы Паспалітай заклалі Генрыхавы артыкулы і Пакта канвента? Аргументуйце свой адказ.
4. Даведайцеся, як склалася жыццё Генрыха Валуа — першага выбарнага караля Рэчы Паспалітай, што падпісаў згаданыя дакументы.

Аслабленне манархічнай улады ў Рэчы Паспалітай

5. Прычыны ўнутрыпалітычнага крызісу ў Рэчы Паспалітай. Стварэнне Рэчы Паспалітай прывяло да значных змен у дзяржаўным ладзе. Фармальна кіраўніком дзяржавы заставаўся манарх, але рэальная ўлада перайшла да вальнага дзвюхпалатнага сойма.

СОЙМ РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ

Развіццё шляхецкіх вольнасцей, што абмяжоўвалі ўладу караля, давалі магнатам і шляхце магчымасць непадпарадкавання манарху, спрыяла аслабленню дзяржавы і ўзмацненню ўплыву магнацкіх групавак.

На соймах Рэчы Паспалітай аформілася права *liberum veto* («не дазваляю»). Гэта азначала, што ўсе рашэнні сойма павінны былі прымацца аднагалосна. Нават адзін дэпутат мог сарваць рашэнне сойма, наклаўшы на яго вета, і тым самым паралізаваць работу вышэйшага заканадаўчага органа і ўсёй дзяржавы ў цэлым. З 1669 да 1763 г. было сарвана

53 пасяджэнні сойма са 137. У заходнееўрапейскіх краінах для процідзеяння шляхце манархі выкарыстоўвалі «трэцяе саслоўе» — мяшчанства, але ў Рэчы Паспалітай цалкам залежны ад феадалаў кароль гэтага зрабіць не мог.

У апошняй чвэрці XVII ст. разгарнулася барацьба магнацкіх групавак за ўладу. У ёй удзельнічалі многія магнацкія роды (Сапегі, Радзівілы, Агінскія, Вішнявецкія, Пацеі і інш.), уступаючы ў часовыя саюзы адны з аднымі. Барацьба магнацкіх групавак не спынялася і ў XVIII ст.

Дзяржаўны лад Рэчы Паспалітай імкліва прыходзіў у заняпад, саслоўная манархія ператварылася ў анархію, у самавольства магнацкіх групавак, якія маніпулявалі дзяржаваю, пагарджалі прававымі нормамі. Усякія захады манархаў умацаваць каралеўскую ўладу прыводзілі да жорсткага супрацьдзеяння з боку магнатаў і шляхты, якія стваралі канфедэрацыі і распачыналі баявыя дзеянні супраць караля.

Ва ўнутрыпалітычны крызіс умяшаліся замежныя дзяржавы, якія імкнуліся да захавання існуючага ладу ў Рэчы Паспалітай, выступалі гарантамі «залатых шляхецкіх вольнасцей». Падчас свайго спаборніцтва групой магнатаў і шляхты звярталіся да замежных дзяржаў па дапамогу.

6. Спробы рэформаў. Першы падзел Рэчы Паспалітай. Глыбокі ўнутрыпалітычны крызіс, у якім апынулася дзяржава, патрабаваў правядзення неадкладных і рашучых рэформаў. Пасля смерці Аўгуста III прыхільнікі ўзмацнення Рэчы Паспалітай выступілі за правядзенне рэформаў і падтрымалі абранне каралём Станіслава Аўгуста Панятоўскага (1764–1795 гг.), які прыняў троннае імя Аўгуст IV.

На сойме 1764 г. магнацкая групавка Чартарыйскага выступіла з праграмай рэформаў, якія закранулі практычна ўсе галіны жыцця грамадства.

Пераход да магнацкай алігархіі

Няспыннае супрацьстаянне

Рэформы Чартарыйскіх

РЭФОРМЫ ЧАРТАРЫЙСКІХ

ЭКАНАМІЧНЫЯ

- ліквідацыя мытні паміж ВКЛ і Польшчай, прыватных мытных пунктаў і пошлін;
- уніфікацыя сістэм меры і вагі;
- ліквідацыя юрыдык;
- перадача каралеўскіх эканомій у дзяржаўнае кіраванне

Канцлер ВКЛ
М. Ф. Чартарыйскі

ПАЛІТЫЧНЫЯ

- абмежаванне выкарыстання «ліберум вета» па эканамічных пытаннях;
- абмежаванне палітычнай улады гетманаў шляхам стварэння Вайсковай камісіі ВКЛ;
- абранне каралём толькі кандыдата з Рэчы Паспалітай

СУДОВЫЯ

- удасканаленне паўнамоцтваў Галоўнага Трыбунала ВКЛ

Прааналізуйце рэформы, прапанаваныя магнатаў групай Чартарыйскіх. Якімі маглі быць наступствы гэтых рэформаў у выпадку іх рэалізацыі?

Дысідэнцкае пытанне

Дысідэнты — назва хрысціян-некаталікоў у Рэчы Паспалітай.

Пачатак падзелаў Рэчы Паспалітай

Намер правесці ў краіне рэформы выклікаў незадавальненне часткі магнатаў і суседніх дзяржаў. Для ўмяшання ва ўнутраныя справы Рэчы Паспалітай яны выкарысталі «дысідэнцкае пытанне» (пытанне нераўнапраўнага становішча некаталікоў).

Пры падтрымцы Расіі і Прусіі былі створаны праваслаўная Слуцкая і пратэстанцкая Торунская канфедэрацыі, якія ў 1768 г. дабіліся, каб каталікі і **дысідэнты** атрымалі роўныя правы.

Поспех дысідэнтаў выклікаў незадавальненне значнай часткі каталіцкай шляхты, якая, абаяраючыся на Францыю, у 1768 г. стварыла Барскую канфедэрацыю. З 1768 да 1772 г. паміж барскімі канфедэратамі, з аднаго боку, і каралеўскімі і расійскімі войскамі, з другога, разгарнуліся баявыя дзеянні.

Поўнае паражэнне Барскай канфедэрацыі ў сакавіку 1772 г. дало магчымасць суседнім дзяржавам

пачаць падзел Рэчы Паспалітай. У 1772 г. у Пецярбургу было падпісанае пагадненне паміж Аўстрыяй, Прусіяй і Расіяй аб частковым падзеле Рэчы Паспалітай. Аўстрыя заняла Галіцыю, Прусія атрымала польскае Памор’е (без порта Гданьск), да Расіі адышлі Усходняя Беларусь і частка Прыбалтыкі (Інфлянты). Варшаўскі сойм 1773–1775 гг. зацвердзіў першы падзел Рэчы Паспалітай.

Што дазволіла замежным дзяржавам умешвацца ва ўнутраную палітыку Рэчы Паспалітай?

Пасол ад Навагрудскага ваяводства Тадэвуш Рэйтан пасля прамовы на сойме ў знак пратэсту лёг перад пасламі на падлозе ў дзвярах. Але гэты ўчынак не аказаў маральнага ўплыву на пазіцыю шляхецкай большасці сойма.

Тадэвуш Рэйтан. Падзенне Польшчы.
Фрагмент. Мастак Я. Матэйка. 1866 г.

7. Апошнія гады Рэчы Паспалітай. Першы падзел Рэчы Паспалітай актывізаваў прыхільнікаў рэформаў. У 1788–1792 гг. засядаў *Чатырохгадовы сойм*. На ім быў прыняты шэраг важных рашэнняў. Беззямельная шляхта страціла права выбіраць паслоў на сойм, а заможныя мяшчане такое права атрымалі. Яны таксама маглі набываць зямельныя ўладанні, атрымліваць шляхецкую годнасць. Было прынята рашэнне павялічыць армію Рэчы Паспалітай да 100 тыс. чалавек.

3 мая 1791 г. была прынятая Канстытуцыя, якая істотна змяніла дзяржаўны лад Рэчы Паспалітай. Яна абмяжоўвала шляхецкія вольнасці і ўмацоўвала

Новая спроба рэформаў

Як вы лічыце, ці маглі рашэнні Чатырохгадовага сойма вывесці дзяржаву з крызісу?

Першая Канстытуцыя ў Еўропе

Таргавіцкая канфедэрацыя

каралеўскую ўладу, прадугледжвала яе перадачу ў спадчыну. Рэч Паспалітая рабілася ўнітарнай дзяржавай, што вяло да страты дзяржаўнасці ВКЛ. Адмянялася права «ліберум вета», забаранялася стварэнне канфедэрацый. Рэалізацыя палажэнняў Канстытуцыі дазваляла пераадолець палітычны крызіс у Рэчы Паспалітай.

Прыняцце Канстытуцыі выклікала незадавальненне як унутры краіны, асабліва сярод магнатаў і часткі шляхты, так і ў суседніх дзяржаў. Пры падтрымцы Расіі была створана Таргавіцкая канфедэрацыя, якая звярнулася ў Пецябург па ваенную дапамогу. У маі 1792 г. у Рэч Паспалітую ўвайшлі расійскія войскі, якія занялі тэрыторыю Беларусі і Правабярэжнай Украіны. Кароль далучыўся да таргавічан і фактычна капітуляваў. Неўзабаве свае войскі ў Рэч Паспалітую ўвяла Прусія. Канстытуцыя 1791 г. і ўсе рашэнні Чатырохгадовага сойма былі адмененыя.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

3 Канстытуцыі 3 мая 1791 г.

Усякая ўлада ў чалавечым грамадстве бярэ свой пачатак з волі народа. І каб цэласнасць дзяржавы, свабода грамадзян і грамадскі парадак заставаліся назаўсёды ў раўнавазе, урад народа польскага павінен складацца, і волю сапраўднага закона заўсёды будзе складацца, з трох улад, г. зн. заканадаўчай улады ў (руках) аб'яднаных саслоўяў, вышэйшай выканаўчай улады ў (руках) караля і варты (міністраў), улады судовай у юрысдыкцыйных (органаў), якія ўсталяваны для гэтай мэты або якія маюць быць усталяваны. Сойм або аб'яднаныя саслоўі будуць дзяліцца на дзве палаты: на палату паслоў і палату сенатараў пад старшынствам караля. Палата паслоў, як адлюстраванне і ўвасабленне ўсеўладдзя народа, будзе святыняй заканадаўства.

1. Якая тэорыя дзеячай Асветніцтва знайшла рэалізацыю ў Канстытуцыі Рэчы Паспалітай?
2. Знайдзіце ў тэксце адказы на пытанні:
 - а) хто з'яўляецца крыніцай улады ў дзяржаве і як гэта рэалізоўвалася на практыцы ў Рэчы Паспалітай;
 - б) якія каштоўнасці абвяшчала і адстойвала дадзеная Канстытуцыя.
3. Чаму Канстытуцыю 3 мая 1791 г. лічаць першай сучаснай канстытуцыяй у Еўропе?

У студзені 1793 г. паміж Прусіяй і Расіяй была падпісана дамова аб другім падзеле Рэчы Паспалітай. Прусія атрымала заходнія землі Польшчы з гарадамі Торунь, Познань, Гданьск, Расія — цэнтральную частку Беларусі і Правабярэжную Украіну. Умовы другога падзелу Рэчы Паспалітай былі зацверджаны на сойме ў Гродне.

Другі падзел і прысутнасць іншаземных войскаў у краіне выклікалі імкненне часткі мясцовых эліт адрадзіць дзяржаву ў ранейшай яе велічы шляхам узброенага выступлення. У сакавіку 1794 г. у Кракаве пачалося паўстанне, якое ўзначаліў *Тадэвуш Касцюшка*. Паўстанцы выступалі за аднаўленне Канстытуцыі 1791 г. і працяг буржуазных рэформаў. Кароль быў фактычна адхілены ад улады.

На тэрыторыі ВКЛ узброеная барацьба працягвалася з красавіка да лістапада. Кіраваў паўстаннем у ВКЛ *Якуб Ясіньскі*, ён стварыў незалежны ад Польшчы орган кіравання паўстанцамі — Найвышэйшую Раду ВКЛ. У мэтах прыцягнення ў шэрагі паўстанцаў сялян Т. Касцюшка выдаў Паланецкі ўніверсал. Дакумент абвяшчаў магчымасць даравання сялянам асабістай свабоды пры ўмове іх разліку з феодалам, скарачэнне паншчыны, права сялян на зямлю, якую яны апрацоўвалі.

Ва ўмовах адсутнасці масавай падтрымкі з боку сялян і мяшчан дабіцца перамогі было надзвычай складана. Аслаблялі пазіцыі паўстанцаў і ўнутраныя супярэчнасці. У кастрычніку 1794 г. у бітве каля Мацяёвіц асноўныя сілы паўстанцаў былі разбітыя, Т. Касцюшка захоплены ў палон. Расійскія войскі ўступілі ў Варшаву.

У кастрычніку 1795 г. Аўстрыя, Прусія і Расія падпісалі дамову аб канчатковым падзеле Рэчы Паспалітай. Да Аўстрыі адышлі землі паўночна-ўсходняй Польшчы, да Прусіі — цэнтральная і паўночна-ўсходняя Польшча, у склад Расійскай імперыі ўвайшлі заходнія землі Беларусі.

Другі падзел краіны

Помнік Т. Касцюшку
на яго радзіме.
Хутар Мерачоўшчына.
Івацэвіцкі раён
Брэсцкай вобласці

У гісторыю якіх
народаў зрабіў унёсак
ураджэнец Беларусі
Тадэвуш Касцюшка?

Канчатковы падзел Рэчы Паспалітай

Прасачыце па картасхеме, змешчанай на форзацы, тэрытарыяльныя змены, што адбыліся ў выніку трох падзелаў Рэчы Паспалітай.

У сярэдзіне XVI ст. беларускія землі, з'яўляючыся часткай ВКЛ, увайшлі ў склад новай дзяржавы — Рэчы Паспалітай. Афіцыйна гэта была федэратыўная дзяржава, аднак у далейшым ВКЛ даваўся адстойваць сваю дзяржаўную незалежнасць. Унутры- і знешнепалітычны крызісы ў Рэчы Паспалітай у XVII–XVIII стст. прывялі да яе паслядоўнага аслаблення. У выніку трох падзелаў суседнімі дзяржавамі Рэч Паспалітая знікла з карты Еўропы. Падзелы Рэчы Паспалітай былі заканамерным вынікам нежадання вышэйшай знаці паставіць дзяржаўныя інтарэсы вышэй за ўласныя карыслівыя інтарэсы.

калі ў свеце...

1581 г. — стварэнне Рэспублікі
Злучаных правінцый у выніку
Нідэрландскай рэвалюцыі

на тэрыторыі Беларусі...

1569 г. — утварэнне Рэчы Паспалітай
у выніку падпісання Люблінскай уніі

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

- Ахарактарызуйце дзяржаўны лад ВКЛ у першай палове XVI ст. Якія рысы палітычнага развіцця ў гэты перыяд былі агульнымі для ВКЛ і іншых краін Еўропы?
- На аснове тэксту параграфу запоўніце табліцу «Статуты ВКЛ». У чым, на вашу думку, заключалася ўдасканаленне заканадаўства ВКЛ?

Статут	Год прыняцця	Асноўны змест
I		
II		
III		

- Ахарактарызуйце прычыны і наступствы Люблінскай уніі. Выкарыстоўваючы памятку на с. 300, дайце ацэнку гэтаму гістарычнаму факту.
- Ахарактарызуйце становішча беларускіх зямель і беларускага народа ў складзе Рэчы Паспалітай. Як яно мянялася з XVI па XVIII ст.? Чым былі абумоўлены змены?
- Складзіце схему «Прычыны падзелаў Рэчы Паспалітай». Чаму, на вашу думку, вучыць гісторыя Рэчы Паспалітай?

§ 40–41. Беларусь у еўрапейскіх войнах ранняга Новага часу

ПАЎНОЧНАЯ ВАЙНА ВАЙНА РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ СА ШВЕЦЫЯЙ ВАЙНА РАСІІ З РЭЧЧУ ПАСПАЛІТАЙ ЧАШНІКІ ЛОЕЎ ЛІВОНСКАЯ ВАЙНА КАЗАЦКА-СЯЛЯНСКАЯ ВАЙНА КІРХГОЛЬМ АНДРУСАЎСКАЕ ПЕРАМІР'Е

1. Лівонская вайна і яе наступствы. У другой палове XVI ст. абвастрылася барацьба за кантроль над Балтыйскім морам. Асноўнымі канкурэнтамі былі Расія, Швецыя, Данія, Польшча і ВКЛ. Кожная з краін імкнулася замацаваць свой уплыў у гэтым рэгіёне. Непасрэдным аб'ектам барацьбы за ўладу з'яўлялася Лівонія.

Нявыплата Лівонскім ордэнам так званай «юр'ёўскай даніны» і перашкоды, якія ён чыніў увозу ў Расію еўрапейскіх тавараў, прывялі да таго, што ў студзені 1558 г. Расія пачала баявыя дзеянні супраць Лівоніі. Расійскія войскі здолелі хутка авалодаць Нарвай і Дэрптам (сучасны Тарту), пад пагрозай апынуліся найбуйнейшыя парты ў Прыбалтыцы: Рэвель (сучасны Талін) і Рыга. У гэтых умовах пачаўся распад Лівоніі: заходняя частка эстонскіх зямель адышла да Даніі, паўночная з Рэвелем — да Швецыі. У 1561 г. была падпісана Віленская дамова, паводле якой Лівонскі ордэн скасоўваўся, частка яго зямель уваходзіла ў склад ВКЛ, іншая частка пераўтваралася ў васальнае ў дачыненні да ВКЛ Курляндскае герцагства.

З 1562 г. Лівонская вайна перарасла ў канфлікт паміж ВКЛ і Расіяй, а баявыя дзеянні перамясціліся

Прычыны Лівонскай вайны

Ход баявых дзеянняў

Выява бітвы каля Чашнікаў
(на р. Уле)
у нямецкай улётцы.
1564 г.

Лівонская вайна 1558–1583 гг.

на тэрыторыю Беларусі. У верасні 1563 г. расійскае войска авалодала Полацкам, пад пагрозай аказалася сталіца ВКЛ — Вільня. У студзені 1564 г. у *бітве на р. Уле* (каля г. Чашнікі) войска ВКЛ на чале з гетманам Мікалаем Радзівілам Рудым здабыло перамогу, пасля чаго вайна набыла зацяжны характар.

Цяжкае становішча ВКЛ падчас Лівонскай вайны сталася адной з прычын заключэння ў 1569 г. Люблінскай уніі паміж ВКЛ і Польшчай, у выніку якой з’явілася новая дзяржава — Рэч Паспалітая. Яе саюзнікам у вайне выступіла Швецыя. Баявыя дзеянні паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй чаргаваліся з замірэннямі.

Пералом у вайне настаў дзякуючы ўдалым дзеянням новага манарха Рэчы Паспалітай Стэфана Баторыя, які ў 1579 г. здолеў авалодаць Полацкам, а ў 1581 г. пачаў наступ на Пскоў.

У студзені 1582 г. пасля доўгіх перамоў было падпісана *Ям-Запольскае перамір’е*, згодна з якім Рэч Паспалітая замацавала за сабой паўднёвую частку Лівоніі з Рыгай. Канчаткова Лівонская вайна завяршылася заключэннем у 1583 г. Плюскага перамір’я паміж Швецыяй і Расіяй, паводле якога шведы атрымалі паўночную частку Эстоніі з Рэвелем.

Лівонская вайна значна змяніла расстаноўку палітычных сіл ва Усходняй Еўропе: з’явілася новая дзяржава, узмацніла свае пазіцыі Швецыя, Расія не атрымала выхад да Балтыйскага мора. Далучэнне новых тэрыторый да ВКЛ скасавала перашкоды для руху па Заходняй Дзвіне, што паспрыяла павелічэнню аб’ёмаў знешняга гандлю беларускіх зямель і станоўча паўплывала на іх эканамічнае развіццё.

Барацьба за Прыбалтыку паміж Рэччу Паспалітай і Швецыяй працягнулася ў XVII ст. і вылілася ў войны 1600–1629 гг. і 1655–1660 гг. Нягледзячы на перамогу арміі ВКЛ над шведамі ў *бітве пад*

Вынікі і наступствы
вайны

Войны са Швецыяй

Даведайцеся, якая падзея ўвайшла ў гісторыю пад назвай «шведскі патоп».

*Кірхгольмам у 1605 г., заключанае паміж праціўнікамі Альтмаркскае перамір'е (1629 г.) узмацніла пазіцыі Швецыі ў Балтыйскім рэгіёне. Пасля падпісання *Аліўскага міру (1660 г.)* Швецыя дасягнула вяршыні сваёй магутнасці.*

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Крылатыя гусары — элітная частка польска-літоўскага войска. Гусарыя ўяўляла сабой атрады цяжкай кавалерыі са спецыфічнай тактыкай, узбраеннем і мела лёгка заўважны адметны аtryбут — крылы. Працяглы час гусарыя не мела сабе роўных у Еўропе, і яе атакі не раз прыносілі перамогу Каралеўству Польскаму і Вялікаму Княству Літоўскаму. Так, напрыклад, у бітве пад Кірхгольмам войска ВКЛ пад камандаваннем гетмана Яна Каралія Хадкевіча разграміла сілы шведаў, якія пераўзыходзілі яго ў тры разы.

1. У чым заключаўся сакрэт баявой эфектыўнасці гусарыі?
2. Назавіце асноўныя тыпы зброі крылатых гусараў. Як яна выкарыстоўвалася ў баі?
3. Выкажыце здагадку, якая роля надавалася крылам.

Смута ў Расіі.
Вайна 1609–1618 гг.

2. Ваенныя канфлікты паміж Рэччу Паспалітай і Расійскай дзяржавай у XVII ст. Напачатку XVII ст. супярэчнасці паміж Рэччу Паспалітай і Расійскай дзяржавай зноў абвастрыліся. Кіраўніцтва Рэчы Паспалітай намагалася скарыстацца Смутным часам у Расійскай дзяржаве для ўсталявання кантролю над Масквой і вяртання страчаных у пачатку XVI ст. тэ-

рыторый. Аднак разлік на прыход да ўлады ў Расіі Лжэдзімтрыя I не спрацаваў.

У 1609 г. пачалася вайна Рэчы Паспалітай супраць Расійскай дзяржавы. У 1610 г. польска-літоўская армія заняла Маскву, расійскім царом быў аб'яўлены сын Жыгімонта III Вазы Уладзіслаў. Аднак у выніку магутнага народнага супраціўлення горад быў вызвалены, войскі Рэчы Паспалітай адступілі. У 1618 г. баявыя дзеянні ўзнавіліся. Польска-літоўская армія зноў учыніла паход на Маскву. Да гэтага часу зрабілася відавочным, што сілы абодвух бакоў вычарпаны. У снежні 1618 г. было падпісанае *Дэўлінскае перамір'е*, якое значна ўзмацніла пазіцыі Рэчы Паспалітай на ўсходнееўрапейскай прасторы. У склад ВКЛ вяртаўся страчаны ў 1514 г. Смаленск, а таксама Старадубшчына, у склад Польшчы — Чарнігаўшчына і Севершчына.

Спроба Расіі перагледзець умовы Дэўлінскага перамір'я падчас *Смаленскай вайны 1632–1634 гг.* сітуацыю не змяніла. Наступ расійскай арміі на Смаленск і Полацк аказаўся няўдалым. Пасля падыходу да Смаленска войскаў ВКЛ і Польшчы на чале з каралём Уладзіславам IV расійская армія трапіла ў акружэнне і была вымушана капітуляваць.

Вынікам Смаленскай вайны было заключэнне ў 1634 г. *Палянаўскага міру*, які ў цэлым пацвярджаў умовы Дэўлінскага перамір'я. Апроч таго, Расійскай дзяржаве вяртаўся горад Сярпейск, а Уладзіслаў IV адмаўляўся ад прэтэнзій на расійскі прастол.

3. Казацка-сялянская вайна на тэрыторыі Беларусі. У першай палове XVII ст. паланізацыя шляхты, пашырэнне ўніяцтва, запрыгоньванне сялян і павелічэнне іх павіннасцей прывялі да абвастрэння адносін паміж кіруючымі коламі Рэчы Паспалітай і шырокімі пластамі беларускага грамадства. Ініцыятыву ў барацьбе супраць палітыкі кіраўніцтва Рэчы Паспалітай узялі казакі, якія сфарміраваліся як асобная сацыяльная група ва Украіне ў сярэдзіне XVI ст. на базе

Успомніце, якія гістарычныя падзеі былі звязаныя з дзейнасцю Лжэдзімтрыя I і Лжэдзімтрыя II.

Смаленская вайна

Чаму вайна 1632–1634 гг. атрымала назву Смаленскай?

Прычыны вайны

Ваенныя дзеянні Рэчы Паспалітай у першай палове XVII ст.

Назавіце асноўных ваенных праціўнікаў Рэчы Паспалітай у першай палове XVII ст. на паўночных, усходніх і паўднёвых рубяжах дзяржавы.

ўкраінскага і беларускага праваслаўнага насельніцтва. У 1595 г. выбухнула маштабнае казацкае паўстанне на чале з Севярынам Налівайкам, якое пашырылася на тэрыторыю Беларусі. Нягледзячы на яго задушэнне ў 1596 г., спакою ў краіне дасягнуць не ўдалося, супярэчнасці працягвалі абвастрацца.

Няздольнасць кіруючых колаў Польшчы, у склад якой уваходзіла Украіна, вырашыць унутраныя супярэчнасці прывяла да нацыянальна-вызваленчай вайны ўкраінскага народа. Узімку 1648 г. у Запарожскай Сечы пачалося паўстанне казакоў, на чале якога стаў Багдан Хмяльніцкі. Да канца вясны пад кантролем паўстанцаў апынулася амаль уся Левабярэжная Украіна.

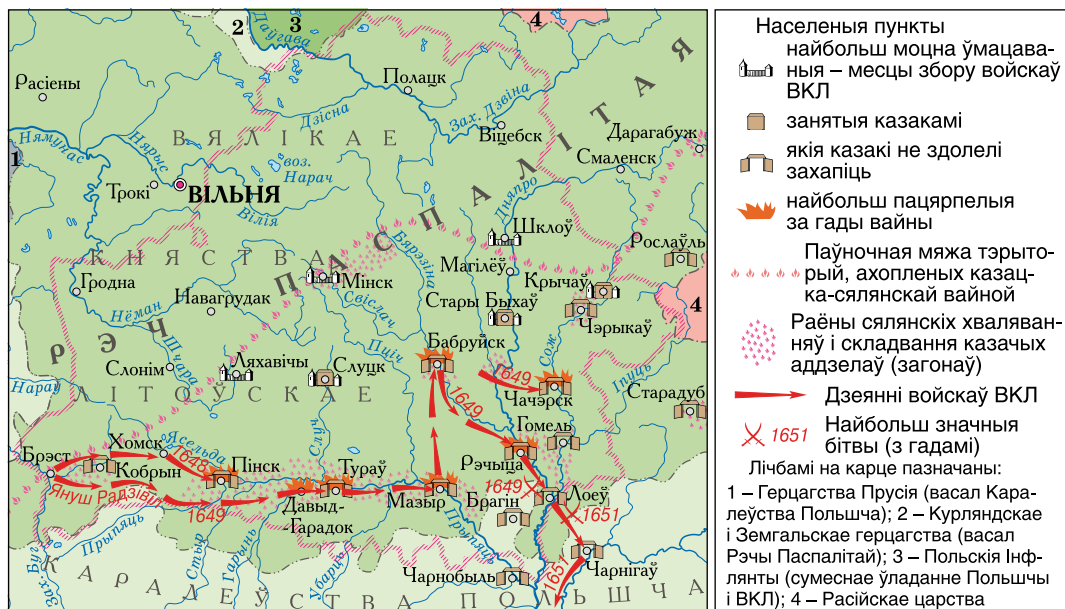
Пад уплывам падзей ва Украіне ў 1648–1651 гг. у Беларусі разгарнулася *казацка-сялянская вайна*. Заклікі Хмяльніцкага да ліквідацыі царкоўнай уніі, барацьбы супраць польскай шляхты знаходзілі водгук у значнай часткі беларускага праваслаўнага насельніцтва.

З прыходам казакоў у Беларусі пачаўся працэс «паказачвання» праваслаўных сялян і мяшчан. На працягу лета 1648 г. пры падтрымцы беларускіх паўстанцаў казакі занялі Гомель, Рэчыцу, Мазыр і іншыя гарады. Накіраваныя для процідзеяння казакам разрозненыя падраздзяленні арміі ВКЛ былі разбітыя. У кастрычніку 1648 г. адбылося *Пінскае паўстанне*, пасля якога ўсё Палессе апынулася пад кантролем паўстанцаў.

У студзені 1649 г. войска ВКЛ на чале з Янушам Радзівілам перайшло ў контрнаступ і да сакавіка 1649 г. выціснула паўстанцаў з Палесся, адрэзала беларускія землі ад Заходняй Украіны, што адразу звужала арэал паўстання ў ВКЛ. Вясной — летам асноўныя сілы арміі Хмяльніцкага, што знаходзіліся ва Украіне, пачалі наступ на Валынь і Галіцыю. У ВКЛ быў накіраваны буйны казацкі атрад на чале з Міхаілам Крычэўскім, выхадцам са шляхты

Асноўныя падзеі
казацка-сялянскай
вайны

Берасцейскага ваяводства. 31 ліпеня 1649 г. ён пацярпеў цяжкае паражэнне ў *бітве пад Лоевам*. Шлях на Кіеў для войска ВКЛ быў адкрыты. У гэтых умовах Б. Хмяльніцкі заключыў з польскім каралём *Збораўскі мір*, які прадугледжваў вывад з Беларусі паўстанцкіх атрадаў і стварэнне ва Украіне казацкай аўтаноміі.

Казацка-сялянская вайна 1648–1651 гг. на тэрыторыі Беларусі

У 1650 г. баявыя дзеянні ва Украіне аднавіліся, што паспрыяла актывізацыі паўстанцаў у Беларусі. Вясной 1651 г. пад іх кантролем апынуліся паўднёва-ўсходнія раёны і частка Мсціслаўшчыны. У ліпені 1651 г. войска ВКЛ разграміла казакоў у другой *бітве пад Лоевам*, пасля чаго заняло Кіеў.

У верасні 1651 г. казацкае кіраўніцтва было вымушана падпісаць *Белацаркоўскі мір*, які завяршыў казацка-сялянскую вайну ў Беларусі. Яна аказалася вельмі цяжкая для жыхароў беларускага Палесся

Вынікі казацка-сялянскай вайны

і Падняпроўя: гарады Бярэсце, Пінск, Мазыр і іншыя ляжалі ў руінах.

У 1652 г. баявыя дзеянні ва Украіне аднавіліся, Б. Хмяльніцкі звярнуўся па дапамогу да Расійскай дзяржавы. У 1653 г. на Земскім саборы ў Маскве было ўстаноўлена прыняць казакоў у расійскае падданства, што замацавалі ва Украіне рашэннем *Пераяслаўскай рады 1654 г.* Гэта азначала сур'ёзныя тэрытарыяльныя змены ва Усходняй Еўропе, якія прывялі да вайны *Расійскай дзяржавы супраць Рэчы Паспалітай 1654–1667 гг.*

У выніку паспяховых наступальных дзеянняў расійскай арміі пад яе кантролем да лета 1655 г. аказалася амаль уся Беларусь са сталіцай ВКЛ Вільняй. Украінскія казакі, падтрыманыя мясцовым праваслаўным насельніцтвам, авалодалі паўднёва-ўсходняй Беларуссю. Паказачванне беларускага насельніцтва вылілася ў арганізацыю ў Падняпроўі Беларускага казацкага палка, які дзейнічаў асобна ад украінскага казацкага войска.

Пасля смерці Б. Хмяльніцкага, якая здарылася ў 1657 г., казацкая Украіна падзялілася на два лагеры — прыхільнікаў Расіі і прыхільнікаў Рэчы Паспалітай. Паміж гэтымі дзяржавамі аднавіліся баявыя дзеянні, асноўнай арэнай якіх зноў зрабілася тэрыторыя Беларусі. Вайна ператварылася ў цяжкі канфлікт, які спусташаў сродкі абодвух бакоў. У 1667 г. было падпісана *Андрусайскае перамір'е*, якое сведчыла пра ўзмацненне пазіцый Расійскай дзяржавы. Па выніках перамір'я Смаленшчына, Старадубшчына і Левабярэжная Украіна заставаліся ў складзе Расіі, Беларускае Падзвінне і Падняпроўе — у складзе ВКЛ.

У 1686 г. паміж Рэччу Паспалітай і Расіяй быў падпісаны *Вечны мір*, які канчаткова зацвердзіў вынікі вайны 1654–1667 гг. Дамова таксама прадугледжвала перадачу Кіева Расіі, што спрыяла

Рашэнні
Пераяслаўскай рады

Вайна Расіі
супраць Рэчы
Паспалітай 1654–1667 гг.

Вечны мір

Тэрыторыя Беларусі ў вайне Расійскай дзяржавы з Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг.

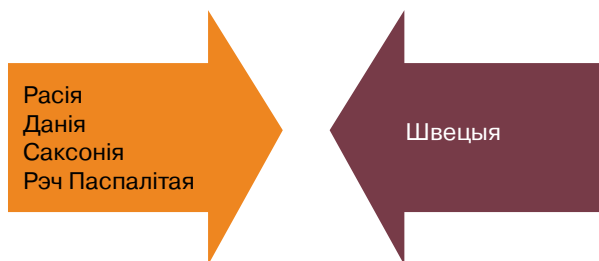
Скарыстайцеся картасхемай і дапоўніце інфармацыю аб падзеях вайны 1654–1667 гг.

пераходу кіеўскага праваслаўнага мітрапаліта пад уладу патрыярха Маскоўскага.

Войны сярэдзіны — другой паловы XVII ст. балюча адбіліся на стане беларускіх зямель. Уся краіна ляжала ў руінах, эканоміка знаходзілася ў заняпадзе, удвая скарацілася колькасць насельніцтва. Асабліва вялікія дэмаграфічныя страты былі ў Падняпроўі і Падзвінні. Сярод беларускай шляхты, вярхоў мяшчанства, уніяцкага духавенства значна ўзмацніліся працэсы паланізацыі, якія закранулі многія сферы жыцця грамадства і дзяржавы.

4. Паўночная вайна і яе наступствы для Беларусі. Ва Усходняй Еўропе ў пачатку XVIII ст. асноўным пытаннем у міжнародных адносінах зрабілася барацьба супраць гегемоніі Швецыі ў Балтыйскім рэгіёне. Гэты фактар аб'яднаў Расію, Данію, Саксонію і Рэч Паспалітую ў рамках антышведскага Паўночнага саюзу. Ад 1700 да 1721 г. Усходняя Еўропа была арэнай Паўночнай вайны, якая стала новым цяжкім выпрабаваннем для насельніцтва Беларусі. Удалыя дзеянні шведскай арміі на першым этапе вывелі з вайны Данію, вымусілі адступаць з Эстляндыі расійскую армію. Асноўнай арэнай баявых дзеянняў з 1700 да 1708 г. была тэрыторыя Рэчы Паспалітай.

Асноўная прычына
Паўночнай вайны

Асноўныя бакі канфлікту
ў Паўночнай вайне

У студзені 1706 г. актыўныя баявыя дзеянні пачаліся на тэрыторыі Беларусі. Армія Карла XII падышла да Гродна, расійская армія была вымушана адступіць у напрамку Кіева. Шведы пераследавалі

Актыўныя баявыя
дзеянні на тэрыторыі
Беларусі

яе да Пінска, а ў пачатку лета 1706 г. пачалі прасоўванне на Валынь.

Ва ўмовах уварвання шведаў магнаты і шляхта Рэчы Паспалітай падзяліліся на прыхільнікаў і праціўнікаў Швецыі. У 1706 г. манарх Рэчы Паспалітай Аўгуст II Моцны, атрымаўшы паражэнне ад шведаў, адрокся ад прастола. Новым каралём зрабіўся прыхільнік Швецыі Станіслаў Ляшчынскі, а Рэч Паспалітая фармальна стала саюзніцай шведаў. Аднак змена ўлады прывяла да яшчэ глыбейшага крызісу ў краіне, праціўнікі С. Ляшчынскага згуртаваліся вакол расійскага імператара Пятра I.

У 1708 г. пачаўся новы шведскі наступ супраць расійскіх войскаў, размешчаных у Беларусі. *3 ліпеня* адбылася бітва каля *мястэчка Галоўчын*, якая дазволіла шведам авалодаць Магілёвам і замацавацца ў Падняпроўі. Аднак далейшы наступ шведскай арміі аказаўся вельмі няўдалым. Разгром корпуса генерала Левенгаўпта ў *бітве каля Лясной 28 верасня 1708 г.* паставіў армію Карла XII у надзвычай цяжкае становішча. Асноўныя сілы шведскай арміі, што знаходзіліся ва Украіне, *27 чэрвеня 1709 г.* атрымалі разгромнае паражэнне ад рускіх у *бітве пад Палтавай*.

Палтаўская баталія зрабілася пераломным момантам у Паўночнай вайне. Ужо ў жніўні 1709 г. на прастол Рэчы Паспалітай вярнуўся Аўгуст II, які фактычна вывеў краіну з Паўночнай вайны. У *1721 г.* Расія з Швецыяй заключылі *Ніштацкую мірную дамову*, якая замацавала істотныя змены ў міжнародным становішчы ва Усходняй Еўропе. Расія, далучыўшы Эстляндыю і Ліфляндыю, увайшла ў лік вялікіх еўрапейскіх дзяржаў; Швецыя страціла сваю былую магутнасць і ператварылася ў дзяржаву рэгіянальнага ўзроўню; Рэч Паспалітая страціла статус моцнай еўрапейскай дзяржавы і трапіла ў глыбокую палітычную залежнасць ад Расіі.

Найбуйнейшыя бітвы
на тэрыторыі Беларусі

Вынікі Паўночнай
вайны

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Адна са знакавых бітваў Паўночнай вайны адбылася на тэрыторыі Беларусі каля в. Лясная.

Да 200-годдзя бітвы на гістарычным месцы быў створаны мемарыяльны комплекс, які існуе да нашых дзён. Ён уключае капліцу святых Пятра і Паўла, пабудаваную ў 1908–1912 гг. паводле праекта архітэктара Аляксандра Гагена, манумент у выглядзе арла вядомага скульптара Арцэмія Обера і памятны абеліск на месцы пахавання рускіх салдат.

1. Пётр I назваў гэтую бітву каля в. Лясной «маці Палтаўскай перамогі». Як вы разумееце гэтыя словы?
2. Назавіце асноўныя элементы помніка. Паспрабуйце вызначыць, што сімвалізуе кожны з іх. Што, на ваш погляд, увасабляе помнік у цэлым?
3. Прывядзіце 2–3 довады, чаму варта наведваць гэты мемарыяльны комплекс.

Мемарыяльны комплекс на месцы бітвы каля в. Лясной. Слаўгарадскі раён Магілёўскай вобласці

Паўночная вайна прынесла Беларусі вялікія страты. Былі цалкам разбураны Мір, Клецк, Нясвіж, Карэлічы, Ляхавічы, разрабаваныя Гродна, Пінск, Мінск, Навагрудак, Ліда, Магілёў, насельніцтва скарацілася на траціну.

Наступствы вайны
для Беларусі

Паўночная вайна

Выкарыстоўваючы картасхему, складзіце апавед пра падзеі Паўночнай вайны на тэрыторыі Беларусі.

Для Беларусі перыяд XVI–XVIII стст. зрабіўся часам сур'ёзных выпрабаванняў. Па беларускай зямлі пракаціўся шэраг войнаў, якія прывялі да маштабных разбурэнняў і істотных дэмаграфічных страт. Тым не менш жыхары Беларусі, нягледзячы на сваю саслоўную прыналежнасць, мужна станавіліся на абарону сваёй зямлі, сваёй веры і традыцый.

калі ў свеце...

1618–1648 гг. — Трыццацігадовая вайна — самая маштабная і крывавая вайна ранняга Новага часу

на тэрыторыі Беларусі...

XVII — пачатак XVIII ст. — шматлікія войны — адзін з найбольш складаных і неспрыяльных перыядаў у гісторыі Беларусі

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Складзіце схему «Беларусь у еўрапейскіх войнах ранняга Новага часу», адлюстравашы ў ёй важныя ваенныя падзеі, якія адбываліся на тэрыторыі Беларусі ў XVI–XVIII стст., і іх вынікі.
2. Ахарактарызуйце знешнепалітычныя мэты ВКЛ, Рэчы Паспалітай у XVI–XVIII стст. Якія сродкі выкарыстоўваліся для іх дасягнення?
3. Казацка-сялянская вайна зрабілася пачаткам разбуральнага стагоддзя ў гісторыі Беларусі. Растлумачце, як вы разумееце гэтыя словы.
4. Запоўніце табліцу «Войны Рэчы Паспалітай у XVII–XVIII стст.».

Дата	Бакі канфлікту	Найбуйнейшыя бітвы	Мірная дамова і яе вынікі

5. Якія наступствы для Беларусі мелі шматлікія войны XVI–XVIII стст.?

§ 42. Эканамічнае становішча Беларусі ў XVI — першай палове XVII ст.

ФАЛЬВАРАК ПАХОЖЫЯ ВАЛОКА
МАГДЭБУРГСКАЕ ПРАВА НЕПАХОЖЫЯ
ГОСЦІ СЯЛЯНЕ-СЛУГІ
ГІЛЬДЫЯ ПРАСАЛЫ ПРЫГОННЫЯ
АСАДНЫЯ ГАСЦІНЦЫ
ЧЭЛЯДЗЬ НЯВОЛЬНАЯ ЦЭХ
ЦЯГЛЫЯ АГАРОДНІКІ

Перадумовы
пераўтварэнняў

Фальварак —
феадальная гаспадарка,
заснаваная на працы
залежных сялян
і арыентаваная на
выраб збожжа на
продаж.

Успомніце, якія працэсы
паспрыялі росту
гарадскога насельніцтва
Заходняй Еўропы
ў ранні Новы час.

З'яўленне першых
фальваркаў

1. Перадумовы і асаблівасці станаўлення фальварачна-паншчыннай гаспадаркі на тэрыторыі Беларусі. Сацыяльна-эканамічныя працэсы, што адбываліся ў Заходняй Еўропе ў канцы XV — пачатку XVI ст., выклікалі імклівы рост гарадскога насельніцтва. Гэта, у сваю чаргу, павысіла попыт на сельскагаспадарчую прадукцыю. Жаданне павялічыць даходнасць сваіх гаспадарак ад продажу на еўрапейскі рынак збожжа падштурхнула шляхту ВКЛ на стварэнне **фальваркаў**. На тэрыторыі Беларусі яны ўтвараліся з так званых «двароў», якія былі прызначаны для забеспячэння асабістых патрэб феадала і ўтрымання яго адміністрацыі. Фальварачная гаспадарка, у адрозненне ад «двара», мела таварны характар і была заснавана на працы прыгонных сялян, асноўным відам феадальнай павіннасці якіх была паншчына. Таму падобная сістэма гаспадарання атрымала назву *фальварачна-паншчыннай*.

Першыя фальваркі на тэрыторыі Беларусі з'явіліся ў канцы XV — першай палове XVI ст. Найбольшае пашырэнне яны атрымалі ў Падзвінні і Панямонні — мясцінах з развітымі рачнымі гандлёвымі шляхамі і прыстанямі, зручнымі для вывазу

сельскагаспадарчай прадукцыі. Далейшае развіццё фальваркі атрымалі ў сувязі з правядзеннем аграрнай рэформы.

2. «Валочная памера», яе значэнне і наступствы. У мэтах павышэння сваіх даходаў вялікі князь літоўскі і кароль польскі *Жыгімонт II Аўгуст* ажыццявіў першую вядомую на тэрыторыі Беларусі эканамічную рэформу — «валочную памеру». Прыкладам для манарха была гаспадарчая дзейнасць яго маці *Боны Сфорцы* ва ўладаннях пад Пінскам і Клецкам.

Рэформы праводзіліся ў адпаведнасці з дакументам «Устава на валокі», прынятым у 1557 г. Уся зямля абмервалася і дзялілася на надзелы — *валокі* (1 валока = 21,36 га, або 30 моргаў; 1 морг = 0,71 га). У выпадку, калі зямля на выдзеленым участку была непрыдатная для земляробства, валока магла мець і большыя памеры.

Валокі з найлепшымі, найбольш урадлівымі землямі забіралі пад фальваркі, а астатнія дзялілі паміж вясковымі дварамі. Па ўмовах рэформы кожная сялянская сям'я атрымоўвала столькі зямлі, колькі магла апрацаваць. У асноўным сяляне бралі паўвалокі, г. зн. адну валоку апрацоўвалі дзве сялянскія сям'і, часцей за ўсё паяднаныя сваяцкімі сувязямі (бацька з сынам або два браты). Апроч уласных надзелаў яны маглі карыстацца агульнымі ўгоддзямі — сенакосамі, выганамі, лясамі, рэкамі і азёрамі.

Сяляне, якія прымалі зямлю, прымацоўваліся да яе і выконвалі павіннасці, памер якіх вызначаўся з улікам якасці глебы. Суадносіны паміж фальварачнай і сялянскай зямлёй былі 1:7 (землекарыстальнікі сямі сялянскіх валок апрацоўвалі адну фальварачную).

Паводле «Уставы на валокі» сялянскія надзелы былі ў асноўным двух відаў: *цяглыя* — за карыстанне імі сяляне адпрацоўвалі паншчыну, і *асадныя* —

Асноўная мэта рэформы

Валока — адзінка
вымярэння зямлі

Чаму рэформа
атрымала назву
«валочная памера»?

Жыгімонт II Аўгуст

Валока — адзінка
абкладання сялян
павіннасцямі

плацілі чынш. Дадатковымі павіннасцямі былі талокі, гвалты, дзякла, а таксама перавозка грузаў, будаўніцтва і рамонт мастоў, ахова панскіх двароў і іншае. Частка валок адводзілася для *сялян-слуг*, якія выконвалі дваровую, рамесную або іншую службу і былі вызвалены ад звычайных павіннасцей. Невялікія ўчасткі зямлі па тры моргі атрымала чэлядзь нявольная, якая такім чынам ператваралася ў *агароднікаў*.

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

3 «Уставы на валокі» 1557 г.

...Фальваркі хочам меці, каб паўсюль былі чым больш, пры кожным замку і двары нашым, апроч дзе 6 грунты зल्या і нядобрыя былі... аброку з валокі грунту добрага — 21 грош, з сярэдняга — 12 грошаў, з подлага [малаўрадлівай глебы] — 8 грошаў, з дужа подлага, пясчанага або забалочанага — 6 грошаў; аўсу з валок добрага і сярэдняга грунту — па дзве бочкі, а з подлага — адна бочка... а за адвоз бочкі кожнай — 5 грошаў; з тых жа памянёных грунтаў з кожнай валокі сена воз адзін або 3 грашы за сена, а за адвоз 2 грашы, а з вельмі подлага грунту маюць даваць гусь або паўтара гроша, курэй двое або пенязямі [дробная літоўская манета; 10 пенязяў складалі 1 грош] 16, яйкаў дваццаць або пенязямі 4... работа цяглым людзям з кожнай валокі па два на тыдзень, а талакі чатыры летам, з чаго скажуць, за што маюць быць вызвалены ад работы на тыдзень на Божае нараджэнне, на мясапуст [час, калі хрысціянам забаронена ўжываць мясную ежу] тыдзень, на Вялікдзень тыдзень...

1. Ад чаго, згодна з дакументам, залежаў памер феадальных павіннасцей сялян?
2. На якія катэгорыі дзялілася зямля?
3. Назавіце нормы павіннасцей цяглых сялян з валокі.
4. Палічыце, колькі дзён паншчыны за год адпрацоўвалі цяглыя сяляне з улікам таго, што летам яны выходзілі на чатыры дні талакі.

Вынікі аграрнай рэформы

Напрыканцы XVI ст. валочная памера завяршылася ў заходняй і цэнтральнай частках беларускіх зямель, крыху пазней — ва ўсходніх і паўднёвых. У беларускім Падняпроўі фальварачна-паншчынная сістэма не атрымала пашырэння з прычыны прыродных умоў — малаўрадлівых глеб.

Вынікам аграрнай рэформы зрабіўся рост даходнасці як дзяржаўных, так і прыватных уладанняў, што ў цэлым спрыяла гаспадарчай стабільнасці дзяржавы. Замацавалася трохполле, удасканальваліся прылады працы, павысілася ўраджайнасць. Рэформа ўпарадкавала сялянскія павіннасці. Ва ўсіх відах маёнткаў у сялян адной катэгорыі яны былі аднолькавыя і вызначаліся колькасцю валок, якія знаходзіліся ў іх карыстанні.

Аднак далейшае развіццё фальварачна-паншчынай сістэмы прывяло да ўзмацнення прыгоннага права. Рэформа заканадаўча «прымацавала» да зямлі ўсіх сялян, што карысталіся валокамі. Прынятыя неўзабаве Статуты 1566 і 1588 гг. усталявалі спачатку 10-, а пасля 20-гадовы тэрмін пошуку збеглых сялян і вяртання іх уладальнікам. Гэта азначала канчатковае юрыдычнае афармленне прыгоннага права ў Беларусі і ва ўсім ВКЛ.

Растлумачце, з чым былі звязаныя больш познія тэрміны завяршэння рэформы ва ўсходніх і паўднёвых рэгіёнах Беларусі.

Канчатковае запрыгоньванне сялян

ЭТАПЫ ЮРЫДЫЧНАГА АФАРМЛЕННЯ ПРЫГОННАГА ПРАВА Ў ВКЛ

?	• Даваў феодалам права чыніць суд над залежнымі сялянамі • Забараняў феодалам прымаць збеглых
?	• Уводзіў пакаранне за дапамогу збеглым сялянам
I Статут ВКЛ 1529 г.	• Уводзіў «земскую даўніну»: «пахожы» сялянін, які пражыў на зямлі феодала больш за 10 гадоў, рабіўся «непахожым»
«Устава на валокі» 1557 г.	• Замацоўвала сялян за валокамі
II Статут ВКЛ 1566 г.	• Пацвярджаў «земскую даўніну» • Уводзіў 10-гадовы тэрмін пошуку збеглых сялян
III Статут ВКЛ 1588 г.	• Уводзіў 20-гадовы тэрмін пошуку збеглых сялян

Назавіце дакументы, якія паклалі пачатак запрыгоньванню сялян.

Рост гарадоў і гарадскога насельніцтва

Змены ў вонкавым выглядзе гарадоў

Павелічэнне колькасці рамесных прафесій і спецыяльнасцей

На тэрыторыі Беларусі фальварачна-паншчынная сістэма праіснавала да адмены прыгоннага права ў 1861 г.

3. Гарады, іх функцыі, заняткі насельніцтва. Адначасова з развіццём сельскай гаспадаркі адбываўся далейшы рост гарадоў і мястэчак. Імкнучыся пазбыцца феадальнай залежнасці, мяшчане жадалі атрымаць магдэбургскае права. Да канца XVI ст. яго ўжо мелі многія гарады Беларусі. Разам з тым у іх павялічвалася колькасць юрыдык, якія не падпарадкоўваліся органам гарадскога самакіравання.

У гэты перыяд змяніўся знешні выгляд гарадскіх паселішчаў. Цэнтрам горада замест замка зрабілася гандлёвая плошча. Да яе сыходзіліся галоўныя вуліцы, тут узводзілі цагляныя будынкі, але жылая забудова заставалася пераважна драўлянай. Так, напрыклад, у Гродне былі тры плошчы: Старая, Нямецкая і Занёманская, 32 вуліцы, 5 трактаў. Грамадскі цэнтр з замка быў перанесены на новую плошчу, на якую выходзіла сем вуліц. На ёй размяшчаліся каменны касцёл, ратуша, прыходская царква, гандлёвыя рады, карчма, дамы заможных грамадзян. Вуліцы ў горадзе брукавалі, а з 1541 г. у Гродне дзейнічаў водаправод.

Адным з найбуйнейшых гарадоў Беларусі зрабіўся Магілёў. У пачатку XVII ст. там налічвалася больш за 10 тыс. жыхароў, 2121 дом і 240 крам.

Як і раней, гарады выконвалі шэраг функцый: гаспадарчую (цэнтры рамяства і гандлю), адміністрацыйную, ваенную, рэлігійную і культурную. У XVI — першай палове XVII ст. у гарадах і мястэчках актыўна развівалася рамяство, з'яўляліся новыя прафесіі і спецыяльнасці. Паводле падлікаў вучоных, у дзяржаўных гарадах існавала каля 200 прафесій і спецыяльнасцей, а ў прыватнаўладальніцкіх — 120. Найбольшае пашырэнне атрымалі кавальская, ганчарная, кравецкая, шавецкая справа, цяслярства, бондарства. У пашырэнні

рамёстваў назіралася пэўная спецыялізацыя. Напрыклад, у Гродне былі шырока прадстаўлены будаўнічыя спецыяльнасці; у Полацку і Віцебску — прафесіі, звязаныя з абслугоўваннем рачных партоў. Магілёў і Слуцк вылучаліся вялікай колькасцю спецыялістаў-гарбароў і майстроў па метале. Апроч рамёстваў жыхары гарадоў і мястэчак займаліся промысламі, пра што сведчаць млыны, рудні, бровары. У буйных гарадах рамеснікі складалі каля паловы жыхароў, у сярэдніх — 40 %, у мястэчках — 20 %.

Для абароны сваіх эканамічных інтарэсаў беларускія рамеснікі пачалі ствараць у XVI ст. карпаратыўныя прафесійныя арганізацыі — *цэхі*, якія ўзначальваліся *цэхмістрамі*. Цэхі аб'ядноўвалі рамеснікаў адной або некалькіх сумежных спецыяльнасцей і абаранялі іх ад канкурэнцыі, перавырабу тавару. Аснову цэха складалі самастойныя рамеснікі — *майстры*, якія мелі ўласную майстэрню і дасканала валодалі прафесіяй. Звычайна ў іх распараджэнні былі памочнікі — падмайстры (чаляднікі) і вучні. Падмайстры за сваю працу атрымлівалі грашовую плату і праз час маглі зрабіцца майстрамі. Для гэтага неабходна было самастойна зрабіць «штуку» («шэдэўр»), унесці ў цэхавую казну пэўную грашовую суму і пачаставаць майстроў вячэраю. Праца вучняў не аплачвалася, іх часцяком выкарыстоўвалі ў якасці прыслугі ў доме. Тэрмін вучнёўства рэгламентаваўся статутам цэха і мог складаць ад трох да пяці гадоў. Пасля заканчэння навучання вучні пераходзілі ў падмайстры. Адначасова з цэхавымі рамеснікамі ў горадзе працавалі *партачы* — рамеснікі, якія не ўваходзілі ў цэх. За продаж прадукцыі іх штрафовалі, адбіралі тавар і намагаліся выгнаць з гарадоў.

4. Развіццё ўнутранага і знешняга гандлю.

Развіццё рамеснай вытворчасці спрыяла пашырэнню гандлю, як унутранага, так і знешняга. Раслі

Гродна ў 1568 г.
Гравюра канца XVI ст.

Цэхі — прафесійныя аб'яднанні рамеснікаў

Успомніце, калі ў краінах Заходняй Еўропы з'явіліся цэхі.

Формы гандлю

гандлёвыя сувязі паміж горадам і вёскай, паміж асобнымі гарадамі, а таксама з іншымі краінамі. Штодзённую пакупніцкую патрэбу забяспечвалі крамы. Ва ўсіх гарадах і мястэчках у пэўныя дні, звычайна адзін-два разы на тыдзень, праходзілі таргі (базары), для правядзення якіх адводзілі спецыяльныя месцы — рынкі. Некалькі разоў на год ладзіліся *кірмашы*.

Стварэнне аб'яднанняў купцоў

Купцы, як і рамеснікі, стваралі свае аб'яднанні — братэрствы, або *гільдыі*. У Беларусі так званыя купецкія сотні ў Полацку і Віцебску былі вядомыя яшчэ з XII ст., але толькі ад XVI ст. братэрствы ператварыліся ў сапраўдныя гандлёвыя карпарацыі, якія мелі свой статут, памяшканне для сходаў, казну, пячатку, зброю. Яны вызначалі правілы гандлю ў гарадах і іх наваколлях, баранілі інтарэсы сваіх сябраў. Тым, хто не ўваходзіў у купецкае братэрства, забаранялася гандляваць у горадзе. Зрабіцца ўдзельнікам такой арганізацыі было няпроста. Кандыдаты мусілі атрымаць рэкамендацыі ад купцоў братэрства, прынесці прысягу магістрату і ўнесці ўступны ўзнос.

Экспарт і імпорт у ВКЛ

Успомніце, як называліся дробныя гандляры і купцы, якія ажыццяўлялі ўнутраны гандаль.

Купцы набывалі за мяжой сукно, тканіны, жалеза, свінец, волава, паперу, цвікі, косы, сярпы, нажы, галантарэю, віно, селядцоў, соль і іншыя тавары, многія з якіх выкарыстоўваліся для транзітнага гандлю. Перапрадаючы іх, купцы атрымлівалі значныя даходы. З тэрыторыі Беларусі вывозілі прадукты сельскай і лясной гаспадаркі. Сялянская гаспадарка і рамяство ў гэты час забяспечвалі ўнутраныя патрэбы ў сельскагаспадарчай прадукцыі, прыладах працы, таварах паўсядзённага попыту, а фальварак працаваў галоўным чынам на рынак.

Развіццё шляхоў зносін і сродкаў перамяшчэння

Паміж гарадамі склаліся шляхі зносін — *гасцінцы*, якія звязвалі ў адно цэлае рынкі гарадоў Рэчы Паспалітай. Тавары перавозілі на калёсах, вазах, рачных караблях і плытах. Хуткасць руху залежала ад якасці дарогі: у XVII ст. для абозаў яна складала

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Сярод рэчаў, якія купцы ўвозілі ў ВКЛ, былі срэбраныя «яфімкі».

1. Што гэта? Якая сувязь паміж «яфімкамі» і іяхімстале-рамі?
2. Срэбраныя «яфімкі» для беларускіх купцоў з'яўляліся прадметам транзітнага гандлю з Заходняй Еўропы ў Маскоўскую дзяржаву. Чаму там яны карысталіся такім попытам?
3. Што значыць «яфімак з прызнакам»?
4. Якая сувязь паміж яфімкамі і Медным бунтам 1662 г. у Расіі?

Яфімак з прызнакам.
1655 г.

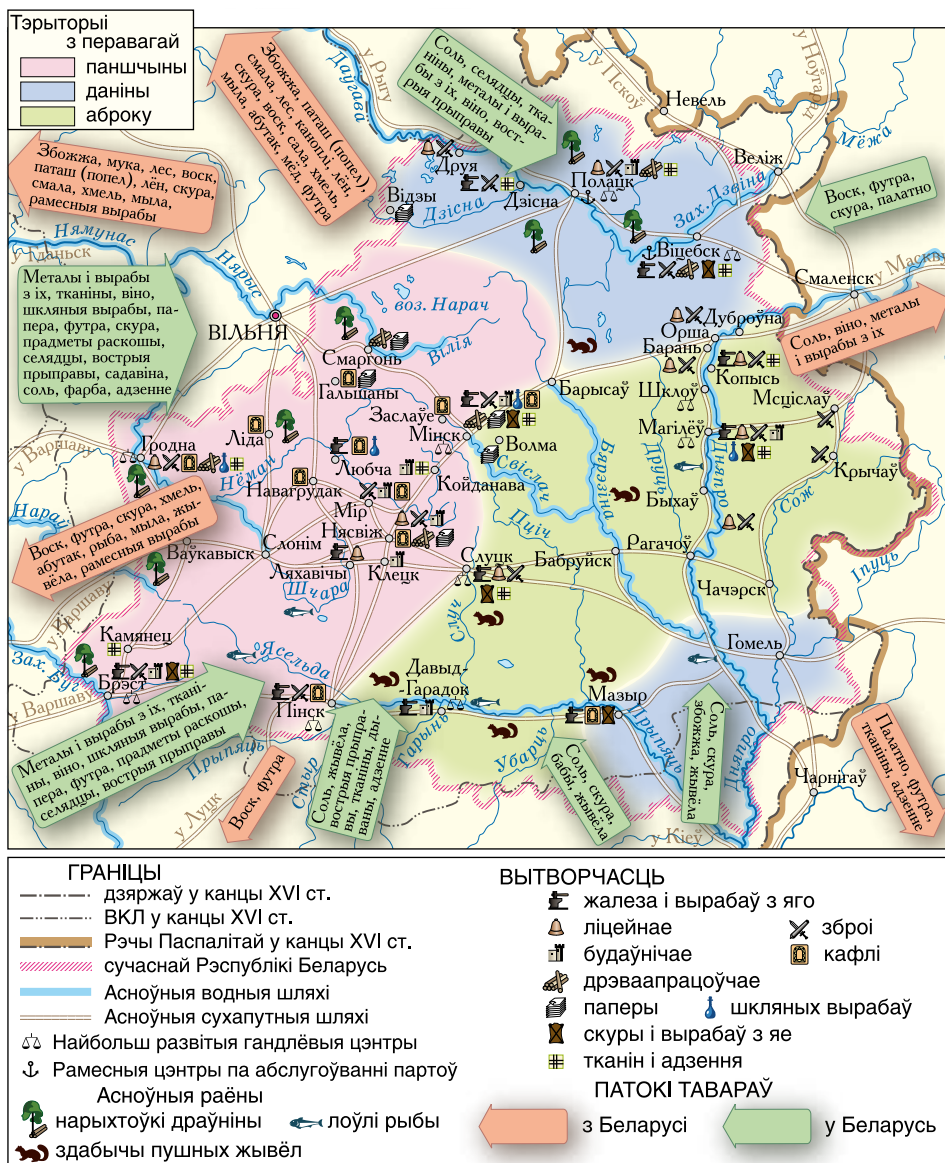
20–30 км у суткі, для асобных экіпажаў — 40–50 км, для вершнікаў — да 70–80 км. У 1688 г. з Варшавы да Магілёва можна было даехаць за 13 дзён.

У XVI — першай палове XVII ст. беларускія гарады былі цэнтрамі рамяства і гандлю, аднак больш за палову іх насельніцтва займалася сельскай гаспадаркай і промысламі.

Эканамічнае развіццё гарадоў стала крыніцай маёмаснай дыферэнцыяцыі іх жыхароў. Ужо ў другой палове XVI ст. выразна праявіўся падзел мяшчан на багатую вярхушку і беднату. Уся ўлада была засяроджана ў руках заможнай часткі гараджан. Яе злоўжыванні і самавольствы прыводзілі да пратэстаў з боку гарадскіх нізоў. У XVII ст. найбольш значныя гарадскія паўстанні адбыліся ў Магілёве і Мазыры. Незадаволенасць гараджан выклікаў таксама асаблівы статус насельніцтва юрыдык, якое карысталася гарадской інфраструктурай, але не плаціла ў гарадскую казну падаткаў і не выконвала грамадскіх работ.

Нарастанне сацыяльных супярэчнасцей у гарадах

Раздзел IV. Беларусь і цывілізацыі свету ў перыяд ранняга Новага часу

Эканоміка Беларусі ў XVI — першай палове XVII ст.

Выкарыстоўваючы інфармацыю з картасхемы, раскажыце пра эканамічнае развіццё Беларусі ў XVI — першай палове XVII ст.

Такім чынам, у XVI — першай палове XVII ст. на тэрыторыі Беларусі была праведзена «валочная памера» — аграрная рэформа, якая спрыяла павышэнню прадукцыйнасці працы ў сельскай гаспадарцы. Паступова развіваліся таварна-грашовыя адносіны і складваліся элементы рынку, што, у сваю чаргу, спрыяла развіццю гандлю. Выключнае значэнне для тэрыторыі Беларусі меў знешні і транзітны гандаль, у які актыўна ўключаліся фальваркі.

калі ў свеце...

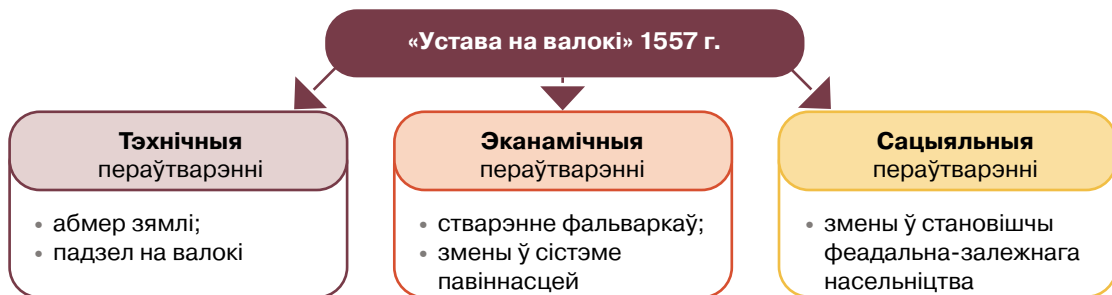
Канец XV ст. — пачатак працэсу першапачатковага наакуплення капіталу ў Англіі

на тэрыторыі Беларусі...

1557 г. — правядзенне ў ВКЛ аграрнай рэформы «валочнай памеры»

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Што такое фальварачна-паншчынная сістэма гаспадарання? Назавіце галоўную прычыну яе пашырэння ў ВКЛ.
2. Выкарыстоўваючы схему, раскрыйце сутнасць аграрнай рэформы 1557 г. Ці можна яе назваць прагрэсіўнай? Прывядзіце аргументы.

3. Ахарактарызуйце развіццё гарадскога жыцця на тэрыторыі Беларусі ў XVI — першай палове XVII ст. Пералічыце найбольш істотныя змены ў параўнанні з перыядам Позняга сярэднявечча.
4. Якія асноўныя прычыны гарадскіх паўстанняў на тэрыторыі Беларусі ў пачатку XVII ст.? Даведайцеся, ці былі падобныя выступленні характэрныя для іншых еўрапейскіх дзяржаў. Зрабіце вывад.
5. Назавіце асноўныя тэндэнцыі эканамічнага развіцця ВКЛ у XVI — першай палове XVII ст. Вывучыце агульныя і адметныя рысы эканамічнага развіцця ВКЛ у параўнанні з Заходняй Еўропай, усходнімі дзяржавамі.

§ 43–44. Сацыяльна-эканамічнае развіццё Беларусі ў другой палове XVII — XVIII ст.

ГАННА КАЦЯРЫНА РАДЗІВІЛ
КАНАЛ АНТОНІЙ ТЫЗЕНГАЎЗ
КРЫЧАЎСКАЕ ПАЎСТАННЕ
СКАРБОВАЯ КАМІСІЯ ВКЛ
МАНУФАКТУРА КАПІТАЛІЗМ
МІХАЛ КАЗІМІР АГІНСКІ
ЭКНАМІЧНАЯ РЭФОРМА
ВАСІЛЬ ВАШЧЫЛА СТАРОСТВА

Наступствы ваенных
ліхалеццяў

Якія войны прайшлі па
тэрыторыі Беларусі
ў другой палове
XVII — пачатку XVIII ст.?

Напрамкі аднаўлення
сельскай гаспадаркі

1. Эканамічны заняпад і дэмаграфічны спад. Шматлікія войны, што прайшлі па тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVII — пачатку XVIII ст., прынеслі незлічоныя бедствы. Цэлыя паветы былі цалкам разбураны, спалены, разрабаваны (Гродзенскі, Браслаўскі, Ваўкавыскі, Аршанскі, Брэсцкі і інш.). Значнае скарачэнне колькасці насельніцтва, знішчэнне цяглай і прадукцыйнай жывёлы, з'яўленне вялікіх плошчаў неапрацаванай ворнай зямлі (*пустак*) прывялі да памяншэння аб'ёмаў сельскагаспадарчай вытворчасці.

Падчас ваенных ліхалеццяў была разбурана большасць гарадоў, асабліва на ўсходзе Беларусі. Паменшала рамесніцкіх спецыяльнасцей, мяшчане былі даведзены да галечы.

Разруху ў гарадах і сельскіх населеных пунктах суправаджалі голад і эпідэміі чумы (1653, 1658, 1664 гг.), якія значна скарачалі колькасць насельніцтва.

2. Шляхі пераадолення крызісу. Аднаўленне сельскай гаспадаркі ў другой палове XVII ст. адбывалася павольна. Шляхціцы (паны) імкнуліся захаваць фаль-

варкава-паншчынную сістэму ў тых месцах, дзе заста-
валася больш насельніцтва, — у прыватнасці, у заход-
няй і цэнтральнай частках Беларусі. На ўсходзе, дзе
разбурэнні былі больш маштабныя і рабочых рук ка-
тастрафічна не хапала, феодалы пераводзілі сялян на
аброк. Гэта давала залежнаму насельніцтву большую
самастойнасць і прыцягвала на пусткі новых пасялен-
цаў. Пань падчас ваенных разбурэнняў давалі сялянам
дадатковую («прыёмную») да асноўнага надзела зямлю,
павіннасці з якой выконваліся ў меншым памеры. У мір-
ныя гады доля «прыёмнай» зямлі памяншалася. Пас-
ля Паўночнай вайны пасяўныя плошчы пачалі пашы-
раць за кошт вырубкі лесу. Новая ралля давала лепшы
ўраджай, чым старыя надзелы. Сяляне пры гэтым
атрымлівалі лес на ўзвядзенне жылых і гаспадарчых
пабудов, а таксама на дровы. Па меры аднаўлення і ўма-
цавання сялянскай гаспадаркі раслі феадальныя па-
віннасці. Да сярэдзіны XVIII ст. паншчына дасягала
12 і больш дзён на тыдзень з валокі. Дзякуючы руплі-
вай працы сялян сельская гаспадарка была збольшага
адноўлена: значна павялічылася плошча ворных зямель,
павысілася культура земляробства, вырасла пагалоўе
жывёлы, аднак гэта не зрабілася асновай для сталага
эканамічнага росту.

З аднаўленнем вёскі паступова адраджаліся бела-
рускія гарады. Але вярнуць былую веліч некаторым
з іх так і не атрымалася. Найхутчэй падымаліся з руін
Магілёў, Нясвіж, Навагрудак. У прыватнасці, Нясвіж
цалкам адбудаваў яго ўладар Міхал Казімір Радзівіл
(Рыбанька).

3. Сацыяльныя супярэчнасці. У XVII ст. у ВКЛ
абвастрылася барацьба паміж рознымі саслоўнымі
групамі. Найбуйнейшыя выступленні гараджан былі
ў Гродне (1670 г., 1700 г.), Магілёве (1633 г.).

У 60–80-я гг. XVII ст. узброеныя хваляванні сялян
мелі месца ў Пінскай і Тураўскай валасцях, Брэсцкім
і Гродзенскім паветах. Найбуйнейшымі выступленнямі
сялян у XVIII ст. зрабіліся паўстанні ў *Крычаўскім*

Растлумачце, чаму
колькасць дзён
паншчыны перавышала
колькасць дзён у тыдні.

Цяжжасці аднаўлення
гарадскога жыцця

Сацыяльныя канфлікты

Як вы лічыце, чаму практыка здачы маёнткаў у арэнду зрабілася прычынай сялянскіх паўстанняў?

Крычаўскае паўстанне (1740–1744 гг.)

Даведайцеся, як склаўся лёс Васіля Вашчылы пасля задушэння Крычаўскага паўстання.

старостве (1740–1744 г.) і Камянецкай воласці (1754–1756 гг.).

Паўстанне жыхароў Крычаўскага староства (Магілёўшчына) узначаліў войт в. Селішча *Васіль Вашчыла*. Ён рашуча выступіў супраць злоўжыванняў мясцовай адміністрацыі і арандатараў маёнткаў. На чале сялянскага паўстання Вашчыла выгнаў найбольш жорсткіх арандатараў, прымусіў адміністрацыю падпісаць 20 новых дамоў. Калі сялянскае войска вырасла да 2000 чалавек, трымальнік староства Геранім Фларыян Радзівіл загадаў падавіць выступленне. 26 студзеня 1744 г. каля в. Цэркавішча паўстанцы атрымалі паражэнне. Многія з іх загінулі, некаторых захапілі ў палон, 16 кіраўнікоў паўстання прысудзілі да смяротнага пакарання. Унікальнасць Крычаўскага паўстання заключалася ў тым, што на

працягу чатырох гадоў на даволі значнай тэрыторыі ўлада знаходзілася ў руках простых людзей. Пры гэтым сяляне працягвалі выплачваць трымальніку староства падаткі, а таксама суму за арэнду зямлі.

Паўстанне ў Камянецкай воласці Мазырскага павета адбылося ва ўладаннях каталіцкай царквы. У 1754 г. выступленне мясцовых сялян перарасло ва ўзброенае паўстанне пад уплывам *гайдамакаў* (удзельнікаў вызваленчага руху ва Украіне). Для падаўлення канфлікту вялікі гетман Міхал Казімір Радзівіл накіраваў туды дзве харугвы. Але яны не дасягнулі пастаўленай мэты — паўстанне разраслося і ахапіла ўсю Камянецкую воласць. У студзені 1756 г. шляхецкае войска атрымала паражэнне каля мястэчка Славечна. Сабраўшы падмацаванне, шляхта здолела задушыць сялянскае выступленне: 60 паўстанцаў загінула, 60 было паранена і ўзята ў палон.

Сялянскі пратэст вымусіў уладу і феодалаў аслабіць прыгнёт. У 1768 г. сойм Рэчы Паспалітай увёў смяротнае пакаранне за забойства селяніна. Паступова пад уплывам ідэй Асветніцтва сярод землеўладальнікаў пачала пашырацца думка, што іх дабрабыт залежыць ад моцнай сялянскай гаспадаркі.

4. Зараджэнне капіталістычных адносін. З’яўленне мануфактур. Магнацкае прадпрымальніцтва. Рост таварнасці сельскай гаспадаркі спрыяў паглыбленню маёмаснай дыферэнцыяцыі ў вёсцы. З аднаго боку, павялічвалася колькасць заможных сялян, з другога — збяднелых. Гэта, у сваю чаргу, стварала рынак рабочай сілы. Наёмныя рабочыя атрымлівалі натуральную або грашовую аплату сваёй працы. Ва ўмовах прыгоннай залежнасці ў асноўным пераважаў прымусовы наём. У 1720–1730-я гг. на тэрыторыі Беларусі ўзнікла *мануфактурная вытворчасць*. Усе гэтыя з’явы сведчылі пра пачатак фарміравання капіталістычных адносін.

На тэрыторыі Беларусі мануфактуры пачалі з’яўляцца ва ўладаннях найбагацейшай часткі грамадства — магнатаў. Менавіта яны мелі пэўны капітал,

Паўстанне на Каменшчыне (1754–1756 гг.)

Назавіце агульныя рысы сялянскіх паўстанняў у Крычаўскім старостве і Камянецкай воласці.

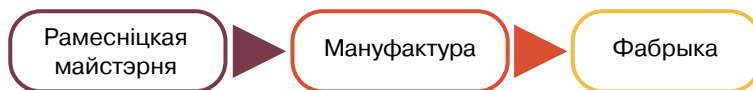
Наступствы паўстанняў

Пачатак фарміравання капіталістычных адносін на тэрыторыі Беларусі

Калі мануфактуры ўзніклі ў Еўропе? Чаму на тэрыторыі Беларусі мануфактурная вытворчасць з’явілася пазней?

Перадумовы ўзнікнення мануфактур

ЭВАЛЮЦЫЯ ТАВАРНАЙ ВЫТВОРЧАСЦІ

свабодную зямлю для ўзвядзення вытворчых будынкаў, танную сыравіну, бясплатную рабочую сілу ў асобе прыгонных сялян. Развіццю мануфактурнай вытворчасці спрыяў перыяд спакою пасля войнаў, падчас якога шляхта імкнулася да прыгожага і камфортнага жыцця. Выпускаючы ўнікальныя вырабы, можна было не толькі здзіўляць славурых гасцей, але і паменшыць уласныя выдаткі на той ці іншы прадукт, які раней даводзілася завозіць з краін Заходняй Еўропы. Мануфактуры былі рэальнай магчымасцю аднавіць матэрыяльны дабрабыт роду, які

ПРАВODЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

**Ганна Кацярына
Радзівіл**
(«Чорная дама»)
(1676–1746 гг.)

**Міхал Казімір
Радзівіл**
(«Рыбаныя»)
(1702–1762 гг.)

**Геранім Фларыян
Радзівіл**
(«Жорсткі»)
(1715–1760 гг.)

1. Чаму славуця сваімі з роду Радзівілаў атрымалі такія мянушкі?
2. Які след кожны з іх пакінуў у эканамічным развіцці Беларусі?

часцяком пасля войнаў знаходзіўся не ў найлепшым стане. З гэтай прычыны *Ганна Кацярына Радзівіл* і зрабілася заснавальніцай першых мануфактур на тэрыторыі Беларусі.

У першай палове XVIII ст. Ганна Радзівіл, а пасля і яе сыны Геранім Фларыян і Міхал Казімір заснавалі ў сваіх уладаннях больш за 20 мануфактур. Для арганізацыі іх дзейнасці ў Еўропе закуплялася абсталяванне і наймаліся найлепшыя спецыялісты. Асартымент прадукцыі быў вельмі шырокі: шкло і вырабы з яго, асвятляльныя прыборы, сталовы і кухонны посуд, габелены, мэбля, сукно, гадзіннікі, парасоны, кафля і інш. Так, напрыклад, на Налібоцкай мануфактуры (Стаўбцоўскі раён Мінскай вобласці) выпускалі больш за 100 найменняў высокамастацкіх вырабаў. Урэцкая мануфактура (Любанскі раён Мінскай вобласці) зрабілася першым прадпрыемствам у Рэчы Паспалітай па вырабе люстэркаў. А найбольш вядомая была «персіярня» ў Слуцку — тут выраблялі славутыя слуцкія паясы, дываны, «персідскую» і «кітайскую» тканіны.

Развіццё
мануфактурнай
вытворчасці

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Слуцкія паясы — адна з рэліквій беларусаў. Высветліце, чаму гэта так.

1. Дзе і калі ўзнікла першая мануфактура па вырабе паясоў? Хто быў яе ўладальнікам? Чаму ў дачыненні да яе выкарыстоўвалі назву «персіярня»?
2. Што сабой уяўляў класічны слуцкі пояс? Кім і як ён выкарыстоўваўся?
3. Прачытайце верш М. Багдановіча «Слуцкія ткачыхі». Якія гістарычныя недакладнасці вы ў ім заўважылі?
4. Дзе і з якой мэтай сёння арганізаваны выраб слуцкіх паясоў у Беларусі?
5. Знайдзіце тры цікавыя факты пра слуцкія паясы.

Магнацкае прадпрымальніцтва

Сярод іншых прадпрыемстваў найбуйнейшымі лічыліся металургічныя мануфактуры магнатаў Храптовічаў у Вішневе (Ашмянскі павет), фаянсавая мануфактура князёў Агінскіх у Целяханах (Пінскі павет), суконныя і палатняныя мануфактуры магнатаў Сапегаў у Ружанах і інш. У сваіх уладаннях прадпрымальнікі ўводзілі прагрэсіўныя метады гаспадарання. Так, напрыклад, у Вішневе выкарыстоўвалі найноўшае абсталяванне і была пабудаваная першая ў Беларусі доменная печ. Тут выплаўлялі жалеза, чыгун і выраблялі розны сельскагаспадарчы інвентар, які карыстаўся вялікім попытам.

Асаблівасці мануфактурнай вытворчасці

У другой палове XVIII ст. на тэрыторыі Беларусі існавала больш за 50 мануфактур, на якіх працавала каля 2,5 тыс. чалавек. Мануфактурная форма вытворчасці тут мела свае асаблівасці. Звычайна новыя прадпрыемствы існавалі толькі на працягу жыцця іх заснавальнікаў. У вялікай ступені выкарыстоўвалася праца прыгонных сялян. Толькі частка прадукцыі, вырабленай на вотчынных мануфактурах, ішла на рынак, першачарговая іх мэта — задавальненне патрэб уладальніка. Кошт тавараў быў вельмі высокі, што выклікала складанасці ў іх продажы, таму шмат якія вотчынныя прадпрыемствы працавалі з малым даходам або нават цярпелі страты і не вытрымлівалі канкурэнцыі з замежнымі вытворцамі.

Эканамічныя пераўтварэнні

5. Спробы эканамічнага рэфармавання ў другой палове XVIII ст. У другой палове XVIII ст. была здзейснена спроба мадэрнізацыі Рэчы Паспалітай. Кароль *Станіслаў Аўгуст Панятоўскі* (1764–1795 гг.) і яго прыхільнікі правялі ў краіне эканамічныя рэформы. Шэраг пастановаў у гэтым кірунку быў прыняты на сойме 1764 г. Сярод іх — адмова ад «ліберум вета» пры разглядзе эканамічных пытанняў: цяпер рашэнні прымалі большасцю галасоў шляхецкіх паслоў. Таксама былі створаны асобныя

Выкажыце здагадку, чаму ў другой палове XVIII ст. паўстала неабходнасць у правядзенні эканамічных рэформаў.

скарбовыя камісіі для ВКЛ і Польшчы, якія кантралявалі фінансы краіны. *Скарбовая камісія ВКЛ* дзейнічала ў Гродне. Яна распараджалася мытнымі, поштай, гандлёвымі шляхамі, рачнымі перавозкамі, зборам падаткаў. Замест шматлікіх прыватных пошлін была ўведзена адзіная мытная пошліна («генеральная»). Скасавалі кватэрную павіннасць мяшчан, якой карысталіся шляхецкія паслы, дэпутаты і службовыя асобы падчас правядзення вальнага сойма і пасяджэнняў Галоўнага Трыбунала ВКЛ. Манастырам забаранялася мець корчмы, прадаваць алкагольныя напоі, г. зн. спаборнічаць з мяшчанскім гандлем. Апроч таго, з 1766 г. у Рэчы Паспалітай былі ўведзены адзіныя меры вагі, аб'ёму, даўжыні, што спрыяла развіццю гандлю. У гаспадарчую дзейнасць пачала актыўна ўцягвацца шляхта, бо рашэннем сойма 1775 г. ёй дазваляліся мяшчанскія заняткі. Усе гэтыя меры спрыялі нармалізацыі гарадскога жыцця, сведчаннем чаго зрабіўся рост колькасці гараджан. Напрыканцы XVIII ст. на тэрыторыі Беларусі налічвалася 389 гарадскіх паселішчаў, у якіх жыло каля 250 тыс. чалавек (11 % ад усяго насельніцтва ВКЛ).

Будаўніцтва першых каналаў

Агінскі канал (54 км)	1765– 1783 гг.	Злучыў р. Ясельду (прыток Прыпяці) і р. Шчару (прыток Нёмана)
Дняпроўска- Бугскі канал («Каралеўскі») (110 км)	1775– 1784 гг.	Злучыў р. Мухавец (басейн Заходняга Буга) з р. Пінай (басейн Прыпяці)

Якую ролю каналы адыгралі ў развіцці гандлю? Даведайцеся, чаму канал атрымаў назву «Каралеўскі».

Развіццю гандлю спрыяла пашырэнне шляхоў зносін. На сродкі магната *Міхала Казіміра Агінскага* з ініцыятывы адміністратара яго зямель *Мацея Бутрымовіча* пачалі капаць каналы, чысцілі ложы

Развіццё шляхоў
зносін

Эканамічная рэформа
А. Тызенгаўза

ЭКАНАМІЧНАЯ
РЭФОРМА 1765 Г.

рэк, будавалі масты і прычалы. У выніку грандыёзных праектаў М. Бутрымовіча па асушэнні палескіх балот былі пракладзены новыя сухапутныя тракты, у прыватнасці, пінска-слонімска і пінска-валянскі.

У другой палове XVIII ст. змянілася стаўленне дзяржавы да эканомій. Згодна з пастановай сойма 1764 г. была забаронена іх здача ў арэнду, і яны былі перададзены пад дзяржаўнае кіраўніцтва. Надворны падскарбій ВКЛ *Антоній Тызенгаўз* у 1765 г. пачаў эканамічную рэформу ў каралеўскіх эканоміях. Паводле задумы рэформа была комплексная і адначасова ахоплівала сельскую гаспадарку, прамысловасць і гандаль. Прадугледжвалася аднаўленне фальваркаў і паляпшэнне тэхналогіі апрацоўкі зямлі — напрыклад, уводзіўся чатырохпольны севазварот за кошт пасеваў шматгадовых траў. Гэтыя мерапрыемствы павінны былі павялічыць дзяржаўныя даходы, якія планавалася накіраваць на арганізацыю новых мануфактур. Сяляне атрымалі права перадаваць свой надзел у спадчыну, пашыраць яго за кошт «прыёмнай» зямлі. Гэта мусіла павысіць іх зацікаўленасць у рабоце. У выніку рэформы ў эканоміях павялічылася колькасць сялян, якія адпрацоўвалі паншчыну. І хоць на пачатковым этапе даходы каралеўскага двара ўзраслі, рэформа скончылася правалам. Большасць сялян не прыняла яе, бо з вяртаннем паншчыны павялічваліся іх павіннасці.

У 1760–1780 гг. у Гродзенскай і Брэсцкай эканоміях было адкрыта больш за 20 каралеўскіх мануфактур: шаўковая, панчошная, карэтная і інш. Аднак вялікія крэдыты на іх будаўніцтва, неэканомнае выкарыстанне сыравіны, адсутнасць зацікаўленасці майстроў і рабочых, неэфектыўнасць прыгоннай працы прывялі да заняпаду прадпрыемстваў і, адпаведна, да няўдачы гаспадарчай палітыкі А. Тызенгаўза.

Эканоміка Беларусі ў XVIII ст.

Карыстаючыся інфармацыяй картасхемы, раскажыце пра развіццё сельскай гаспадаркі, гандлю, мануфактурнай вытворчасці на тэрыторыі Беларусі ў XVIII ст.

У другой палове XVII — XVIII ст. удалося не толькі аднавіць гаспадарку пасля ваенных ліхалеццяў, але і правесці шэраг эканамічных рэформаў. Паступова ў нетрах феадальнага ладу пачалі зараджацца капіталістычныя элементы. Аднак эканамічныя пераўтварэнні прывялі да пагаршэння становішча феадальна-залежнага насельніцтва, не знайшлі яны падтрымкі і ў часткі магнатаў і шляхты, якія пазбягалі новаўвядзенняў. Акрамя таго, суседнія дзяржавы, занепакоеныя магчымым узмацненнем Рэчы Паспалітай, імкнуліся спыніць мадэрнізацыю краіны.

калі ў свеце...

XVI–XVIII стст. — станаўленне і развіццё капіталістычных адносін у Заходняй Еўропе

на тэрыторыі Беларусі...

Першая палова XVIII ст. — пачатак фарміравання капіталістычных адносін

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Дакажыце, што ў другой палове XVII — пачатку XVIII ст. на тэрыторыі Беларусі назіраўся эканамічны заняпад і дэмаграфічны спад. З чым гэта было звязана?
2. Выкажыце здагадку, чаму мануфактуры не ператварыліся ў пануючую форму арганізацыі вытворчасці на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVIII ст. Падрыхтуйце паведамленне аб дзейнасці адной з іх.
3. Ахарактарызуйце эканамічную рэформу А. Тызенгаўза. Вызначце моцныя і слабыя бакі яго пераўтварэнняў. Даведайцеся, за якія заслугі адна з плошчаў г. Гродна названа яго імем.
4. У XVI–XVIII стст. у Заходняй Еўропе развіваліся капіталістычныя адносіны. Ці можна казаць пра развіццё капіталізму ў гэты час на тэрыторыі Беларусі? Сваю думку абгрунтуйце.

§ 45. Рэфармацыйны рух і Контррэфармацыя ў ВКЛ

МІКАЛАЙ РАДЗІВІЛ ЧОРНЫ ОРДЭН ЕЗУІТАЎ ПАВЕЛ З ВІЗНЫ КАЛЬВІНІЗМ ІГНАСІА ЛАЁЛА КОНТРРЭФАРМАЦЫЯ ПРАТЭСТАНТЫЗМ ВАСІЛЬ ЦЯПІНСКІ ЛЮТЭРАНСТВА СЫМОН БУДНЫ

1. Канфесійная сітуацыя ў ВКЛ у пачатку XVI ст. Пачатак Новага часу ў ВКЛ адзначыўся сур'ёзнымі зменамі ў рэлігійным жыцці. Акрамя традыцыйных кірункаў хрысціянства з'явіліся новыя — лютэранства, кальвінізм і антытрынітарызм.

На працягу XVI ст., калі глядзець на колькасць вернікаў, прыходаў і епархій, праваслаўная царква па-ранейшаму дамінавала ў дзяржаве. Многія магнаты працягвалі прытрымлівацца праваслаўнай веры і актыўна падтрымлівалі сваю царкву.

Праваслаўная царква ўсё гэтак жа адыгрывала значную ролю ў духоўным і сямейным жыцці беларускага насельніцтва, але яе ўплыў на палітычнае жыццё дзяржавы ўсё меншаў. Праваслаўныя епіскапы, у адрозненне ад каталіцкіх біскупаў, адсутнічалі ў Радзе ВКЛ, праваслаўныя феадалы мелі абмежаваны доступ да вышэйшых дзяржаўных пасад. Гэта прывяло да паступовага навяртання часткі знаці ў каталіцтва (Міхал Глінскі, Геранім Хадкевіч і інш.).

Каталіцкая царква да пачатку XVI ст. ужо мела дастаткова моцныя пазіцыі, якія падтрымлівала дзяржаўная ўлада. Ад 1385 г. вялікія князі былі

Калі хрысціянская вера была прынята на беларускіх землях?

Праваслаўная царква ў ВКЛ у пачатку XVI ст.

Каталіцкая царква ў пачатку XVI ст.

З якімі падзеямі звязана пашырэнне каталіцтва на тэрыторыі Беларусі?

Рэфармацыйны рух на тэрыторыі Беларусі

Растлумачце паняцце «пратэстантызм» і назавіце яго асноўныя кірункі ў Еўропе.

У якой краіне паўстаў рэфармацыйны рух і з чым імем ён быў звязаны?

Асаблівасці Рэфармацыі ў ВКЛ

выключна каталікамі. Матэрыяльнае становішча каталіцкай царквы было трывалае дзякуючы ахвяраванням вялікага князя. У сярэдзіне стагоддзя каталіцкая царква пераўзышла праваслаўную зямельнымі ўладаннямі. У сацыяльным плане каталіцтва было пашырана сярод вышэйшых пластоў феадальнага саслоўя, геаграфічна — у Літве, заходніх і цэнтральных раёнах Беларусі.

Рэфармацыйны рух, які з 1517 г. пачаў хутка пашырацца ў краінах Еўропы, у сярэдзіне XVI ст. дасягнуў тэрыторыі Беларусі. Гэтаму працэсу спрыяў эканамічны ўздым, развіццё эканамічных і культурных сувязей ВКЛ з еўрапейскімі краінамі. Першымі носьбітамі рэфармацыйных ідэй на тэрыторыі Беларусі былі як іншаземцы, так і выхадцы з ВКЛ, якія атрымалі адукацыю ў еўрапейскіх універсітэтах. Развіццё кнігадрукавання і пераклад рэлігійных тэкстаў на старабеларускую мову значна дапамаглі пашырэнню ідэй Рэфармацыі ў грамадстве. Прыхільнікі гэтага руху — пратэстанты — выступілі з рэзкай крытыкай каталіцкай царквы. Пратэстанцкія прапаведнікі мелі добрую адукацыю, многія былі выпускнікамі еўрапейскіх універсітэтаў. Найбліжэйшым цэнтрам гуманістычнай думкі для жыхароў ВКЛ быў Кракаўскі ўніверсітэт, дзе атрымалі адукацыю Францыск Скарына і вядомыя беларускія дзеячы Рэфармацыі Сымон Будны і Пётр з Ганёндза.

Каталіцкая і праваслаўная царквы не былі гатовыя супрацьстаяць актыўнай дзейнасці пратэстанцкіх прапаведнікаў і пачалі траціць свой уплыў.

2. Асаблівасці і кірункі Рэфармацыі ў ВКЛ. Рэфармацыя ў ВКЛ была шчыльна звязаная з Рэнесансам і з'яўлялася складнікам еўрапейскага рэфармацыйнага руху. Аднак у ВКЛ яе ідэі атрымалі пашырэнне ў першую чаргу сярод феадалаў (у адрозненне ад Заходняй Еўропы, дзе ідэі Рэфар-

мацыі пашыраліся сярод мяшчан і сялянства). Яшчэ адной асаблівасцю Рэфармацыі ў ВКЛ быў актыўны ўдзел у пратэстанцкім руху праваслаўнай шляхты.

Першымі пратэстантамі ў ВКЛ былі прапаведнікі ідэй М. Лютэра, якія хутка пашыралі сваё вучэнне сярод нямецкага насельніцтва гарадоў. У 1535 г. праваслаўны князь Юрый Алелькавіч выдзеліў участак зямлі для будаўніцтва лютэранскай царквы ў Слуцку. Тым не менш гэты кірунак рэфармацыйнага руху не атрымаў значнага пашырэння на беларускіх землях. Лютэранства вызнавалі ў асноўным мяшчане замежнага паходжання, галоўным чынам у Жамойці. Куды большую папулярнасць сярод феадалаў атрымаў кальвінізм, паслядоўнікаў якога называлі «евангелістамі». Апроч рэлігійных матываў, для феадалаў ВКЛ кальвінісцкая Рэфармацыя была сродкам палітычнага дыстанцыявання ад Польшчы, асабліва пасля заключэння Люблінскай уніі.

У пашырэнні кальвінізму значь пабачыла магчымасць аслабіць уладу манарха, а таксама пашырыць свае матэрыяльныя рэсурсы за кошт маёмасці каталіцкай царквы.

У 1553 г. у Брэсце Мікалаем Радзівілам Чорным была заснавана першая ў ВКЛ кальвінісцкая абшчына.

Лютэранства на тэрыторыі Беларусі

Кальвінізм на тэрыторыі Беларусі

*Катэхізіс С. Буднага.
Нясвіж. 1562 г.*

Праз чатыры гады ў Вільні адбыўся першы з'езд «евангелістаў», быў заснаваны кальвінскі збор (царква), арганізавана Літоўская кальвінісцкая губерня. Магнат пачаў укараняць новае вучэнне на падкантрольных яму землях, перадаючы цэрквы і касцёлы кальвінісцкім прапаведнікам. Для прапаганды рэфармацыйных поглядаў пры яго падтрымцы былі заснаваныя тыпаграфіі ў Нясвіжы і Брэсце. У 1562 г. у Нясвіжы Сымон Будны выдаў «Катэхізіс» на старабеларускай мове.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

1. Даведайцеся, хто з дзеячаў Рэфармацыі ўвасоблены на помніку 1000-годдзю Брэста.
2. Растлумачце, чаму ён трымае ў руках кнігу.
3. Знайдзіце тры цікавыя факты пра гэтую гістарычную асобу і дайце ацэнку яе грамадска-палітычнай дзейнасці.

*Помнік 1000-годдзю
г. Брэста*

Неўзабаве з каталіцызму ў кальвінізм перайшлі буйныя палітычныя дзеячы краіны Мікалай Радзівіл Руды, Ян Кішка, з праваслаўя — Астафій Валовіч, Юры Зяновіч, Васіль Тышкевіч і інш. Пры іх падтрымцы ў многіх гарадах Беларусі былі арганізаваныя кальвінісцкія абшчыны з малітоўнымі дамамі, школамі, бальніцамі, тыпаграфіямі. Пашырэнне кальвінізму сярод магнатаў і шляхты зрабілася настолькі значным, што ў 1569 г. большасць паноў-рады ВКЛ былі прыхільнікамі Рэфармацыі. Дзякуючы намаганням пратэстанцкай знаці ў 1573 г. быў прыняты Акт Варшаўскай канфедэрацыі, які абвясціў свабоду веравызнання для знаці Рэчы Паспалітай. Пазней гэты дакумент быў уключаны ў Статут 1588 г.

ПЛЫНІ АНТЫТРЫНІТАРЫЗМУ

Памяркоўная

(рэфармаванне грамадства)

Прызнавалі сацыяльныя праблемы, аднак абаранялі дзяржаўны лад, бо лічылі, што змены ў грамадстве маюць адбыцца паступова

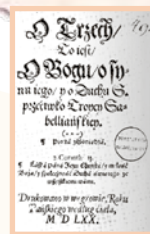
Сымон Будны,
Васіль Цяпінскі

Помнік Сымону Буднаму
і Васілю Цяпінскаму. Мінск

Радыкальная

(усеагульная роўнасць)

Крытыкавалі феадальнае грамадства, выступалі супраць дзяржаўнай улады, патрабавалі адмены прыгоннага права і спынення войнаў

Селянін Пётр з Ганёндза,
Якуб з Калінаўкі, былы святар
Марцін Чаховіч

Трактат Пятра
з Ганёндза аб св. Тройцы

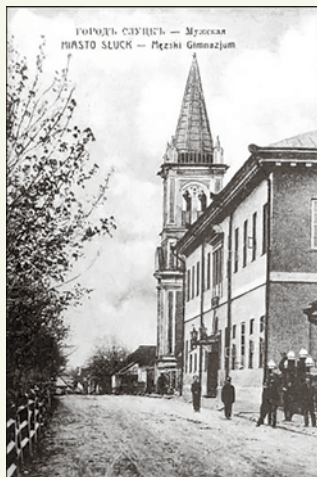
У 1562–1563 гг. адбыўся раскол кальвінісцкай царквы — узнікла плынь, якую называюць антытрынітарызмам. Прыхільнікаў гэтага вучэння, якое адмаўляла веру ў Тройцу і прызнавала Бога строга адзіным, часта называлі «арыянамі». Антытрынітарыі сурова крытыкавалі каталіцкую царкву і актыўна патрабавалі сацыяльных і эканамічных пераўтварэнняў, дзякуючы чаму набылі папулярнасць сярод нізоў мяшчан і невялікай часткі шляхты. Цэнтрамі арыянства ў Беларусі былі Іўе, Лоск, Любча, Навагрудак, Клецк. Абаронцам антытрынітарыяў у ВКЛ зрабіўся магнат Ян Кішка. Аднак сярод прыхільнікаў новай плыні не было адзінства.

У другой палове XVI ст. у ВКЛ дзейнічала каля 200 кальвінісцкіх, 10 лютэранскіх і каля 20 арыянскіх абшчын. Пратэстанцкія абшчыны былі створаны ў асноўным на літоўскіх землях, у Падляшшы, паўночна-заходняй і цэнтральнай Беларусі.

Антытрынітарызм

Вынікі Рэфармацыі ў ВКЛ

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

Слуцкая гімназія.
Паштоўка. Пачатак XX ст.

У пачатку XVII ст. па даручэнні Януша Радзівіла пры кальвінісцкім храме ў Слуцку была адкрыта найстарэйшая кальвінісцкая школа на тэрыторыі Беларусі. Адным з рэктараў быў Рэйнгольд Адамі. Па яго падручніку рыторыкі вучыўся М. В. Ламаносаў, які пазней рэгламентаваў дзейнасць рускіх гімназій. У Статуце Слуцкай [кальвінісцкай] школы гаворыцца: «...няхай нікога не адверне ад нашага парога разыходжанне ў рэлігіі, няхай нікога не адарве ад уладання дасяжным шчасцем праз беспадстаўны страх. Мы ўжо даўно навучаны досведам, што рэлігія — прадмет пераканання, а не гвалту».

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся:

1. Чаму кальвінісцкая навучальная ўстанова заваявала вядомасць як «Слуцкія Афіны»?
2. Якія прынцыпы навучання прадстаўлены ў Статуце Слуцкай школы?
3. Хто мог вучыцца ў гэтай навучальнай установе і якія прадметы вывучалі вучні кальвінісцкай школы?
4. Якія элементы класна-ўрочнай сістэмы ўжываліся ў Слуцкай гімназіі?

Да эвалюцыйнага руху далучыліся многія магнаты ВКЛ (Радзівілы, Сапегі, Хадкевічы і інш.), якія імкнуліся захаваць незалежнасць княства. Рэфармацыя спрыяла пашырэнню асветы і добрачыннасці ў грамадстве, актывізацыі духоўнага жыцця, пашырэнню культурных кантактаў з еўрапейскімі краінамі, узбагачэнню беларускай культуры новымі дасягненнямі. У сваю чаргу, беларускія пратэстанцкія мысляры таксама ўзбагацілі агульнаеўрапейскую філасофскую і грамадска-палітычную думку.

Значная частка беларускага сялянства засталася ўбаку ад рэфармацыйных працэсаў, верная праваслаўнай царкве.

3. Контррэфармацыя ў ВКЛ. Хуткае пашырэнне Рэфармацыі і павелічэнне колькасці яе паслядоўнікаў сур'ёзна ўсхвалявалі каталіцкую царкву. У 1564 г. вялікі князь Жыгімонт II Аўгуст прызнаў рашэнні Трыдэнцкага сабору каталіцкай царквы, пасля чаго ў 1569 г. у Вільню прыбылі першыя езуіты, якія зрабіліся галоўнымі прапаведнікамі Контррэфармацыі.

У адрозненне ад краін Заходняй Еўропы, дзе Контррэфармацыя праводзілася жорсткімі метадамі, у ВКЛ яна мела мякчэйшыя формы. Асаблівасцю гэтага працэсу ў Вялікім Княстве Літоўскім зрабілася тое, што ён быў скіраваны не толькі супраць пра-

Успомніце, што такое Контррэфармацыя. Якія былі яе прычыны?

Кім і калі быў заснаваны ордэн езуітаў? Якія былі яго мэты і метады дзейнасці?

Рэфармацыйны рух у ВКЛ

У якіх рэгіёнах Беларусі пашырыліся пратэстанцкія вучэнні? Як вы лічыце, чаму?

Асаблівасці Контррэфармацыі ў ВКЛ

тэстантаў, але і супраць праваслаўных. З дапамогай Контррэфармацыі польскія духоўныя і свецкія ўлады імкнуліся ўмацаваць палітычнае і дзяржаўнае адзінства Рэчы Паспалітай, згуртаваўшы насельніцтва вакол каталіцкай царквы.

У перыяд праўлення Стэфана Баторыя працэс Контррэфармацыі актывізаваўся. У 1579 г. была адкрытая Віленская езуіцкая акадэмія, годам пазней — езуіцкі калегіум у Полацку, а ў 1585 г. — у Нясвіжы. Езуіты імкнуліся выціснуць сваіх канкурэнтаў з інтэлектуальнай прасторы і ўзяць пад кантроль адукацыю, навуку, мастацкую культуру і духоўнае жыццё. З гэтай мэтай яны дабіліся закрыцця шэрагу пратэстанцкіх школ і тыпаграфій, знішчылі забароненыя рымскімі папамі кнігі.

Контррэфармацыя ў ВКЛ набыла асабліва шырокі размах у часы праўлення караля Жыгімонта III Вазы. Манарх актыўна падтрымліваў будаўніцтва новых касцёлаў, манастыроў і калегіумаў, адначасова намагаючыся перашкодзіць будаўніцтву храмаў іншых канфесій. У 1647 г. у Рэчы Паспалітай былі закрытыя ўсе арыянскія школы і тыпаграфіі, а ў наступным годзе арыяне былі выгнаны з краіны.

Контррэфармацыя ў ВКЛ негатыўна адбілася не толькі на мясцовым пратэстанцкім руху, але і на становішчы праваслаўнай царквы. Многія прадстаўнікі беларускай праваслаўнай арыстакратыі паступова перайшлі ў каталіцызм.

Галоўным вынікам Контррэфармацыі ў Вялікім Княстве Літоўскім было звужэнне свабоды веравызнання, усталяванне дамінуючага становішча каталіцкай царквы ў палітычным, культурным і духоўным жыцці, што спрыяла пераходу шляхты з пратэстантызму і праваслаўя ў каталіцызм. Ішоў паступовы працэс паланізацыі і адрыву шляхты ад традыцый свайго народа.

Растлумачце, чаму караля Жыгімонта III Вазу называлі «езуіцкім каралём».

Асноўнымі рэфармацыйнымі плынямі ў ВКЛ былі кальвінізм, лютэранства, антытрынітарызм. Шырокія народныя масы абыхава ставіліся да Рэфармацыі, таму рэлігійны рух у Беларусі не набыў такога размаху, як у Еўропе. Да сярэдзіны XVII ст. Контррэфармацыя перамагла. Пазіцыі каталіцкай царквы ў палітычным, культурным і духоўным жыцці грамадства ўзмацніліся.

калі ў свеце...

24 жніўня 1572 г. —
Варфаламееўская ноч
у Францыі

на тэрыторыі Беларусі...

1563 г. — прывілей Жыгімонта II
Аўгуста аб ураўнаванні ў правах
усёй шляхты незалежна
ад веравызнання

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Назавіце асаблівасці і кірункі Рэфармацыі ў Беларусі.
2. Складзіце параўнальную табліцу «Рэфармацыя ў Заходняй Еўропе і ў Беларусі» паводле самастойна абраных крытэрыяў.
3. Параўнайце Контррэфармацыю ў ВКЛ і краінах Заходняй Еўропы. Вылучыце агульныя і адметныя рысы.
4. Складзіце схему або ментальную карту «Галоўныя вынікі Рэфармацыі і Контррэфармацыі».

§ 46. Канфесійная сітуацыя на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVI — XVIII ст.

РЭФАРМАЦЫЯ УНІЯЦКАЯ ЦАРКВА КІРЫЛ ЦЯРЛЕЦКІ МЯЛЕЦІЙ СМАТРЫЦКІ КОНТРРЭФАРМАЦЫЯ ПЁТР СКАРГА ПРАВАСЛАЎНЫЯ БРАЦТВЫ ІПАЦІЙ ПАЦЕЙ ДЫСІДЭНТ ІЯСАФАТ КУНЦЭВІЧ УНІЯ

Пагаршэнне становішча
праваслаўнай
царквы

Успомніце, калі
хрысціянская царква
раскалолася на
ўсходнюю (візантый-
скую) і заходнюю
(рымскую).

Праваслаўныя брацтвы

1. Становішча праваслаўнай царквы ў другой палове XVI ст. Працэсы Рэфармацыі і Контр-рэфармацыі негатыўна паўплывалі на стан праваслаўнай царквы ў ВКЛ. Актыўны пераход у пратэстантызм і каталіцтва прадстаўнікоў праваслаўнай шляхты пагоршыў матэрыяльнае становішча царквы, аслабіў яе падтрымку ва ўладных структурах, пазбавіў магчымасці бараніць свае інтарэсы. Нягледзячы на пэўныя поспехі, звязаныя з ураўнаваннем правоў праваслаўнай і пратэстанцкай шляхты згодна з прывілеямі Жыгімонта II Аўгуста 1563 г. і 1568 г., негатыўныя тэндэнцыі нарасталі. Ва ўмовах пашырэння рэнесанснай культуры, імкнення дваранства да заходнееўрапейскага ладу жыцця, узрослай цікавасці да асветы, разумення хрысціянскай веры праваслаўнаму духавенству было вельмі цяжка задаволіць новыя патрэбы паствы.

Ва ўмовах значнага скарачэння падтрымкі з боку феадальнай арыстакратыі на дапамогу царкве прыйшлі брацтвы — аб'яднанні праваслаўнай шляхты і мяшчан. У 1587 г. было заснавана Віленскае брацт-

ва, пазней такія ж брацтвы ўзніклі ў Магілёве, Брэсце і Мінску. Пры брацтвах ствараліся школы і тыпаграфіі, якія рабіліся цэнтрамі прыцягнення праваслаўных мысляроў.

Аднак сітуацыя ў самой праваслаўнай царкве была складаная. Права феадалаў самастойна прызначаць епіскапаў і святароў прывяло да ўзмацнення залежнасці духавенства ад свецкіх людзей. Кіеўскі мітрапаліт прызначаўся каралём Рэчы Паспалітай і валодаў вельмі сціплымі паўнамоцтвамі. Праваслаўная царква так і не была прадстаўлена ў вышэйшых дзяржаўных органах улады Рэчы Паспалітай, паступова ператваралася ў царкву сялянска-мяшчанскіх мас. Праваслаўныя архірэі пачалі пошукі шляхоў выхаду з крызісу.

Аслабленне пазіцый
праваслаўнай царквы

СТАНОВІШЧА ПРАВАСЛАЎНАЙ І КАТАЛІЦКАЙ ЦЭРКВАЎ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ

Ахарактарызуе становішча праваслаўнай царквы на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVI ст.

2. Заклучэнне Брэсцкай (Берасцейскай) царкоўнай уніі. Ва ўмовах наступлення Контррэфармацыі ў інтэлектуальных колах грамадства адраділася ідэя заключэння царкоўнай уніі. Галоўным тэарэтыкам царкоўнай уніі ў Рэчы Паспалітай быў езуіт Пётр Скарга. У 1577 г. ён апублікаваў кнігу «Аб адзінстве Царквы Божай», у якой прапанаваў праваслаўнаму

Ідэя царкоўнай уніі

духавенству выйсці з-пад улады канстанцінопальскага патрыярха і перайсці пад юрысдыкцыю Папы Рымскага, захаваўшы пры гэтым ранейшыя царкоўныя абрады.

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

1. Успомніце пра спробы аб'яднання каталіцкай і праваслаўнай цэркваў да 1596 г.
2. Чаму П. Скаргу называюць ідэолагам Брэсцкай (Берасцейскай) уніі?
3. Разгледзьце карціну польскага мастака Я. Матэйкі «Пропаведзь Скаргі». Паразважайце, якія аргументы мог прывесці выбітны палеміст і зацяты прыхільнік каталіцызму на карысць ідэі уніі.

Пропаведзь Скаргі.
Мастак Я. Матэйка. 1864 г.

Як вы лічыце, чаму ідэя аб'яднаць дзве царквы была рэалізавана менавіта на тэрыторыі Рэчы Паспалітай у XVI ст.?

Знешнепалітычная сітуацыя спрыяла пашырэнню ідэі уніі ў асяродку не толькі каталіцкага, але і праваслаўнага епіскапату. Заклучэнне царкоўнай уніі задаволіла многіх. Унія дала надзею праваслаўным архірэям палепшыць свае пазіцыі ў царкве

Падпісанне
ЛЮБЛІНСКАЙ УНІІ

Заклучэнне
БРЭСЦКАЙ ЦАРКОЎНАЙ УНІІ

Растлумачце прычынна-выніковую сувязь у лагічным ланцужку.

і дзяржаве, каталіцкаму духавенству — павысіць свой уплыў у традыцыйна праваслаўных рэгіёнах, а каралеўскай уладзе — панізіць напружанне між-нацыянальных канфліктаў у Рэчы Паспалітай.

Галоўнымі ініцыятарамі царкоўнай уніі выступілі епіскапы Іпацый Пацей і Кірыл Цярлецкі, якіх падтрымалі мітрапаліт Міхаіл Рагоза і кароль Жыгімонт III Ваза. У пачатку 1596 г. папа Клімент VIII зацвердзіў умовы далучэння Кіеўскай мітраполіі да каталіцкай царквы. У кастрычніку 1596 г. у Брэсце (Бярэсці) адбыўся царкоўны сабор, на якім была афіцыйна абвешчана унія праваслаўнай царквы з каталіцкай.

Брэсцкі
(Берасцейскі)
царкоўны сабор

Медаль з надпісам «Русіны прынятыя» (з лац.)

Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, даведайцеся, калі, пры якіх абставінах быў адчаканены медаль і што ён сімвалізуе.

Паводле ўмоў заключанай уніі Кіеўская мітраполія захоўвала ранейшыя царкоўныя абрады, царкоўныя святы, праваслаўныя святары былі прыроўнены ў правах да каталіцкіх святароў, на царкоўныя пасады маглі прызначацца толькі «рускія» людзі, уніятаў

Умовы уніі

ПРАЦУЕМ З ГІСТАРЫЧНАЙ КРЫНІЦАЙ

Апостальская канстытуцыя, зацверджаная Папам Рымскім,
студзень 1596 г.

Мы сапраўднай сваёй пастановаю прымаем вельмішаноўных братоў, Міхаіла архіепіскапа — мітрапаліта і іншых епіскапаў рускіх з усім іх клірам і народам рускім, які жыве ва ўладаннях польскага караля, ва ўлонне каталіцкай царквы, як нашых сябраў у Хрысце. І ў сведчанне такой любові да іх, з апасталічнай ласкі, дазваляем ім усе святыя абрады і цырымоніі, якія ўжываюць яны пры здзяйсненні божых службаў і свяцейшай літургіі, таксама пры здзяйсненні іншых таінстваў і іншых свяшчэннадзействаў, калі толькі гэтыя абрады не пярэчаць ісціне і вучэнню каталіцкай веры і не перашкаджаюць зносінам з рымскай царквой, — дазваляем, нягледзячы ні на якія іншыя супрацьлеглыя пастановы і распаўсюджванні апостальскага прастола.

1. Якія ўмовы уніі названыя ў прыведзеным урывку?
2. Чаму ўніяцкую царкву называюць грэка-каталіцкай?

Пашырэнне ўніяцтва

было забаронена схіляць у лацінскі абрад. Кіеўскі мітрапаліт і архірэі прызналі вяршэнства Папы Рымскага і прынялі асновы каталіцкай веры.

3. Станаўленне ўніяцкай царквы на тэрыторыі Беларусі. Станаўленне ўніяцкай царквы расцягнулася амаль на стагоддзе. Зніжэння вастрыні міжканфесійнай барацьбы, якога спадзявалася ад уніі каралеўская ўлада, не адбылося. Наадварот, унія ўзмацніла гэтую барацьбу, выклікала яшчэ глыбейшы раскол у беларускім грамадстве.

Канец XVI — пачатак XVII ст. — гэта перыяд жорсткага і гвалтоўнага навязвання уніі. Улады Рэчы Паспалітай імкнуліся да таго, каб уніяцкая царква засталася адзінай законнай для праваслаўных, выкарыстоўвалі для гэтага разнастайныя метады ціску і прымусу. Праваслаўнае насельніцтва пераводзілася ва ўніяцтва. Зачыняліся праваслаўныя храмы, святары якіх адмаўляліся прымаць унію.

Рашэнні Брэсцкага (Берасцейскага) сабору не былі прынятыя часткай праваслаўнага грамадства. Частка шляхты, многія прадстаўнікі духавенства

Чаму ідэя уніі не атрымала шырокай падтрымкі насельніцтва?

ЭТАПЫ СТАНАЎЛЕННЯ ЎНІЯЦТВА

КАНЕЦ XVI — ПАЧАТАК XVII ст.

- гвалтоўны характар насаджэння;
- закрыццё праваслаўных цэркваў і школ;
- супрацьстаянне праваслаўнага насельніцтва;
- дзейнасць праваслаўных брацтваў

1630-я гг. — КАНЕЦ XVIII ст.

- памяркоўны характар распаўсюджвання;
- стварэнне манаскага ордэна базыльянаў;
- аднаўленне дзейнасці праваслаўнай царквы

рашуча выступілі супраць уніі, актывізавалася дзейнасць брацтваў. Некаторыя магнаты ўзялі пад абарону праваслаўнае духавенства сваіх уладанняў. Прыкладам быў Слуцк — яго ўладальніца Соф’я Радзівіл ператварыла горад у цвярдую праваслаўя. Адным з выбітных дзеячаў, што актыўна выступалі за адмену уніі, быў Мялецій Смятрыцкі.

У гэтых умовах кіеўскі мітрапаліт Іосіф Руцкі засяродзіўся на асвеце і прапагандзе уніі, даручыўшы гэтую задачу заснаванаму ў 1617 г. ордэну базыльянаў. Аднак метады прапаганды уніі спалучаліся з адміністрацыйным ціскам, што часцяком выклікала хваляванні і прыводзіла да ахвяр. Так, у 1618 г. адбылося выступленне гараджан у Магілёве супраць прымусовага ўвядзення царкоўнай уніі. У 1623 г. выбухнула антыўніяцкае паўстанне праваслаўнага насельніцтва ў Віцебску, падчас якога быў забіты полацкі грэка-каталіцкі епіскап Іясафат Кунцэвіч, які ўжываў надзвычай жорсткія метады падчас насаджэння ўніяцтва.

Каб паменшыць напругу ў грамадстве, у 1633 г. кароль Рэчы Паспалітай Уладзіслаў IV Ваза абвясціў аб аднаўленні прававога статусу праваслаўнай царквы. Такім чынам, у Рэчы Паспалітай існавалі дзве царквы каталіцкага абраду — праваслаўная і ўніяцкая. На чале кожнай з іх стаяў мітрапаліт, аднак рэзідэнцыя праваслаўнага мітрапаліта знаходзілася ў Кіеве, а ўніяцкага — у Вільні.

Узмацненне праяў
рэлігійнай
нецярпімасці

Найбольшага нападу міжканфесійная барацьба дасягнула падчас сялянска-казацкай вайны 1648–1651 гг. і вайны Расійскай дзяржавы з Рэччу Паспалітай 1654–1667 гг. У гэты перыяд значна ўмацаваліся пазіцыі праваслаўнай царквы, якая пачала ўсё больш арыентавацца на Маскву як цэнтр праваслаўнага хрысціянства.

Спыненне баявых дзеянняў у 1667 г. карэнным чынам змяніла сітуацыю. У грамадска-палітычным жыцці Рэчы Паспалітай нарасталі праявы рэлігійнай нецярпімасці: рэзка ўзмацнілася дыскрымінацыя праваслаўнай царквы.

У такіх умовах у апошняй траціне XVII — першай палове XVIII ст. уніяцкая царква пачала аказваць значны ўплыў на беларускае сялянства, мяшчанства і дробную шляхту. Уніяцкія святары, як і праваслаўныя, паходзілі з мясцовых жыхароў, і, як сяляне і гараджане, з’яўляліся носьбітамі культурных традыцый беларускага народа. Пашырэнню ўніяцтва таксама спрыяла адсутнасць істотных адрозненняў у літургіі паміж уніяцкай і праваслаўнай царквамі. Напачатку XVIII ст. колькасць уніяцкага насельніцтва ў Рэчы Паспалітай перавышала лік праваслаўных.

У 1720 г. адбыўся Замойскі сабор, які ўніфікаваў рэлігійнае жыццё ўніяцкай царквы, зблізіў яе з лацінскім абрадам, пацвердзіў каталіцкія абрады і ўмацаваў царкоўную арганізацыю. Ад гэтага моманту пачалася татальная лацінізацыя і паланізацыя абрадавага боку ўніяцкай царквы. Гэта выявілася ў знішчэнні іканастасаў і змяненні вонкавага выгляду святароў. Адначасова адбываўся масавы перавод сялян з праваслаўя ва ўніяцтва.

Тым не менш на ўсёй тэрыторыі Рэчы Паспалітай, якая паступова ператваралася ў польскую дзяржаву, уніяцкая царква ўспрымалася як рэлігійная арганізацыя нацыянальнай меншасці. Таму яе епі-

Параўнайце становішча грэка-каталіцкай царквы ў першай палове XVII ст. і ў XVIII ст.

скапы так і не здолелі дабіцца тых палітычных правоў, якімі валодала каталіцкае духавенства.

Канцлер ВКЛ Леў Сапега ў адказ на дзеянні ўніяцкага лідара Іясафата Кунцэвіча пісаў: «Ваша святасць, як ты яе [унію] разумееш, дазваляе вам рабаваць схізматаў (праваслаўных) і адсякаць ім галовы. Евангелле вучыць зусім іншым рэчам. Гэтая унія выклікала велізарнае няшчасце... Унія не прынесла радасці, а толькі нязгоду, сваркі, непарадкі. Было б нашмат лепей, каб яна ніколі не мела месца сярод нас...».

Леў Сапега.
Паштовая марка. 1995 г.

Існуе думка, што Брэсцкая унія, як Фларэнтыйская, не мела каранёў у праваслаўнай народнай свядомасці, была справай дзяржаўнай палітыкі Рэчы Паспалітай, а не царкоўнага прыцягнення да Рыма, і калі пашырала-ся, дык толькі выключна праз гвалтоўнае яе насаджэнне. Ці згодны вы з такім сцверджаннем? Свой адказ аргументуйце.

4. Канфесіі на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVIII ст. Рэлігійная палітыка Рэчы Паспалітай, накіраваная на ўзмацненне ўплыву каталіцкай царквы і аб'яднанне вакол яе ўсяго грамадства, прывяла да абвастрэння дысідэнцкага пытання. Дзяржава шляхам паступовага абмежавання правоў дысідэнтаў, у лік якіх уваходзілі пратэстанты і праваслаўныя, намагалася схіліць іх да каталіцызму. На сярэдзіну XVIII ст. у ВКЛ засталася толькі 38 пратэстанцкіх абшчын, дзейнічала ўсяго адна праваслаўная епархія з цэнтрам у Магілёве.

У 1765 г. у Рэчы Паспалітай пачаўся шэраг рэформаў, адным з элементаў якіх было абмежаванне правоў дысідэнтаў. Гэта справакавала стварэнне шляхецкіх канфедэрацый, якія звярнуліся па дапамогу да суседніх краін. Каб пазбегнуць міжканфесійнай вайны, кароль Станіслаў Панятоўскі ўраўнаваў дысідэнтаў з каталікамі, што выклікала незадавальненне каталіцкіх магнатаў і шляхты і прывяло да першага падзелу Рэчы Паспалітай.

Дысідэнцкае пытанне

Нягледзячы на верацярпімасць, што дэкларавалася ў Рэчы Паспалітай, раней самая шматлікая праваслаўная царква напрыканцы XVIII ст. апынулася на мяжы знікнення, як і пратэстанцкія плыні, а каталіцызм рэзка ўзмацніў свае пазіцыі. Усіх хрысціян-некаталікоў у Рэчы Паспалітай пачалі называць дысідэнтамі. З цягам часу іх сталі абмяжоўваць у палітычных правах, што прывяло да ўзнікнення «дысідэнцкага пытання».

калі ў свеце...

XVI ст. — Рэфармацыя і рэлігійныя войны ў Еўропе

на тэрыторыі Беларусі...

1596 — заключэнне Брэсцкай (Берасцейскай) царкоўнай уніі

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Як і чаму змянілася становішча праваслаўнай царквы на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVI ст.?
2. Назавіце прычыны заключэння Брэсцкай (Берасцейскай) царкоўнай уніі.
3. Ахарактарызуйце асноўныя палажэнні Брэсцкай (Берасцейскай) уніі.
4. Якімі метадамі пашыралася ўніяцтва на тэрыторыі Беларусі?
5. Выкарыстоўваючы памятку на с. 300, дайце ацэнку гістарычнаму факту «Заклучэнне Брэсцкай (Берасцейскай) царкоўнай уніі».

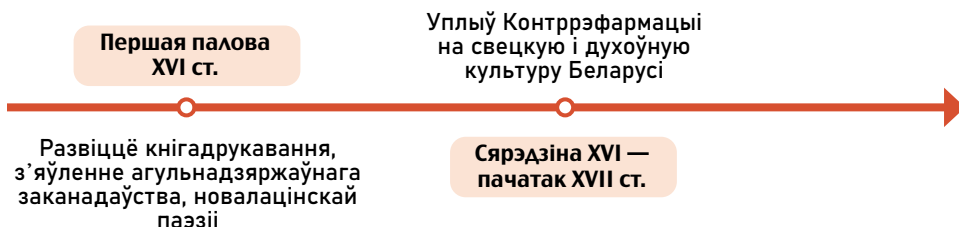
§ 47. Гуманізм і Адраджэнне на тэрыторыі Беларусі

ГРАВЮРА МІКОЛА ГУСОЎСКІ ФРЭСКА АДРАДЖЭННЕ ЛЕТАПІС ШКОЛА ІКАНАПІСУ ХРАМЫ-КРЭПАСЦІ ФРАНЦЫСК СКАРЫНА

1. Асаблівасці эпохі Адраджэння на тэрыторыі Беларусі. У канцы XV — першай палове XVI ст. на тэрыторыі Беларусі адбывалася развіццё гарадоў, секулярызацыя грамадскага жыцця (вызваленне ад рэлігійнага ўплыву), фарміраванне беларускай народнасці. Усе гэтыя працэсы разам з пашырэннем міжнародных сувязей ВКЛ сталі перадумовамі для надыходу эпохі Рэнесансу.

Перадумовы Рэнесансу

ЭТАПЫ РАЗВІЦЦЯ РЭНЕСАНСНАЙ КУЛЬТУРЫ Ў БЕЛАРУСІ

Як вы разумееце тэрмін «Адраджэнне»? Што намагаліся адрадзіць дзеячы культуры напрыканцы сярэднявечнай эпохі?

Бона Сфорца

Пашырэнне гуманістычных ідэй на тэрыторыі Беларусі ў канцы XV — першай палове XVI ст. было шчыльна звязана з дзейнасцю жонкі вялікага князя Жыгімонта I Старога, Боны Сфорцы, дачкі міланскага герцага, а таксама прадстаўнікоў мясцовай знаці — магнатаў і шляхты. Яны актыўна падтрымлівалі культурныя абмены з Захадам, запрашалі італьянскіх майстроў мастацтва — мастакоў, скульптараў і архітэктараў. Атрыманне адукацыі ў еўрапейскіх універсітэтах дазволіла прадстаўнікам вышэйшага са слоўя азнаёміцца з дасягненнямі Антычнасці і сучаснай ім літаратуры. Апроч таго, яны калекцыянавалі старажытныя рукапісы і артэфакты, тым самым спрыялі пашырэнню ведаў і культурнай спадчыны.

Адным з яскравых прыкладаў гэтага культурнага росквіту з’яўляецца паэма Міколы Гусоўскага «Песня пра зубра». У гэтым творы аўтар выходзіць за межы простага апісання палявання на зубра, паглыбляецца ў філасофскі роздум пра лёс сваёй радзімы, яе гістарычны шлях і значнасць.

Культура адукаваных колаў грамадства працягвала заставацца поліканфесійнай і шматмоўнай. Афіцыйнай мовай дзяржаўных дакументаў і заканадаўства была старабеларуская. Аднак кнігі выдаваліся таксама на царкоўнаславянскай, польскай, латыні і іўрыце з выкарыстаннем розных сістэм пісьма: кірыліцы, лацініцы, яўрэйскіх і арабскіх літар, як, напрыклад, у арабаграфічных рукапісах беларускіх татарцаў.

Запазычанне ідэй рымскага права і іх адаптацыя ў Статутах Вялікага Княства Літоўскага 1529, 1566 і 1588 гг. адыгралі важную ролю ў развіцці дзяржавы. Статуты замацоўвалі прынцып, паводле якога ўсе людзі, незалежна ад іх багацця або беднасці, падлягалі суду на аснове адзіных прававых нормаў.

Аднак панаванне ў ВКЛ феадальных адносін стрымлівала развіццё свецкай культуры. У канцы XV — першай палове XVI ст. на тэрыторыі Беларусі

Поліканфесійнасць і шматмоўнасць

Успомніце, што азначае паняцце «гуманізм».

Ідэі рымскага права ў Статутах ВКЛ

Царкоўна-рэлігійная літаратура

па-ранейшаму пераважала рэлігійная літаратура. Цэнтральнае месца сярод жанраў царкоўна-рэлігійнай літаратуры займалі кнігі Бібліі і жыцці святых. У эпоху Рэнесанса, калі вырасла цікавасць да традыцый і гістарычнай спадчыны, новае гучанне атрымалі старабеларускія помнікі пісьменства. Шырока перапісваліся і публікаваліся высокамастацкія творы Кірылы Тураўскага. Асаблівай увагай карысталася «Жыццё Ефрасінні Полацкай».

Друкаваныя выданні рабіліся ўсё больш запатрабаваныя праваслаўнай царквой. Гэта паспрыяла таму, што ў 1491–1493 гг. у г. Кракаве друкаром Швайпольтам Фіёлем, немцам з паходжання, былі выдадзены некалькі богаслужбовых зборнікаў кірылічным шрыфтам.

КНІГАДРУКАВАННЕ Ў СЛАВЯНСКІХ КРАІНАХ

Успомніце, кім і калі было вынайздзена кнігадрукаванне рухомымі літарамі.

2. Францыск Скарына — беларускі першадрукар, асветнік, філосаф і гуманіст. Сярод усходніх славян першы выдаў кнігу друкарскім спосабам *Францыск Скарына*. У 1517 г. у Празе ён надрукаваў «Псалтыр». Прадмова і пасляслоўе да кнігі былі напісаны старабеларускай мовай, а асноўная частка — старабеларускім варыянтам царкоўнаславянскай мовы. У 1517–1519 гг. Скарына выдаў дзесяць кніг Бібліі ў шасці пераплётах (22 кнігі Старога Запавета пад агульнай назвай «Біблія руска»). У 1519 г. выдавец пераехаў

Беларускі першадрукар

у Вільню, дзе ў 1522 г. апублікаваў «Малую падарожную кніжыцу», у 1525 г. — «Апостал».

Францыск Скарына зрабіў кніжнае слова даступным для шырокіх колаў насельніцтва. Ён адкрыў новую эпоху ў жыцці беларускага народа. Менавіта таму сёння яго называюць тытанам эпохі Адраджэння на тэрыторыі Беларусі.

Першадрукар зрабіў шмат захадаў для збліжэння царкоўнаславянскай і жывой старабеларускай моў. Ён змяніў літаратурную традыцыю кніжнай справы: у яго выданнях з'явіліся аўтарскія прадмовы, пасляслоўі і каментарыі. Яны не толькі дапоўнілі асноўны тэкст біблейскіх кніг, але і выступілі ў ролі самастойных твораў прыгожага пісьменства. З дапамогаю гравюры Ф. Скарына змяніў мастацтва афармлення кніг.

Філасоф

Гэты вялікі вучоны стаў піянерам беларускай навукі і атрымаў ступень доктара медыцыны і доктара вольных навук (філасофіі). У сусветнай культуры ён вядомы таксама як багаслоў, перакладчык, паэт, педагог, дыпламат, прадпрымальнік, заснавальнік аднаго з першых у Еўропе батанічных садоў.

Асветнік і гуманіст

Францыск Скарына стаў адным з першых прадстаўнікоў нашай краіны, чыя дзейнасць выйшла за нацыянальныя рамкі. Аднак пры гэтым ён заўсёды заставаўся патрыётам Айчыны і імкнуўся адукаваць родны народ. Друкаванае слова Ф. Скарыны мела мэтай не толькі інфармаванне насельніцтва і практычнае выкарыстанне ў хрысціянскіх храмах, але і фарміраванне сапраўднага грамадзяніна сваёй краіны — адукаванага і выхаванага чалавека.

У сваіх працах асветнік развіваў канцэпцыю прававой дзяржавы. Яго палітычны ідэал заключаўся ў моцнай і адукаванай манархічнай уладзе, якая б падтрымлівала хрысціянскую справядлівасць, законнасць і правапарадак, імкнулася да міру з суседнімі краінамі і спрыяла развіццю духоўнай культуры, рамёстваў і гандлю. Прыкладам увасаблення гэтых

ідэй службылі для яго кіраўнікі і заканадаўцы Старажытнай Грэцыі і Старажытнага Рыма.

Францыск Скарына зрабіўся першым, хто прынёс на беларускія землі гуманістычнае ўяўленне пра аўтарства. Ён уключаў сваё імя ў выдадзеныя ім кнігі і змяшчаў свой партрэт на гравюрах.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

На цяперашні час выяўлена каля 520 друкаваных экзэмпляраў і 45 рукапісных спісаў кніг Ф. Скарыны. Яны захоўваюцца ў дзяржаўных і прыватных зборах Беларусі, Вялікабрытаніі, Германіі, Даніі, Літвы, Польшчы, Расіі, Славеніі, ЗША, Украіны, Чэхіі. У Зале Саракі сярод самых славутых замежных выпускнікоў Падуанскага ўніверсітэта размешчаны партрэт і памятная дошка Ф. Скарыны.

У адной з кніг, выдадзеных Ф. Скарынам, у загаловку напісана: «Библия Руска выложена доктором Франциском Скориною из славного града Полоцка, богу ко чти и людем посполитым к доброму научению».

1. Як у гэтых словах аўтар выразіў мэты выдання?
2. Што абазначае знак «сонца і месяц» на гравюры?
3. Як вы лічыце, ці можна назваць дзейнасць Скарыны стартапам па нямецкай тэхналогіі?
4. У гонар 500-годдзя беларускага кнігадрукавання Нацыянальны банк Рэспублікі Беларусь выпусціў у абарачэнне серыю памятных манет «Шлях Скарыны». Высветліце, якім чынам прадстаўлены на манетах гарады звязаны з дзейнасцю асветніка.

Гравюра з выдання
Ф. Скарыны

4. Паслядоўнікі Францыска Скарыны. Справа, пачатая Ф. Скарынам, была працягнута яго паслядоўнікамі. Па ўсёй тэрыторыі Беларусі з'яўляліся шматлікія тыпаграфіі. Цэнтры кнігадрукавання былі заснаваны не толькі ў Вільні і іншых буйных гарадах, але і ў невялікіх прыватных мястэчках. У XVI ст. Беларусь зрабілася галоўным у свеце цэнтрам кірылічнага кнігадрукавання.

Усе кнігі, выдадзеныя тыпаграфскім спосабам, утрымлівалі аўтарскія прадмовы і пасляслоўі. Яны былі разлічаны на простага чытача і неслі яму перадавыя ідэі свайго часу.

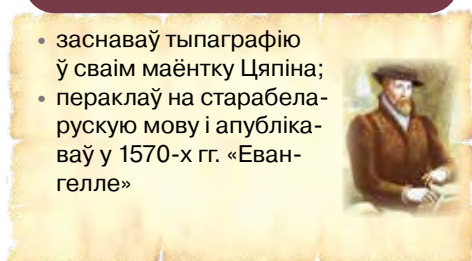
ПАСЛЯДОЎНІКІ Ф. СКАРЫНЫ

Сымон Будны

- заснаваў у Нясвіжы супольна з М. Кавячынскім і Л. Крышкоўскім тыпаграфію;
- пераклаў на старабеларускую мову і выдаў у Нясвіжы ў 1562 г. «Катэхізіс»

Васіль Цяпінскі

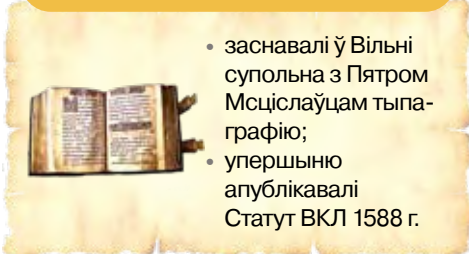
- заснаваў тыпаграфію ў сваім маёнтку Цяпіна;
- пераклаў на старабеларускую мову і апублікаваў у 1570-х гг. «Евангелле»

Іван Фёдараў і Пётр Мсціславец

- заснавалі тыпаграфію ў Маскве, выдалі ў 1564 г. першую друкаваную кнігу «Апостал»;
- заснавалі тыпаграфію ў Заблудаве (каля Беластока), у 1568–1569 гг. выпусцілі «Евангелле вучыцельнае»

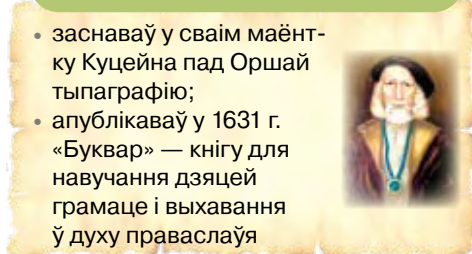

Браты Мамонічы

- заснавалі ў Вільні супольна з Пятром Мсціслаўцам тыпаграфію;
- упершыню апублікавалі Статут ВКЛ 1588 г.

Спірыдон Собаль

- заснаваў у сваім маёнтку Куцейна пад Оршай тыпаграфію;
- апублікаваў у 1631 г. «Буквар» — кнігу для навучання дзяцей грамаце і выхавання ў духу праваслаўя

Чаму прадстаўленых дзячяў называюць паслядоўнікамі Ф. Скарыны?

Новай з'явай у культурным жыцці насельніцтва Беларусі ў сярэдзіне XVI зрабілася мецэнацтва. Некаторыя адукаваныя беларуска-літоўскія магнаты апекаваліся таленавітымі маладымі людзьмі, спрыялі іх навучанню ў найлепшых універсітэтах Еўропы, запрашалі да сябе вядомых пісьменнікаў, мастакоў, вучоных, збіралі кнігі, музейныя каштоўнасці, помнікі мастацтва, адкрывалі школы-тэатры, тыпаграфіі. Іх двары, напрыклад двор князёў Радзівілаў у Нясвіжы, рабіліся своеасаблівымі культурнымі цэнтрамі.

Герб Радзівілаў. 1547 г.

Як вы лічыце, чаму мецэнацтва адыгрывае важную ролю ў развіцці навукі і мастацтва?

Што дабрачыннікі атрымоўваюць узамен, падтрымліваючы развіццё культуры? Назавіце вядомых мецэнатаў ВКЛ.

Рэнесансныя погляды
на прызначэнне чалавека

Пашырэнне
мецэнацтва ў ВКЛ

Растлумачце прычынна-выніковую сувязь у лагічным ланцужку.

5. Дасягненні беларускай культуры ў эпоху Адраджэння. У эпоху Адраджэння ў ВКЛ атрымаў пашырэнне архітэктурны стыль «*рэнесанс*». З'явіўся новы тып збудаванняў, пры ўзвядзенні якіх асабліва ўвага надавалася сіметрыі, прапарцыям, геаметрыі і ўпарадкаванасці складовых частак.

У гарадах з магдэбургскім правам з'явіліся ратушы і іншыя грамадскія будынкі. Змянялася планіроўка населеных пунктаў — забудову вялі вакол гандлёвай плошчы. Пачалі будаваць двухпавярховыя «камяніцы» — жылыя цагляныя дамы з чарпачнымі дахамі.

Архітэктура

Якія архітэктурныя элементы Мірскага замка паказваюць на тое, што ён быў пабудаваны як абарончае збудаванне? Знайдзіце тры цікавыя гістарычныя факты пра Мірскі замак.

Мірскі замак.
Рэканструкцыя

Павялічылася колькасць прыватных замкаў. У канцы XV — пачатку XVI ст. з'явіліся *замкі-цытадэлі*. Яны мелі знешнюю лінію абароны — земляныя валы і равы, напоўненыя вадой.

Замкава-паркавы комплекс «Мір».
Гродзенская вобласць. Сучасны выгляд

Змянілася ўнутранае ўбранне грамадзянскіх пабудов — так, печы пачалі ўпрыгожваць кафляй. Найлепшыя высокамастацкія вырабы мясцовых майстроў, напрыклад паліхромная кафля, сталі шырока вядомыя далёка за межамі ВКЛ.

Успомніце, што было характэрна для праваслаўнай готыкі.

Спаса-Праабражэнскі сабор.
Г. Заслаўе. Мінскі раён
Мінскай вобласці

Касцёл св. Яна Хрысціцеля.
Аг. Камаі. Пастаўскі раён
Віцебскай вобласці

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

У XVII ст. з беларускіх зямель у Расію пачалі актыўна перасяляцца сяляне, рамеснікі, гандляры, служылыя людзі. Паводле падлікаў беларускага гісторыка Л. С. Абецэдарскага, на 80-я гг. XVII ст. двары беларускіх перасяленцаў складалі не менш за 20 % усіх двароў пасадаскага (гарадскога) насельніцтва Масквы.

1. Адраджэнне ў Беларусі развівалася ў трох асноўных кірунках: *пісьменства, архітэктура і народная творчасць. Даведайцеся, што абазначае тэрмін «беларуская рэзь».*
2. *Беларуская кафля, што выкарыстоўвалася для абліцоўкі печай, камінаў і фасадаў будынкаў, была вядомая за межамі беларускіх зямель. Якія выявы наносілі на яе беларускія майстры?*
3. *Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, прывядзіце прыклады ўнёску выхадцаў з беларускіх зямель у развіццё навукі і культуры Расіі XVI–XVII стст.*

Фасад другога паверха
Круціцкага царква. Масква.
1681–1694 гг.

У грамадзянскім і культавым будаўніцтве стыль рэнесанс гарманічна спалучаўся з праваслаўнай готыкай. Гэта стварала ўнікальную асаблівасць архітэктуры ВКЛ.

У XVI–XVII стст. працягнулася ўзвядзенне *храмай-крэпасцей*: царква Раства Багародзіцы ў Мураванцы (Гродзенская вобласць), касцёл Яна Хрысціцеля (аг. Камаі, Віцебская вобласць), галоўная сінагога-крэпасць (г. Быхаў, Магілёўская вобласць) і інш. Пратэстанты, будуючы кальвінісцкія саборы, імкнуліся да лаканічнасці, прастаты і гармоніі формаў. Сёння мы можам гэта ўбачыць на прыкладзе Спаса-Праабражэнскай царквы (г. Заслаўе, Мінская вобласць), касцёла Унебаўзяцця Панны Марыі (аг. Дзераўная, Мінская вобласць).

Удасканальвалася майстэрства вырабу драўлянай алтарнай скульптуры для касцёлаў. Сфарміравалася *беларуская школа іканапісу*, якая спалучала сярэдневяковыя традыцыі жывапісу і навацый эпохі Адраджэння. Іканапісцы выкарыстоўвалі алейныя фарбы, імкнуліся рэалістычна паказаць навакольную рэчаіснасць і перадаць чалавечыя эмоцыі.

Ікона Божай Маці
«Адзігітрыя Ерусалімская».
Беларусь. XVI ст.

Эпоха Адраджэння на тэрыторыі Беларусі цягнулася нядоўга. Тым не менш яна пакінула глыбокі след ва ўсіх сферах культурнага жыцця. Урадженец старажытнага Полацка выдатны філосаф, асветнік, гуманіст, вучоны Францыск Скарына ўвайшоў у гісторыю як «айцец» усходнеславянскага кнігадрукавання.

калі ў свеце...

1455 г. — выданне І. Гутэнбергам першай друкаванай кнігі ў Еўропе

на тэрыторыі Беларусі...

1517 г. — выданне Ф. Скарынам першай друкаванай кнігі на землях усходніх славян — «Псалтыр»

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. У чым заключаліся асаблівасці культуры ВКЛ эпохі Адраджэння ў параўнанні з іншымі еўрапейскімі краінамі?
2. Як у ВКЛ праяўлялася сувязь гуманізму і Рэфармацыі?
3. Складзіце схему «Дасягненні беларускай культуры ў эпоху Адраджэння».
4. Выкарыстоўваючы дадатковыя крыніцы інфармацыі, падрыхтуйце віртуальную гістарычную экскурсію «Дарогамі Францыска Скарыны».

§ 48. Развіццё навуковых ведаў і адукацыі ў Беларусі

ІЛЬЯ КАПІЕВІЧ АСВЕТНИЦТВА
КАЗІМІР ЛЫШЧЫНСКІ
СІМЯОН ПОЛАЦКІ
КАЗІМІР СЕМЯНОВІЧ
ЭДУКАЦЫЙНАЯ КАМІСІЯ
МАРЦІН ПАЧОБУТ-АДЛЯНІЦКІ
ВІЛЕНСКАЯ АКАДЭМІЯ

1. Сістэма адукацыі ў XVI–XVII стст. Віленская езуіцкая акадэмія. Адметнай асаблівасцю Усходняй Еўропы XVI–XVII стст. было спалучэнне шматэтнічнасці і поліканфесійнасці. Заслуга дзеячаў Адраджэння і Рэфармацыі палягала ў тым, што яны абвясцілі і пачалі ажыццяўляць шырокую праграму выхавання грамадства. Напрыканцы XVI ст. у ВКЛ налічвалася каля 300 пачатковых пратэстанцкіх школ. Мікалай Радзівіл Чорны бачыў у іх галоўны інструмент выхавання моладзі ў духу пратэстантызму. Настаўнікамі ў гэтых кальвінісцкіх школах былі пастары, прапаведнікі і іншыя прадстаўнікі духоўнага саслоўя. Так, у школе ў Вільні настаўнікам быў Марцін Чаховіч, у Нясвіжы — Лаўрэнцій Крышкоўскі, у Клецку — Сымон Будны. Апроч пачатковых школ у Брэсце, Нясвіжы, Вільні і іншых гарадах было арганізавана некалькі школ больш высокага ўзроўню (накштальт гімназій).

У другой палове XVI ст. езуіты таксама засяродзілі сваю дзейнасць на развіцці сістэмы адукацыі. Іх работа па навучанні моладзі была накіраваная на выхаванне прыхільнікаў каталіцызму. Асаблівая ўвага надавалася развіццю ўмення весці дыспуты.

Пратэстанцкія
навучальныя ўстановы

Калегіумы ордэна
езуітаў

Стратэгія езуітаў заключалася ў адкрыцці навучальных устаноў там, дзе назіраўся найбольшы ўплыў пратэстантаў. Ад канца XVI ст. яны таксама пачалі ствараць навучальныя ўстановы ў рэгіёнах з пераважна праваслаўным насельніцтвам. Прывабнасць добра арганізаваных езуіцкіх калегіумаў павялічвалася дзякуючы бясплатнаму навучанню хлопчыкаў з бедных сем'яў, якое забяспечвалася за кошт дакладна спланаванага збору ахвяраванняў ад шляхты і магнатаў. Не толькі каталікі, але і пратэстанты, і праваслаўныя адпраўлялі сваіх дзяцей на навучанне ў езуіцкія калегіумы.

У 1570 г. у сталіцы Вялікага Княства Літоўскага быў заснаваны езуіцкі калегіум, у 1579 г. пераўтвораны ў Віленскую акадэмію. Рэктарам зрабіўся Пётр Скарга, якога сучаснікі называлі «польскім Цыцэронам». Акадэмія атрымала прывілеі, аналагічныя тым, якімі валодаў Падуанскі ўніверсітэт. Згодна з граматай караля Стэфана Баторыя навучальная ўстанова стваралася для таго, каб юнакі «маглі атрымаць добрыя веды і каталіцкую веру». Дзейнасць езуітаў дала свой плён: многія феадальныя ВКЛ адмовіліся ад пратэстантызму і прынялі каталіцтва.

Пад апекай ордэна базільянаў дзейнічалі навучальныя ўстановы ўніяцкай царквы. У іх дзяцей навучалі на роднай мове. Гэтыя школы цалкам запазычылі ў езуітаў сістэму арганізацыі адукацыі, а таксама змест і метады навучання.

У адказ на пашырэнне каталіцтва на тэрыторыі Беларусі пачалі ўзнікаць праваслаўныя царкоўныя брацтвы, якія адыгралі значную ролю ў развіцці адукацыі. Брацкія школы былі ўсесаслоўныя, плата за навучанне залежала ад узроўню дабрабыту сям'і. Асаблівая ўвага надавалася вывучэнню царкоўнаславянскай мовы, якая разглядалася як сродак супрацьдзеяння каталіцтву.

Успомніца, як звязаны Пётр Скарга з падпісаннем Брэсцкай царкоўнай уніі.

Якую ролю адыграла Віленская езуіцкая акадэмія ў культурным і навуковым жыцці Беларусі?

Школы ўніяцкай царквы

Брацкія школы

НАВУЧАЛЬНЫЯ ЎСТАНОВЫ Ў XVI–XVII стст.

Пратэстанцкія

- кальвінісцкія школы і гімназіі;
- арыянскія школы

Каталіцкія

- калегіумы (школы) пры каталіцкіх ордэнах;
- Віленская езуіцкая акадэмія

Уніяцкія

- школы пад апекай ордэна базыльянаў

Праваслаўныя

- школы пры праваслаўных брацтвах

Як вы лічыце, чаму ўсе канфесіі надавалі вялікую ўвагу навучанню і выхаванню дзяцей?

Частка беларускай моладзі атрымлівала вышэйшую адукацыю ў іншых краінах Еўропы. Сярод іх — урадженец Полацка Францыск Скарына, хрысціянін вераю, гуманіст па перакананнях і вучоны-энцыклапедыст па светапоглядзе. Пасля навучання ў Кракаўскім універсітэце ён атрымаў ступень «доктара медыцыны і медыцынскіх навук» у Падуанскім універсітэце. Паводле некаторых звестак, у другой палове XVI — першай палове XVII ст. каля 500 выхадцаў з Беларусі і Літвы адправіліся вучыцца ва ўніверсітэты краін Заходняй Еўропы. Сымон Будны, вядомы дзеяч рэфармацыйнага руху ў ВКЛ, скончыў Кракаўскі ўніверсітэт. Андрэй Волан атрымаў адукацыю ва ўніверсітэтах Франкфурта-на-Одары і Кёнігсберга. Многія прадстаўнікі багатых шляхецкіх і магнатскіх родаў мелі дзве, а часам і тры вышэйшыя адукацыі, што сведчыць пра высокі прэстыж навучання.

2. Грамадска-палітычная думка XVI–XVII стст.
Сімяон Полацкі. У гісторыі духоўнай культуры Беларусі канец XVI — XVII ст. — гэта перыяд позняга Адраджэння, Контррэфармацыі. На змену рэнесансна-гуманістычнай філасофіі прыходзіць абноўленая схаластыка. Аднак яшчэ некаторы час гуманістычныя

Выхадцы з Беларусі ва ўніверсітэтах Еўропы

Гуманістычныя ідэі

ідэі працягваюць уплываць на грамадска-палітычную думку.

Андрэй Волан — палітычны дзеяч ВКЛ, філосаф, прапаведнік кальвінізму. У адной са сваіх позніх работ «Пра гаспадара і яго асабістую дабрачыннасць» сцвярджаў, што найважнейшымі інтэлектуальнымі і маральнымі якасцямі павінны быць мудрасць, стрыманасць, справядлівасць, мужнасць і літасць. Ён ухваляў веды і навуку, адзначаў іх вялікую ролю ў грамадскім і палітычным жыцці.

Сімяон Полацкі

Выключнае месца ў грамадскім і палітычным жыцці XVII ст. займаў Сімяон Полацкі, вядомы не толькі сваімі літаратурнымі і публіцыстычнымі творамі, але і як бліскучы аратар і багаслоў.

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

Сімяон Полацкі (сапраўднае імя — Самуіл Гаўрылавіч Пятроўскі-Сітніяновіч) вядомы як паэт, што пісаў на старабеларускай, польскай і лацінскай мовах. Валодаў энцыклапедычнымі ведамі ў галіне філасофіі, гісторыі і антычнай літаратуры. У 1980 г. ЮНЕСКА ўключыла яго імя ў календар памятных дат арганізацыі.

1. У якой брацкай школе выкладаў Сімяон Полацкі?
2. Дзе ўсталяваны прадстаўлены помнік?
3. Якія элементы кампазіцыі выкарыстоўвалі аўтары, каб падкрэсліць характар дзейнасці гістарычнай асобы?
4. Чаму Сімяона Полацкага лічаць вялікім дзеячам Беларусі і Расіі?

Помнік Сімяону Полацкаму.
Скульптар А. Фінскі,
архітэктары Г. Фёдарай
і Н. Цавік. 2003 г.

Прапаведніцкая дзейнасць Сімяона Полацкага адлюстравана ў двух зборніках — «Абед душэўны» і «Вячэра душэўная», якія былі выдадзены ўжо пасля яго смерці. Ён адыграў пэўную ролю ў падрыхтоўцы грамадскай свядомасці Расіі да ўспрыняцця пяtroўскіх рэформаў. Быў прыдворным паэтам і настаўнікам дзяцей цара Аляксея Міхайлавіча, якіх навучаў у тым ліку замежным мовам і латыні. Тры ключавыя ідэі, выказаныя Сімяонам Полацкім, заключаюцца ў наступным: чалавечая годнасць вызначаецца не паходжаннем, а інтэлектуальнымі і маральнымі грамадзянскімі вартасцямі; словы абавязкова павінны пацвярджацца справамі; мэта свецкага жыцця чалавека — служэнне агульнаму дабру і вырашэнне надзённых грамадскіх і дзяржаўных задач.

3. Эпоха Асветніцтва на тэрыторыі Беларусі. Рэформы Адукацыйнай камісіі. Пад уплывам заходнеўрапейскіх ідэй у другой палове XVIII ст. у Беларусі пашырыліся ідэі Асветніцтва. Праваднікамі перадавой ідэалогіі выступілі прагрэсіўныя колы шляхты і духавенства. Аднак рух не атрымаў шырокага развіцця з прычыны адсутнасці галоўнай рухальнай сілы — буржуазіі.

Своеасаблівай рэакцыяй на буржуазныя рэвалюцыі ў Заходняй Еўропе быў рух фізіякратаў. Навуковыя дасягненні XVIII ст. спарадзілі веру ў тое, што веды пра прыроду, дапоўненыя ведамі пра мараль, створаць глебу для значных пераўтварэнняў дзяржаўнага, прававога і сацыяльнага характару. Фізіякраты прызнавалі зямлю і сельскую гаспадарку адзінай крыніцай багацця, а сельскагаспадарчую працу — адзінай прадукцыйнай працай. Ідэалогія фізіякратызму амаль цалкам парывала з хрысціянскай карцінай свету і тлумачыла існаванне навакольнай рэчаіснасці не боскай гармоніяй, а дзеяннем натуральных законаў.

Успомніце, што такое Асветніцтва. Назавіце асноўныя ідэі дзеячаў Асветніцтва.

Рух фізіякратаў

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

1. Што фізіякраты лічылі багаццем?
2. Канцлер ВКЛ Яўхім Храптовіч — адзін з першых, хто зрабіў спробу рэфармаваць сельскую гаспадарку ў духу фізіякратызму. Даведайцеся, якія змены прадугледжвалі яго новаўвядзенні.
3. Растлумачце, чаму на патрабаванне караля Станіслава Аўгуста Панятоўскага ў Гродне была заснаваная пасада газетнага цэнзара.
4. Антоній Тызенгаўз — аўтар эканамічных, аграрных, культурных рэформаў на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVIII ст. Ахарактарызуйце яго праекты.
5. Ці адпавядалі погляды Яўхіма Храптовіча і Антонія Тызенгаўза ідэям Асветніцтва? Абгрунтуйце свой пункт погляду.

Яўхім Храптовіч. 1809 г.

Антоній Тызенгаўз. 1850 г.

Эдукацыйная камісія

Чым была выклікана неабходнасць рэфармавання сістэмы адукацыі ў Рэчы Паспалітай?

На сойме 1773 г. была заснаваная Камісія па нацыянальнай адукацыі, якая атрымала назву Эдукацыйная камісія. Яна была першым у свеце міністэрствам адукацыі, дзяржаўным органам, закліканым адкрываць навучальныя ўстановы, заказваць напісанне падручнікаў і набіраць настаўнікаў. Прыняты адзіны для ўсіх школ Рэчы Паспалітай Статут выкла-

ВЫНІКІ РЭФОРМЫ АДУКАЦЫІ

- Навучанне на польскай мове

- Свецкі характар

- Даступнасць

- Стварэнне школ трох ступеняў: пачатковая, сярэдняя і вышэйшая

дання ставіў перад настаўнікамі задачу намагацца, каб іх вучні дасягалі поспехаў шляхам разважанняў, а не шляхам механічнага запамінання. Камісія рэфармавала сістэму пачатковай, сярэдняй і вышэйшай адукацыі, надала ёй свецкі характар, зацвердзіла выкладанне на польскай мове, што спрыяла паланізацыі насельніцтва. На тэрыторыі Беларусі было адкрыта каля 200 пачатковых і 20 сярэдніх школ, а Віленская езуіцкая акадэмія была пераўтворана ў Галоўную школу ВКЛ.

4. Развіццё навуковых ведаў у XVII–XVIII стст.

Адным з выдатных прадстаўнікоў навукі XVII ст. з’яўляецца Казімір Семяновіч. Упершыню ў Еўропе ён сістэматызаваў і апісаў прылады і апараты ў галіне пратаракетнай тэхнікі і артылерыі. Свае ідэі і адкрыцці К. Семяновіч выклаў у працы «Вялікае мастацтва артылерыі», апублікаванай на латвінскай мове ў Амстэрдаме ў 1650 г. Кніга неаднаразова перавыдавалася на французскай, нямецкай, англійскай і іншых еўрапейскіх мовах. Існуюць сведчанні, што па кнізе нашага земляка вучыўся Ісак Ньютан, шматразова карыстаўся ёю і Напалеон Банапарт.

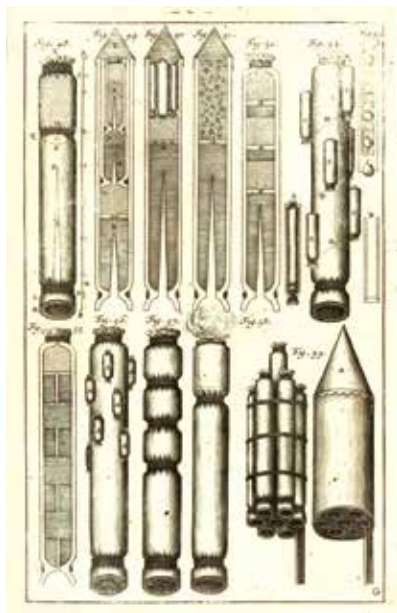
Сярод навуковых прац (усяго іх каля 40) Альберта Каяловіча асаблівае месца займае «Гісторыя Літвы». У ёй расказваецца пра дзейнасць літоўска-беларускіх князёў, палкаводцаў і буйных феодалаў — Радзівілаў, Хадкевічаў, Сапег і інш.

Казімір Семяновіч

Альберт Каяловіч

Тытульны аркуш «Гісторыі Літвы». 1650 г.

Малюнак з кнігі
«Вялікае мастацтва
артылерыі»
К. Семяновіча,
які паказвае
канструкцыю ракет

Жыгімонт Лаўксмін

Ці згодныя вы
з пунктам погляду
філосафа Ж. Лаўксміна?
Сваю думку
аргументуйце.

Ілья Капіевіч

Філософ, тэолаг і пісьменнік Жыгімонт Лаўксмін пакінуў значны след у развіцці гуманітарнай навукі. Яго твор «Практычнае красамоўства, або Правілы рытарычнага мастацтва» выкарыстоўваўся ў якасці навучальнага дапаможніка ў шэрагу школ Еўропы. На думку Ж. Лаўксміна, сэнс інтэлектуальнай дзейнасці заключаецца ў імкненні чалавека вырашыць галоўную праблему свайго існавання — праблему шчасця. Без ведаў, сцвярджае філосаф, чалавек не можа здабыць сапраўднага шчасця.

На мяжы XVII–XVIII стст. ажыццяўляў сваю дзейнасць наш суайчыннік Ілья Капіевіч. Па даручэнні рускага цара Пятра I менш чым за 10 гадоў ён пераклаў або склаў каля 30 кніг, многія з якіх былі надрукаваны ў яго тыпаграфіі. Кніга беларускага асветніка па мараплаўстве служыла падручнікам па навігацыі для маракоў Чарнаморскага

флоту да канца XVIII ст. Несумненная заслуга І. Капівіча — удасканаленне кірылічнай азбукі. У тыпаграфіі Капівіча быў адліты новы кірылічны шрыфт, які адрозніваўся ад царкоўнаславянскага спалучэннем асобных літар. Лічыцца, што менавіта шрыфт, распрацаваны І. Капівічам, лёг у аснову новага рускага грамадзянскага шрыфта, уведзенага ў 1708 г., і па цяпер служыць асновай для азбук рускай, беларускай, балгарскай, украінскай, македонскай і іншых славянскіх моў.

Яскравым прадстаўніком навуковай і філасофскай думкі Беларусі і Украіны XVIII ст. быў Георгій Каніскі, прафесар, а пасля рэктар Кіеўска-Магілянскай акадэміі. Ён увайшоў у гісторыю як барацьбіт супраць каталіцызму і уніі. У 1993 г. архіепіскап Г. Каніскі быў кананізаваны праваслаўнай царквой (прылічаны да ліку святых). Найбольш значны след у гісторыі царквы пакінула служэнне Г. Каніскага ў сане архіепіскапа ў Магілёве ў самы цяжкі для праваслаўнага насельніцтва Беларусі час, калі ўлады Рэчы Паспалітай вялі барацьбу супраць праваслаўя.

У XVIII ст. пад уплывам эпохі Асветніцтва ў Заходняй Еўропе бурна развіваюцца матэматыка і фізіка. Навуковыя адкрыцці і вынаходствы здолелі растлумачыць сутнасць з'яў прыроды, змянілі ўяўленні людзей пра свет. У навуковых колах было добра вядома імя вучонага-прыродазнаўцы Марціна Пачобута-Адлянцкага. Выхаванец Гродзенскага езуіцкага калегіума і Віленскай акадэміі, ён працягнуў сваю адукацыю ў Празскім універсітэце і еўрапейскіх астранамічных абсерваторыях. М. Пачобут-Адлянцкі зрабіўся дырэктарам Віленскай абсерваторыі, адной з найстарэйшых ва Усходняй Еўропе, заснаванай у 1753 г. Пазней ён узначаліў Галоўную школу ВКЛ, былую Віленскую акадэмію.

Георгій Каніскі

Марцін Пачобут-Адлянцкі

Якія ідэі ў навуковым асяроддзі прасоўвалі прадстаўнікі Асветніцтва?

У XVI–XVIII стст. значна вырас прэстыж адукацыі, актывізавалася навуковая дзейнасць. Вучоныя, ураджэнцы Беларусі, вывучалі і выкарыстоўвалі дасягненні сваіх еўрапейскіх калег, паглыблялі і дапаўнялі іх. Імёны нашых суайчыннікаў сталі вядомыя ўсяму свету.

калі ў свеце...

XVIII ст. — эпоха Асветніцтва ў краінах Еўропы

на тэрыторыі Беларусі...

1773 г. — стварэнне Эдукацыйнай камісіі — першага ў Еўропе міністэрства адукацыі

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Якія вучэбныя ўстановы дзейнічалі на тэрыторыі Беларусі ў XVI–XVII стст.?
2. Ахарактарызуйце дзейнасць Эдукацыйнай камісіі. Якія змены ў сістэме адукацыі, уведзеныя ёю, былі, на вашу думку, самыя важныя? Якія недахопы ў яе дзейнасці вы бачыце? Сваё меркаванне аргументуйце.
3. Ахарактарызуйце асаблівасці эпохі Асветніцтва на тэрыторыі Беларусі.
4. Выкарыстоўваючы матэрыял параграфа, стварыце постар «Навуковыя дасягненні XVI–XVIII стст.».
5. Якія ідэі грамадскіх дзеячаў XVI–XVIII стст. пра чалавека і яго якасці актуальныя і сёння?

§ 49. Культура Беларусі ў другой палове XVI — XVIII ст.

БАРОКА ІКАНАПІС РАКАКО БАТЛЕЙКА ІНТЭРМЕДЫЯ КЛАСІЦЫЗМ ШКОЛЬНЫ ТЭАТР САРМАТЫЗМ

1. Сарматызм і барока ў беларускай культуры канца XVI — XVIII ст. У XVII ст. у Рэчы Паспалітай атрымала пашырэнне канцэпцыя сарматызму, згодна з якой уся шляхта — і Польшчы, і ВКЛ — нібыта паходзіла ад ваяўнічых сарматаў і складала адзінае цэлае. Мова сарматаў — польская, таму кожны шляхціц мусіў карыстацца менавіта ёю. Такім чынам, польская мова з’яўлялася прыкметай прыналежнасці да найвышэйшага саслоўя. У выніку ў XVII ст. польская мова атрымала максімальнае пашырэнне сярод шляхты Беларусі і Літвы, што спрыяла яе паланізацыі і разрыву з традыцыямі большасці насельніцтва. Адметнай рысай сарматызму было перакананне шляхты ў поўнай перавазе польскай палітычнай мадэлі, звычайў і нават адзення над усімі іншымі народамі. Адною з галоўных ідэй гэтай канцэпцыі быў шляхецкі кансерватызм, захаванне недатыкальнымі сваіх прывілеяў і недапушчэнне ніякіх перамен звонку. Негатыўна ўспрымаліся ўсякія змены і рэформы, таму што ўклад Рэчы Паспалітай лічыўся ідэальным.

Ад канца XVI ст. галоўным правадніком ідэй Контррэфармацыі ў ВКЛ выступаў мастацкі стыль

Сармацкая ідэалогія

Чаму сарматызм набыў папулярнасць і зрабіўся асаблівасцю шляхецкай культуры?

Партрэт Станіслава
Антонія Шчуці.
1735–1740 гг.

Якія элементы ўбору ў сармацкім партрэце падкрэслівалі высокі сацыяльны статус шляхціца?

Новыя літаратурныя жанры

барока. Ён супрацьпастаўляў волю і розум чалавека пачуцёваму пачатку быцця. Стыль барока праявіўся ў свецкім і рэлігійным, шляхецкім і народным мастацтве, што паспрыяла з'яўленню мастацкіх навацый, якія пераўтварылі аблічча культуры.

Высокі сацыяльны статус шляхты падкрэсліваўся раскошай і багаццем адзення. Багатыя і прыгожыя даспехі зрабіліся складовай часткай калекцый. Іх з гонарам дэманстравалі гасцям. Аксаміт, шоўк, тканіны, расшытыя золатам, дарагое футра выкарыстоўваліся ў строях шляхты настолькі шырока, што знешні выгляд паслоў Рэчы Паспалітай аднойчы ўразіў нават турэцкага султана.

У Заходняй Еўропе такі стыль адзення ўспрымаўся як усходні. Еўрапейцы эпохі барока цікавіліся ўсім экзатычным, пышным, а для шляхціца Рэчы Паспалітай, які прыязджаў у Заходнюю Еўропу, сармацкі строй быў сродкам самасцвярджэння. З яго дапамогаю шляхта вызначала сваю самабытнасць, этнічную і дзяржаўную прыналежнасць.

2. Кніжная справа і літаратура. У другой палове XVI — XVIII ст. на змену традыцыйнаму летапісанню прыйшлі новыя літаратурныя жанры: хранографы, сінапсісы, дыярыушы. Гэтыя творы апаўдалі пра гістарычныя падзеі, што адбываліся на тэрыторыі Беларусі, пра побыт шырокіх пластоў насельніцтва («Баркулабаўскі летапіс», другая палова XVI — пачатак XVII ст.), апісвалі жыццё шляхты («Дзённік Хведара Еўлашэўскага», 1603–1604 гг.).

ЛІТАРАТУРНЫЯ ЖАНРЫ

Сінапсісы

кароткія
істарычныя
агляды

Хранографы

аб'ёмныя сваім
зместам агляды
сусветнай гісторыі

Дыярыушы

дзённікі

Ад канца XVI і да сярэдзіны XVII ст. значную ролю ў выдавецкай справе адыгрывалі тыпаграфіі праваслаўных брацтваў. Тут былі апублікаваныя славянскія граматыкі Лаўрэнція Зізанія (1596 г.), Мялеція Сматрыцкага (1619 г.) і іншых аўтараў. Усяго да 1654 г. у ВКЛ пабачылі свет 17 рэдакцый кірылічных буквароў. Аднак у XVIII ст. сталіца ВКЛ Вільня перастала быць цэнтрам кірылічнага кнігадрукавання.

З нарастаннем міжрэлігійнай барацьбы ў выдавецкую справу ўключыліся каталіцкія і ўніяцкія ордэны. Сфарміравалася рэлігійна-палітычная палемічная публіцыстыка. У першай палове XVII ст. сярод каталіцкага кліру найбольшай папулярнасцю карысталіся творы Пятра Скаргі. Ідэйныя пазіцыі ўніятаў адстойвалі Язэп Руцкі і Леў Крэўза. Вялікі ўнёсак у развіццё праваслаўнай палемічнай літаратуры зрабілі Лявонцій Карповіч, Афанасій Філіповіч, Стэфан Зізаній і інш.

Новым жанрам беларускай літаратуры стала *палітычная сатыра*. Сярод найбольш яскравых твораў можна вылучыць «Прамову Мялешкі» і «Ліст да Абуховіча». Іх аўтары дасціпна парадывалі чужаземцаў — немцаў і палякаў, высмейвалі сляпое

Выдавецкая справа

Рэлігійна-палітычная палемічная публіцыстыка

Палітычная сатыра

Яскравым прыкладам напалу рэлігійна-палітычнай палемікі з'яўляецца лёс твора Хрыстафора Філалета «Апакрысіс, або Адказ на кніжкі аб Берасцейскім саборы», апублікаванага ў 1597 г. у адказ на працы Пятра Скаргі.

Тытульны аркуш кнігі Хрыстафора Філалета
«Апакрысіс, або...». 1597 г.

Як вы лічыце, чаму «Апакрысіс...» сістэматычна знішчалі ў Рэчы Паспалітай і праз 30 гадоў пасля публікацыі было ўжо складана знайсці друкаваны экзэмпляр гэтай кнігі?

Барока

пакланенне ім беларускай шляхты і адстойвалі палітычныя інтарэсы беларускіх зямель.

3. Архітэктура. Архітэктуру барока адрознівалі дынамічныя кампазіцыі, кантрасты маштабаў, матэрыялаў і фігур, выразныя святлоценевыя эфекты, ужыванне крывалінейных формаў і імкненне стварыць адчуванне бясконцасці прасторы.

У 1770-я гг. паралельна з познім барока ў архітэктуры ВКЛ атрымаў пашырэнне класіцызм. Ён дэманстраваў ідэю разумнасці, упарадкаванасці, гарманічнасці быцця, кананізаваў антычную класіку як дасканалы ўзор. Магнаты і шляхта пачалі ствараць у сваіх маёнтках палацава-паркавыя ансамблі. У стылі класіцызму пабудаваныя палац Агінскіх у Слоніме, Тызенгаўза ў Гродне, Валовічаў у Свяцку, Храптовічаў у Шчорсах, Ружанскі палац — рэзідэнцыя князёў Сапегаў. Змяніліся прынцыпы горадабудаўніцтва. Гораду больш не патрабаваліся замкавыя абарончыя комплексы. Упарадкоўвалася вулічная сетка горада, узбуйняліся кварталы.

Палацавы комплекс
Сапегаў у Ружанях.
Паштовая марка. 2017 г.

Сабор Святой Сафіі.
Полацк

ГІСТОРЫЯ І СУЧАСНАСЦЬ

1. Успомніце, калі, у якім стылі і па загадзе якога князя быў пабудаваны Сафійскі сабор у Полацку.
2. Калі і пры якіх абставінах храм змяніў свой выгляд?
3. Назавіце асноўныя рысы стылю, у якім быў перабудаваны Сафійскі сабор у XVIII ст.
4. Падрыхтуйце творчы праект «Тысячагадовая гісторыя Полацкай Сафіі» ў адной з формаў: мультымедыяная прэзентацыя, буклет, відэаролік, постар і інш.

ПЕРЫЯДЫ РАЗВІЦЦЯ СТЫЛЮ БАРОКА Ў АРХІТЭКТУРЫ ВКЛ

РАННЯЕ БАРОКА

Канец XVI — першая палова XVII ст.

Замкі бастыённага тыпу, выкарыстанне зямельных валоў і равоў, пяцівугольныя ўмацаванні крапасных муроў

Нясвіжскі замак.
Макет часоў першай
паловы XVII ст.

Храм-базіліка — цэнтральны неф вышэйшы за ўсе астатнія; галоўны фасад пляскаты з невялікім наборам дэкаратыўных элементаў

Касцёл Божага Цела
ў Нясвіжы. Срэбраная
памятная манета
Беларусі. 2005 г.

Богаяўленскі сабор.
Малюнак. Магілёў. XIX ст.

СТАЛАЕ БАРОКА

Другая палова XVII ст. — 1730-я гг.

Двухвежавая базіліка: павялічылася колькасць ярусаў вежаў, фасад аздабляецца пластычнымі рашэннямі

Касцёл св. Францыска Ксаверыя.
Гродна. Фотаздымак.
1920–1930-я гг.

ПОЗНЯЕ БАРОКА (віленскае барока)

1730–1780-я гг.

Пластычнасць аб'ёму фасада, маляўнічасць сілуэта, многаярусныя ажурныя вежы, інтэр'еры ў стылі ракако — з дэкаратыўнымі элементамі і выкарыстаннем ляпніны

Сафіійскі сабор. Полацк.
Малюнак. Мастак Н. Орда.
Сярэдзіна XIX ст.

Касцёл Унебаўзяцця
Найсвяцейшай Панны Марыі.
Аг. Будслаў. Мінская вобл.

З якімі гістарычнымі падзеямі і сацыяльнымі працэсамі было звязана змяненне прынцыпаў горадабудаўніцтва на тэрыторыі Беларусі ў канцы XVIII ст.?

Манументальная скульптура

4. Выяўленчае мастацтва. У перыяд барока ў ВКЛ з'явілася *манументальная скульптура*. Яна развівалася як мемарыяльная і алтарная. Першыя скульптурныя надмагіллі з'явіліся ў Вільні ў сярэдзіне XVI ст. Яны былі прысвечаны віленскаму біскупу Паўлу Гальшанскаму і канцлеру ВКЛ Альбрэхту Гаштольду. У канцы XVI — першай палове XVII ст. мемарыяльная скульптура зрабілася вельмі папулярнай сярод знаці.

Ад другой чвэрці XVII ст. пачала імкліва развівацца драўляная алтарная скульптура. Ствараючы яе, майстры звярталіся да гатычных узораў — так званага гатычнага барока. У першай палове XVII ст. шмат раннебарочных алтароў было створана ў цэрквах Волпы, Новай Мышы, Крамяніцы, Будслава. Большасць з іх была выраблена заходнееўрапейскімі майстрамі (нямецкімі, польскімі, італьянскімі) на заказ магнатаў — фундатараў храмаў.

Драўляны разны алтар
«Унебаўзяцце Марыі».
XVII ст. Аг. Будслаў.
Мінская вобласць

Іканастанс. Смаленскі сабор
Навадзевічага манастыра.
Масква

У XVII ст. узнікла *аб'ёмна-ажурная беларуская разьба па дрэве*, якая выкарыстоўвалася для ўпрыгажэння праваслаўных храмаў. Прыкладамі з'яўляюцца іканастанс і царская брама Мікалаеўскай царквы ў Магілёве, выкананыя мясцовымі майстрамі. Характарам разьбы яны блізкія да іканастанса, выкананага для Смаленскага сабора Навадзевічага манастыра ў Маскве беларускімі майстрамі, сярод якіх працаваў і Клім Міхайлаў.

У першай траціне XVIII ст. сфарміравалася *віленская школа разьбы*. Алтарныя ансамблі ў гэтым стылі былі выкананы ў францысканскім касцёле Пінска і езуіцкім касцёле Гродна. Адметнымі рысамі скульптуры беларускага барока таго часу зрабіліся адсутнасць знешняй дынамікі і напругі, ураўнаважанасць і стрыманасць.

Інтэнсіўна развівалася дэкаратыўна-прыкладное мастацтва. У аздабленні палацаў і храмаў шырока ўжываліся рэльефная паліхромная кафля, мастацкае

Разьба па дрэве

Дэкаратыўна-прыкладное мастацтва

Францішка Уршуля Радзівіл.
Гравюра на медзі.
Гершка Лейбовіч. 1758 г.

Месы, опера і балет

каванне, чаканка. Слуцкія паясы, карэліцкія габелены, урэзка-налібоцкае шкло, свержанскі і цяляханскі фаянс атрымалі шырокую вядомасць у ВКЛ і па-за яго межамі.

Сфарміравалася беларуская школа гравюры на медзі. Праца з металам дазволіла мастакам мадэляваць аб'ём, дабівацца грання святла і ценю. Вядомымі майстрамі гравюры другой паловы XVII ст. былі Аляксандр Тарасевіч з Глуска, Максім Вашчанка з Магілёва.

5. Музыка і прыгонны тэатр. У музычным мастацтве XVI–XVII стст. найбольш разнастайныя па тэматыцы жанраў былі *канты* — многагалосныя вакальныя творы. Яны дзяліліся на лірычныя, сатырычныя, філасофскія гімны і псалмы (царкоўныя спевы). Канты распаўсюджваліся як вусна, так і пісьмова, праз рукапісныя і друкаваныя зборнікі. Гэты жанр уяўляў сабой унікальнае спалучэнне прафесійнай і народнай музыкі свайго часу.

У XVIII ст. слухачам прапаноўвалася музыка рознага прызначэння і спосабу выканання: вакальная (сольная і харавая), інструментальная (ансамблевая і аркестравая), вакальна-інструментальная. Найбольш запатрабаваным жанрам культавых і свецкіх мерапрыемстваў зрабіліся *месы* — цыклічныя творы з кананічным тэкстам. Атрымалі пашырэнне опера і балет. Лібрэта да оперных спектакляў стварала першая жанчына-пісьменнік Рэчы Паспалітай — Францішка Уршуля Радзівіл.

У Слуцку, Слоніме, Нясвіжы, Гродне і Шклове былі створаны балетныя і музычныя школы. Іх выпускнікі паспяхова выступалі на сцэнах варшаўскіх і пецябургскіх тэатраў.

У рэзідэнцыях магнатаў з'явіліся прыдворныя тэатры. У пастаноўках спектакляў бралі ўдзел запрошаныя з-за мяжы прафесійныя артысты. Пры рэзідэнцыях магнатаў адкрываліся школы для навучання музыкантаў, артыстаў балета. Рэжысё-

Прыдворныя тэатры

ПРАВОДЗІМ МІНІ-ДАСЛЕДАВАННЕ

У 70-х гг. XVIII ст. у Слоніме Міхал Казімір Агінскі стварыў вялізны архітэктурны ансамбль. У яго ўвайшлі палац, манеж, аранжарэя, дамы для прыдворных і гасцей, тыпаграфія, тэатр, гаспадарчыя пабудовы, парк. Але галоўным стварэннем гетмана быў ягоны аркестр (адзін з найвялікшых у Еўропе таго часу), а таксама оперная і балетная трупы. Узведзены ў стылі барока тэатр — «Дом оперы» — размяшчаўся паміж палацам і адводным каналам, што цягнуўся ад р. Шчары. Вялікая сцэна тэатра была сканструявана паводле апошняга слова тэхнікі: яна магла запаўняцца вадой, і тады перад глядачамі плавалі сапраўдныя, а не бутафорскія чаўны. Дазваляла ўвасабляць найскладанейшыя спектаклі і балетныя пастаноўкі, тэатралізаваныя конныя баталіі і водныя феерыі.

1. Чаму Слонім у тыя часы называлі «Палескімі Афінамі»?
2. Назавіце маёнткі на тэрыторыі Беларусі, дзе ў XVIII ст. былі таксама створаны прыдворныя тэатры.
3. Якую ролю тэатр адыгрываў у жыцці чалавека ў XVIII ст.? Ці змянілася яна ў сучасным грамадстве?

Слоні́мскі тэатр князя Міхала Казі́міра Агі́нскага. Малюнак-рэканструкцыя

рамі прыватных пастановак з'яўляліся замежныя драматургі.

У тэатральных пастаноўках часцяком брала ўдзел мясцовая шляхта. Так адбывалася таму, што тэатр зрабіўся часткай паўсядзённага жыцця магнатаў. Кожная падзея ў іх жыцці — ад нараджэння да смерці — суправаджалася пышнымі ўрачыстасцямі.

Школьны тэатр

6. Народная культура. У XVII–XVIII стст. у ВКЛ бурна развіваўся школьны тэатр — сцэнічныя пастаноўкі вучняў езуіцкіх калегіумаў і брацкіх школ. У 1787 г. на сцэне Забэльскага дамініканскага калегіума была пастаўлена першая многаактовая беларуская «Камедыя» Каятана Марашэўскага. Ёе цэнтральным персанажам выступіў беларускі селянін.

Батлейка

Развівалася батлейка — тэатр лялек, які спалучаў у сабе элементы народнага тэатра, фальклору і лялечнага прадстаўлення. У канцы XVIII — пачатку XIX ст. на Віцебшчыне з’явіўся батлеечны тэатр «Жлоб» (ад польскага «яслі»). Гэтая разнавіднасць батлейкі мела выгляд двух’яруснай трохкупальнай царквы і ўяўляла сабой своеасаблівы тэатр ценяў. У Еўропе канца XVIII — пачатку XIX ст. аналагаў такому тэатру не было.

Гістарычныя песні і паданні

З’яўляліся новыя эпічныя жанры — *гістарычныя песні і паданні* аб падзеях, бліжэйшых і жывейшых у памяці народа. Асноўным зместам героіка-гістарычнага эпасу зрабілася барацьба супраць прыгоннай няволі і нацыянальна-рэлігійнага прыгнёту.

Іканапіс

У сярэдзіне XVII ст. у іканапісе, што прызначаўся для шырокіх народных мас, сфарміравалася барока. Іконы атрымалі разную арнаментальную, яны перадавалі натуральныя чалавечыя настроі (плач, радасць, смутак) і жыццёвыя сітуацыі (нараджэнне дзіцяці, пахаванне і інш.).

Прыкладам іконы барока з’яўляецца «Раство Багародзіцы». Аўтар падпісаў сваё імя — Пётр Яўсеевіч з Галынца. Ён выявіў на іконе падушкі з беларускім нацыянальным узорам, паказаў пейзаж за шыбай акна, бытавыя прадметы, якія этнаграфічна дакладна перадавалі жыццё Магілёўшчыны XVII ст.

7. Працэсы паланізацыі на беларускіх землях. Контррэфармацыя і ганенні на дысідэнтаў, выцясненне з афіцыйнага ўжытку беларускай мовы, сар-

мацкая ідэалогія надзвычай негатыўна паўплывалі на развіццё духоўнай культуры на тэрыторыі Беларусі. У розных галінах грамадскага жыцця ўзмацняліся працэсы **паланізацыі**.

Паланізацыя ў першую чаргу закранула найвышэйшую знач і шляхту Беларусі. Пасля падпісання Люблінскай уніі гэты працэс узмацніўся. Усё больш трывалыя пазіцыі займала польская мова, якая была мовай каралеўскага двара і буйных землеўладальнікаў. Усходнеславянская знач ВКЛ намагалася пераймаць польскую арыстакратыю, прычым не толькі яе мову, але і культуру, лад жыцця. У XVII–XVIII стст. паланізацыя закранула нават дробную шляхту, верхушку мяшчанства, уніяцкае духавенства. У 1697 г. у афіцыйным справаходстве ВКЛ старабеларуская мова была замененая польскай.

Паланізацыя — запазычанне або насаджэнне польскай культуры і польскай мовы.

Якія фактары ўплывалі на развіццё беларускай культуры ў XVI–XVIII стст.?

Ікона «Раство Багародзіцы». 1649 г. (Захоўваецца ў Нацыянальным музеі)

Напрыканцы XVIII ст. беларускае грамадства апынулася перад пагрозай поўнай страты сваёй эліты. Носьбітам беларускай мовы і традыцыйных каштоўнасцей беларускай культуры заставаўся народ — сяляне, значная частка мяшчанства, а таксама дробная шляхта. Яны зрабіліся галоўнай перашкодай для працэсаў культурнай асіміляцыі — поўнага прыняцця беларускім народам традыцый польскай культуры.

калі ў свеце...

XVII–XVIII стст. — пашырэнне барока ў краінах Еўропы

на тэрыторыі Беларусі...

XVII–XVIII стст. — панаванне стылю барока ў архітэктуры

ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Ахарактарызуйце праявы стылю барока на тэрыторыі Беларусі ў жывапісе, архітэктуры, дэкаратыўна-прыкладным мастацтве. Прывядзіце найбольш ярскія прыклады твораў.
2. Калі адбыўся пераход да класіцызму? Якія асаблівасці адрознівалі класіцызм ад мастацкага стылю барока?
3. Ахарактарызуйце развіццё літаратуры і кніжнай справы ў ВКЛ у XVII — першай палове XVIII ст.
4. Што б вы адказалі свайму суразмоўцу, які сцвярджае, што Вялікае Княства Літоўскае — самая тэатральная краіна Еўропы?
5. На аснове тэмы «Культура Беларусі ў другой палове XVI — XVIII ст.» сфармулюйце тры ключавыя вывады па вывучаным матэрыяле.

Практыкум па тэме «Беларусь і цывілізацыі свету ў перыяд ранняга Новага часу»

Выяўленне заканамернага і выпадковага

1. Статут Вялікага Княства Літоўскага — звод законаў, які складаў прававую аснову дзяржавы.

СТАТУТЫ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

1529 г.

Першы сістэматызаваны звод законаў розных галін права. У ім атрымалі юрыдычнае замацаванне асновы грамадскага і дзяржаўнага ладу, прававое становішча сацыяльных груп насельніцтва, парадак утварэння, склад і паўнамоцтвы органаў дзяржаўнага кіравання і суду

1566 г.

Замацаваў новы адміністрацыйна-тэрытарыяльны падзел, новую сістэму судовай, аддзяленне судовай ад адміністрацыйнай, выбарнасць суддзяў, прынцып адзінства права на ўсёй тэрыторыі дзяржавы і ў дачыненні да ўсіх падданых, прыярытэт пісанага закона і дзяржаўнага суверэнітэту

1588 г.

Заканадаўча аформіў захаванне Вялікага Княства Літоўскага як самастойнай дзяржавы. Сістэматызацыя права адбывалася на новых прынцыпах: абмежаванне ўлады вялікага князя; прынцып падзелу ўлад; адзінства права для ўсёй дзяржавы і ўсіх паўнапраўных насельнікаў, але ў залежнасці ад сацыяльнага становішча; прыярытэт пісанага права

А. Чаму абагульненне нормаў права ў ВКЛ было ўнікальнай з'явай для свайго часу і шмат у чым нават апераджала яго?

„А калі якому народу сорамна права свайго не ведаць, асабліва нам, якія не чужой якой мовай, але сваёй уласнай правы запісаныя маем і ў кожны час што нам неабходна да адбіцця ўсякай крыўды можам ведаць“.

Прадмова да Статута 1588 г.

Леў Сапега,
дзяржаўны і ваенны дзеяч ВКЛ

Б. Статут 1588 г. — выбітны помнік юрыдычнай думкі феадальнай эпохі.

Даведайцеся, хто браў удзел у яго распрацоўцы. На якой мове ён быў напісаны і дзе выдадзены?

Як вы лічыце, чаму прадстаўнікі Польшчы не дапускалі зацвярджэння Статута 1588 г. на агульным сойме Рэчы Паспалітай, а Жыгімонт III Ваза зацвердзіў яго сваім прывілеем?

Зрабіце вывад, наколькі заканамернае з пункту погляду гістарычнага развіцця ВКЛ у канцы XVI ст. было прыняцце Трэцяга Статута.

Адрозненне факта ад меркавання

2. Больш за 200 гадоў тэрыторыя Беларусі ўваходзіла ў склад Рэчы Паспалітай. Вядомы беларускі гісторык, першы прэзідэнт Беларускай акадэміі навук У. М. Ігнатоўскі ў сваім «Кароткім нарысе гісторыі Беларусі» выказаў наступную ідэю: «У Беларусь прыйшла рэспубліка паноў, якіх ніхто не мог утрымаць. Уся ўлада была ў іх руках. Яны трымалі ў сваіх руках сойм, соймікі, караля, цэнтральную і мясцовую адміністрацыю і ўзброеныя сілы».

А. Ці згодныя вы з меркаваннем вучонага, што кіраванне дзяржавай у Рэчы Паспалітай ад першых гадоў яе існавання знаходзілася ў руках шляхецкага саслоўя? Канкрэтызуйце фактамі ваша меркаванне.

Сучасная навука мае ў сваім распараджэнні разнастайныя гістарычныя крыніцы, якія адлюстроўваюць ролю і ўплыў шляхты на палітычнае жыццё Рэчы Паспалітай на працягу ўсяго часу яе існавання.

Б. Вывучыце прадстаўленыя фрагменты крыніц і вызначце, пра якую з'яву ва ўнутрыпалітычным жыцці краіны яны сведчаць. Дайце ацэнку апісаным з'явам. Якія былі іх наступствы для Рэчы Паспалітай?

1. З апісання бойкі паміж прыхільнікамі і праціўнікамі Сапегаў на павятовым сойміку 1697 г. у Берасцейскім замку.

«...пан Хжаноўскі... цераз даволі вялікі і высокі насып у Берасцейскім замку, як утрапёны, скокнуў галавой долу ў Мухавец. Тут жа шляхта таксама схпілася за шаблі, на пана падкаморыя і паноў Садоўскіх [яны ўзначальвалі антысапегаўскую партыю] так навалілася, што хоць стары Садоўскі і кульгавы быў, але скокнуў на мост наперад сыноў і далей [яны] з панам падкаморыем... так беглі, што не ўсякі б іх дагнаў... Пан падкаморый скочыў і не трапіў на мост, моцна выцяўся галавой, папаўшы на чыюсьці шаблю, тое самае панам Садоўскім, старому і маладому... дасталося, што пасмы валасоў з мясам на мосце валяліся. Зачырванілі мост і Мухавец...».

2. З наказу Гродзенскага павятовага сойма паслам на Варшаўскі сойм ад 22 сакавіка 1773 г.

«Наша Рэч Паспалітая зрушана і аслаблена няспыннымі бескаралеўямі і лёгка ўзніклымі з прыватнага пачыну беспарадкамі. Не забяспечана прыняцце рашэнняў соймамі, таму няма ні ўнутранай, ні знешняй бяспекі. Няма сілы, якая б забяспечвала выкананне законаў. З гэтых трох прычын няма ўлады ў краіне, а навідавоку адно наступствы, што вынікаюць з непарадку».

3. З мемуараў апошняга караля Рэчы Паспалітай Станіслава Аўгуста Панятоўскага.

«...На працягу двух стагоддзяў доўжылася саборніцтва Сапегаў і Радзівілаў, а безупынная зайздрасць тых да Чартарыйскіх і велізарная перавага багацця і ўплыву гэтых трох дамоў пры [каралеўскім] двары перад усімі іншымі спарадзілі ў Літве сярод мясцовай шляхты такую

патомную залежнасць ад аднаго з трох вялікіх дамоў, што большая частка [шляхты] не ўяўляла сабе без іх свайго існавання...».

В. Як вы лічыце, да якіх мэт імкнуліся магнаты, а да якіх — дробная і безземельная шляхта?

Ажыццяўленне пошуку інфармацыі

3. «Залатым векам» развіцця кірмашоў у Заходняй Еўропе была эпоха Сярэднявечча. На тэрыторыі Беларусі на рэгулярнай аснове гэтая форма гандлю атрымала пашырэнне з канца XV ст., а найвышэйшага росквіту дасягнула ў XVIII — пачатку XIX ст. Кірмашы былі прымеркаваны да розных хрысціянскіх святаў і цягнуліся ад тыдня да месяца.

Кірмаш. Мастак А. Суша

А. Як вы лічыце, ад чаго залежала працягласць кірмашоў?

Б. Разгледзьце карціну беларускага мастака Алеся Сушы «Кірмаш», якая ўпрыгожвае інтэр’ер Нацыянальнай бібліятэкі ў Мінску, і апішыце месца правядзення кірмашу.

Адным з самых вядомых на тэрыторыі Беларусі быў Ганненскі кірмаш у Зэльве. Гісторыя яго ўзнікнення бярэ пачатак у 1501 г., калі прывілей на правядзенне ад караля Аляксандра Ягелончыка атрымала Ганна Улініч — удава былога гаспадара Зэльвы. Перыяд росквіту кірмашу пачаўся ў 1721 г., пасля таго як мястэчка перайшло ва ўладанне вядомага і багатага роду Сапегаў. Гандаль вёўся з 25 ліпеня да 25 жніўня. Пакупнікам прапаноўвалі велізарны выбар самых разнастайных тавараў на ўсякі густ і кашалёк: ад шкла і каштоўнасцей да кавы і парцаляны. Тут жа былі прадстаўлены і вырабы мясцовых майстроў. Напрыканцы XVIII ст. Ганненскі кір-

маш лічыўся найважнейшым пасля Лейпцыгскага ў Германіі як па абароце, так і па колькасці купцоў і гандляроў.

В. Чаму кірмаш называўся Ганненскім, калі праходзіў у Зэльве?

Г. Выява асноўнага тавару, які з'яўляецца фірмовым атрыбутам куплі-продажу на гэтым кірмашы, упрыгожвае герб Зэльвы. Назавіце яго. Чаму менавіта гэты тавар карыстаўся ў тыя часы вялікім попытам?

Ганненскі кірмаш у Зэльве быў не толькі гандлёвым цэнтрам, але і месцам з разнапланавай «культурнай праграмай». Для пацехі публікі запрашалі музыкаў, тэатральных і цыркавых артыстаў, цыганоў з дрэсіраванымі мядзведзямі, адкрывалі часовыя корчмы, піўныя. Шматлікім гасцям прапаноўвалі паглядзець пастаноўкі мясцовага тэатра, які належаў Сапегам, і масу іншых забаў.

Д. Польскі пісьменнік і публіцыст XIX ст. Юзаф Крашэўскі пісаў: «...з вельмі даўняга часу Зэльва і яе жыхары падпарадкоўваюцца дзіўнаму правілу: адзінаццаць месяцаў штогод яны гібеюць і толькі месяц — жывуць». Як вы разумееце сэнс гэтага выказвання?

З развіццём у Беларусі крамнага гандлю кірмашы пачалі траціць сваё значэнне і прыходзіць у заняпад. У наш час яны ўжо не адыгрываюць такой значнай ролі і існуюць большай часткай як даніна традыцыям. Прыкладам удалага працягу кірмашовага гандлю ў нашай краіне выступае адраджэнне Ганненскага кірмашу ў Зэльве.

Е. Даведайцеся, калі кірмаш зноў пачалі праводзіць. Параўнайце Ганненскі кірмаш XVIII і XXI стст.

Ж. Якія сучасныя віды і формы кірмашоў, што праводзяцца ў Рэспубліцы Беларусь, вам вядомыя?

Аддзяленне галоўнага ад другаснага

4. Эпоха Асветніцтва — адна з найярчэйшых у гісторыі, характарызуецца развіццём навуковай, філасофскай і грамадска-палітычнай думкі. Аднак часам яе таксама называюць «векам вялікіх адкрыццяў і вялікіх памылак».

А. Чаму эпоха Асветніцтва атрымала такую назву? Што значыць «асвечаны» чалавек, грамадства, свет?

Б. Назавіце найбольш выбітных дзеячаў Асветніцтва. Апішыце іх асноўныя ідэі і магчымыя, на вашу думку, «памылкі».

Эпоха Асветніцтва знайшла адбітак не толькі ў ідэях мысляроў, але і ў паўсядзённым жыцці людзей таго часу. Пачалася актыўная барацьба з сур'ёзнымі хваробамі, у прыватнасці, людзі пагаджаліся на прышчэпкі супраць воспы, а гарадскія ўлады сур'ёзна заклапаціліся пытаннямі добраўладкавання і санітарнага стану гарадоў. Дзякуючы пашырэнню ў Еўропе бульбы, якая зрабілася «другім хлебам», колькасць галадаючых у XVIII ст. у параўнанні з папярэднім стагоддзем скарацілася ўдвая.

У XVIII ст. адбываецца сапраўдная рэвалюцыя ў арганізацыі жытла. Рабочае месца аддзяляецца ад месца паўсядзённага жыцця ўсёй сям'і, а сямейны дом перастае быць крамай або майстэрняй, дзе гандляр або рамеснік даваў прытулак вучням або падмайстрам. Гаспадар цяпер кожны дзень выпраўляўся на працу, тэрытарыяльна аддзеленую ад жытла.

Менавіта ў эпоху Асветніцтва сярод асабістых прадметаў побыту з'явіліся такія звыклія для нас гадзіннікі, кішэнныя люстэркі, парасоны. Усе пералічаныя факты сведчаць нам пра складанне новай культуры паўсядзённасці.

В. Растворач, як ідэі Асветніцтва паўплывалі на пералічаныя змены ў паўсядзённым жыцці людзей.

Г. Вызначце, якая ключавая ідэя эпохі Асветніцтва зрабілася лакаматывам, рухавіком многіх змен гэтай і наступных эпох у гісторыі чалавецтва.

Вызначэнне ролі асобы ў гісторыі

5. Успомніце імёны вядомых людзей, якія жылі на тэрыторыі Беларусі ў XVI–XVIII стст., выканайце праектнае заданне на выбар.

А. Складзіце топ-5 «Асоба ў гісторыі». Свой выбар аргументуйце.

Б. Зрабіце постар (ад англ. poster — афіша, аб'ява, плакат), прысвечаны пэўнай асобе і яе ролі ў гісторыі. Падрыхтуйце яго прэзентацыю.

В. Складзіце інтэрактыўны даведнік «Скульптурныя кампазіцыі і помнікі гістарычным асобам і дзеячам культуры».

Абагульненне па тэме «Беларусь і цывілізацыі свету ў перыяд ранняга Новага часу»

Працуем з паняццямі

1. А. Вывучыце прапанаваны пералік паняццяў і ўключыце ў табліцу тыя, з дапамогай якіх можна ахарактарызаваць розныя бакі развіцця тэрыторыі Беларусі ў перыяд ранняга Новага часу.

Абсалютызм, Адраджэнне, Асветніцтва, барока, буржуазная рэвалюцыя, валока, Генрыхавы артыкулы, дысідэнт, імперыя, каланіялізм, капіталізм, класіцызм, Контррэфармацыя, «ліберум вета», магнацкае прадпрымальніцтва, мануфактура, Пакта канвента, паланізацыя, прамысловая рэвалюцыя, прыгоннае права, пратэкцыянізм, пратэстантызм, рэлігійная вайна, Рэфармацыя, самаізаляцыя, сарматызм, сойм, Статут, фальварак, фальварачна-паншчынная сістэма, царкоўная унія, цэх, шляхецкая рэспубліка, Эдукацыйная камісія.

Палітычнае развіццё	Эканамічнае развіццё	Духовнае развіццё

Б. Ахарактарызуйце палітычнае, эканамічнае і духоўнае развіццё тэрыторыі Беларусі (на выбар) у перыяд ранняга Новага часу, выкарыстоўваючы паняцці з табліцы.

Чытаем і пераўтвараем розныя віды тэкстаў

2. Разгледзьце картасхему, уважліва прачытайце вытрымку з польскай хронікі, выканайце прапанаваныя заданні.

«Яны ўсталі. І нават сярод нас, палякаў, мала хто не плакаў або не быў да глыбіні душы крануты жалем, таму што многія з паноў-рады абліваліся слязьмі. 1 ліпеня падаўлены А. Валовіч дрыготкім голасам чытаў тэкст прысягі, а іншыя, заходзячыся плачам, паўтаралі за ім».

А. Дайце назву картасхеме, указаўшы храналагічны перыяд, які яна характарызуе. Свой адказ абгрунтуйце.

Б. Якая падзея аб'ядноўвае прадстаўленую картасхему і ўрывак з польскай хронікі? Калі яна адбылася? Што выклікала такія пачуцці ў прадстаўнікоў паноў-рады?

В. Ахарактарызуйце названую вамі ў папярэднім заданні падзею паводле наступнага плана.

Год, назва	Прычыны	Умовы	Вынікі

Г. Якія наступствы для Усходняй Еўропы, у тым ліку для ВКЛ, мела гэтая падзея?

Аналізуем, тлумачым, разважаем

3. Дакажыце або абвергніце наступныя тэзісы.

А. Аграрная рэформа сярэдзіны XVI ст. была выклікана як унутранымі, так і знешнімі прычынамі.

Б. Унутрыпалітычныя падзеі ў Рэчы Паспалітай XVII ст. спрыялі эканамічнаму ўздыму беларускіх зямель.

В. Мануфактуры зрабіліся пануючай формай арганізацыі вытворчасці на тэрыторыі Беларусі ў другой палове XVIII ст.

Г. Большая частка ўніятаў на тэрыторыі Беларусі — прадстаўнікі сялянскага саслоўя.

Д. Цэнтрамі развіцця культуры на тэрыторыі Беларусі ў XVII–XVIII стст. з’яўляліся каралеўскія ўладанні.

4. Усталюйце ўзаемасувязь у прапанаваных ланцужках.

А. Каланіяльныя захопы — фарміраванне імперый Новага часу — усталяванне абсалютных манархій.

Б. Рэфармацыя — рэлігійныя войны ў Еўропе — Вестфальская сістэма міжнародных адносін.

В. Лівонская вайна — утварэнне Рэчы Паспалітай — паланізацыя беларускіх зямель.

Г. Першапачатковае накапленне капіталу — развіццё мануфактурнай вытворчасці — развіццё рэгіянальнага і міжнароднага гандлю — прамысловы пераварот.

5. А. Назавіце краіну (-ы), звязаную (-ыя) з названай гістарычнай падзеяй або працэсам эпохі Новага часу. Растлумачце, чаму менавіта ў гэтай краіне (-ах) яны адбыліся:

→ пачатак эпохі Адраджэння;

- «шляхецкая рэспубліка»;
- палітыка самаізаляцыі;
- агароджванні;
- «асветны абсалютызм»;
- вайна за незалежнасць.

Б. Паразважайце, як гэтыя падзеі і працэсы, што пачаліся/адбываліся ў асобных краінах, паўплывалі на гістарычнае развіццё іншых краін і народаў.

Параўноўваем

6. Напачатку Новага часу на тэрыторыі Заходняй Еўропы прыгоннае права практычна адсутнічала. У Цэнтральнай і Усходняй Еўропе, наадварот, запрыгоньванне сялян узмацнілася, а прыгонніцтва надоўга зрабілася найважнейшым элементам сацыяльных адносін у сельскай гаспадарцы.

А. Чым можна растлумачыць гэтыя працэсы?

Б. Параўнайце этапы запрыгоньвання сялян на беларускіх землях і ў Расійскай дзяржаве. Зрабіце вывад.

Этапы запрыгоньвання сялян на тэрыторыі Беларусі		Этапы запрыгоньвання сялян у Расійскай дзяржаве	
1447 г. Прывілей Казіміра	Даваў феадалам права чыніць суд над залежнымі сялянамі; забараняў феадалам прымаць збеглых	1497 г. Судзебнік Івана III (Указ аб Юр'евым дні)	Абмежаваў пераход сялян двума тыднямі на год (у Юр'еў дзень) з выплаты «пажылога»
1468 г. Судзебнік Казіміра	Уводзіў пакаранне за дапамогу збеглым сялянам	1550 г. Судзебнік Івана IV	Пацвердзіў рашэнне 1497 г. аб Юр'евым дні, павялічыў «пажылое»
1529 г. I Статут ВКЛ	Уводзіў «земскую даўніну»: «пахожы» селянін, які пражыў на зямлі феадала больш за 10 гадоў, рабіўся «непахожым»	1581 г. Указ Івана IV аб «запаветных летах»	Забараніў пераход сялян у Юр'еў дзень
1557 г. «Устава на валокі»	Змацоўвала сялян за валокімі	1597 г. Указ аб «урочных летах»	Уводзіў 5-гадовы тэрмін пошуку збеглых сялян

1566 г. II Статут ВКЛ	Пацвярджаў «земскую даўніну»; уводзіў 10-гадовы тэрмін пошуку збеглых сялян	1607 г. Указ Васіля Шуйскага аб пошуку збеглых	Уводзіў 15-гадовы тэрмін пошуку збеглых сялян
1588 г. III Статут ВКЛ	Уводзіў 20-гадовы тэрмін пошуку збеглых сялян	1649 г. Саборнае ўлажэнне	Адмена ўрочных гадоў. Бестэрміновы пошук сялян і іх вяртанне

Сістэматызуем веды

7. Пералічыце перадавыя ідэі і дасягненні Новага часу. Як яны змянілі жыццё грамадства? Вынікамі якіх з іх мы карыстаемся сёння?

8. Якімі падзеямі/з'явамі/працэсамі вы б дапоўнілі стужку часу ў пачатку дадзенага раздзела? Прапануйце форму для іх абазначэння (карта, карціна, фотаздымак, цытата, фрагмент крыніцы, дата і інш.).

Наш край у перыяд ранняга Новага часу

1. Складзіце спіс крыніц, з якіх можна пачарпнуць інфармацыю пра гістарычнае развіццё вашай мясцовасці ў перыяд ранняга Новага часу (XVI–XVIII стст.).

2. Якія экспанаты, што адносяцца да ранняга Новага часу, захоўваюцца ў краязнаўчых музеях вашай мясцовасці? Пра што яны сведчаць?

3. Вывучыце, якія звесткі змяшчае кніга «Памяць» вашага раёна пра развіццё мясцовасці і жыццё яе насельніцтва ў XVI–XVIII стст. Структуруйце знойдзеную інфармацыю ў адной з формаў: інфаграфіка, ментальная карта, плакат і інш.

4. Карыстаючыся картасхемамі з навучальнага дапаможніка, картамі атласа або насценнымі картамі, выканайце заданні.

А. Прасачыце, як з другой паловы XVI да канца XVIII ст. мяняўся адміністрацыйны статус рэгіёна, у якім вы жывяце. У склад якіх адміністрацыйна-тэрытарыяльных адзінак уваходзіў ваш населены пункт?

Б. Пералічыце найбольш значныя падзеі, якія адбываліся на тэрыторыі вашай мясцовасці ў XVI–XVIII стст. Падрыхтуйце паведамленне пра адну з іх.

В. Ахарактарызуйце сацыяльна-эканамічнае развіццё вашай мясцовасці (асноўныя заняткі насельніцтва, развіццё гандлю і шляхоў зносін, асаблівасці мануфактурнай вытворчасці і да т. п.) у дадзены гістарычны перыяд.

5. Вылучыце асаблівасці канфесійных адносін жыхароў вашай мясцовасці ў XVI–XVIII стст. Якія рэлігійныя працэсы аказалі на іх найбольшы ўплыў?

6. Якія падзеі адбываліся на тэрыторыі вашага рэгіёна ў часы падзелаў Рэчы Паспалітай? Як яны паўплывалі на наступнае развіццё?

7. Устанавіце імёны гістарычных дзеячаў, у тым ліку ўраджэнцаў вашага краю, якія зрабілі значны ўнёсак у эканамічнае, палітычнае, культурнае развіццё вашай малой радзімы. Падрыхтуйце кароткае паведамленне пра аднаго з іх.

8. Наведаўшы мясцовы гістарычны і/або краязнаўчы музей, а таксама выкарыстоўваючы матэрыялы анлайн-рэсурсаў, складзіце спіс помнікаў культуры, якія былі створаны ў вашым рэгіёне ў XVI–XVIII стст. Якія з іх захаваліся да нашых дзён? Распрацуйце турыстычны маршрут для гасцей вашага раёна або горада.

ВЫНІКОВАЕ АБАГУЛЬНЕННЕ

Працуем з паняццямі

1. Размяркуйце прапанаваныя гістарычныя факты па графах табліцы. Растлумачце свой выбар.

Мануфактурная вытворчасць, рэвалюцыя, хрысціянiзацыя беларускіх зямель, прамысловы пераварот, «збіранне зямель рускіх», выданне «Псалтыры» Францыскам Скарынам, Англійская рэвалюцыя, славянiзацыя балтаў, Грунвальдская бітва, Крэўская унія, урбанiзацыя, феадальная раздробленасць, адкрыццё Амерыкі, паншчына, неалітычная рэвалюцыя, уззяцце туркамі Канстанцінопаля, барацьба магнатаў і групавак, самаiзацыя Японіі і Кітая, утварэнне Рэчы Паспалітай, Трыццацігадовая вайна, узнікненне пісьмовасці.

Гістарычная падзея	Гістарычная з’ява	Гістарычны працэс

Дапоўніце табліцу прыкладамі гістарычных фактаў з гісторыі Беларусі ад найстаражытнейшых часоў да канца XVIII ст.

Чытаем і пераўтвараем розныя віды тэкстаў

2. Выкарыстоўваючы стужкі часу, змешчаныя ў пачатку кожнага раздзела, інфармацыю, якая ўтрымліваецца ў параграфі, выканайце наступныя заданні.

А. Назавіце асноўныя тэндэнцыі сацыяльнага, палітычнага, эканамічнага, духоўнага развіцця Беларусі ва ўказаныя перыяды. Даныя запішыце ў табліцу.

Перыяд	Асноўныя тэндэнцыі
Ад найстаражытнейшых часоў да V ст. н. э.	
V–XIII стст.	
XIV–XV стст.	
XVI–XVIII стст.	

Б. Ахарактарызуйце асноўныя змены ў адной са сфер жыцця грамадства — эканамічнай, палітычнай, сацыяльнай, духоўнай, што адбываліся на тэрыторыі Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст.

Аналізуем, тлумачым, разважаем

3. Азнаёмцеся з пералікам гарадоў: *Навагрудак, Гродна, Нясвіж, Полацк, Крэва, Мінск, Тураў, Брэст, Ліда, Заслаўе, Слуцк*. Уключыце ў яго ваш населены пункт (раённы цэнтр), калі гісторыя яго ўзнікнення і развіцця адносіцца да IX–XVIII стст.

Вызначце, якую ролю адыгрывалі гэтыя гарады ў палітычным, сацыяльна-эканамічным і культурным развіцці беларускіх зямель у эпоху Сярэднявечча і ранняга Новага часу, выканаўшы прапанаваныя заданні.

А. Вызначце першапачатковую назву кожнага горада і растлумачце версію паходжання тапоніма.

Б. Апішыце падзеі, у сувязі з якімі гэтыя гарады ўпамінаюцца ў айчыннай гісторыі ў эпоху Сярэднявечча і ранняга Новага часу.

В. Як сёння ў гісторыка-культурнай прасторы дадзеных гарадоў (назвы вуліц, помнікі, музеі, фестывалі і інш.) знаходзяць адлюстраванне апісаныя вамі падзеі?

4. Назавіце 10 найбольш значных, на ваш погляд, падзей з жыцця Беларусі ад старажытнасці да канца XVIII ст. Абгрунтуйце свой выбар. Параўнайце свае вынікі з вынікамі аднакласнікаў.

Параўноўваем

5. Беларусь знаходзіцца на мяжы заходняй і ўсходняй цывілізацый. Які ўплыў аказвалі гэтыя цывілізацыі на тэрыторыю Беларусі ў вывучаныя ў 10-м класе гістарычныя перыяды?

Сістэматызуем веды

6. Запоўніце табліцу «Дасягненні культуры Беларусі X–XVIII стст.». Якія культурныя дасягненні, на ваш погляд, не ўвайшлі ў прадстаўлены пералік? Дапоўніце табліцу, растлумачце свой выбар.

Х — першая палова XIII ст.	Другая палова XIII — першая палова XVI ст.	Другая палова XVI — першая палова XVIII ст.	Другая палова XVIII ст.

«Малая падарожная кніжыца» Францыска Скарыны, выраб крыжа на заказ Ефрасінні Полацкай, стварэнне Эдукацыйнай камісіі, «Песня пра зубра» Міколы Гусойскага, Тураўскае евангелле, будаўніцтва Сафійскага сабора ў Полацку, «Словы» Кірыла Тураўскага, будаўніцтва Лідскага замка, узвядзенне царквы Раства Багародзіцы ў в. Мураванка, адкрыццё Віленскай езуіцкай акадэміі, выданне «Катэхізіса» Сымонам Будным, будаўніцтва палацавага комплекса Сапегаў у Ружанах, «Вялікае мастацтва артылерыі» Казіміра Семяновіча, «Раство Багародзіцы» Пятра Яўсеевіча.

7. Паразважайце над наступнымі праблемнымі пытаннямі і заданнямі.

А. Як вы разумееце выраз «ведаць гісторыю»? Ці дастаткова для гэтага ўмець пералічваць вялікую колькасць дат, паняццяў і імёнаў, апісваць гістарычныя падзеі?

Б. Вылучыце крытэрыі, на падставе якіх можна зрабіць вывад аб тым, што чалавек ведае гісторыю.

В. У чым розніца паміж гісторыкам і чалавекам, які ведае гісторыю?

Г. Чаму сучаснаму чалавеку важна ведаць айчынную і сусветную гісторыю?

Д. Напішыце эсэ на тэму «Нам ёсць чым ганарыцца, нам ёсць што берагчы» ў прымяненні да вывучанага перыяду гісторыі.

ХРАНАЛАГІЧНАЯ ТАБЛІЦА па гісторыі Беларусі

(ад утварэння Вялікага Княства Літоўскага да падзелаў
Рэчы Паспалітай)

Дата	Падзея
1230-я — 1263 г.	Княжанне Міндоўга ў ВКЛ
1295–1316 гг.	Княжанне Віценя
1316–1341 гг.	Княжанне Гедыміна
1345–1377 гг.	Княжанне Альгерда
1348 г.	Бітва на р. Стрэва
1362 г.	Бітва на р. Сінія Воды
1377–1392 гг.	Княжанне Ягайлы ў ВКЛ
14 жніўня 1385 г.	Заклучэнне Крэўскай уніі
1392–1430 гг.	Княжанне Вітаўта
1390 г.	Атрыманне г. Бярэсцем (Брэстам) магдэбургскага права
1392 г.	Падпісанне Востраўскага пагаднення
1399 г.	Бітва на р. Ворскла
1401 г.	Падпісанне Віленска-Радамскай уніі
15 ліпеня 1410 г.	Грунвальдская бітва
1413 г.	Заклучэнне Гарадзельскай уніі
1430–1432 гг.	Княжанне Свідрыгайлы
1432–1439 гг.	Дынастычная вайна ў ВКЛ
1 верасня 1435 г.	Бітва пад Вількамірам
1432–1440 гг.	Княжанне Жыгімонта Кейстутавіча
1440–1492 гг.	Княжанне Казіміра Ягайлавіча
1447 г.	Прывілей Казіміра
1468 г.	Судзебнік Казіміра
1492–1506 гг.	Княжанне Аляксандра Казіміравіча
1492 г.	Прывілей вялікага князя літоўскага Аляксандра. Пашырэнне правоў Рады ВКЛ (паноў-рады)
1499 г.	Атрыманне г. Менскам (Мінскам) магдэбургскага права

Дата	Падзея
1517 г.	Францыск Скарына выдаў першую друкаваную кнігу «Псалтыр»
1529 г., 1566 г., 1588 г.	Прыняцце Статутаў Вялікага Княства Літоўскага
1557 г.	Выданне «Уставы на валокі» — асноўнага дакумента аграрнай рэформы (валочнай памеры)
1558–1583 гг.	Лівонская вайна
1 ліпеня 1569 г.	Заклучэнне Люблінскай уніі — аб’яднанне Каралеўства Польскага і Вялікага Княства Літоўскага ў Рэч Паспалітую
1579 г.	Адкрыццё Віленскай езуіцкай акадэміі
1581 г.	Стварэнне Галоўнага Трыбунала ВКЛ
1596 г.	Заклучэнне Берасцейскай царкоўнай уніі
1648–1651 гг.	Казацка-сялянская вайна на тэрыторыі Беларусі
1673 г.	Прыняцце рашэння, паводле якога кожны трэці сойм Рэчы Паспалітай меў збірацца ў Гродне
1697 г.	Замена старабеларускай мовы на польскую ў афіцыйным справаходстве ВКЛ
1700–1721 гг.	Паўночная вайна
1740–1744 гг.	Паўстанне сялян пад кіраўніцтвам В. Вашчылы ў Крычаўскім старостве
1754–1756 гг.	Паўстанне сялян Камянецкай воласці Мазырскага павета
1764–1766 гг.	Эканамічныя рэформы ў Рэчы Паспалітай
1765 г.	Пачатак аграрнай рэформы А. Тызенгаўза
1768 г.	Варшаўскі сойм. Ураўнаванне ў правах дысідэнтаў і каталікоў
1772 г.	Першы падзел Рэчы Паспалітай
1773 г.	Стварэнне Эдукацыйнай камісіі — першага ў Еўропе міністэрства адукацыі
1788–1792 гг.	Дзейнасць Чатырохгадовага («Вялікага») сойма
3 мая 1791 г.	Прыняцце Канстытуцыі Рэчы Паспалітай
1793 г.	Другі падзел Рэчы Паспалітай
1794 г.	Паўстанне пад кіраўніцтвам Т. Касцюшкі
1795 г.	Трэці падзел Рэчы Паспалітай

ПАМЯТКІ

Як даваць вызначэнне паняццю

Вызначыць паняцце — значыць адказаць на пытанне: «Што гэта такое?».

1. Падбярэце агульнае (радавое) паняцце.
2. Устаноўце адметную (відавую) прыкмету.
3. Складзіце фармулёўку вызначэння.

Напрыклад, *абсалютная манархія* — гэта форма праўлення (радавое паняцце), пры якой улада належыць аднаму чалавеку (відавая прыкмета 1) і перадаецца ў спадчыну (відавая прыкмета 2).

Як характарызаваць гістарычную асобу

1. Вызначце храналагічны перыяд і галіну грамадскага жыцця, да якіх адносіцца дзейнасць гістарычнай асобы.

2. Апішыце гістарычныя ўмовы, у якіх дзейнічала гістарычная асоба.

3. Ахарактарызуйце вынікі дзейнасці гістарычнай асобы, шляхі і сродкі дасягнення гэтых вынікаў.

4. Ацаніце, які ўнёсак гістарычнай асобы ў гісторыю, у развіццё грамадства; якія наступствы яе дзейнасці для перыяду, які вывучаецца, і сучаснасці.

Як даваць ацэнку гістарычнаму факту

1. Дайце кароткую характарыстыку гістарычнаму факту, які вы ацэньваеце (што, калі і дзе адбылося).

2. Устаноўце прычыны факта і зацікаўленасць у ім тых ці іншых сацыяльных груп.

3. Ахарактарызуйце вынікі, наступствы і значэнне гістарычнага факта для яго ўдзельнікаў і для наступнага гістарычнага развіцця.

4. Вызначыце гістарычны характар факта (прагрэсіўны, рэгрэсіўны).

5. Сфармулюйце ўласнае меркаванне пра гістарычны факт. Аргументуйце яго.

Як вызначаць прычынна-выніковыя сувязі паміж гістарычнымі фактамі

1. Дайце кароткую характарыстыку гістарычным фактам, паміж якімі вызначаецца прычынна-выніковую сувязь (што, калі і дзе адбылося).

2. Вызначце, які з разгляданых фактаў з'яўляецца прычынай, а які — вынікам.

3. Выявіце храналагічныя, лагічныя сувязі паміж гістарычнымі фактамі.
4. Пабудуйце «ланцужок» разважанняў, якія растлумачаць сувязь паміж гістарычнымі фактамі.

Як параўноўваць гістарычныя факты

1. Вызначце пытанні (крытэрыі), паводле якіх будзеце параўноўваць гістарычныя факты (план параўнання).
2. Дайце характарыстыку фактам, якія параўноўваеце, па кожным пытанні.
3. Вылучыце агульныя характарыстыкі фактаў, якія параўноўваеце, і іх адрозненні. Зафіксуйце іх у выглядзе вывадаў.
4. Параўнанне гістарычных фактаў лепей праводзіць у выглядзе табліцы:

Пытанні (крытэрыі) для параўнання	Факты, якія параўноўваюцца (падзеі, з'явы, працэсы)	
	1-ы факт	2-і факт

Як аргументаваць сваё меркаванне па пытанні

1. Вызначце, якое меркаванне (які вывад) вы будзеце аргументаваць. Сфармулюйце яго.
2. Назавіце факты, якія пацвярджаюць слушнасць меркавання (вываду).
3. Аргументуйце, г. зн. растлумачце прычынна-выніковыя сувязі паміж прыведзенымі фактамі і меркаваннем.

Як прымаць удзел у дыскусіі (абмеркаванні)

1. Перад тым як выступаць, вызначце сваю пазіцыю. Пераканайцеся ў тым, што вы дакладна разумеете сутнасць праблемы.
2. Уважліва слухайце апанента і толькі потым прадстаўляйце свой пункт погляду.
3. Крытыкуйце не саміх апанентаў, а іх ідэі. Сачыце за тым, каб не скажаць іх думкі і словы.
4. Найлепшы спосаб доказу або абвяржэння — факты. Найлепшы спосаб пераканаць саперніка — дакладная аргументацыя і логіка. Кажыце каратка, выразна, сваімі словамі і па сутнасці.
5. У працэсе дыскусіі ўдзельнікі могуць змяняць сваю пазіцыю пад уздзеяннем прыведзеных фактаў і аргументаў.
6. Галоўнае ў дыскусіі — не перамога ў спрэчцы, а новыя веды.

ПАКАЗАЛЬНІК ТЭРМІНАЎ І ПАНЯЦЦАЎ

Раздзел III

Магдэбургскае права	68
Мануфактура	21
Народнасць	92
Прывілей	44
Саслоўна-прадстаўнічая манархія.....	11
Сойм	39
Унія	28
Цэнтралізаваная дзяржава	10
Этнічная самасвядомасць	94

Раздзел IV

Абсалютызм	125
Адраджэнне (Рэнесанс)	153
Асветніцтва	171
Асветны абсалютызм	177
Буржуазная рэвалюцыя.....	136
Дысідэнты	192
Каланіялізм	114
Капіталізм	141
Контррэфармацыя	168
Паланізацыя	281
Рэлігійныя войны	167
Рэфармацыя	162
Фальварак	212

Вучэбнае выданне

Каханоўскі Аляксандр Генадзевіч
Кошалеў Уладзімір Сяргеевіч
Цемушаў Сцяпан Мікалаевіч і інш.

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ

ў кантэксце
сусветнай гісторыі

Вучэбны дапаможнік для **10** класа ўстаноў адукацыі, якія рэалізуюць адукацыйныя праграмы агульнай сярэдняй адукацыі, з беларускай мовай навучання і выхавання (з электронным дадаткам для павышанага ўзроўню)

У дзвюх частках

Частка 2

Адказны за выпуск *Т. Ф. Рослік*

Рэдактар *Н. Б. Кучмель*

Дызайн вокладкі *Н. Ф. Овад*

Картасхемы *С. М. Цемушава*

Падрыхтоўка ілюстрацый і схем *В. М. Крупскай*

Тэхнічнае рэдагаванне і камп'ютарная вёрстка *І. П. Грышынай*

Карэктар *А. М. Краўчанка*

Падпісана ў друк 23.12.2024. Фармат 70×90 ¹/₁₆. Папера афсетная. Друк афсетны.

Ум. друк. арк. 22,23+0,29 форз. Ул.-выд. арк. 18,13+0,37+8,0 (электрон. дадат.).

Тыраж 7680 экз. Заказ .

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства «Выдавецкі цэнтр Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/159 ад 27.01.2014. Вул. Чырвонаармейская, 6, 220030, Мінск.

Адкрытае акцыянернае таварыства «Паліграфкамбінат імя Я. Коласа». Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы, распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/3 ад 04.10.2013.

Вул. Каржанеўскага, 20, 220024, Мінск.

(Назва ўстановы адукацыі)

Вучэбны год	Імя і прозвішча навучэнца	Клас	Стан вучэбнага дапаможніка пры атрыманні	Адзнака навучэнцу за карыстанне вучэбным дапаможнікам
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				
20 / 20				